

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԳԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ЕВРАЗИЯ
EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԳԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

Երևան, 2025 | N 2

ISSN 1829-4952

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ЕВРАЗИЯ

BULLETIN

EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

2

Երևան - 2025

**Հրապարակության է երաշխավորվել
Եվրասիա միջազգային համալսարանի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Գագիկ Վարդանյան (գլխավոր խմբագիր), տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան

Ալբերտ Մակարյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Անի Ստեփանյան, ի. գ. թ., դոցենտ, Արդարադատության համառոտական պետական համալսարան
(Ռուսաստանի Արդարադատության նախարարության ԱՀՊՀ)
Աննա Օհանյան, ք.գ.դ., ԱՄՆ Ստոնհիլ համալսարանի պրոֆեսոր
Աշոտ Ալեքսանյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Աշոտ Խաչատրյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ԵՄՀ, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի աշխատակազմի
գիտական հարցերով խորհրդական
Աշոտ Մարկոսյան, տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան
Արամ Այվազյան, ի.գ.թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան, ՀՀ քննչական կոմիտե
Գայանե Թովմայան, տ.գ.թ., դոցենտ, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի
«ԱՄԲԵՐԴ» հետազոտական կենտրոն
Գրաժինա Չուպենե, մանկ.գ.դ., դոցենտ, Լիտվայի Միկլուս Ռոմերիս համալսարան
Դմիտրիս Զախոս, մանկ.գ.դ., դոցենտ Սալոնիկի (Հունաստան) Արիստոտելի համալսարան
Երանուկի Մանուկյան, փ.գ.թ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան

Իգոր Կարապետյան, մանկ.գ.դ., պրոֆեսոր, Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական

մանկավարժական համալսարան

Լուսինե Հարությունյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան
Լուսինե Ֆլյյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան
Խաչիկ Գալստյան, ք.գ.դ., դոցենտ, Երևանի պետական համալսարան
Հեղինե Մանասյան, տ.գ.դ., Հետազոտական ռեսուրսների կոլկապյան կենտրոն (ՀՌԿԿ)-Հայաստան
Հովհաննես Հարությունյան, տ.գ.թ., Եվրասիա միջազգային համալսարան
Մարիամ Մարգարյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, փ.գ.թ., դոցենտ, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիա
Մարտա Մորոզովան-Յիվինսկա, ք.գ.թ., Վիստուլայի համալսարան (Վիստուլայի համալսարանների
խումբ, Վարշավա, Լեհաստան) և Վարշավայի Wsztechnica Polska համալսարան
Պյոտր Բորովսկի, տեխ.գ.թ., տնտեսագետ, դոցենտ, Վարշավայի բնական գիտությունների
համալսարան

Ռամոն Բուազաս Լորենցո, ք.գ.թ., Սանտյագո դե Կոմպոստելայի համալսարան (Իսպանիա)

Սամվել Մուրադյան, ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան

Սոնա Հակոբյան, ք.գ.թ., Հայաստանի Եվրոպական Համալսարան

Սուրեն Օհանյան, աշխ.գ.դ., պրոֆեսոր, Եվրասիա միջազգային համալսարան

Ստեփան Ծաղիկյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան

Վահե Վանեսյան, ք.գ.դ., CIDA-Կանադական միջազգային զարգացման գործակալություն

Վլադիմիր Հովհաննիսյան, ի.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարան

Խմբագրական խորհրդի քարտուղար՝

Նունե Զոմարյան, Եվրասիա միջազգային համալսարան

ISSN 1829-4952

© Եվրասիա միջազգային համալսարան, 2025

«Բանբեր Եվրասիա միջազգային համալսարանի» պարբերականը ԲՈԿ-ի 28.06.2019թ. № 164Ա հրամանի համաձայն ընդգրկված է ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ՀՀ ԿԳՄՄՆ բարձրագույն որակավորման կոմիտեի համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների ցուցակում: համար ընդունելի գիտական հրատարակությունների ցուցակում:

***Издается по рекомендации ученого совета
Международного университета Евразия***

Редакционная коллегия

Гагик Варданян (главный редактор), д-р экон. наук, профессор, Международный университет Евразия

Альберт Макарян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ани Степанян, канд. юрид. наук, доцент, Всероссийский государственный университет юстиции (РПА Минюста России)

Анна Оганян, д-р полит. наук, профессор, Стоунхиллский университет, США

Арам Айвазян, канд. юрид. наук, Международный университет Евразия, Следственный комитет РА

Ашот Алексанян, д-р полит. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ашот Маркосян, д-р экон. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Ашот Хачатрян, д-р юрид. наук, профессор, Научный советник Конституционного суда Республики Армения

Ваге Ванесян, д-р полит. наук, CIDA-Канадское агентство международного развития

Владимир Оганесян, д-р юрид. наук, Российско-Армянский (Славянский) университет

Гаяне Товмасын, канд. экон. наук, доцент, Исследовательский центр «АМБЕРД» Государственного экономического университета Армении

Гражина Чуладене, д-р пед. наук, доцент, Университет Миколаса Ромериса, Литва

Дмитриос Захос, д-р пед. наук, Университет Аристотеля в Салониках, Греция

Ерануи Манукян, канд. филос. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Игорь Карапетян, д-р пед. наук, профессор, Армянский государственный педагогический университет имени Хачатура Абовяна

Лусине Арутюнян, д-р пед. наук, профессор, Государственный экономический университет

Лусине Флджян, д-р филол. наук, профессор, Международный университет Евразия

Мариам Маргарян, д-р полит. наук, профессор, канд. филос. наук, доцент, Академия государственного управления Республики Армения

Марта Молдован-Цывинска, д-р филол. наук, Вислинский университет (Группа университетов Вистулы, Варшава, Польша), Университет Wszechnica Polska в Варшаве

Оганес Арутюнян, канд. экон. наук, Международный университет Евразия

Петр Боровский, д-р техн. наук, экономист, Варшавский университет естественных наук, Польша

Рамон Бузас Лоренцо, д-р полит. наук, Университет Сантьяго-де-Компостела, Испания

Самвел Мурадян, д-р филол. наук, профессор, Ереванский государственный университет

Сона Акопян, канд. филол. наук, Европейский университет Армении

Сурен Оганян, д-р геогр. наук, профессор, Международный университет Евразия

Степан Цагикян, д-р юрид. наук, профессор, Российско-Армянский (Славянский) университет

Хачик Галстян, д-р полит. наук, доцент, Ереванский государственный университет

Эгине Манасян, д-р экон. наук, Кавказский исследовательский ресурсный центр-Армения

Секретарь редакционной коллегии:

Нуне Джомардян, Международный университет Евразия

ISSN 1829-4952

© Международный университет Евразия, 2025

Решением Высшей квалификационной комиссией МОНКС РА от 28.06.2019 № 164А Вестник Международного университета Евразия включен в перечень научных изданий приемлемых для публикаций основных результатов и положений диссертаций.

***Recommended for publication by the Scientific
Council of Eurasia International University***

Editorial Board:

Gagik Vardanyan (Chairman), Doctor of Economics, Professor, Eurasia International University

Albert Makaryan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University

Ani Stepanyan, Ph.D. in Law, Associate Professor, All-Russian State University of Justice (RLA of the Ministry of Justice of Russia)

Anna Ohanyan, Ph.D. in Political Science, Stonehill University, USA

Aram Ayyazyan, Ph.D. in Law, Eurasia International University, RA Investigative Committee

Ashot Aleksanyan, Doctor of Political Science, Professor, Yerevan State University

Ashot Khachatryan, Doctor of Law, Professor, Scientific Advisor to the Constitutional Court of the Republic of Armenia

Ashot Markosyan, Doctor of Economics, Professor, Yerevan State University

Dimitrios Zachos, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Aristotle University of Thessaloniki, Greece

Yeranuhi Manukyan, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Yerevan State University

Gayane Tovmasyan, Ph.D. in Economics, Associate Professor, «AMBERD» Research Center of the Armenian State University of Economics

Grazina Chuladiene, Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor, Mikolas Romeris University, Lithuania

Heghine Manasyan, Doctor of Economics, Caucasus Research Resource Center (CRRC)-Armenia

Hovhannes Harutyunyan, Ph.D. in Economics, Eurasia International University

Khachik Galstyan, Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Yerevan State University

Igor Karapetyan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

Lusine Harutyunyan, Doctor of Philology, Professor, Armenian State University of Economics

Lusine Fliyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Eurasia International University

Mariam Margaryan, Doctor of Political Sciences, Professor, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Academy of Public Administration of the Republic of Armenia

Marta Moldovan-Cywińska, Ph. D. in Humanities, Vistula University (Vistula Group of Universities, Warsaw, Poland), Wszechnica Polska University in Warsaw, Poland

Piotr Borowski, Ph.D. in Engineering, Economist, Associate Professor, Warsaw University of Life Sciences, Poland

Ramón Bouzas Lorenzo, Ph.D. in Political Science, University of Santiago de Compostela, Spain

Samvel Muradyan, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University.

Sona Hakobyan, Ph.D. in Philological Sciences, European University of Armenia

Stepan Tsaghikyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Suren Ohanyan, Doctor of Geographical Sciences, Professor, Eurasia International University

Vahe Vanesyan, Ph.D. in Political Science, CIDA - Canadian Agency for International Development

Vladimir Hovhannisyan, Doctor of Law, Professor, Armenian-Russian (Slavonic) University

Secretary of Editorial Board:

Nune Jomardyan, Eurasia International University

ISSN 1829-4952

© Eurasia International University, 2025

According to № 164 (A)U decree of RA Supreme Certifying Committee (hereinafter, SCC) dated on June 28, 2019, EIU Bulletin is now recognized as a scientifically relevant journal included in the list of SCC, RA Ministry of Education, Science, Culture and Sport for publicizing the main principals and guidelines of Ph.D. dissertation.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Աշոտ Խաչատրյան, Լիլիթ Մարտիրոսյան

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՄՊԵԿՏՆԵՐԸ 8

Անահիտ Աբրահամյան

ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ 21

Զավեն Սմբատյան

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՎԱՂԵՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԿԵՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ 37

Սմբատ Մինասյան

ՈՐՈՇԱԿԻՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԷՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՂՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ 51

Կարեն Թումանյան

ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 68

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հովհաննես Երիցյան

ՀՀ ԼՈԳԻՍՏԻԿ ՍԵԿՏՈՐԻ ԵՎ ՀԱՐՄԱՐՎՈՂ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ՈՒԿՐԱԽՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ԱՌԱՋ ԵՎ ՀԵՏՈ 91

Աշոտ Մաթևոսյան, Անի Գրիգորյան, Մանե Մաթևոսյան

ՎՃԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԱՆԱԼԻՏԻԿ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ՝ DIAGEO CORPORATION-Ի ՕՐԻՆԱԿՈՎ 109

Գագիկ Ավետիսյան

ԳԼՈԲԱԼԱՅՎՈՂ ԱՇԽԱՐՀՆ ՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (ՀԱՄԱԿԱՐԳՉԱՅԻՆ ԳՐԱՖԻԿԱՅԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ) 123

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սյուզաննա Գրիգորյան

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՆՆԵՐՈՒՄ 133

Վարդուիի Պետրոսյան

ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ԼԵԶՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՖՐԱՆՍԵՐԵՆԻ ԱՌՋԵՎ ԾԱՌԱՅԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ ՄՐԱՏՈՐԱՎԵՐՆԵՐԸ 152

Տաթևիկ Կարապետյան

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԱՐՐԵՐԸ «ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԸ» ՍՏԵՂՍԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 166

Արուսյակ Իվանյան

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ՀԻՄՆԱԿԱԾ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՊԱՇՏԱՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ 180

Անուշ Մարտիրոսյան

ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՀԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳՈՒՄ 195

Աստղիկ Բոյաջյան

ՀՈԳԵԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԵՎ «ՄԱՐԻ ԴԱՌՆԱԼՈՒ» ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ ՇԱՆԹԻ «ՇՂԹԱՅՎԱԾԸ» ԴՐԱՄԱՅՈՒՄ 209

Անի Ղազարյան

ԵՐԳԻԾԱՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԶԱՓԱԾՈՅՈՒՄ 220

ՄԱՆԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԴԱՍԱՎԱՆԴԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

Մարիամ Ադամյան

«ՄԻՋՄԵՇԱԿՈՒԹՅԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ» ԲՈՒՀԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴԱՆ ԳՈՐԾԵՆԴԱՅՈՒՄ ՄԻ ՇԱՐՔ ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՄԱՍԻՆ 234

Գոհար Խաչատրյան, Էդգար Ամիրխանյան, Ստեփան Զանդիրյան

ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁՆԱՅ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ ՆԵՐԱՌՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՅՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ 243

Հայարսի Քեշիշյան

ԲԱՆԱՎԵՃԸ ՈՐՊԵՍ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԱԿՏԻՎ ՄԵԹՈԴ 257

Անի Թամազյան

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՈՎ ԳՐԵԼՈՒ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ ՀԱՅԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ 270

Էլյա Դավթյան

ՇՐՋԱԿԱԾ ԴԱՄԱՐԱՆԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ. ՆՈՐԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ 282

СОДЕРЖАНИЕ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Ашот Хачатрян, Лилит Мартиросян

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ 8

Абраамян Анаит

КОНЦЕПЦИЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ 21

Завен Смбалян

ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕР СРОКА ДАВНОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ 37

Смбат Минасян

КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЙ ОПРЕДЕЛЁННОСТИ: СУЩНОСТЬ, ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ, МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ В СИСТЕМЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРИНЦИПОВ И ЦЕННОСТЕЙ 51

Карен Туманян

СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ПРАВА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ 68

ЭКОНОМИКА

Ованнес Ерицян

ЭВОЛЮЦИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА АРМЕНИИ И СТРАТЕГИИ АДАПТАЦИИ С НАЧАЛА ВОЙНЫ В УКРАИНЕ 91

Ашот Матевосян, Ани Григорян, Мане Матевосян

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ: НА ПРИМЕРЕ КОРПОРАЦИИ DIAGEO 109

Гагик Аветисян

ГЛОБАЛИЗИРОВАННЫЙ МИР И СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ) 123

ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ

Сюзанна Григорян

СМЫСЛОВЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРИНЦИПОВ КООПЕРАЦИИ И ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ДЕЛОВЫХ ИНТЕРВЬЮ 133

Вардуи Петросян

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ, С КОТОРЫМИ СТАЛКИВАЕТСЯ ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК 152

Татевик Карапетян

ЭЛЕМЕНТЫ ЗАКОНА О ТОРГОВЛЕ В «ВЕНЕЦИАНСКОМ КУПЦЕ» 166

Арусяк Иванян

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗАПАСА ПО ДЕЛОВОМУ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В КОНТЕКСТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА 180

Ануш Мартиросян

ПСИХОЛИНГВИСТИКА В КОНЦЕПЦИИ ТЕРРОРИЗМА 195

Астхик Бояджян

РАЗВИТИЕ ДУХОВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ И ПУТЬ К «СТАНОВЛЕНИЮ ЧЕЛОВЕКОМ» В ДРАМЕ ШАНТА «ПРИКОВАННЫЙ» 209

Ани Казарян

ОСОБЕННОСТИ САТИРЫ В ПОЭЗИИ ОВАНЕСА ТУМАНЯНА 220

ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

Мариам Адамян

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ВУЗОВСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ» 234

Гоар Хачатрян, Эдгар Амирханян, Стелла Чандилян

ДОСТУПНОСТЬ ИНФОРМАЦИИ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ НА ОБРАЗОВАНИЕ И ВКЛЮЧЕНИЕ В СООБЩЕСТВО 243

Айарпи Кешишян

ДЕБАТЫ КАК АКТИВНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ 257

Ани Тамазян

ОБУЧЕНИЕ ПИСЬМУ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АРМЯНСКОМ КОНТЕКСТЕ 270

Эля Давтян

ПОДХОД «ПЕРЕВЕРНУТОГО КЛАССА»: СРАВНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ И ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ 282

CONTENT

JURISPRUDENCE

Ashot Khachatryan, Lilit Martirosyan

THE ORETICAL ASPECTS OF THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN STATE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE PUBLIC POWER SYSTEM 8

Anahit Abrahamyan

THE CONCEPT OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL: A THEORETICAL-LEGAL ANALYSIS 21

Zaven Smbatyan

THE LEGAL NATURE OF THE LIMITATION PERIOD FOR ADMINISTRATIVE LIABILITY 37

Smbat Minasyan

THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY: ESSENCE, LEGAL CONTENT, AND ROLE WITHIN CONSTITUTIONAL PRINCIPLES AND VALUE SYSTEMS 51

Karen Tumanyan

JUDICIAL PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS 68

ECONOMICS

Hovhannes Yeritsyan

EVOLUTION OF ARMENIA'S LOGISTICS SECTOR AND ITS ADAPTATION STRATEGIES SINCE THE START OF THE WAR IN UKRAINE 91

Ashot Matevosyan, Ani Grigoryan, Mane Matevosyan

THE ANALYTICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF SOLVENCY AND FINANCIAL STABILITY: EVIDENCE FROM DIAGEO CORPORATION 109

Gagik Avetisyan

THE GLOBALIZED WORLD AND MODERN EDUCATIONAL PROBLEMS (USING THE EXAMPLE OF COMPUTER GRAPHICS) 123

LINGUISTICS AND PHILOLOGY

Syuzanna Grigoryan

SEMANTIC MANIFESTATIONS OF COOPERATIVE AND POLITENESS PRINCIPLES IN ENGLISH-LANGUAGE BUSINESS INTERVIEWS 133

Varduhi Petrosyan

LANGUAGE POLICY OF FRANCE AND THE CONTEMPORARY CHALLENGES FACING THE FRENCH LANGUAGE 152

Tatevik Karapetyan

ELEMENTS OF LEX MERCATORIA IN THE MERCHANT OF VENICE 166

Arusyak Ivanyan

METHODOLOGICAL INSIGHTS INTO AI-BASED BUSINESS ENGLISH VOCABULARY ENHANCEMENT 180

Anush Martirosyan

PSYCHOLINGUISTICS IN THE CONCEPT OF TERRORISM 195

Astghik Boyajyan

THE DEVELOPMENT OF SPIRITUAL ABILITIES AND THE PATH TO "BECOMING HUMAN" IN SHANTA'S DRAMA "CHAINED" 209

Ani Ghazaryan

FEATURES OF SATIRE IN HOVHANNES TUMANYAN'S POETRY 220

PEDAGOGY AND TEACHING METHODOLOGY

Mariam Adamyan

THE APPLICATION OF CONTEMPORARY TEACHING METHODS IN THE UNIVERSITY COURSE "INTERCULTURAL COMMUNICATION" 234

Gohar Khachatryan, Edgar Amirkhanyan, Stella Chandiryan

ACCESS TO INFORMATION AS A PREREQUISITE FOR REALIZING THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES TO EDUCATION AND COMMUNITY INCLUSION 243

Hayarpi Keshishyan

DEBATE AS AN ACTIVE LEARNING METHOD 257

Ani Tamazyan

TEACHING WRITING THROUGH AI IN THE ARMENIAN CONTEXT 270

Elya Davtyan

FLIPPED CLASSROOM APPROACH: A COMPARISON OF INNOVATIVE AND CONVENTIONAL TEACHING METHODS 282

Իրավագիտություն

Աշոտ Խաչատրյան

*Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլ. հասցե՝ a.khachatryan@inbox.ru*

Լիլիթ Մարտիրոսյան

*Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի իրավաբանական
վարչության սրորաբաժանումներում և համայնքային ենթակայության կազմա-
կերպություններում իրավաբանական աշխատանքների համակարգման բաժնի
պետ, Հայաստանի եվրոպական համալսարանի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ lilit.martirosyan@yerevan.am*

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-8

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՊԱՎԱՐՄԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ

Հետազոտության շրջանակներում ուսումնասիրության առարկա են դարձել հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների վերաբերյալ տեսական գրականության մեջ ներկայացված գիտական մոտեցումները, կատարված իրավական հետազոտությունների հիման վրա բացահայտվել է ժամանակակից իրավընկալման պայմաններում «հանրային իշխանություն» եզրույթի, ինչպես նաև հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների էությունն ու բովանդակությունը:

Հոդվածում քննարկվում են այնպիսի հարցեր, որոնք այս կամ այն չափով իրենց արտացոլումն են ստացել տարբեր հեղինակների աշխատություններում, սակայն, դրան զուգա-

հեռ, հողվածի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվում այնպիսի հիմնահարցերի, որոնք առանձին համալիր գիտական ըննարկման ու իրավական հետազոտության առարկա չեն հանդիսացել:

Կատարված իրավական վերլուծությունների հիման վրա հողվածում համալիր կերպով ներկայացվում են հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների տեսաիրավական ասպեկտները:

Հիմնաբառեր. հանրային իշխանություն, համակարգ, պետական իշխանություն, տեղական ինքնակառավարում, փոխհարաբերություններ:

Ներածություն

Ժամանակակից հանրային կառավարման համակարգում մարդու և քաղաքացու շահերն արտահայտելուն և պաշտպանելուն ուղղված կառավարչական գործառնությունը դադարել է լինել միայն պետական իշխանության սուբյեկտայնության տիրույթում: Հանրային կառավարման, պետության և հասարակության զարգացման արդի պայմաններում գիտական հայեցակարգերի առանցքային հարցադրումը պետական իշխանության ու տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերության բնույթն է, թե ինչպիսի փոխհարաբերությունների մեջ է գտնվում տեղական ինքնակառավարումը պետական իշխանության հետ: Այս հարցը շարունակում է մնալ ամենակարևորներից մեկը: Դրանից է մեծապես կախված ոչ միայն իրավունքի հետագա զարգացումը, այլ նաև ժողովրդավարության զարգացման դինամիկան և դրան զուգահեռ՝ պետության կառավարման կառուցվածքը:

Սույն հողվածի նպատակը հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների համալիր ուսումնասիրությունն է, դրանց հիմքում ընկած տեսաիրական ասպեկտների վերհանումը, առանձնացումը և սահմանումը:

Մեթոդ և տեսական հիմքեր

Հետազոտությունն իրականացվել է վերլուծության, վերացարկման, ձևական իրավաբանական և իրավահամեմատական մեթոդների կիրառմամբ, իսկ որպես հետազոտության տեսական հիմք հանդես են եկել հայկական և արտասահմանյան գիտական աշխատություններ և ուսումնասիրություններ:

Հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների իրավընկալման հիմնահարցերը

Ժողովրդավարական պետություններում իշխանության հիմքը ժողովրդի կամքն է: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ ազատորեն ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով:

Սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ ընդունված համընդհանուր տեսական մոտեցման համաձայն՝ ժողովրդաիշխանությունը հասարակության

մեջ ժողովրդավարության արտահայտությունն է (Кутафин, 2008, էջ 95) և որպես հետևանք՝ հասարակության հիմնական արժեքներից մեկը (Зорькин, 2014, էջ 14), քանի որ այն ենթադրում է ժողովրդի շահերից ելնելով և հենց ժողովրդի ակտիվ մասնակցությամբ իշխանության իրականացում՝ պետության գործերը տնօրինելու իրավունքի միջոցով (Комарова, 2005, էջ 16-21):

Կախված ժողովրդի կամաարտահայտման ձևից առանձնացվում են ժողովրդաիշխանության անմիջական և ներկայացուցչական ձևերը (Վաղարշյան, 2013, էջ 194): Անմիջական է այն ժողովրդաիշխանությունը, երբ հասարակության համար կարևոր նշանակություն ունեցող որոշումներն ընդունում է անմիջականորեն ժողովուրդը: Այլ կերպ ասած՝ անմիջական ժողովրդաիշխանությունը ժողովրդի կամքի ուղղակի արտահայտումն է պետական և հասարակական կյանքի հարցերը լուծելիս: Քանի որ հասարակական կյանքի բոլոր գործերն ու հարցերը, հիմնախնդիրները հնարավոր չէ լուծել անմիջական ժողովրդաիշխանության միջոցով՝ առաջանում է ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանության անհրաժեշտությունը: Այս դեպքում պետական և հասարակական գործերը կառավարում, որոշումներն ընդունում են ժողովրդի կողմից ընտրված մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք:

Սահմանադրական իրավունքում ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանության սահմանադրական ինստիտուտը ներկայացվում է պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով (Храмушин, 2011, էջ 85): Եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի կամքը, ապա տեղական ինքնակառավարման մեջ արտահայտվում է համայնքի բնակչության կամքը:

Հասարակությունն ինքնին բաղկացած է երեք կատեգորիաներից (շերտերից): Առաջին կատեգորիան անհատների կատեգորիան է: Յուրաքանչյուր անհատ ունի իր կարիքները և հետապնդում է իր անձնական շահերը: Երկրորդ կատեգորիան մարդկանց խմբերն են, որոնք ղեկավարվում են ոչ թե անհատական, այլ խմբային շահերով: Երրորդ կատեգորիան հասարակությունն է՝ որպես ինքնուրույն գոյություն ունեցող միավոր: Լինելով հասարակության ներսում՝ անհատներն ու խմբերը շփվում են միմյանց հետ և որ ամենակարևորն է, ունեն որոշակի ընդհանուր կարիքներ և շահեր, որոնք կոչվում են հասարակական (հանրային) (Мамут, 2010, էջ 54-55): Տեսական գրականության մեջ հասարակությունը համեմատվում է օրգանիզմի հետ, և նշվում, որ «եթե ցանկացած օրգանիզմ ունի որոշակի գործառնություններ, ապա հասարակության հիմնական գործառնություններից մեկը հանրային իշխանությունն է, այն բխում է հասարակությունից, հասարակության մեջ գոյություն ունեցող անհատներից և խմբերից» (Мамут, 2010, էջ 56-58): Այսինքն, հասարակությունը որպես ամբողջություն հանդես է գալիս որպես հանրային իշխանության տեր, որից հետևում է հասարակության կազմակերպումը և կառավարումը:

Չնայած «հանրային իշխանություն» հասկացությունը իր իրավական ամրագրումը ստացել է սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում, սակայն, այն լայնորեն կիրառվել է իրավաբանական և այլ հասարակական գիտություններում ավելի վաղ, որի շրջանակներում տեսական ուսումնասի-

րության առարկա են դարձել ոչ միայն «հանրային իշխանություն» հասկացության էությունն ու բովանդակությունը, այլ նաև գիտական հետազոտության են ենթարկվել հանրային իշխանության, պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման հարաբերակցության հիմնահարցերը՝ դրանց շրջանակներում բացահայտելով պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների բնույթը:

Պետության և հասարակության զարգացմանը զուգընթաց փոխվում են հանրային իշխանության նկատմամբ գիտական մոտեցումները: Հարցի առնչությամբ տարբեր դոկտրինալ մոտեցումների առկայությունը փաստում է կարծիքների և դիրքորոշումների միասնության բացակայության մասին:

«Հանրային իշխանություն» հասկացության նման բազմազանությունը գալիս է դեռ Հին հռոմեական ժամանակաշրջանից:

Բավականին երկար ժամանակահատված՝ Հին հռոմեական դարաշրջանից մինչև XIX դարի վերջ, հանրային իշխանությունը նույնացվում էր պետական իշխանության հետ, քանի որ միակ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձը, որն ուներ իր իշխանությունը դա պետությունն էր: Եվ պատահական չէ, որ Ֆ. Էնգելսը իր «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը» աշխատության մեջ (1884թ.) հանրային և պետական իշխանությունները դեռ դիտարկում էր որպես համանման, նույնական երևույթներ (Энгельс, 1982, էջ 5): Ըստ Ֆ. Էնգելսի՝ պետության հիմնական հատկանիշը հանրային իշխանությունն է, որի տակ վերջինս ըստ էության նկատի ուներ հենց պետական իշխանությունը:

Իրավիճակը փոխվեց տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտի ժամանակակից իրավընկալման բովանդակության ձևավորմամբ:

Ներկայումս իրավական և քաղաքական գիտություններում գերակշռում է հանրային իշխանության ըմբռնման այլ մոտեցում: Հանրային իշխանությունը ենթադրում է տարբեր կազմակերպչական ձևեր, որոնք չեն սահմանափակվում միայն պետական իշխանությամբ, ինչը ենթադրում է «հանրային իշխանություն» և «պետական իշխանություն» հասկացությունների տարանջատում, չնայած դրանց նախկինում նույնականացվելուն (Тарасова, 2014, էջ 167):

Պրոֆեսոր Վ.Ե. Չիրկինը հանրային իշխանությունը բնորոշում է որպես «սոցիալական իշխանության տեսակ, որն առաջանում է «մարդկանց տարածքային միավորումներում» և ունի «ընդհանուր, հանրային, ոչ թե մասնավոր բնույթ: Դա տարածքային հանրային կոլեկտիվներն են: Այդպիսի կոլեկտիվում իշխանությունը կոչված է պահպանելու և պաշտպանելու կոլեկտիվը» (Чиркин, 2009, էջ 9):

Ի.Կ.Սովետովի բնորոշմամբ «հանրային իշխանությունը, որպես սոցիալական իշխանության տեսակ իշխանություն է, որն առանձնացված է ժողովրդից և սահմանադրաիրավական կարգով ժողովրդի կողմից լիազորված է վերջինիս անունից լիազորություններ իրականացնելու իրավունքով»: Միաժամանակ, հեղինակի նշմամբ՝ «ինստիտուցիոնալ մակարդակով այդ իշխանությունն իրականացվում է պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից, որոնք կազմում են հանրային իշխա-

նության միասնական համակարգը» (Советов, 2020, էջ 45): Իսկ պրոֆեսոր Ն.Ի. Գրաչևի բնորոշմամբ՝ «հանրային իշխանությունը մարդկանց հատուկ շերտ է, որը միավորված է մասնագիտացված մարմինների և հաստատությունների համակարգում, որոնք պաշտոնապես իրականացնում են հանրային գործերի կառավարման գործառնությունը և դրանով իսկ իրականացնում են որոշակի տարածքային համայնքի ընդհանուր շահերը՝ որպես ամբողջական համակարգ» (Грачев, 2021, էջ 46):

Ռուս մեկ այլ տեսաբան Վ.Վ. Ռաչինսկին, հանրային իշխանությունը դիտարկելով որպես սոցիալական իշխանության տեսակ, նշում է, որ «այն պարզապես սոցիալական իշխանության տեսակ չէ, այլ ինստիտուցիոնալացված և օրինական իշխանություն, քանզի հասարակության մեջ իշխանական հարաբերությունների իրականացումը սկզբունքորեն անհնար է առանց հասարակության կառավարումն ապահովող հատուկ ինստիտուտների առկայության, իսկ օրինականության հատկանիշը ենթադրում է հանրային իշխանության իրականացումը և դրա առանձին ինստիտուտների գործունեությունը գործող օրենքներին համապատասխան» (Рачинский, 2003, էջ 25):

Շատ տեսաբաններ, նկատի ունենալով «ժողովրդի իշխանություն» և «հանրային իշխանություն» կատեգորիաների փոխհարաբերակցությունը, նշում են, որ «հանրային իշխանության հիմնական նպատակը ժողովրդի իշխանության լիարժեք իրականացումն է» (Лебедев, 2021, էջ 40–43): Ժողովուրդը որպես իրավունքի սուբյեկտ, պետությանը փոխանցում է իշխանության իրավունքը՝ պահպանելով իր հիմնադիր իշխանությունը: Այսինքն, ժողովուրդը որպես իշխանության միակ աղբյուր պետությանը իր համաձայնությամբ օժտում է իշխանական լիազորություններով:

Պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման հարաբերակցությունը հանրային իշխանության համակարգում

Ընդհանրացնելով հանրային իշխանության վերաբերյալ ընդհանուր տեսական դրույթները՝ անհրաժեշտ է նկատել, որ «հանրային իշխանություն» հասկացության սահմանումների մեծ մասը սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ ձևավորվել է ժողովրդավարության պրիզմայով և այն առաջին հերթին անհրաժեշտ է դիտարկել որպես ժողովրդի իշխանությունից ածանցված իշխանություն, որն իրականացվում է ժողովրդի անունից և ժողովրդի շահերից ելնելով:

Հանրային իշխանությունը ինստիտուցիոնալ իրավական ձև ունեցող սոցիալական իշխանության տեսակ է: Սա «հանրային իշխանություն» հասկացության ինստիտուցիոնալ ընկալումն է, երբ հանրային իշխանությունը դիտարկվում է նրա համակարգի մաս կազմող իշխանությունների պրիզմայով:

Մեր դիտարկմամբ հանրային կառավարման ժամանակակից իրավաբնական պայմաններում հանրային իշխանությունը պետք է դիտարկել որպես պետական իշխանությունը և տեղական ինքնակառավարումը միավորող կատեգորիա, որը որոշում է հանրային իշխանության համակարգում դրանց փոխհարաբերությունների բնույթը և պետական իշխանության ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների փոխգործակցության անհրաժեշտությունը:

Չնայած հանրային իշխանության համակարգի միասնության սկզբունքը ուղղակիորեն չի ամրագրվել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, սակայն, այն կարմիր թելի պես անցնում է սահմանադրական դրույթներով՝ որպես հիմնարար գաղափար:

Միասնությունը հանրային իշխանության համակարգի հատկանիշներից մեկն է (Савенков, 2019, էջ 5-16): Մի կողմից, հանրային իշխանության համակարգի տարրերը կապված են անխզելի կերպով և ունեն որոշակի ընդհանրություն, որը հիմնվում է միասնական նպատակների և արժեքների վրա, իսկ, մյուս կողմից, համակարգի տարրերում առկա են ինքնուրույնություն ու առանձնացվածություն, որոնք ոչ միայն չեն հակասում միասնությանը, այլև պայմանավորում են արդյունավետ փոխգործակցությունը: Հանրային իշխանության մարմինների փոխգործակցությունը կոչված է ապահովելու հանրային շահը և դրանց հարաբերության հիմքում ընկած է նպատակների և խնդիրների միասնությունը՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները ապահովելու գործում (Ռաֆայելյան, 2015, էջ 357):

Վերոգրյալը թույլ է տալիս փաստելու, որ հանրային իշխանության համակարգի միասնության տակ առաջին հերթին հասկացվում է հանրային իշխանության մարմինների ֆունկցիոնալ միասնությունը: Հանրային իշխանության գործունեության բովանդակությունը հանրային շահերի բավարարումն է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով: Առանց հասարակության կարիքների բավարարման հնարավոր չէ խոսել հանրային գործառույթի կատարման մասին: Նրանցից յուրաքանչյուրն իրականացնում է կառավարման գործունեություն, որը պետք է համապատասխանի ժողովրդավարության հիմունքներին և կոչված լինի ապահովելու հանրային իշխանության համակարգի ամբողջականությունը:

Միաժամանակ, հանրային իշխանության միասնությունը ակնհայտորեն չի նշանակում պետական իշխանության կողմից տեղական ինքնակառավարման կլանում: Այն արտահայտվում է հանրային իշխանության բոլոր ձևերի միավորման և միասնության մեջ հետևյալ սկզբունքների շրջանակներում՝ իշխանության աղբյուրի միասնություն, կառավարման տարբեր մակարդակների միջև լիազորությունների տարանջատում: Այսինքն, հանրային իշխանությունը հանդես է գալիս որպես մարմինների միասնական համակարգ՝ միմյանց հետ կապված տարբեր տարրերի ամբողջություն, որոնք ձևավորում են որոշակի ամբողջականություն: Այլ կերպ ասած՝ համակարգի տարրերի միացումը առաջացնում է փոխկապակցվածություն՝ չխախտելով յուրաքանչյուրի ինքնուրույնությունը:

Ժողովրդավարական պետություններում իշխանության հիմքը ժողովրդի կամքն է: Ժողովուրդն իր իշխանությունն իրականացնում է ինչպես անմիջականորեն, այնպես էլ ազատորեն ընտրված ներկայացուցիչների միջոցով:

Սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ ընդունված համընդհանուր տեսական մոտեցման համաձայն՝ ժողովրդաիշխանությունը հասարակության մեջ ժողովրդավարության արտահայտությունն է (Кутафин, 2008, էջ 95) և որպես հետևանք՝ հասարակության հիմնական արժեքներից մեկը (Зорькин,

2014, էջ 14), քանի որ այն ենթադրում է ժողովրդի շահերից ելնելով և հենց ժողովրդի ակտիվ մասնակցությամբ իշխանության իրականացում՝ պետության գործերը տնօրինելու իրավունքի միջոցով (Комарова, 2005, էջ 16–21):

Կախված ժողովրդի կամաարտահայտման ձևից առանձնացվում են ժողովրդաիշխանության անմիջական և ներկայացուցչական ձևերը (Վաղարշյան, 2013, էջ 194): Անմիջական է այն ժողովրդաիշխանությունը, երբ հասարակության համար կարևոր նշանակություն ունեցող որոշումներն ընդունում է անմիջականորեն ժողովուրդը: Այլ կերպ ասած՝ անմիջական ժողովրդաիշխանությունը ժողովրդի կամքի ուղղակի արտահայտումն է պետական և հասարակական կյանքի հարցերը լուծելիս: Քանի որ հասարակական կյանքի բոլոր գործերն ու հարցերը, հիմնախնդիրները հնարավոր չէ լուծել անմիջական ժողովրդաիշխանության միջոցով՝ առաջանում է ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանության անհրաժեշտությունը: Այս դեպքում պետական և հասարակական գործերը կառավարում, որոշումներն ընդունում են ժողովրդի կողմից ընտրված մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք:

Սահմանադրական իրավունքում ներկայացուցչական ժողովրդաիշխանության սահմանադրական ինստիտուտը ներկայացվում է պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միջոցով (Храмушин, 2011, էջ 85): Եթե պետական իշխանության մեջ արտահայտվում է ողջ ժողովրդի կամքը, ապա տեղական ինքնակառավարման մեջ արտահայտվում է համայնքի բնակչության կամքը:

Հասարակությունն ինքնին բաղկացած է երեք կատեգորիաներից (շերտերից): Առաջին կատեգորիան անհատների կատեգորիան է: Յուրաքանչյուր անհատ ունի իր կարիքները և հետապնդում է իր անձնական շահերը: Երկրորդ կատեգորիան մարդկանց խմբերն են, որոնք ղեկավարվում են ոչ թե անհատական, այլ խմբային շահերով: Երրորդ կատեգորիան հասարակությունն է՝ որպես ինքնուրույն գոյություն ունեցող միավոր: Լինելով հասարակության ներսում՝ անհատներն ու խմբերը շփվում են միմյանց հետ և որ ամենակարևորն է, ունեն որոշակի ընդհանուր կարիքներ և շահեր, որոնք կոչվում են հասարակական (հանրային) (Мамут, 2010, էջ 54–55): Տեսական գրականության մեջ հասարակությունը համեմատվում է օրգանիզմի հետ, և նշվում, որ «եթե ցանկացած օրգանիզմ ունի որոշակի գործառնություններ, ապա հասարակության հիմնական գործառնություններից մեկը հանրային իշխանությունն է, այն բխում է հասարակությունից, հասարակության մեջ գոյություն ունեցող անհատներից և խմբերից» (Мамут, 2010, էջ 56–58): Այսինքն, հասարակությունը որպես ամբողջություն հանդես է գալիս որպես հանրային իշխանության տեր, որից հետևում է հասարակության կազմակերպումը և կառավարումը:

Չնայած «հանրային իշխանություն» հասկացությունը իր իրավական ամրագրումը ստացել է սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում, սակայն, այն լայնորեն կիրառվել է իրավաբանական և այլ հասարակական գիտություններում ավելի վաղ, որի շրջանակներում տեսական ուսումնասիրության առարկա են դարձել ոչ միայն «հանրային իշխանություն» հասկացության էությունն ու բովանդակությունը, այլ նաև գիտական հետազոտու-

յան են ենթարկվել հանրային իշխանության, պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման հարաբերակցության հիմնահարցերը՝ դրանց շրջանակներում բացահայտելով պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների բնույթը:

Պետության և հասարակության զարգացմանը գուզընթաց փոխվում են հանրային իշխանության նկատմամբ գիտական մոտեցումները: Հարցի առնչությամբ տարբեր դոկտրինալ մոտեցումների առկայությունը փաստում է կարծիքների և դիրքորոշումների միասնության բացակայության մասին:

«Հանրային իշխանություն» հասկացության նման բազմազանությունը գալիս է դեռ Հին հռոմեական ժամանակաշրջանից:

Բավականին երկար ժամանակահատված՝ Հին հռոմեական դարաշրջանից մինչև XIX դարի վերջ, հանրային իշխանությունը նույնացվում էր պետական իշխանության հետ, քանի որ միակ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձը, որն ուներ իր իշխանությունը դա պետությունն էր: Եվ պատահական չէ, որ Ֆ. Էնգելսը իր «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը» աշխատության մեջ (1884թ.) հանրային և պետական իշխանությունները դեռ դիտարկում էր որպես համանման, նույնական երևույթներ (Энгельс, 1982, էջ 5): Ըստ Ֆ. Էնգելսի՝ պետության հիմնական հատկանիշը հանրային իշխանությունն է, որի տակ վերջինս ըստ էության նկատի ուներ հենց պետական իշխանությունը:

Իրավիճակը փոխվեց տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտի ժամանակակից իրավընկալման բովանդակության ձևավորմամբ:

Ներկայումս իրավական և քաղաքական գիտություններում գերակշռում է հանրային իշխանության ըմբռնման այլ մոտեցում: Հանրային իշխանությունը ենթադրում է տարբեր կազմակերպչական ձևեր, որոնք չեն սահմանափակվում միայն պետական իշխանությամբ, ինչը ենթադրում է «հանրային իշխանություն» և «պետական իշխանություն» հասկացությունների տարանջատում, չնայած դրանց նախկինում նույնականացվելուն (Тарасова, 2014, էջ 167):

Պրոֆեսոր Վ.Ե. Զիրկինը հանրային իշխանությունը բնորոշում է որպես «սոցիալական իշխանության տեսակ, որն առաջանում է «մարդկանց տարածքային միավորումներում» և ունի «ընդհանուր, հանրային, ոչ թե մասնավոր բնույթ: Դա տարածքային հանրային կոլեկտիվներն են: Այդպիսի կոլեկտիվում իշխանությունը կոչված է պահպանելու և պաշտպանելու կոլեկտիվը» (Чиркин, 2009, էջ 9):

Ի.Կ.Սովետովի բնորոշմամբ «հանրային իշխանությունը, որպես սոցիալական իշխանության տեսակ իշխանություն է, որն առանձնացված է ժողովրդից և սահմանադրաիրավական կարգով ժողովրդի կողմից լիազորված է վերջինիս անունից լիազորություններ իրականացնելու իրավունքով»: Միաժամանակ, հեղինակի նշմամբ՝ «ինստիտուցիոնալ մակարդակով այդ իշխանությունն իրականացվում է պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից, որոնք կազմում են հանրային իշխանության միասնական համակարգը» (Советов, 2020, էջ 45): Իսկ պրոֆեսոր Ն.Ի. Գրաչևի բնորոշմամբ՝ «հանրային իշխանությունը մարդկանց հատուկ

շերտ է, որը միավորված է մասնագիտացված մարմինների և հաստատությունների համակարգում, որոնք պաշտոնապես իրականացնում են հանրային գործերի կառավարման գործառնությունը և դրանով իսկ իրականացնում են որոշակի տարածքային համայնքի ընդհանուր շահերը՝ որպես ամբողջական համակարգ» (Грачев, 2021, էջ 46):

Ռուս մեկ այլ տեսաբան Վ.Վ. Ռաչինսկին, հանրային իշխանությունը դիտարկելով որպես սոցիալական իշխանության տեսակ, նշում է, որ «այն պարզապես սոցիալական իշխանության տեսակ չէ, այլ ինստիտուցիոնալացված և օրինական իշխանություն, քանզի հասարակության մեջ իշխանական հարաբերությունների իրականացումը սկզբունքորեն անհնար է առանց հասարակության կառավարումն ապահովող հատուկ ինստիտուտների առկայության, իսկ օրինականության հատկանիշը ենթադրում է հանրային իշխանության իրականացումը և դրա առանձին ինստիտուտների գործունեությունը գործող օրենքներին համապատասխան» (Рачинский, 2003, էջ 25):

Շատ տեսաբաններ, նկատի ունենալով «ժողովրդի իշխանություն» և «հանրային իշխանություն» կատեգորիաների փոխհարաբերակցությունը, նշում են, որ «հանրային իշխանության հիմնական նպատակը ժողովրդի իշխանության լիարժեք իրականացումն է» (Лебедев, 2021, էջ 40–43): Ժողովուրդը որպես իրավունքի սուբյեկտ, պետությանը փոխանցում է իշխանության իրավունքը՝ պահպանելով իր հիմնադիր իշխանությունը: Այսինքն, ժողովուրդը որպես իշխանության միակ աղբյուր պետությանը իր համաձայնությամբ օժտում է իշխանական լիազորություններով:

Ընդհանրացնելով հանրային իշխանության վերաբերյալ ընդհանուր տեսական դրույթները՝ անհրաժեշտ է նկատել, որ «հանրային իշխանություն» հասկացության սահմանումների մեծ մասը սահմանադրական իրավունքի գիտության մեջ ձևավորվել է ժողովրդավարության պրիզմայով և այն առաջին հերթին անհրաժեշտ է դիտարկել որպես ժողովրդի իշխանությունից ածանցված իշխանություն, որն իրականացվում է ժողովրդի անունից և ժողովրդի շահերից ելնելով:

Հանրային իշխանությունը ինստիտուցիոնալ իրավական ձև ունեցող սոցիալական իշխանության տեսակ է: Սա «հանրային իշխանություն» հասկացության ինստիտուցիոնալ ընկալումն է, երբ հանրային իշխանությունը դիտարկվում է նրա համակարգի մաս կազմող իշխանությունների պրիզմայով:

Մեր դիտարկմամբ հանրային կառավարման ժամանակակից իրավաբնական պայմաններում հանրային իշխանությունը պետք է դիտարկել որպես պետական իշխանությունը և տեղական ինքնակառավարումը միավորող կատեգորիա, որը որոշում է հանրային իշխանության համակարգում դրանց փոխհարաբերությունների բնույթը և պետական իշխանության ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների փոխգործակցության անհրաժեշտությունը:

Չնայած հանրային իշխանության համակարգի միասնության սկզբունքը ուղղակիորեն չի ամրագրվել Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, սակայն, այն կարմիր թելի պես անցնում է սահմանադրական դրույթներով՝ որպես հիմնարար գաղափար:

Միասնությունը հանրային իշխանության համակարգի հատկանիշներից մեկն է (Савенков, 2019, էջ 5-16): Մի կողմից, հանրային իշխանության համակարգի տարրերը կապված են անխզելի կերպով և ունեն որոշակի ընդհանրություն, որը հիմնվում է միասնական նպատակների և արժեքների վրա, իսկ, մյուս կողմից, համակարգի տարրերում առկա են ինքնուրույնություն ու առանձնացվածություն, որոնք ոչ միայն չեն հակասում միասնությանը, այլև պայմանավորում են արդյունավետ փոխգործակցությունը: Հանրային իշխանության մարմինների փոխգործակցությունը կոչված է ապահովելու հանրային շահը և դրանց հարաբերության հիմքում ընկած է նպատակների և խնդիրների միասնությունը՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները ապահովելու գործում (Ռաֆայելյան, 2015, էջ 357):

Վերոգրյալը թույլ է տալիս փաստելու, որ հանրային իշխանության համակարգի միասնության տակ առաջին հերթին հասկացվում է հանրային իշխանության մարմինների ֆունկցիոնալ միասնությունը: Հանրային իշխանության գործունեության բովանդակությունը հանրային շահերի բավարարումն է պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով: Առանց հասարակության կարիքների բավարարման հնարավոր չէ խոսել հանրային գործառույթի կատարման մասին: Նրանցից յուրաքանչյուրն իրականացնում է կառավարման գործունեություն, որը պետք է համապատասխանի ժողովրդավարության հիմունքներին և կոչված լինի ապահովելու հանրային իշխանության համակարգի ամբողջականությունը:

Միաժամանակ, հանրային իշխանության միասնությունը ակնհայտորեն չի նշանակում պետական իշխանության կողմից տեղական ինքնակառավարման կլանում: Այն արտահայտվում է հանրային իշխանության բոլոր ձևերի միավորման և միասնության մեջ հետևյալ սկզբունքների շրջանակներում՝ իշխանության աղբյուրի միասնություն, կառավարման տարբեր մակարդակների միջև լիազորությունների տարանջատում: Այսինքն, հանրային իշխանությունը հանդես է գալիս որպես մարմինների միասնական համակարգ՝ միմյանց հետ կապված տարբեր տարրերի ամբողջություն, որոնք ձևավորում են որոշակի ամբողջականություն: Այլ կերպ ասած՝ համակարգի տարրերի միացումը առաջացնում է փոխկապակցվածություն՝ չխախտելով յուրաքանչյուրի ինքնուրույնությունը:

Եզրակացություն

Անփոփելով հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունների վերաբերյալ կատարված հետազոտության արդյունքները՝ անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունները սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ պետք է դիտարկել ձևի (ինստիտուցիոնալ կառուցվածք) և բովանդակության (գործառույթ, իրավասություն, լիազորություն) համակցված տեսանկյունից՝ կիրառելով փոխհարաբերությունների ընկալման

«իշխանություն–ինստիտուտ–իրավասություն» եռամիասնության մոդելը:

«Իշխանություն–ինստիտուտ–իրավասություն» եռամիասնության մոդելի շրջանակներում հանրային իշխանությունը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց միասնական համակարգ՝ ուղղված որոշակի տարածքի սահմաններում միասնական պետական քաղաքականության շրջանակներում ժողովրդի իշխանության իրականացմանը և հասարակության կառավարմանը՝ օրենսդրությամբ իրենց վերապահված լիազորությունների և փոխգործակցության ձևերի շրջանակներում:

2. Փոխհարաբերությունների կառուցման «իշխանություն–ինստիտուտ–իրավասություն» եռամիասնության մոդելի շրջանակներում հանրային իշխանության համակարգում պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման փոխհարաբերությունները և հարաբերակցությունը պետք է ներկայացնել երեք բաղադրիչների տեսքով՝ ներկայացուցչական, ինստիտուցիոնալ և ֆունկցիոնալ.

– ներկայացուցչական բաղադրիչ՝ (ժողովրդի իշխանության արտահայտում), որտեղ պետական իշխանությունն ու տեղական ինքնակառավարումը դիտարկվում են որպես ժողովրդաիշխանության երկու տարբեր, բայց հավասար արժեք ունեցող ձևեր:

– ինստիտուցիոնալ բաղադրիչ՝ (ինստիտուցիոնալ ձևի արտահայտում), որտեղ պետական իշխանությունն ու տեղական ինքնակառավարումը դիտարկվում են որպես հանրային իշխանության համակարգի առանձին բաղադրիչներ, համակարգի ներսում ունեն իրենց ինքնուրույնությունն ու առանձնացվածությունը, միաժամանակ, միասին ապահովում են հանրային իշխանության իրականացումը:

– ֆունկցիոնալ բաղադրիչ՝ (ֆունկցիոնալ ձևի արտահայտում), որտեղ պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինները հանրային իշխանության համակարգում գործում են իրավասությունների և լիազորությունների հստակ տարանջատմամբ, միաժամանակ նաև գործառույթների միասնությամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Ռաֆայելյան, Վ.Վ. (2015), Տեղական ինքնակառավարման մարմինների նկատմամբ հսկողությունը և նրանց պատասխանատվությունը: *Հայաստանի Հանրապետության մունիցիպալ իրավունք գիտագրքից*, ընդ. խմբ., Գ. Դանիելյանի, Եր.: Վաղարշյան, Ա.Գ. (2013), *Պետության և իրավունքի տեսություն–I*: Դասախոսություն/ԵՊՀ – Եր.: Հեղինակային հրատարակություն:
- Грачев, Н.И. (2021). *Территориальная организация публичной власти: учеб. пособие для вузов*. М.: Юрайт.
- Зорькин, В.Д. (2014). Цивилизация права: современный контекст. *Журнал конституционного правосудия*. № 5, էջ 1–15:
- Комарова, В.В. (2005). Конституционно–правовые принципы народовластия в России. *Законодательство и экономика*. № 6, էջ 16–21:
- Кутафин, О.Е. (2008). *Российский конституционализм*. М.: Норма.

- Лебедев, В.А. (2021). Органы государственной власти субъектов РФ как элемент единой системы публичной власти современной России. *Конституционное и муниципальное право*. № 8, էջ 40–43:
- Мамут, Л.С. (2010). Публичная власть неделима. Философия права и конституционализм. *Материалы четвертых философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсисянца* (Москва, 2 октября 2009 г.). М.
- Рачинский, В.В. (2003). *Публичная власть как общеправовая категория: теоретико-прикладной аспект* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург.
- Савенков, А.Н. (2019). Ценности Конституции Российской Федерации в изменяющемся мире. *Государство и право*. № 3, էջ 5–16:
- Советов, И.К. (2020). Публичная власть в России по Конституции 2020 года. *Вестник Прикамского социального института*. № 3 (87), էջ 43–52:
- Тарасова, Е.П. (2014). Соотношение понятий «политическая власть» и «государственная власть», *Социология власти*. № 5. С. 164–172:
- Храмушин, В.В. (2011). Правовое содержание понятия конституционные институты представительной демократии в Российской Федерации. *Вестник ПАГС*, էջ 83–87:
- Чиркин, В.Е. (2009). Публичная власть в современном обществе. *Журнал российского права*. № 7 (151), 3–13:
- Энгельс Ф. (1982). *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. М.

Ашот Хачатрян

Доктор юридических наук, профессор

Эл. адрес: a.khachatryan@inbox.ru

Лилит Мартиросян

Руководитель отдела координации юридических работ юридического управления аппарата мэрии Еревана и в организациях местного самоуправления, соискатель Европейского университета Армении

Эл. адрес: lilit.martirosyan@yerevan.am

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ

В рамках исследования изучены представленные в теоретической литературе научные подходы к вопросам соотношения государственной власти и местного самоуправления в системе публичной власти. На основе проведенного правового исследования раскрыты сущность и содержание термина «публичная власть» в условиях современного правового восприятия, а также соотношение государственной власти и местного самоуправления в системе публичной власти.

В статье рассматриваются вопросы, которые в той или иной степени нашли отражение в трудах различных авторов; вместе с тем затрагиваются аспекты, ранее не являвшиеся отдельного, комплексного научного обсуждения и правового исследования.

В статье на основе проведенного правового анализа комплексно раскрыты теоретические аспекты взаимоотношения государственной власти и местного самоуправления в системе публичной власти.

Ключевые слова: публичная власть, система, государственная власть, местное самоуправление, взаимоотношения.

Ashot Khachatryan

Doctor of Law, Professor

E-mail: a.khachatryan@inbox.ru

Lilit Martirosyan

The Head of the Department for Coordination of Legal Works in the Legal

Department of the Yerevan Municipality and in Local Self-Government Organizations,

Ph.D. student at the European University in Armenia

E-mail: lilit.martirosyan@yerevan.am

THE THEORETICAL ASPECTS OF THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN STATE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE PUBLIC POWER SYSTEM

The study examines scientific approaches presented in theoretical literature regarding the relationship between state power and local self-government within the public power system. Based on the conducted legal research, the essence and content of the term “public power” are revealed in the context of contemporary legal perception, as well as the relationship between state power and local self-government in the public power system.

The article discusses issues that have been reflected to varying degrees in the works of various authors; however, it also addresses topics that have not previously been the subject of separate, comprehensive scientific discussion and legal research.

Based on the legal analysis, the article comprehensively reveals the theoretical aspects of the relationship between state power and local self-government in the public power system.

The findings of this research contribute to a deeper understanding of the conceptual foundations of public power and clarify the doctrinal approaches to the interaction between state authority and local self-government. They also create a basis for further scientific discussion and potential improvement of legislative regulation in this field.

Key words: public power, system, state power, local self-government, relationships.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հուլիսի 15-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Անահիտ Աբրահամյան
*Եվրասիա միջազգային համալսարանի իրավագիտության,
քաղաքագիտության և միջազգային հարաբերությունների
ամբիոնի հայցորդ*
Էլ. Հասցե՝ anahit.abrahamyan2023@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-21

ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ. ՏԵՍԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հոդվածում ներկայացված է արդար դատաքննության իրավունքի համապարփակ տեսական-իրավական վերլուծություն, որն առանձնանում է բազմակողմանի մեթոդաբանական մոտեցմամբ՝ համադրելով փիլիսոփայական, իրավատեսական և սահմանադրաիրավական վերլուծության եղանակները:

Աշխատությունը սկսվում է արդարության որպես փիլիսոփայական կատեգորիայի խորքային քննությունից՝ հետևելով դասական հունական մտածողությունից (Պլատոն, Արիստոտել) մինչև ժամանակակից տեսություններ (Ռոուլս, Դվորքին, Նոզիք): Հեղինակն առանձնացնում և վերլուծում է արդարության տարբեր տեսակները՝ բաշխողական, ուղղիչ, վրեժխնդրական, վերականգնողական և ընթացակարգային, ցույց տալով դրանց փոխկապակցվածությունը իրավական արդարադատության հետ:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում արդարատության և իրավական արդարության փոխհարաբերությանը, իրավունքի գերակայության սկզբունքին և մարդու արժանապատվությանը, որպես արդար դատաքննության փիլիսոփայական հիմքին: Ուսումնասիրվում են իրավունքի հիմնական տեսությունները՝ բնական իրավունք, իրավական պոզիտիվիզմ և մեկնաբանողական մոտեցում, և դրանց ազդեցությունը

նը արդար դատաքննության հայեցակարգի ձևավորման վրա:

Հոդվածում հիմնավորվում է արդար դատաքննության իրավունքի երկակի բնույթը՝ որպես սուբյեկտիվ իրավունք և օբյեկտիվ սահմանադրական կարգադրություն: Վերլուծվում են հակամրցակցային և քննիչ դատավարական մոդելները, դատական գործընթացի դերը՝ որպես հանրային դիսկուրս և պետական լեգիտիմության աղբյուր:

Քննադատական և ինտեգրատիվ դիտարկումների միջոցով ցույց է տրվում, որ արդար դատաքննության իրավունքը չի սահմանափակվում դատավարական տեխնիկական կանոններով, այլ արտացոլում է արդարության, իրավունքի գերակայության և մարդու արժանապատվության մասին բազմադարյա փիլիսոփայական և իրավական մտքի սինթեզը:

Ուսումնասիրության նորարարությունը կայանում է արդար դատաքննության հայեցակարգի համապարփակ վերլուծության մեջ՝ որպես իրավական փիլիսոփայության պատմական զարգացման արդյունք:

Հիմնաբառեր. Արդար դատաքննություն, արդարություն, արդարամտություն, իրավունքի գերակայություն, իրավունքի տեսություն, մարդու իրավունքներ, փիլիսոփայություն, դատական անկախություն:

Ներածություն

Արդար դատաքննության իրավունքը ժողովրդավարության և իրավունքի գերակայության հիմնասյուներից մեկն է: Այն չի սահմանափակվում միայն դատարան դիմելու կամ որոշակի դատավարական ընթացակարգերից օգտվելու նվազագույն հնարավորությամբ: Այն ներառում է իրավական տարբեր բաղադրիչների՝ անաչառ դատարանի, դատավարության ողջամիտ ժամկետի, հրապարակայնության, կողմերի հավասարության, իրավաբանական օգնության, հիմնավորված դատական ակտի և այլ երաշխիքների համապարփակ ամբողջություն, որոնք միասին են ստեղծում իրական արդարադատության նախապայմանները:

Արդար դատաքննության իրավունքի խորքային բովանդակությունը լիարժեք բացահայտելու համար այն չպետք է դիտարկվի միայն պոզիտիվ իրավունքի նորմատիվ ձևակերպումների շրջանակում: Սահմանադրական կամ միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված դրույթները հանդիսանում են ավելի լայն ու երկարատև պատմա-փիլիսոփայական զարգացումների արդյունքը: Արդար դատաքննության հայեցակարգի ամբողջական ըմբռնումը պահանջում է արդարության, արդարամտության, իրավունքի գերակայության և մարդու արժանապատվության մասին գաղափարների համախմբված ուսումնասիրություն՝ սկսած հին աշխարհի փիլիսոփաներից մինչև արդի իրավաբաղադրական դոկտրիններ:

Ինչպես նշում է Ռոուլսը (1971), արդարությունը հանդիսանում է սոցիալական ինստիտուտների առաջին առաքինությունը, ինչպես որ ճշմարտությունը մտքի համակարգերի առաջին առաքինությունն է: Այս հիմնարար դիր-

քորոշումը, հատկապես կարևոր է դատական համակարգի համատեքստում, որտեղ արդարության իրացումը դառնում է պետության լեգիտիմության և հասարակական վստահության անմիջական չափանիշ:

Սույն ուսումնասիրության նպատակն է հիմնավոր կերպով վերլուծել արդար դատաքննության իրավունքի հայեցակարգը՝ կենտրոնանալով նախևառաջ արդարության տեսական-փիլիսոփայական հիմքերի վրա: Քննության առարկա կդառնան արդարության դասական ուսմունքները, արդարության տեսակների տարբերակումը և դրանց կապը իրավական արդարադատության հետ, արդարության և արդարամտության փոխհարաբերությունները, իրավունքի գերակայության գաղափարը, իրավունքի հիմնական տեսությունները և դրանց ազդեցությունն արդար դատաքննության գաղափարի վրա, ինչպես նաև մարդու արժանապատվության հայեցակարգը և արդար դատաքննության կարևորությունը հասարակության կայունության և պետական լեգիտիմության համատեքստում:

Մեթոդ (տեսական հիմքեր)

Սույն հոդվածը հիմնված է բազմամեթոդ տեսական հետազոտության վրա, որը համադրում է փիլիսոփայական, իրավատեսական և սահմանադրաիրավական վերլուծության եղանակները: Հիմնական մեթոդներն են պատմական-իրավական մեթոդը (արդարության հայեցակարգի էվոլյուցիայի հետազոտում հին աշխարհից մինչև ժամանակակից տեսություններ), համեմատական-իրավական մեթոդը (բնական իրավունքի, պոզիտիվիզմի և մեկնաբանողական մոտեցման համեմատություն), և սիստեմատիկ վերլուծության մեթոդը (արդարության տեսակների դասակարգում և փոխկապակցվածության ուսումնասիրություն): Կիրառվել են նաև դոկտրինալ վերլուծության և քննադատական մեթոդները՝ իրավական դոկտրինաների, փիլիսոփայական տեքստերի խորը մեկնաբանման և ավանդական մոտեցումների սահմանափակումների բացահայտման համար: Միջդիսցիպլինար մոտեցումը թույլ է տվել միավորել փիլիսոփայության, իրավունքի, սոցիոլոգիայի և քաղաքական գիտության տվյալները՝ ձևավորելով արդար դատաքննության իրավունքի համապարփակ և ինտեգրատիվ ըմբռնում: Արդյունքում ստեղծվել է տեսական-իրավական վերլուծություն, որը ցույց է տալիս արդար դատաքննության հայեցակարգի բազմաշերտ բնույթը՝ որպես փիլիսոփայական, իրավական և սահմանադրական-քաղաքակրթական ինստիտուտ:

Արդյունքներ

Արդարությունը որպես փիլիսոփայական կատեգորիա

Արդար դատաքննության իրավունքը հնարավոր չէ լիովին ըմբռնել առանց հասկանալու վերջինիս առանձին տարրերը, մասնավորապես՝ «արդարություն» տերմինը: Ժամանակակից աշխարհում, հատկապես իրավական գիտությունների ոլորտից դուրս, իրավունքը և օրենքը հաճախ նույնացվում են արդարության հետ, սակայն, հետագա ուսումնասիրությունից պարզ է

դառնում, որ այդ հասկացությունները միշտ չէ, որ համընկնում են:

Արդարությունը այն գերագույն նպատակն է, կատարելության այն դրսևորումը, որին և միտված են իրավունքի և օրենքի ողջ փիլիսոփայությունը, ինչպես նաև օրենսդրական և իրավական ոլորտի բոլոր նախաձեռնությունները: Այն հանգամանքը, որ հասարակության մտքում օրենքը հաճախ նույնացվում է արդարության ապահովման անհրաժեշտության հետ, հիմք է այն եզրահանգման համար, որ արդարությունը ունի արմատական փիլիսոփայական և նաև հոգեբանական նշանակություն մարդկության և անհատի կյանքում:

Փիլիսոփայության ոլորտում առանձնացվում են չորս հիմնական առաքինություններ՝ խոհեմություն (prudence), արդարություն (justice), տոկունություն (fortitude) և զսպվածություն (temperance): Դրանք համարվում են հիմնական, քանի որ բոլոր այլ առաքինությունները հիմնված են կամ բխում են դրանցից: Այս առաքինությունների կարևորությունը ձևավորվել է դեռևս հին աշխարհում և ժամանակի ընթացքում տեղ է գտել նաև քրիստոնեության մեջ:

Անգամ այն չորս առաքինությունների շարքում արդարությունը առանձնանում է հատուկ կարևորությամբ: Նշանակալի է, որ չորս առաքինություններից արդարությունը միակն է, որն ունի արտաքին ուղղվածություն: Այլ կերպ ասած, այն միտված է արտաքին աշխարհի և այլ անհատների շահերի պաշտպանությանը (Pope, 2002, էջ 272):

«Արդարություն» տերմինը (justice) իր արմատում պարունակում է լատիներեն *ius* տերմինը, որը նշանակում է «ձիշտ» (McBrien, 1994, էջ 943): Հարկ է շեշտել, որ այսպիսի կարևոր և բազմաշերտ տերմինը չի կարող ունենալ մեկ ընդհանրական նշանակություն: Տարբեր ժամանակաշրջաններում փիլիսոփաները տարբեր կերպ են մեկնաբանել այս տերմինը:

Դեռ հին հռոմեական իրավունքում արդարությունը սերտորեն կապված էր *sum cuique tribuere*՝ «յուրաքանչյուրին՝ իրենը» սկզբունքի հետ: Ուլպիանոսի համաձայն «*Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*», այն է՝ «Արդարությունը մշտական և հավերժական կամք է՝ յուրաքանչյուրին տալու իրեն հասանելի բարիքը» (Justinian, 1985, 1.1.10.1): Այս մոտեցումը փաստացի ձևակերպում էր արդարության այն ըմբռնումը, ըստ որի արդարությունն առաջին հերթին համաչափություն է՝ արժանիքի, իրավունքների և պատասխանատվության օրգանական համապատասխանություն, այլ ոչ թե մաթեմատիկական հավասարություն:

Դասական մտածողության մեջ արդեն իսկ տեսանելի է արդարության երկակի բնույթը: Մի կողմից՝ այն բարոյական առաքինություն է, որը բնութագրում է անհատի վարքագիծը: Մյուս կողմից՝ արդարությունը սոցիալական կարգի սկզբունք է, որը ներթափանցում է ինստիտուտների կառուցվածքն ու գործառնությունը:

Հունական դասական փիլիսոփայության մեջ արդարության ընկալումը ստանում է ավելի խորքային տեսական հիմքեր: Պլատոնի «Պետություն» երկում արդարությունը դիտարկվում է թե՛ անհատական, թե՛ քաղաքական-սոցիալական հարթություններում (Plato, 1992, Book II, 357a–358b): Պլատոնի պատկերացմամբ արդար պետությունը այն պետությունն է, որտեղ հասա-

րակության տարբեր դասերը կատարում են իրենց բնորոշ գործառույթները՝ առանց փոխադարձ ոլորտ ոտնձգելու և իշխանության ոչ բնական կենտրոնացման: Այս մոդելը ուղղակիորեն զուգադրվում է մարդու հոգու կառուցվածքին՝ բանականության, կամային և ցանկությունների մասերի ներդաշնակության գաղափարին:

Արիստոտելն արդարության խնդիրը ևս ավելի մանրամասն է մշակում: «Նիկոմաքոսյան էթիկա» աշխատության V-րդ գրքում նա արդարությունը բնորոշում է որպես «լիարժեք առաքինություն», որը վերաբերում է մարդու հարաբերություններին այլոց հետ (Aristotle, 1999, Book V): Արիստոտելյան դասակարգումը թույլ է տալիս տարբերակել ընդհանուր արդարությունն ու մասնավոր արդարությունը: Ընդհանուր արդարությունը մոտ է արդի «օրենքի գերակայության» գաղափարին, քանի որ ենթադրում է քաղաքացիական առաքինությունների ամբողջություն և օրենքներին համապատասխան վարքագիծ հանուն հասարակական ընդհանուր բարիքի:

Մասնավոր արդարությունն արդեն վերաբերում է բարիքների բաշխմանն ու անհատների փոխհարաբերություններին և ներառվում է բաշխողական և ուղղիչ արդարության ձևերում: Բաշխողական արդարությունը սկսում է քննարկել այն հարցը, թե ինչպես պետք է բաշխվեն պաշտոնները, բարիքները կամ հարկային ծանրությունները տարբեր անձանց միջև, որպեսզի պահպանվի համաչափությունը: Ուղղիչ արդարությունը արդեն վերաբերում է վնասների, խախտումների, անհամաչափությունների վերացմանը՝ հատուցման, վերադարձի կամ այլ իրավական միջոցներով:

Արիստոտելի «միջինի» մասին ուսմունքը առանձնահատուկ ազդեցություն է ունեցել հատկապես քրեական քաղաքականության և դատական հայեցողության վերաբերյալ ժամանակակից մոտեցումների վրա (Aristotle, 1999, II.1106a-1109b): Արդարությունը, ըստ նրա կայանում է չափավորության մեջ: Այլ կերպ ասած, Արիստոտելի պատկերացմամբ արդարությունը ծայրահեղությունների միջև «միջին» կետն է: Այս պատկերացումը հետագայում ներթափանցեց պատժի անհատականացման, համաչափության և դատարանի հայեցողության սահմանների մասին դոկտրինայի մեջ և այսօր ուղղակի կապ ունի արդար դատաքննության տարրերի հետ:

Միջնադարում, մասնավորապես միջնադարյան Եվրոպայում արդարության հայեցակարգը դիտվում էր քրիստոնեական մտքի համատեքստում: Այս դարաշրջանում հատուկ կարևորության էին արժանանում բնական իրավունքի և աստվածային օրենքի հայեցակարգերը և արդարությունը, հետևաբար, դիտվում էր այս հասկացությունների համատեքստում: Թովմա Աքվինացու մոտ պատկերացումն այն է, որ աշխարհիկ օրենքը լեգիտիմ է այնքանով, որքանով այն արտացոլում է կամ առնվազն չի խախտում բնական և աստվածային օրենքի հիմնարար սկզբունքները (Aquinas, 1947, I-II, Q. 95, Art. 2):

Աքվինացին ասում է, որ անարդար օրենքը իրականում օրենք չէ («lex iniusta non est lex»), քանի որ այն շեղվում է բնական օրենքից և արդարությունից (Aquinas, 1947, I-II, Q. 96, Art. 4): Հետագայում այս միտքը կծառայի որպես իրավունքի և բարոյականության փոխհարաբերության վերաբերյալ

վեճերում բնական իրավունքի դոկտրինայի առանցքային արտահայտումներին մեկը:

Նոր դարում արդարության խնդիրը տեղափոխվում է հասարակական պայմանագրի և պետական իշխանության լեգիտիմության հարթություն: Թոմաս Հոբսի «Լևիաթան» երկում արդարությունը կապված է պայմանագրերի կատարումի և խաղաղության ապահովման հետ (Hobbes, 1996, Part I, Ch. 15): Մարդկանց միջև կնքված պայմանագրերը և դրանց պահպանման նկատմամբ սուվերեն իշխանության վերահսկողությունն են այն հիմքը, որի վրա խարսխվում է հասարակական կարգը:

Ջոն Լոկքի համար արդարությունն առաջին հերթին բնական իրավունքների պաշտպանությունն է՝ կյանքի, ազատության և սեփականության անձեռնմխելիության տեսքով (Locke, 1988, Second Treatise, chs. 2–3, 9): Պետությունն արդար է այնքանով, որքանով այն ապահովում է այս իրավունքների համընդհանուր և անաչառ պաշտպանությունը՝ անկախ անձանց սոցիալական կամ քաղաքական դիրքից: Հենց այստեղ է, որ ի հայտ է գալիս «անկողմնակալ արբիտրի» գաղափարը, որը հետագայում կվերաձևակերպվի որպես անկախ դատարան և արդար դատաքննության ինստիտուտ (Locke, 1988, Second Treatise, ch. 7, §125):

Ժան-ժակ Ռուսոն արդարության խնդիրը տեղափոխում է նաև ժողովրդական ինքնիշխանության դաշտ: Արդար հասարակությունը նա տեսնում է այնպիսին, որտեղ «ընդհանուր կամքը» գերակայում է մասնավոր կամքի նկատմամբ, և օրենքը դառնում է ժողովրդի շահի արտահայտությունը (Rousseau, 1968):

Ժամանակակից մտածողության մեջ արդարության ընկալումը նոր շրջափուլ է մտնում Կանտի և Միլի աշխատությունների միջոցով: Կանտի իրավաբանական փիլիսոփայության մեջ արդարությունն արտահայտվում է արտաքին ազատությունների փոխադարձ սահմանափակման սկզբունքով (Kant, 1996, Doctrine of Right, Introduction, § B): Իրավունքը պայմանների այն ամբողջությունն է, որոնց դեպքում մեկի կամայական ազատությունը կարող է համատեղվել մյուսի ազատության հետ՝ ըստ ընդհանուր օրենքի:

Միլի ուտիլիտարիզմը, հակառակ Կանտի դեոնտոլոգիական մոտեցմանը, արդարությունը դիտարկում է ընդհանուր օգտի տեսանկյունից: Սակայն Միլը նաև ընդգծում է, որ արդարության բովանդակության մեջ առանձնահատուկ տեղ ունեն անհատի հիմնարար իրավունքները, որոնք չպետք է հեշտությամբ զոհաբերվեն նույնիսկ մեծամասնության օգտի համար (Mill, 1998):

Ժամանակակից արդարության տեսությունների մեջ առանցքային տեղ ունի Ջոն Ռոուլսի «Արդարության տեսությունը»: Ռոուլսի «սկզբնական դիրքի» և «անգիտության վարագույրի» մտքի փորձը հնարավորություն է տալիս պատկերացնելու այն պայմանները, որոնցում ռացիոնալ անձանցից կազմված հիպոթետիկ հավաքականը, չիմանալով իրենց իրական սոցիալական դիրքը, կընտրեր արդարության հիմնական սկզբունքները (Rawls, 1971, Part I, ch. 3):

Ռոբերտ Նոզիքը և լիբերտարիան մտածողները, հակադրվելով բաշխողական արդարության մոդելներին, առաջ են քաշում սեփականության իրա-

վունքի արդար ձեռքբերման և փոխանցման գաղափարը: Նրանց համար արդարությունը ոչ թե վերջնական բաշխման վիճակի, այլ պատմական պրոցեսի հարց է (Nozick, 1974):

«Բախտ-էգալիտարիստական» հայեցակարգերը, որոնց ներկայացուցիչներից են Ռոնալդ Դվորքին (Dworkin, 1981) ու Ջ. Ա. Կոհենը (Cohen, 1989), փորձում են ձգքրտել սոցիալական հավասարության չափանիշները՝ տարանջատելով այն, ինչ պայմանավորված է անձի վերահսկողությունից դուրս գտնվող հանգամանքներով:

Իրավունքի տեսությունները և արդար դատաքննության հայեցակարգը

Արդար դատաքննության իրավունքի բացատրությունը հնարավոր չէ առանց իրավունքի բնույթի վերաբերյալ հիմնական տեսությունների քննարկման: Բնական իրավունքի (natural law), իրավական պոզիտիվիզմի (legal positivism) և մեկնաբանողական մոտեցման (interpretivism) միջև առկա բանավեճը ձևավորում է այն մտավոր միջավայրը, որում ձևավորվում է նաև արդար դատաքննության ժամանակակից ընկալումը:

Բնական իրավունքի ավանդույթը, որի արմատներն առանձնահատուկ հստակությամբ հայտնվում են հին հունական փիլիսոփայության և միջնադարյան քրիստոնեական աստվածաբանության մեջ, պնդում է, որ գոյություն ունեն մարդու բնույթից բխող, բանականությամբ ճանաչելի համընդհանուր բարոյական սկզբունքներ: Այս սկզբունքները ավելի բարձր կարգի են, քան պետության կողմից ընդունված ցանկացած օրենք, և դրական իրավունքը լեգիտիմ է այնքանով, որքանով չի հակասում այդ բնական սկզբունքներին (Cicero, 1928, I.18–19):

Բնական իրավունքի այս տեսանկյունից արդար դատաքննությունը դիտվում է որպես մարդու բնածին իրավունք՝ բխելով նրա արժանապատվությունից և բանականությունից: Անկողմնակալ և բաց դատավարությանը մասնակցելու, լսվելու, իր իրավունքների մասին տեղեկացված լինելու պահանջները չեն ընկալվում որպես պետության «շնորհք», այլ որպես մարդկային էության բնածին պահանջ:

Իրավական պոզիտիվիզմը, հակառակ բնական իրավունքի, շեշտում է իրավունքի և բարոյականության ոլորտների բաժանումը: Օստինից (Austin, 1832) մինչև Կելզեն (Kelsen, 1960) և Հարթ, պոզիտիվիստները պնդել են, որ իրավունքն առաջնահերթ սոցիալական փաստ է՝ կանոնների համակարգ, որը վավեր է, քանի դեռ ընդունվել է սահմանված ընթացակարգերով և ճանաչվել է համապատասխան մարմինների կողմից:

Հարթը, գիտակցելով այս վտանգը, խոսում է «նվազագույն բովանդակության բնական իրավունքի» մասին՝ ընդունելով, որ ցանկացած կենսունակ իրավական համակարգ պետք է պարունակի որոշ բովանդակային նվազագույն պահանջներ (Hart, 1994):

Մեկնաբանողական մոտեցումը, որը, հատկապես զարգացել է Ռոնալդ Դվորքինի աշխատություններում, առաջարկում է երրորդ ուղին (Dworkin, 1986): Ըստ այս մոտեցման՝ իրավունքը կազմված է ոչ միայն կանոններից, այլ նաև սկզբունքներից, որոնք արտահայտում են համայնքի քաղաքական-

բարոյական համոզմունքները:

Այս երեք մեծ ավանդույթների համադրությունը ցույց է տալիս, որ արդար դատաքննության իրավունքը միաժամանակ և՛ բնական իրավունքի արտահայտություն է, և՛ դրական իրավունքի նորմ, և՛ մեկնաբանության արդյունք:

Արդարության տեսակները և դրանց փոխհարաբերությունը իրավական արդարության հետ

Արդարության փիլիսոփայական քննարկումները հանգեցրել են դրա տարբեր տեսակների ձևակերպման, որոնք յուրաքանչյուրը սեփական շեշտադրումներն ունի և տարբեր ձևով են արտացոլվում դատավարական հարաբերություններում:

Բաշխողական արդարությունը (distributive justice) վերաբերում է այն հարցին, թե ինչպես են հասարակության ներսում բաշխվում բարիքները, ռեսուրսները, իրավունքներն ու պարտականությունները (Rawls, 1971, §§1–3): Այն կարևոր է ոչ միայն տնտեսական քաղաքականության կամ սոցիալական ապահովության դաշտում, այլև արդարադատության կազմակերպման հարցերում: Դատարանների ֆինանսավորման մակարդակը, անվճար իրավաբանական օգնության հասանելիությունը, դատավորների և դատախազների ծանրաբեռնվածությունը՝ բոլորը բաշխողական արդարության իրավաքաղաքական դրսևորումներ են:

Եթե այս ոլորտներում առկա են խորը անհավասարություններ, ապա դատավարական մակարդակում հավասարության մասին խոսելն արդեն ավելի բարդ է դառնում, նույնիսկ եթե կանոնները թվացյալ նույնն են բոլորի համար:

Ուղղիչ արդարությունը (corrective justice) կենտրոնանում է արդեն տեղի ունեցած անարդարությունների և վնասների վերականգնման վրա: Քաղաքացիական և քրեական դատավարության մեծ մասը հենց ուղղիչ արդարության ոլորտին է պատկանում: Քաղաքացիական գործերում դատական որոշումները պետք է վերականգնեն խախտված իրավունքները, պատժեն պայմանագրի խախտողին կամ հատուցեն պատճառված վնասը:

Քրեական գործերում ուղղիչ արդարությունը համադրվում է պատժի ընկալման հետ. այստեղ քննարկման առարկա է դառնում ոչ միայն ոճրագործին պատժելու անհրաժեշտությունը, այլև զոհի իրավունքների պաշտպանությունը:

Վրեժխնդրական արդարությունը (retributive justice), թեև պատմականորեն ավելի հին է, ժամանակակից իրավական համակարգերում նույնպես շարունակում է պահել իր ազդեցությունը, հատկապես հանրային կարծիքի մակարդակում: Կանտը պաշտպանում է արդարության այս տեսակի գաղափարը՝ պնդելով, որ պատիժը պետք է կիրառվի ոչ թե որպես միջոց այլ նպատակների համար, այլ որպես մեղքի արժանի արձագանք (Kant, 1996): Ֆայնբերգը փաստում է, որ պատիժը հասարակության համար ունի նաև արտահայտչական նշանակություն:

Վերականգնողական արդարությունը (restorative justice) փորձում է լրաց-

նել վրեժխնդրական և ուղղիչ արդարության սահմանափակումները՝ կենտրոնանալով ոչ միայն իրավախախտի պատժման, այլև զոհի, համայնքի և իրավախախտի միջև խզված վստահության վերականգնման վրա (United Nations Economic and Social Council, 2002):

Ընթացակարգային արդարությունն (procedural justice) այն դաշտն է, որտեղ համադրվում են բոլոր վերոնշյալ տեսակները: Այն չի սահմանափակվում միայն դատավարական կանոնների պահպանմամբ: Ընթացակարգային արդարությունը վերաբերում է ամբողջ գործընթացի արդարությանը՝ կողմերի հավասար իրավունքների պահպանումը, դատարանի անկողմնակալության երաշխավորումը, դատական լուսմների հրապարակայնությունը, դատական ակտի պատճառաբանված լինելը:

Արդարամտություն և իրավական արդարություն

Արդարամտության հայեցակարգը արդարության մասին ժամանակակից քննարկումներում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում: Եթե արդարությունը հաճախ ընկալվում է որպես վերջնական արդյունքի բովանդակային գնահատում, ապա արդարամտությունը ընդգծում է գործընթացի արդարությունը, անաչառությունն ու հավասար վերաբերմունքը:

Արդարամիտ ընթացակարգը այնպիսին է, որտեղ որոշումները չեն ընդունվում միակողմանիորեն կամ գաղտնի, այլ ձևավորվում են մրցակցային լսման, փաստերի բաց և հավասար ներկայացման պայմաններում: Արդարամտությունը ենթադրում է, որ դատարանը կողմերից ոչ մեկի հետ չի նույնականանում և պահպանվում է «հավասար հեռավորություն»:

Միևնույն ժամանակ արդարամտությունը չի կարող սահմանափակվել գործընթացային նեղ պահանջներով: Այն հակադրվում է բացարձակ ձևական հավասարությանը, երբ տարբեր պայմաններում գտնվող անձանց նկատմամբ կիրառվում է նույն կանոնը՝ անտեսելով նրանց փաստացի անհավասարությունը:

Իրավունքի գերակայություն և արդարություն

Իրավունքի գերակայության գաղափարը արդարության ինստիտուցիոնալ իրականացման առանցքային ձևերից է: Այն ենթադրում է, որ պետական իշխանությունը սահմանափակված է օրենքով, օրենքը գործում է ընդհանուր և հավասար կերպով, իսկ դատարաններն ունեն բավարար անկախություն՝ ապահովելու համար այդ սկզբունքների գործնական իրականացումը:

Իրավունքի գերակայությունը սովորաբար նկարագրվում է մի շարք տարրերով: Նախ, օրենքի առջև հավասարության պահանջն է, համաձայն որի՝ որևէ անձ, այդ թվում՝ բարձրագույն պետական պաշտոնյան, չի կարող լինել օրենքից վեր կամ դուրս:

Երկրորդ կարևոր տարրը օրենքների հրապարակայնությունն ու կանխատեսելիությունն է: Իրավական նորմերը պետք է լինեն նախնական կերպով հրապարակված, հասանելի և բավարար չափով հստակ:

Երրորդը պետական իշխանության սահմանափակվածությունն է: Գործադիր, օրենսդիր և դատական մարմինները կարող են գործել միայն այն լիազորությունների սահմաններում, որոնք սահմանված են Սահմանադրությամբ և օրենքներով:

Չորրորդ առանցքային տարրն անկախ և անկողմնակալ դատարանների գոյությունն է: Դատական իշխանության ինստիտուցիոնալ և անձնական անկախությունը իրավունքի գերակայության գլխավոր երաշխիքն է:

Վերջապես, իրավունքի գերակայությունը ենթադրում է արդյունավետ իրավական պաշտպանություն: Սա նշանակում է, որ յուրաքանչյուր անձ, ում իրավունքը խախտվել է, պետք է ունենա իրական հնարավորություն դիմելու դատարան:

Մարդու արժանապատվությունը՝ որպես արդար դատաբնության փիլիսոփայական հիմք

Մարդու արժանապատվության գաղափարը ժամանակակից իրավական համակարգերի հիմնասյունն է: Կանտյան փիլիսոփայությունում արժանապատվությունը բխում է այն հանգամանքից, որ մարդը ինքնավար և բանական էակ է, որն ունակ է ինքնուրույն որոշումներ կայացնել և պատասխանատվություն կրել դրանց համար (Kant, 1997, Sections II–III):

Այս սկզբունքը միջազգային և ազգային իրավական փաստաթղթերում ստանում է նորմատիվ ձևակերպումներ: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (United Nations, 1948), Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին եվրոպական կոնվենցիան (Council of Europe, 1950), բազմաթիվ սահմանադրություններ մարդու արժանապատվությունը հայտարարում են որպես բոլոր իրավունքների աղբյուր և մեկնաբանման ուղեցույց:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության 3-րդ հոդվածը սահմանում է հետևյալը. «Հայաստանի Հանրապետությունում մարդը բարձրագույն արժեք է: Մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է» (Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 2015):

Արդար դատաբնության իրավունքը հենց այն ոլորտներից է, որտեղ արժանապատվության պահանջները ամենհատակ դրսևորում են ստանում: Դատավարության ընթացքում անձը գտնվում է հատկապես խոցելի վիճակում. նրա նկատմամբ կարող են կիրառվել ազատության սահմանափակումներ, նյութական և ոչ նյութական ծանր հետևանքներ ունեցող վճիռներ:

Արժանապատվության պահանջը, նախ և առաջ, ենթադրում է, որ դատավարության կողմը ձանաչվի որպես գործընթացի սուբյեկտ, ոչ թե օբյեկտ: Նա պետք է հնարավորություն ունենա ներկայացնելու իր դիրքորոշումը, հասկանալու իր դեմ ներկայացված մեղադրանքների կամ քաղաքացիական պահանջների բնույթն ու հիմքերը:

Արդար դատաբնության իրավունքի տեսական-իրավական վերլուծության կարևոր հարցերից մեկը դրա երկակի բնույթի բացահայտումն է: Սուբյեկտիվ չափման տեսանկյունից արդար դատաբնության իրավունքը ամ-

րագրված է որպես յուրաքանչյուր անձի անհատական պահանջ, որն ուղղված է պետության դեմ:

Միևնույն ժամանակ, արդար դատաքննության իրավունքը պարունակում է նաև օբյեկտիվ սկզբունքներ, որոնք վերաբերում են ողջ դատական իշխանության կազմակերպմանը: Օբյեկտիվ չափումը պարտավորեցնում է պետությանը ձևավորել այնպիսի դատական համակարգ, որը կառուցվածքային առումով ունակ է ապահովել անկախություն, անաչառություն, մասնագիտական որակ:

Արդար դատաքննությունը որպես երաշխիքների համակարգ

Արդար դատաքննության իրավունքը հաճախ բնութագրվում է որպես «երաշխիքների համակարգ»: Երաշխիքների համակարգ ասելով՝ նկատի են առնվում այն փոխկապակցված նորմատիվ, ինստիտուցիոնալ և պրակտիկ միջոցները, որոնց համադրությունը թույլ է տալիս, որ դատավարությունը վերածվի կանխատեսելի, բանական և մարդու իրավունքներին համահունչ գործընթացի:

Երաշխիքների փոխկապակցված բնույթը նշանակում է, որ որևէ մեկի վերացումը կամ էական թուլացումը կարող է խաթարել ամբողջ համակարգի հավասարակշռությունը:

Քննարկում

Հակամրցակցային և քննիչ մոդելների տեսական վերլուծություն

Արդար դատաքննության հայեցակարգի տեսական վերլուծության կարևոր բաղադրիչներից է դատավարության մոդելների՝ հակամրցակցային (adversarial) և քննիչ (inquisitorial) համակարգերի համեմատությունը:

Հակամրցակցային մոդելում դատավարությունը կառուցվում է կողմերի միջև մրցակցության տրամաբանությամբ: Յուրաքանչյուր կողմ ներկայացնում է իր տեսլականը, ապացույցները և իրավական հիմնավորումները, իսկ դատավորի դերը հիմնականում զերծ է ակտիվ հետաքննիչ գործառնություններից:

Քննիչ մոդելում կենտրոնական դեր ունի դատավորը կամ դատարանը, որը ակտիվորեն մասնակցում է փաստերի պարզաբանմանը, հարցեր է տալիս, հանձնարարում է փորձաքննություններ:

Արդար դատաքննության տեսական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ երկու մոդելների պարագայում էլ հնարավոր է ապահովել արդար դատավարություն, եթե պահպանվում են հիմնական երաշխիքները:

Դատական գործընթացը որպես հանրային դիսկուրս և լեգիտիմության աղբյուր

Ժամանակակից քաղաքական փիլիսոփայության մի շարք ներկայացուցիչներ, մասնավորապես այն ուղղությունները, որոնք ներշնչված են հաղորդակցական գործողության տեսություններով, դատական գործընթացը ներկայաց-

նում են որպես բանական քննարկման ինստիտուցիոնալացված հարթակ:

Դատավարության մասին հասարակության ընկալումները կախված են ոչ միայն իրական ընթացակարգերից, այլև դրանց ներկայացումից՝ հանրային հաղորդակցության մակարդակում: Հետևաբար, արդար դատաքննության հայեցակարգը պետք է ներառի նաև դատավարության հաղորդակցական և խորհրդանշական չափումները:

Արդար դատաքննության իրավունքի քննադատական և ինտեգրատիվ դիտարկումներ

Արդար դատաքննության հայեցակարգը, ինչպես և ցանկացած իրավական ինստիտուտ, ենթակա է քննադատական վերանայման: Քննադատական իրավագիտության ներկայացուցիչները ուշադրություն են հրավիրել այն հանգամանքի վրա, որ դատաբանները գործում են որոշակի սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների համատեքստում:

Ֆեմինիստական իրավագիտությունը վերլուծել է, թե ինչպես են իրավական նորմերն ու դատական պրակտիկան երբեմն անտեսում կանանց և այլ խոցելի խմբերի փորձի առանձնահատկությունները:

Այս քննադատությունները չեն նշանակում, թե արդար դատաքննության իրավունքը պետք է մերժվի: Ավելի շուտ դրանք ցուցադրում են, որ արդար դատաքննության հայեցակարգը պետք է մշտապես բաց մնա վերախմաստավորման և զարգացումների համար:

Վրեժխնդրությունից դեպի ինստիտուցիոնալ արդարություն

Վրեժխնդրության դասական համակարգում գոհը կամ նրա ընտանիքը սեփական իրավունք էր համարում պատժել իրավախախտին: Այս համակարգը հանգեցնում էր անվերջ բռնությունների և չվերահսկվող հակամարտությունների:

Պետական ինստիտուցիոնալ արդարադատության ձևավորումը ենթադրեց, որ միայն պետությունն ունի պատժի կիրառման իրավունք: Այս անցումը ոչ միայն թուլացրեց բռնության ինքնաբերական ցիկլերը, այլ նաև հնարավորություն տվեց, որ արդարության պահանջն արտահայտվի բանական, վերահսկելի և կանխատեսելի ձևով:

Արդարադատության սխալների նվազեցում և կանխատեսելիության ապահովում

Արդար դատաքննության հայեցակարգը կառուցված է այնպես, որ նվազեցնի սխալների հավանականությունն ու դրանց հետևանքների ծանրությունը: Հակադրվող դատավարությունը, դատավորի անկողմնակալության պահանջը, վերաքննության և վերահսկողության բազմաստիճան մեխանիզմները նպաստում են սխալների նվազեցմանը:

Կանխատեսելիությունը արդար դատաքննության ևս մեկ հիմնարար

տարր է: Այն ենթադրում է, որ անձը կարող է նախօրոք պատկերացնել, թե ինչպիսի հետևանքներ կարող են ունենալ տարբեր վարքագծային ընտրությունները:

Եզրակացություն

Փիլիսոփայական և իրավական տեսությունների համադրված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ արդար դատաքննության իրավունքը չի կարող ըմբռնվել միայն որպես դրական իրավունքի հոդված կամ տեխնիկական-դատավարական կանոնների մի պարզ կուտակում: Այն արտացոլում է արդարության, արդարամտության, իրավունքի գերակայության և մարդու արժանապատվության մասին բազմադարյա բանավեճերի և պատմական փորձի սեղմված արդյունքը:

Պլատոնից և Արիստոտելից սկսած՝ արդարության գաղափարը կապվել է պետության կառուցվածքի ներդաշնակության, համաչափության և հասարակական բարիքի հետ: Միջնադարյան բնական իրավունքի ավանդույթը ընդգծել է, որ օրենքը չի կարող արդար համարվել, եթե հակասում է բարձրագույն բարոյական սկզբունքներին: Հասարակական պայմանագրի տեսությունները արդարության խնդիրը տեղափոխել են պետական իշխանության լեգիտիմության դաշտ:

Իրավունքի տեսությունների բախումները բացահայտում են, որ արդար դատաքննության իրավունքին համարժեք կերպով մոտենալու համար անհրաժեշտ է միաժամանակ հաշվի առնել և՛ մարդու բնածին արժանապատվությունը, և՛ իրավական որոշակիության ու կանխատեսելիության պահանջները, և՛ իրավունքի մեկնաբանության ժամանակ կիրառվող արժեքային չափանիշները:

Մարդու արժանապատվությունը հանդես է գալիս որպես միավորող առանցք. այն պահանջում է, որ դատավարության յուրաքանչյուր փուլում անձը դիտվի որպես ակտիվ սուբյեկտ: Վրեժխնդրական արդարությունից դեպի ինստիտուցիոնալ արդարադատություն անցումը, իրավունքի գերակայության ձևավորումը, իրավական սխալների նվազեցման և կանխատեսելիության ապահովման ինստիտուտների զարգացումը ցույց են տալիս, որ արդար դատաքննության իրավունքը ոչ միայն իրավական, այլև քաղաքականության ձեռքբերում է:

Քննադատական ուղղությունները չեն ոչնչացնում արդար դատաքննության հայեցակարգը, այլ ընդլայնում են այն՝ ստիպելով հաշվի առնել սոցիալական իրականության ավելի նուրբ շերտերը: Արդյունքում ձևավորվում է ինտեգրատիվ հասկացում, որը միավորում է իրավական, փիլիսոփայական և սոցիոլոգիական մոտեցումները:

Այսպիսով, արդար դատաքննության իրավունքը պետք է ընկալվել որպես բազմաշերտ, դինամիկ և միաժամանակ միասնական կատեգորիա, որի ամբողջական ըմբռնումը հնարավոր է միայն արդարության, արդարամտության, իրավունքի գերակայության և մարդու արժանապատվության փոխկապակցված վերլուծության հիմքով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 1995թ. հուլիսի 5-ին (2015թ. դեկտեմբերի 6-ի և 2020թ. հունիսի 22-ի փոփոխություններով)
- Aristotle, (1999). *Nicomachean ethics* (T. Irwin, Trans.). Hackett Publishing.
- Aquinas, T. (1947). *Summa Theologiae* (Fathers of the English Dominican Province, Trans.). Benziger.
- Austin, J. (1832). *The province of jurisprudence determined*. John Murray.
- Cicero, (1928). *On the laws* (De legibus) (C. W. Keyes, Trans.). Harvard University Press.
- Cohen, G. A. (1989). On the currency of egalitarian justice. *Ethics*, 99(4), էջ 906–944:
- Council of Europe, (1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* (ETS No. 005). <https://www.echr.coe.int/>
- Dworkin, R. (1981). What is equality? Part 2: Equality of resources. *Philosophy & Public Affairs*, 10(3), էջ 283–345:
- Dworkin, R. (1986). *Law's empire*. Harvard University Press.
- Hart, H. L. A. (1994). *The concept of law* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan* (R. Tuck, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1651)
- Justinian, (1985). *The Digest of Justinian* (A. Watson, Trans.). University of Pennsylvania Press.
- Kant, I. (1996). *The metaphysics of morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1797).
- Kant, I. (1997). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1785)
- Kelsen, H. (1960). *Pure theory of law* (M. Knight, Trans.). University of California Press.
- Locke, J. (1988). *Two treatises of government* (Էջ Laslett, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1689)
- McBrien, R. էջ (1994). *Catholicism* (New ed.). HarperCollins Publishers.
- Mill, J. S. (1998). *Utilitarianism* (R. Crisp, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1861)
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, state, and utopia*. Basic Books.
- Plato. (1992). *Republic* (G. M. A. Grube, Trans.; C. D. C. Reeve, Rev.). Hackett Publishing.
- Pope, S. J. (Ed.). (2002). *The ethics of Aquinas*. Georgetown University Press.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Rousseau, J.-J. (1968). *The social contract* (M. Cranston, Trans.). Penguin Books. (Original work published 1762)
- United Nations, (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- United Nations Economic and Social Council, (2002). *Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters* (ECOSOC Resolution 2002/12).

Анаит Абрамян*Соискатель кафедры права, политологии и международных отношений**Международного университета Евразия**Эл. адрес: anahit.abrahamyan2023@gmail.com*

КОНЦЕПЦИЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В статье представлен всесторонний теоретико-правовой анализ права на справедливое судебное разбирательство, отличающийся многогранным методологическим подходом, сочетающим философский, юридический и конституционно-правовой методы анализа.

Работа начинается с глубокого исследования справедливости как философской категории, прослеживая путь от классической греческой мысли (Платон, Аристотель) до современных теорий (Роулз, Дворкин, Нозик). Автор выделяет и анализирует различные виды справедливости — распределительную, корректирующую, воздающую, восстановительную и процессуальную, показывая их взаимосвязь с правосудием.

Особое внимание уделяется соотношению справедливости и правовой справедливости, принципу верховенства права и человеческому достоинству как философской основе справедливого судебного разбирательства. Исследуются основные теории права — естественное право, правовой позитивизм и интерпретативный подход — и их влияние на формирование концепции справедливого судебного разбирательства.

В статье обосновывается двойственная природа права на справедливое судебное разбирательство как субъективного права и объективного конституционного предписания. Анализируются состязательная и следственная процессуальные модели, роль судебного процесса как публичного дискурса и источника государственной легитимности.

Посредством критического и интегративного рассмотрения показывается, что право на справедливое судебное разбирательство не ограничивается процессуальными техническими правилами, а отражает синтез многовековой философской и правовой мысли о справедливости, верховенстве права и человеческом достоинстве.

Новизна исследования заключается в всестороннем анализе концепции справедливого судебного разбирательства как результата исторического развития правовой философии.

Ключевые слова: Справедливое судебное разбирательство, справедливость, беспристрастность, верховенство права, теория права, права человека, философия, независимость судебной власти.

Anahit Abrahamyan

*Ph.D. Student of the Law, Political Science and International
Relations Department at Eurasia International University*

Email: anahit.abrahamyan2023@gmail.com

THE CONCEPT OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL: A THEORETICAL–LEGAL ANALYSIS

The article presents a comprehensive theoretical–legal analysis of the right to a fair trial, distinguished by its multifaceted methodological approach that combines philosophical, jurisprudential, and constitutional–legal methods of analysis.

The work begins with an in–depth examination of justice as a philosophical category, tracing it from classical Greek thought (Plato, Aristotle) to contemporary theories (Rawls, Dworkin, Nozick). The author distinguishes and analyzes different types of justice—distributive, corrective, retributive, restorative, and procedural—demonstrating their interconnection with legal justice.

Special attention is paid to the relationship between equity and legal justice, the principle of the rule of law, and human dignity as the philosophical foundation of a fair trial. The fundamental theories of law are examined—natural law, legal positivism, and the interpretive approach—and their influence on the formation of the concept of a fair trial.

The article substantiates the dual nature of the right to a fair trial as both a subjective right and an objective constitutional mandate. The adversarial and inquisitorial procedural models are analyzed, along with the role of the judicial process as public discourse and a source of state legitimacy.

Through critical and integrative considerations, it is demonstrated that the right to a fair trial is not limited to procedural technical rules, but rather reflects a synthesis of centuries–old philosophical and legal thought on justice, the rule of law, and human dignity.

The novelty of the study lies in its comprehensive analysis of the concept of a fair trial as a product of the historical development of legal philosophy.

Key words: Fair trial, justice, fairness, rule of law, legal theory, human rights, philosophy, judicial independence.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. նոյեմբերի 25–ին:
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. դեկտեմբերի 3–ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19–ին:

Զավեն Սմբատյան

*Հայաստանի եվրոպական համալսարանի դասախոս,
Երևանի քաղաքապետարանի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության
վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի քննության բաժնի պետ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու
Էլ.huuugle` zavensmbatyan@mail.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-37

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՎԱՂԵՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԿԵՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

Հոդվածում քննարկվում են վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի ինստիտուտի էությունը և վաղեմության ժամկետի լրանալը՝ որպես վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք, դրա կիրառման պայմաններն ու ոլորտում առկա խնդիրները: Քննարկվում են նաև հարցի առնչությամբ կայացված նախադեպային որոշումները:

Հոդվածի խնդիրը քննարկվող ինստիտուտի շուրջ համակարգային ուսումնասիրությունների իրականացումն է հետազոտության նպատակին հասնելու համար:

Սույն հոդվածի նպատակն իրավական հետազոտության հիման վրա հակաիրավական գործողություն կատարած կամ անգործություն դրսևորած անձի վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետն անցած լինելու հիմքով վարույթի բացառման հնարավորությունից օգտվելու առնչությամբ, այդ ժամկետների էություն, ինչպես նաև հաշվարկի վերաբերյալ միասնական դատողությունների ամրագրումն է, ինչպես նաև տեսական և գործնական փորձի հիման վրա առավել արդյունավետ և հատկանշական կարգավորումների խարսխումը ՀՀ գործող օրենսդրական դաշտում:

Հոդվածում քննարկվում է այնպիսի հարց, որն այս կամ այն չափով արտացոլում է ստացել տարբեր հեղինակների աշխատություններում, սակայն թեմայի բովանդակությունը

կազմող ինստիտուտի շուրջ ծառացող հիմնախնդիրների վերաբերյալ առանձին համալիր գիտական քննարկման ու իրավական վերլուծության առարկա չի եղել, ինչը փորձ է արվել կատարել սույն աշխատանքում:

Սույն աշխատանքի արժեքն ու գործնական նշանակությունը, ինչպես նաև նորույթը դրսևորվում է վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի ինստիտուտի շուրջ միասնական ընկալումների ձևակերպմամբ և առկա կարգավորումների լավարկմամբ:

Հիմնաբառեր. վաղեմություն, պատասխանատվություն, վարչական, բացառող, իրավախախտում, ժամկետ:

Ներածություն

Վարչական իրավունքը հանրային իրավունքի առավել տարածված ճյուղերից մեկն է, որի շրջանակներում առանցքային դերակատարում ունի վարչական պատասխանատվության ինստիտուտը:

Սույն աշխատանքի ուսումնասիրության օբյեկտն իրավական հարաբերություններն են, որոնք ծագում են վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի որպես վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի կենսագործումից:

Վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի որպես վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի վերաբերյալ հետազոտությունը պատկերացումներ է տալիս հանրային իշխանության գործունեության բարելավման վերաբերյալ: Բացահայտելով լավագույն փորձը՝ քաղաքականությունը մշակողները կարող են նպատակաուղղված միջամտություններ իրականացնել՝ բարձրացնելու այս ինստիտուտի կիրառման արդյունավետությունը:

Վարչական պատասխանատվության միջոց կիրառող վարչական ակտը հանդիսանում է հանրային բնույթի իրավահարաբերության շրջանակներում վարչական մարմնի կողմից արտահայտված էմպիրիկ կամքի դրսևորում, որը կազուալացնում է աբստրակտ բնույթի իրավահարաբերություններն ազդելով անձանց բնականոն կյանքի, գործունեության և իրավական կարգավիճակների վրա:

Վարչական պատասխանատվության ինստիտուտն իր ուրույն տեղն ունի վարչական իրավունքի համակարգում՝ պայմանավորված նաև այն հանգամանքով, որ վարչական պատասխանատվությունը հանդիսանում է այն ուղիղ գործիքը, որով պետաիրավական լծակներով օժտված մարմիններն ազդեցություն են գործում զանցանք կատարած անձի բնականոն կենսագործման վրա՝ որոշակի պատժամիջոցի կիրառման եղանակով, որի շրջանակներում անձանց իրավունքների երաշխավորման հիմնական միջոցներից մեկը հենց վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետների ինստիտուտի վերաբերյալ միասնական դատողությունների ամրագրումն է:

Սույն հոդվածով փորձ է արվելու իրավական հետազոտության հիման վրա առաջադրել բարձրացված խնդիրներին տեսական և գործնական լուծումներ:

Մեթոդ

Սույն ուսումնասիրության մեթոդական հիմքը ձևավորվում է ֆորմալ տրամաբանական և ֆորմալ իրավական մեթոդներով, համակարգային կառուցվածքային, տեխնիկական, համեմատական և իրավական վերլուծության մեթոդներով, որոնք օգտագործվել են ուսումնասիրության, համակարգման, հասկացությունների և իրավական բովանդակությունների բացահայտման ընթացքում:

Արդյունքներ

Ինչպես գիտենք՝ վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետներն առարկայական դերակատարում ունեն ներկայումս գործող կառուցակարգերի տեսանկյունից և հետապնդում են անձանց իրավունքների պաշտպանության նպատակ, սահմանելով այն կետը, որից հետո պետաիրավական լծակներով օժտված սուբյեկտն այլևս զրկվում է անձին որոշակի վարչական պատասխանատվության միջոցով ծանրաբեռնելու իրավական և փաստական հնարավորությունից:

Վաղեմության ժամկետի առնչությամբ տեսաբանների մոտեցումները տարբեր են: Որոշների կարծիքով՝ վաղեմության ժամկետը լրանալուց հետո բացառվում է մեղավորին պատասխանատվության ենթարկելու կամ իրեն նշանակված պատիժը կիրառելու հնարավորությունը (Коваль, 1979, էջ 175-179):

Տեսաբանների մոտ տեսակետները տարբեր են նաև վաղեմության ժամկետների բնույթը սահմանելիս: Տեսաբաններից որոշների կարծիքով՝ վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետները բնութագրվում են որպես ընթացակարգային ժամկետներ (Дыренев, 1995, էջ 34), մինչդեռ այլ տեսաբանների կողմից վաղեմության ժամկետների բնույթը սահմանելիս, վաղեմության ժամկետները ճանաչում են որպես նյութական ժամկետ, բայց նշում են, որ դրանք պետք է հաշվի առնվեն գործընթացում (Панова, 2000, էջ 357): Կան տեսաբաններ, որոնք ոչ միայն տարբերակում են վարչական պատասխանատվության ժամկետները նյութականի և ընթացակարգայինի, այլև տարբերակում են հարկադրանքի ներգործության ժամկետներն այս երկուսից (Դանիելյան, 2002, էջ 185), միաժամանակ նույն հեղինակը մեկ այլ աշխատանքում մասնավորեցնում է, որ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները կայուն են, դրանք որևէ կերպ, որևէ մարմնի կողմից չեն կարող վերանայվել (Դանիելյան, 2007, էջ 174):

Եզրակացություն անելով վաղեմության ժամկետների երկակի բնույթի վերաբերյալ՝ պայմանավորված դրանց կիրառմամբ ինչպես նյութական, այնպես էլ ընթացակարգային իրավունքի նորմերում, որոշ տեսաբաններ նշում են, որ «վաղեմության ժամկետներ» ձևակերպման ներքո անհրաժեշտ է հասկանալ այն դատողությունը, ըստ որի՝ այդ ժամկետի ավարտը հանգեցնում է վարչական իրավախախտման գործով վարույթի իրականացման անհնարինության (Мещерякова, 2011, էջ 36-37):

Բնականաբար քննարկվող դատողությունների հիմքում ընկած է ոչ միայն

ընդհանուր վաղեմության ժամկետների ընկալումը, այլև հատուկ վաղեմության ժամկետների ընկալումը:

Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրական դատարանն իր կողմից կայացված որոշման մեջ, անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության վաղեմության ընդհանուր և հատուկ ժամկետներին նշել է, որ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության հատուկ ժամկետների սահմանումը, որոնք ժամանակի ընթացքում ավելացել են ընդհանուր ժամկետի համեմատ, ունի ողջամիտ արդարացում և թելադրված է զգալի կազմակերպչական, դատավարական և այլ ջանքերի անհրաժեշտությամբ՝ վարչական իրավախախտումների որոշ տեսակների օբյեկտիվ առանձնահատկությունների պատճառով (Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրական դատարանի 14.02.2013 թվականի թիվ 4-Ռ որոշումը):

Խնդրահարույց են նաև վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի հաշվարկի ելակետի ընկալման շուրջ առկա կարգավորումները, մասնավորապես ներկայումս առկա կանոնակարգումը հանգում է նրան, ըստ որի՝ վարչական տույժը կարող է նշանակվել իրավախախտումը կատարվելու օրվանից ոչ ուշ, քան երկու ամսվա ընթացքում, իսկ շարունակվող և տևող իրավախախտման դեպքում՝ այն բացահայտվելու օրվանից երկու ամսվա ընթացքում, բացառությամբ նախատեսված հատուկ դեպքերի, սակայն կանոնակարգված չէ «շարունակվող» և «տևող» հասկացությունների իրավական բովանդակությունը:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը, անդրադառնալով ընդհանրապես «տևող» և «շարունակվող» իրավախախտումների հասկացությունների բացակայությանը, արձանագրել է, որ հիմնախնդիրը պայմանավորված է ոչ թե վեճի առարկա նորմի տարակերպ մեկնաբանություններով, այլ պարզապես օրենսդրի կողմից օրենքում կիրառված հասկացությունները հստակեցված չլինելով, ուստի վերջինս գտել է, որ հասկացությունների բացակայությունն իրավակարգավորման բաց է, որը պետք է հաղթահարվի ՀՀ Ազգային ժողովի իրավասության շրջանակներում (ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 08.04.2014 թվականի թիվ ՍԴՌ-1143 որոշումը):

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վարչական պատասխանատվություն վաղեմության ժամկետներն անցնելուն՝ որպես վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք արձանագրել է հետևյալը. «Վճռաբեկ դատարանը փաստում է, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 37-րդ հոդվածում օրենսդիրը նախատեսել է անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հատուկ ժամկետներ, որոնց անցնելու դեպքում կատարված արարքը կորցնում է իր հանրային վնասակարությունը, և անձն ազատվում է վարչական պատասխանատվությունից, քանի որ այդ ժամկետի լրանալուց հետո վերջինիս վարչական պատասխանատվության ենթարկելը դառնում է աննպատակահարմար: Փաստորեն, վաղեմության ժամկետն անցնելը վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք է. վաղեմության ժամկետն անցած լինելու դեպքում անձին վարչական պատասխանատվությունից ազատելն իրավասու վարչական մարմնի

պարտականությունն է, այլ ոչ թե հայեցողական լիազորությունը: Ըստ այդմ, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 247-րդ հոդվածը վաղեմության ժամկետի լրանալը դիտում է որպես վարչական գործով վարույթը բացառող հանգամանք՝ սահմանելով, որ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործ չի կարող հարուցվել, իսկ հարուցված վարչական գործի վարույթը ենթակա է կարճման, եթե անցել են վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետները:» (ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/10555/05/13 վարչական գործով 26.12.2016 թվականի որոշում):

Մեկ այլ որոշմամբ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ վարչական մարմինը պետք է հաշվի առնի վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրություն կազմելու, գործի նյութեր ձեռք բերելու և դրանք գործի քննության համար լիազորված մարմնին (պաշտոնատար անձին) տրամադրելու, վերջինիս կողմից դրանք ստանալու ու վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերը քննելու Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 37-րդ հոդվածով սահմանված ժամկետը, որպիսի ժամկետի լրանալուց հետո՝ անկախ գործի քննության համար լիազորված մարմնի (պաշտոնատար անձի) կողմից վարչական իրավախախտման վերաբերյալ արձանագրությունը և մյուս նյութերը ստանալու օրվանից, կատարված արարքը կկորցնի իր հանրային վնասակարությունը, և անձը կազատվի վարչական պատասխանատվությունից (ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 01.12.2022 թվականի թիվ ՎԴ/8942/05/19 վարչական գործով որոշում):

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի կասեցման ինստիտուտին, արձանագրել է, հետևյալը. «Վարչական տույժ նշանակելու վաղեմության ժամկետ սահմանելով՝ օրենսդիրն ունեցել է այդ ժամկետից դուրս անձին պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը բացառելու նպատակ՝ հիմք ընդունելով այդ ժամկետի ավարտից հետո կատարված արարքի հանրային վնասակարության կորուստը և վարչական տույժ նշանակելու աննպատակահարմարությունը: Արդյունքում՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 37-րդ հոդվածով պարզ և հստակ սահմանվել են անձին վարչական տույժ նշանակելու վաղեմության ժամկետները, որոնց լրանալը բացառում է վարչական գործով վարույթը: Ուստի այն դեպքում, երբ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 37-րդ հոդվածում որպես բացառություն նախատեսված չէ այնպիսի հիմք, որի առկայության պայմաններում բաց է թողնվում նույն հոդվածով սահմանված երկամսյա ժամկետը, ապա տվյալ դեպքում այդ ժամկետի բաց թողնելու փաստը հիմք է վարչական իրավախախտման վերաբերյալ գործ չհարուցելու, իսկ հարուցված վարչական գործի վարույթը կարճելու համար՝ վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետներն անցած լինելու հիմքով:

Վերոշարադրյալի ամփոփմամբ՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ վարչական վարույթի կասեցված լինելու հիմքը՝ որպես բացառություն, Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 37-րդ հոդվածով

վածում նախատեսված չէ, հետևաբար վարչական ակտի կատարումը կասեցված լինելու հիմքով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու ժամկետն անցնելու դեպքում, վարչական մարմինն այլևս գրկվում է անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունից՝ հաշվի առնելով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետի լրացած լինելու, այսինքն՝ վարչական իրավախախտման գործով վարույթը բացառող հանգամանքի առկայությունը (ՀՀ վճռաբեկ դատարանի ՎԴ/3864/05/20 վարչական գործով 03.11.2022 թվականի որոշում):

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, անդրադառնալով նյութական և դատավարական ժամկետների վերականգնման իրավական խնդրին, արձանագրել է, որ ի տարբերություն դատավարական ժամկետների, որոնց գլխավոր առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ դրանք սահմանում են կոնկրետ դատավարական գործողության իրականացման ժամանակահատվածը, չեն կարող ազդել նյութական վիճելի իրավահարաբերության բովանդակության, այդ թվում՝ դատավարության մասնակիցների միջև նյութաիրավական վեճի դրական կամ բացասական լուծման վրա, նյութաիրավական ժամկետները կարգավորում են օրենքով նախատեսված գործողությունը կատարելու կոնկրետ ժամկետ, որն ուղղակիորեն ազդեցություն ունի նյութական վիճելի իրավահարաբերության բովանդակության վրա: Միևնույն ժամանակ, ի տարբերություն դատավարական ժամկետի, որը բաց թողնելու դեպքում օրենսդրորեն հնարավոր է այն վերականգնել՝ հարգելի հիմքերի առկայության պարագայում, նյութաիրավական ժամկետները վերականգնելու օրենսդրական հիմք առկա չէ (ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/3138/05/20 վարչական գործով 17.11.2022 թվականի որոշում):

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն անդամ երկրներում լավ կառավարման վերաբերյալ թիվ CM/Rec(2007)7 հանձնարարականի շրջանակներում, անդրադառնալով վարչական մարմինների կողմից օրինականության սկզբունքի պահպանման հարցին, արձանագրել է, որ պետական մարմինները պետք է գործեն օրենքին համապատասխան: Նրանք չպետք է կամայական միջոցներ ձեռնարկեն, նույնիսկ, երբ գործում են իրենց հայեցողությամբ: Նրանց կողմից կատարված գործունեությունները պետք է համապատասխանեն ներքին օրենսդրությանը, միջազգային իրավունքին և իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներին, որոնք կարգավորում են դրանց կազմակերպումը, գործառնությունը և գործունեությունը: Նրանք պետք է իրենց լիազորություններն իրականացնեն միայն այն դեպքում, եթե սահմանված փաստերը և կիրառելի օրենսդրությունը նրանց իրավունք են տալիս դա անել, և բացառապես այն նպատակով, որի համար դրանք տրվել են (Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration, 2007, էջ 7):

Քննարկում

Նշյալի հաշվառմամբ՝ սույն աշխատանքում հարկ ենք համարում քննարկել վարչական պատասխանատվության վաղեմության իրավական բնույթը,

դրա տեսակները, ժամկետի հաշվարկի մեկնարկային կետը, իրավական վերականգնման հնարավորությունը:

Անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի իրավական բնույթին՝ կարևոր է արձանագրել, որ այն տարբեր տեսաբանների կողմից, ինչպես նաև իրավակիրառ բազմաթիվ սուբյեկտների կողմից պայմանավորված ընկալվում է երկակի: Նրանցից մի մասի մոտեցումը հանգում է նրան, որ վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետն իրենից ենթադրում է նյութական ժամկետ և դրա խախտման պայմաններում պատասխանատվության միջոցի կիրառումը հանգեցնում է անձի նյութական իրավունքի խախտման, իսկ տեսաբանների մյուս մասի կարծիքով՝ վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետն իրենից ենթադրում է ընթացակարգային ժամկետ, որի խաթարումն իր բնությամբ չի հանգեցնում նյութական իրավունքի խախտման:

Ինչպես երևում է, վարչական պատասխանատվության վաղեմության իրավական բնույթի վերաբերյալ դոկտրինում առկա քննարկումը (նյութական կամ ընթացակարգային) պայմանավորված է ընդհանուր իրավահարաբերություններում նյութական և ընթացակարգային բաղադրիչների անքակտելի փոխկապակցվածության ակնհայտ դրսևորմամբ: Եթե վաղեմության ժամկետի նյութաիրավական բնույթն ապահովում է վարչաիրավական հարաբերությունների դիմացկունությունը ու կայունությունը, պետական կառավարման որոշակիությունն ու կանխատեսելիությունը, ապա վաղեմության ժամկետների ընթացակարգային բնույթը կարգի է բերում վարչական ընթացակարգային իրավահարաբերությունները և երաշխավորում վարչական ընթացակարգային գործողությունների արդյունավետությունը՝ դրդելով պետությանը՝ ի դեմս լիազոր մարմինների, օպերատիվ գործելուն:

Անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի իրավական վերականգնման հնարավորության հարցին՝ հարկ է արձանագրել, որ այս համատեքստում անհրաժեշտ է անդրադառնալ այն իրավական հարցադրմանը, արդյո՞ք վարչական պատասխանատվության վարույթը երկարաձգելը կամ կասեցնելը կարող է վերականգնել վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետը:

Տվյալ հարցն ուղղակի փոխկապակցված է վաղեմության ժամկետի իրավական բնույթի հետ, քանի որ, եթե խոսում ենք նյութական ժամկետի մասին, ապա այն ենթակա չէ վերականգնման, իսկ եթե խոսում ենք ընթացակարգային ժամկետի մասին, ապա այն կարող է վերականգնվել: Նյութաիրավական ժամկետները կարգավորում են օրենքով նախատեսված գործողությունը կատարելու կոնկրետ ժամկետ, որն ուղղակիորեն ազդեցություն ունի նյութական վիճելի իրավահարաբերության բովանդակության վրա: Մինչույն ժամանակ, ի տարբերություն ընթացակարգային ժամկետների, որոնք բաց թողնելու դեպքում հնարավոր է այն վերականգնել՝ հարգելի համարվելու հիմքերի առկայության պարագայում, նյութաիրավական ժամկետները վերականգնելու հիմք օրենսդրական մակարդակով նախատեսված չեն, ուստի այն չի կարող վերականգնվել:

Վերացարկվելով ասվածից՝ հարկ է նկատել, որ ներկայումս ՀՀ-ում գործող կանոնակարգումների իրավական զարգացումներն ընթացել են այն ուղղությամբ, որ վաղեմության ժամկետն ընկալվում է որպես նյութական ժամկետ և բացառվում է դրա որևէ եղանակով վերականգնման իրավական հնարավորությունը, սակայն շրջանառության մեջ գտնվող Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի նախագիծն այն տեղափոխում է ընթացակարգային ժամկետների տիրույթ ուղիղ նախատեսելով, որ վարչական վարույթի կասեցման դեպքում սառեցվում է վաղեմության ժամկետի հոսքը:

Մեր կարծիքով՝ վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետն ունի խառը նյութական և ընթացակարգային բնույթ, և վաղեմության ժամկետում ընթացակարգային տարրի առկայությունը թույլ է տալիս այն վերագրել վարչական ընթացակարգային ժամկետների շարքին:

Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները, արտացոլելով վարչական ընթացակարգային իրավահարաբերությունների կառավարման ոլորտի վրա ժամանակի ազդեցության եզակի կողմը, ունեն էական առանձնահատկություն՝ այն է՝ ժամկետի վերականգնում կիրառելու անհնարինությունը: Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետները, որոնք արտացոլում են նյութական և ընթացակարգային իրավահարաբերությունների կառավարման ոլորտի վրա ժամանակի ազդեցության եզակի կողմը, ունեն էական առանձնահատկություն, որը նրանց ժամկետի վերականգնում կիրառելու անհնարինությունն է:

Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետի ավարտը հանգեցնում է լիազորված մարմնի կողմից որոշակի վարչական ընթացակարգերի գործողությունների իրականացման անհնարինության, և փաստորեն, որոշակի ժամկետի լրանալու հետևանքով իրավասությունը դադարում է: Վարչական պատասխանատվության ինստիտուտի նպատակների առնչությամբ այս ժամկետի ավարտը կատարում է «կործանարար» գործառույթ՝ վարչական իրավախախտման կոնկրետ գործով վարույթ հարուցելը բացառելու տեսքով:

Նմանօրինակ դատողության տրամաբանության ներքո, ընկալելով վաղեմության ժամկետի իրավական ազդեցությունը վարչական պատասխանատվության հնարավորության առնչությամբ, հարկ է արձանագրել, որ այն ունի և նյութական և ընթացակարգային բնույթ, որպիսի պայմաններում գործ ունենք ոչ թե առանձնացված հատուկ ընդգծված նյութական կամ հատուկ ընդգծված ընթացակարգային բնույթ ունեցող ինստիտուտի հետ, այլ դրանց համաձուլվածքի հետ:

Վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի նյութական բնույթը հանգում է նրան, որ դրա խախտումը հանգեցնում է օրինականության սկզբունքի խախտման, քանի որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրավասու են կատարել այնպիսի գործողություններ, որի համար լիազորված են օրենսդրությամբ, իսկ օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետից դուրս գործողության կատարումը նույնացվում է առհասարակ

րակ իրավասություն չունենալու պայմաններում գործողություն կատարելուն: Հատկանշական է նաև, որ դրա նյութաիրավական ազդեցությունն ընդգծվում է նաև այն դատողությամբ, որ վաղեմության ժամկետի նյութաիրավական բնույթը երաշխավորում է վարչաիրավական հարաբերությունների կայունությունը և պետական կառավարման կանխատեսելիությունը, քանի որ վարչական հարկադրանքը և դրա տեսակ հանդիսացող վարչական պատասխանատվությունը հանդիսանում են պետական կառավարման գործիքներ:

Վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի ընթացակարգային բնույթը հանգում է նրան, որ այն իրենից ենթադրում է որոշակի ընթացիկ գործողություն կատարելու ժամկետ, սահմանելով դրա սկիզբը, ընթացքը, հաշվարկման կարգը և ավարտը, որպիսի փաստի ուժով այն բերում է որոշակի ընթացակարգային հետևանքների, օրինակ՝ կարճվում է վարչական պատասխանատվության վարույթը, որով եզրափակվում է վարչական վարույթը:

Անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի իրավական բնույթին՝ կարևոր է արձանագրել, որ այն դրսևորվում է ընդհանուր և հատուկ ժամկետների սահմանման ձևով: Նման պայմաններում, թեև ընդհանուր ժամկետի ամրագրումը կարևոր է իրավական կայունության տեսանկյունից, սակայն իրավախախտումների միջև այս հարթության մեջ հավասարության նշան դնելն իր մեջ պարունակում է խնդրահարույց ասպեկտներ:

Ասվածի հաշվառմամբ հարկ է նշել, որ վարչական պատասխանատվության վաղեմության ընդհանուր ժամկետն իրենից ներկայացում է կանոնակարգում, որը կիրառելի է բոլոր զանցանքների դեպքում՝ բացառությամբ օրենսդրությամբ հատուկ սահմանված բացառությունների, որոնք ունեն հատուկ կարգավորման անհրաժեշտություն: Այն դեպքում, երբ որևէ իրավախախտման վաղեմության ժամկետի հաշվարկի համար բացակայում է օրենսդրորեն սահմանված հատուկ ժամկետը՝ գործում է այն կանխավարկածը, որ կիրառելի է վաղեմության ժամկետի հաշվարկի ընդհանուր ժամկետը:

Ի տարբերություն ընդհանուր ժամկետների՝ վարչական պատասխանատվության հատուկ ժամկետներն իրենցից ենթադրում են շեղում ընդհանուր կանոնից և կիրառելի չեն որևէ այլ իրավախախտման համար, բացի այն կոնկրետ իրավախախտումից, որի շուրջ առաջացող իրավահարաբերությունները կանոնակարգելու համար դրանք ընդունվել են և որի սահմանումը թելադրված է զգալի կազմակերպչական, վարույթային և այլ ջանքերի գործադրման անհրաժեշտությամբ՝ զանցանքի տվյալ տեսակի օբյեկտիվ առանձնահատկությունով պայմանավորված:

Անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի հաշվարկի մեկնարկային կետին և, ըստ այդմ, նաև այս հարթության մեջ վաղեմության ժամկետների տեսակներին՝ կարևոր է արձանագրել, որ օրենսդրորեն կարող են սահմանվել նաև հատուկ մեկնարկային կետեր և ժամկետի հաշվարկի հատուկ մեխանիզմներ, սակայն ընդհանուր կանոնը հանգում է նրան, որ վարչական տույժը կարող է նշանակվել իրավախախտումը կատարվելու օրվանից ոչ ուշ, քան երկու ամսվա ընթացքում, իսկ շա-

րունակվող և տևող իրավախախտման դեպքում՝ այն բացահայտվելու օրվանից երկու ամսվա ընթացքում, բացառությամբ նախատեսված հատուկ դեպքերի, սակայն կանոնակարգված չէ «շարունակվող» և «տևող» հասկացությունների իրավական բովանդակությունը:

Եթե ավարտված իրավախախտման մասով խնդիրն ավելի քան պարզ է և հաշվարկը պետք է կատարել վերջին գործողությունը կատարելու պահից, ապա մյուս տեսակների պարագայում առաջ է գալիս իրավական խնդիր՝ կապված օրենսդրական բացի հետ:

Ասվածի համատեքստում, անդրադառնալով «շարունակվող իրավախախտում» ձևակերպման բովանդակությանը, հարկ է ընդգծել, որ շարունակվող վարչական իրավախախտումը միասնական դիտավորությամբ միավորված երկու և ավելի նույնական արարքների համակցությունն է, այսինքն՝ կատարվող երկու և ավելի համասեռ գործողությունների ամբողջություն: Արարքը՝ որպես շարունակվող որակելու կարևոր նախապայմաններն են հանդիսանում:

1. Պետք է առկա լինեն երկու և ավելի գործողություններ: Տվյալ տարրի էությունը հանգում է նրան, որ եթե խոսում ենք մեկ գործողության մասին, ապա գործ ունենք ոչ թե շարունակվող, այլ ավարտված իրավախախտման հետ, ուստի, որպեսզի հնարավոր լինի քննարկել շարունակականության հարցը պետք է առկա լինեն մեկը գերազանցող միացված գործողություններ:

2. Կատարվող գործողություններից յուրաքանչյուրը պետք է ուղղված լինի իրավախախտման ամբողջացման ընդհանուր նպատակին: Այս տարրի էությունը կայանում է նրանում, որ կատարվող գործողությունները պետք է ունենան մեկ միասնական նպատակ, այն է՝ իրավախախտում որակվող ընդհանուր արարքն ամբողջացնելը:

3. Կատարվող գործողությունները պետք է լինեն նույնական: Այս տարրի էությունը կայանում է նրանում, որ կատարվող գործողությունները պետք է լինեն համասեռ և դրանց տարանջատման կամ առանձին գնահատման պարագայում պետք է բացառվի դրա այլ կերպ ընկալելու փաստական հնարավորությունը:

4. Կատարվող գործողությունները պետք է ընկալվեն և գնահատվեն մեկ համակցության մեջ: Այս տարրի էությունը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչյուր գործողություն առանձին գնահատելու պարագայում կխոսենք ոչ թե շարունակական, այլ ավարտված գործողություն մասին, ուստի դրանք անհրաժեշտ է գնահատել մեկ համակցության մեջ, ընդհանուր և համակարգային:

Նշվածի հաշվառմամբ՝ հանգում ենք շարունակվող իրավախախտման հետևյալ ձևակերպմանը:

Վարչական իրավախախտումը համարվում է շարունակվող, եթե օբյեկտիվ իրականության տվյալ ժամանակահատվածում կատարվում են երկու և ավելի նույնական գործողություններ, որոնցից յուրաքանչյուրն առանձին վերցված ուղղված է իրավախախտում որակվող ընդհանուր արարքն ամբողջացնելուն և որը կարող է գնահատվել մեկ համակցության մեջ:

Անդրադառնալով «տևող իրավախախտում» ձևակերպման բովանդակությանը՝ հարկ է նշել, որ այն ունի հետևյալ տարրերի ամբողջությունը.

1. Պետք է առկա լինի անձի վրա դրված պարտականություն: Եթե խոսք է գնում պարտականության մասին, ապա այդ պարտականությունը ոչ թե պետք է լինի որևէ անձի կամարտահայտությունը, այլ օրենքի իմպերատիվ պահանջ, որն անձը պարտավոր է կատարել:

2. Անձը պետք է չկատարի կամ ոչ պատշաճ կատարի իր վրա դրված պարտականությունը: Նման իրավիճակում պետք է դրսևորվի անգործություն, որը հանգեցնում է պարտականությունը չկատարելուն կամ ոչ պատշաճ կատարելուն:

3. Պարտականության չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը պետք է հանգեցնի իրավախախտման: Պարտականության կատարման պահանջի չկատարումը կամ ոչ պատշաճ կատարումը պետք է նախատեսված լինի օրենսդրությամբ որպես վարչական իրավախախտում և դրա համար առաջ գա վարչական պատասխանատվություն:

4. Պարտականության չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը պետք է դրսևորվի տևական և չընդհատվի: Այս տարրի էությունը կայանում է նրանում, որ ի տարբերություն շարունակվող իրավախախտման, որի պարագայում համասեռ գործողությունները կարող էին ընդհատվել, տևող իրավախախտման պարագայում գործողությունները պետք է լինեն ժամանակի մեջ ձգված և չընդհատվեն:

Նշվածի հաշվառմամբ հանգում ենք տվյալ իրավախախտման հետևյալ ձևակերպմանը.

Վարչական իրավախախտումը համարվում է տևող, եթե անձը ժամանակի մեջ ձգված, տևական և առանց ընդհատումների չի կատարում կամ ոչ պատշաճ է կատարում իր վրա օրենքով դրված պարտականությունը, որը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը հանգեցնում է վարչական պատասխանատվության:

Եզրակացություն

Ամփոփելով հոդվածի արդյունքները՝ նպատակահարմար է արձանագրել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի նյութական բնույթը հանգում է նրան, որ դրա խախտումը հանգեցնում է օրինականության սկզբունքի խախտման, քանի որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրավասու են կատարել այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են օրենսդրությամբ, իսկ օրենսդրությամբ սահմանված ժամկետից դուրս գործողության կատարումը նույնացվում է առհասարակ իրավասություն չունենալու պայմաններում գործողություն կատարելուն:

2. Վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի ընթացակարգային բնույթը հանգում է նրան, որ այն իրենից ենթադրում է որոշակի ընթացիկ գործողություն կատարելու ժամկետ՝ սահմանելով դրա սկիզբ-

բը, ընթացքը, հաշվարկման կարգը և ավարտը, որպիսի փաստի ուժով այն բերում է որոշակի ընթացակարգային հետևանքների, օրինակ՝ կարծվում է վարչական պատասխանատվության վարույթը, որով եզրափակվում է վարչական վարույթը:

3. ՀՀ-ում Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու վաղեմության ժամկետն ունի խառը նյութական և ընթացակարգային բնույթ, և վաղեմության ժամկետում ընթացակարգային տարրի ամկայությունը թույլ է տալիս այն վերագրել վարչական ընթացակարգային ժամկետների շարքին և ժամկետային հաշվարկների կիրառման տեսանկյունից հիմք ընդունել ընթացակարգային ժամկետներին բնորոշ իրավական տրամաբանություն:

4. Վարչական իրավախախտումը համարվում է շարունակվող, եթե օբյեկտիվ իրականության տվյալ ժամանակահատվածում կատարվում են երկու և ավելի նույնական գործողություններ, որոնցից յուրաքանչյուրն առանձին վերցված ուղղված է իրավախախտում որակվող ընդհանուր արարքն ամբողջացնելուն, որը կարող է գնահատվել մեկ համակցության մեջ:

5. Վարչական իրավախախտումը համարվում է տևող, եթե անձը ժամանակի մեջ ձգված, տևական և առանց ընդհատումների չի կատարում կամ ոչ պատշաճ է կատարում իր վրա օրենքով դրված պարտականությունը, որը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը հանգեցնում է վարչական պատասխանատվության:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Դանիելյան, Գ. (2007), *Վարչական պատասխանատվությունը ՀՀ-ում*: Երևան:

Դանիելյան, Գ. (2002), *Վարչական պատասխանատվություն*: Երևան:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք՝ ընդունված 06.12.1985 թվականին, ՀՍՍՀԳՍ 1985/23

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ նոր օրենսգրքի նախագիծ,
<https://www.e-draft.am/projects/6259/about>

ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 08.04.2014 թվականի թիվ ՍԴՌ-1143 որոշումը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/10555/05/13 վարչական գործով 26.12.2016 թվականի որոշումը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/8942/05/19 վարչական գործով 01.12.2022 թվականի որոշումը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/3864/05/20 վարչական գործով 03.11.2022 թվականի որոշման տեքստում

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/3138/05/20 վարչական գործով 17.11.2022 թվականի որոշման տեքստում

Ռուսաստանի Դաշնության Սահմանադրական դատարանի 14.02.2013 թ. թիվ 4-Ռ որոշումը:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի անդամ երկրների լավագույն օրինակի վերաբերյալ առաջարկություն՝ CM/Rec(2007)7, 20.06.2007 թվական, <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>

- Коваль, Л. В. (1979). *Административно-деликтное отношение*. Киев.
- Дугенец, А. С. (1995). *Процессуальные сроки в производстве по делам об административных правонарушениях*: дис. ... канд. юрид. наук. М.
- Панова, И. В. (2000). *Актуальные проблемы административного процесса в Российской Федерации*: дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург.
- Мещерякова, Т. Р. (2011). *Сроки в законодательстве об административных правонарушениях*: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург.

Завен Смбалян

*Преподаватель Европейского университета Армении,
Начальник отдела по расследованию дел об административных
правонарушениях юридического управления аппарата мэрии Еревана,
кандидат юридических наук
Эл. адрес: zavensmbatyan@mail.ru*

ПРАВОВОЙ ХАРАКТЕР СРОКА ДАВНОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

В статье рассматриваются сущность института срока давности привлечения к административной ответственности и истечение срока давности как обстоятельства, исключающего административную ответственность, условия его применения, а также существующие в данной сфере проблемы. Анализируются прецедентные решения, принятые по данному вопросу.

Целью настоящей статьи является установление на основе правовых исследований единых суждений относительно сущности этих сроков, а также их исчисления, относительно возможности прекращения производства по основанию истечения срока исковой давности для лица, совершившего противоправное деяние или проявившего бездействие, а также закрепление более эффективных и характерных норм в действующем законодательном поле Республики Армения на основе теоретического и практического опыта.

В статье рассматривается такой вопрос, который в большей или меньшей степени нашел отражение в работах разных авторов, однако стоящие перед учреждением вопросы, составляющие содержание темы, не были предметом отдельной комплексной научной дискуссии и юридического анализ, который был выполнен в данной работе.

Ценность и практическая значимость этой работы, а также новизна проявляются в формулировании единых представлений об Институте срока давности административной ответственности и оптимизации существующих нормативных актов:

Ключевые слова: срок давности, ответственность, административный, исключающий, правонарушение, срок.

Zaven Smbatyan

*Lecturer at the European University of Armenia,
Head of the Department for Investigation of Cases on Administrative
Violations of the Legal Department of the Yerevan Municipality Staff,
Ph.D. in Law
Email: zavensmbatyan@mail.ru*

THE LEGAL NATURE OF THE LIMITATION PERIOD FOR ADMINISTRATIVE LIABILITY

The article discusses in detail the administrative act as an element enshrined in the Constitution of the Republic of Armenia and an integral part of proper administration.

The article discusses the essence of the institution of limitation of administrative liability and the expiration of the limitation period as circumstances excluding administrative liability, the conditions of its application and problems in this area.

The article discusses an issue that has been reflected to one degree or another in the works of various authors, but has not been the subject of a separate comprehensive scientific discussion and legal analysis of the problems arising around the institute that makes up the content of the topic, which was an attempt to do in this work.

The value and practical significance of this work, as well as its novelty, is manifested in the formulation of common perceptions around the institute of the statute of limitations for administrative liability and the improvement of existing regulations.

Key words: statute of limitations, liability, administrative, excluding, offence, term.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. օգոստոսի 27-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. սեպտեմբերի 23-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Սմբատ Մինասյան
*ՀՀ Փաստաբանների պալատի անդամ,
Եվրասիա միջազգային համալսարանի Իրավագիտության,
քաղաքագիտության և միջազգային հարաբերությունների
ամբիոնի հայցորդ
Էլ. հասցե՝ smbmin85@mail.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-51

ՈՐՈՇԱԿԻՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՏԵՂՆ ՈՒ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ

Սույն հոդվածում ուսումնասիրության առարկա է «որոշակիության» հասկացության համապարփակ վերլուծությունը՝ որպես սահմանադրական սկզբունք և սահմանադրական արժեք: Հետազոտությունը բացահայտում է որոշակիության գաղափարի տեսական և գործնական հիմքերը՝ սկսած մասնավոր իրավունքի շրջանակում դրա ձևավորումից մինչև ժամանակակից սահմանադրական իրավունքում դրա ինստիտուցիոնալ դերը: Վերլուծվում են իրավական որոշակիության զարգացման երեք փուլերը՝ մասնավոր իրավական, միջմիջադրյալ և սահմանադրական, ներկայացվում են տարբեր իրավական համակարգերում և դատական պրակտիկայում (հատկապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի) դրա դրսևորումները: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում որոշակիության սկզբունքի և արժեքի տեղին Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգում՝ այն դիտարկելով որպես իրավական պետության, ժողովրդավարության, սոցիա-

լական պետության և ինքնիշխանության կառուցվածքային հիմք: Հոգվածում հիմնավորվում է այն թեզը, որ իրավական որոշակիությունը ոչ միայն գործիքային սկզբունք է, այլ նաև սահմանադրական ինքնության բաղադրիչ և մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության նախապայման:

Հիմնաբառեր. որոշակիություն, սահմանադրական սկզբունք, սահմանադրական արժեք, իրավական կանխատեսելիություն:

Ներածություն

Աշխարհում ամեն բան որոշակի է այն ժամանակ, երբ հստակ են սահմանները, ժամանակը, տեղն և քայլերը: Որոշակիությունը մարդկանց տալիս է վստահություն և հնարավորություն՝ ինքնուրույն ու համարժեք գործողություններ կատարելու կյանքում: Որոշակիությունը կյանքի և իրավունքի հիմքում է. առանց հստակ սահմանների՝ թե՛ օրենքը, թե՛ մարդու գործողությունները կարող են կորցնել իրենց արժեքը և նշանակությունը: Ժամանակակից իրավական համակարգերում որոշակիությունը հանդիսանում է իրավունքի կայունության, կանխատեսելիության և վստահելիության հիմնարար պայման: Իրավական նորմերի հստակությունը, իրավական հետևանքների կանխատեսելիությունը և պետական իշխանության գործողությունների սահմանափակվածությունը իրավունքի միջոցով ձևավորում են այն միջավայրը, որտեղ անհատը կարող է իրականացնել իր ազատությունները՝ վստահ լինելով իրավական պաշտպանության արդյունավետությանը:

Հոգվածի նպատակն է վերլուծել որոշակիության գաղափարը՝ բացահայտելով դրա տեսական և իրավաբանական բովանդակությունը, պատմական զարգացումը և սահմանադրական նշանակությունը:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում որոշակիության՝ որպես սահմանադրական սկզբունքի և սահմանադրական արժեքի երկակի բնույթին, ինչպես նաև դրա դերին իրավական պետության, ժողովրդավարության, սոցիալական պետության և ինքնիշխանության իրացման համատեքստում:

Մեթոդ

Ուսումնասիրության իրականացման շրջանակներում կիրառվել են ինչպես ընդհանուր գիտական, այնպես էլ իրավական մեթոդները: Մասնավորապես, մեր կողմից կիրառվել են՝ պատմաիրավական մեթոդը, որով ուսումնասիրվել է որոշակիության սկզբունքի ձևավորումն ու զարգացումը հռոմեական մասնավոր իրավունքից մինչև ժամանակակից սահմանադրական իրավունքը, դոգմատիկ-իրավական վերլուծության մեթոդը, որն օգտագործվել է սահմանադրական նորմերի բովանդակության մեկնաբանման համար, համեմատաիրավական մեթոդը, որի միջոցով համադրվել են տարբեր պետությունների սահմանադրական կարգավորումները և իրավական

դոկտրինները, դոկտրինալ վերլուծության մեթոդը, որը կիրառվել է՝ հայ, ռուս և արևմտյան իրավագետների տեսական մոտեցումների ուսումնասիրման համար:

Որոշակիության սահմանադրական սկզբունքի պատմական զարգացումը և դոկտրինալ ձևավորումը

Որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը պատմականորեն ձևավորվել է ոչ թե հանրային իրավունքի, այլ մասնավոր իրավունքի շրջանակներում, որը բխում էր մասնավոր գործարքների կայունության, սեփականության պաշտպանության և քաղաքացիական շրջանառության կանխատեսելիության պահանջներից: Ժամանակի ընթացքում այս մասնավոր իրավական սկզբունքը խորացավ, ընդլայնվեց և վերափոխվեց՝ դառնալով սահմանադրական իրավակարգի հիմնասյունը, իրավական պետության հայեցակարգի և մարդու իրավունքների երաշխիքների կենտրոնական տարրը: Իրավագիտական մասնագիտական գրականության մեջ, ինչպես օրինակ՝ Զ. Գորդլեյի, Ն.Լասեյի, Ռ.Ալեքսի և այլոց աշխատություններում իրավացիորեն ընդունված է որոշակիության զարգացման փուլերը բաժանել երեք խոշոր փուլերով՝ մասնավոր իրավական, միջճյուղային և սահմանադրական (Gordley, 1991, էջ 15–44, Lacey, 2016, էջ. 101–142, Alexy, 2002, էջ 47–76, Gardbaum, 2013, էջ 89–121):

Զարգացման առաջին՝ մասնավոր իրավունքի փուլի ընթացքում ձևավորվում են իրավական որոշակիության սկզբունքի ակունքները: Այն կապված է Հռոմեական մասնավոր իրավունքի հետ, որտեղ, ըստ Ի.Վ. Ռեյստինայի, որոշակիությունը՝ *res judicata* սկզբունքը դիտվում էր որպես գործարքների ուժի, պարտավորությունների ծավալի և իրավունքների պաշտպանության նախապայման (Рехтина, 2022): Այստեղ ձևավորվեց այն ընկալումը, որ իրավահարաբերությունների կայունությունն ու կանխատեսելիությունը կառուցվածքային հիմք են արդարության և իրավական անվտանգության համար:

Իրավական որոշակիությունը Հռոմեական իրավական գործընթացներում օրինակ՝ ապահովվում էր տարբեր տեսակի դատավարական ժամկետների սահմանմամբ: Հետաքրքրական էր Հին Հռոմի իրավունքի աղբյուր հանդիսացող Տասներկու աղյուսակների օրենքները (Ք.ա. 451–450 թթ.), որտեղ նշվում էր արդարադատության կատարման առավելագույն ժամկետը. «Հարավից հետո (մագիստրատը) հաստատում է այն կողմի պահանջը, որը ներկա է դատավարությանը: Եթե երկու կողմերն էլ ներկա են, թող արևի մայրամուտը լինի (դատավարության) վերջին ժամկետը» (Хрестоматия по истории древнего Рима, 1962, էջ 68): Գայուսի Ինստիտուտների IV գրքում (2-րդ դար) նշվում է, որ «Քաղաքացիական (իրական) դատարանները՝ ըստ Յուլիուսի օրենքի, որը սահմանում է իրավասության ընդհանուր կանոնները, դադարեցնում են իրենց գործողությունը, եթե չեն ավարտվել մեկ տարի ու վեց ամիսների ընթացքում» (Хрестоматия по всеобщей истории государства

и права, 2006, էջ 79): Յուստինիանոսի Դիգեստների V գրքի I գլխում (6-րդ դար) ամրագրվում էր, որ պատասխանողի կողմից երեք անգամ բացակայության դեպքում դատարանը, որպես կանոն, լուծում է գործը հայցվորի օգտին (Кофанов, 2002, էջ 11):

«Res judicata» տերմինը օգտագործվելով Հռոմեական իրավունքի նորմերում, բառացի լատիներենից թարգմանաբար նշանակել է «լուծված գործ» կամ «գործ, որի վերաբերյալ դատական որոշում է կայացվել» (Кофанов, 2002, էջ 27):

Ըստ գերմանացի իրավաբան Ռ.Զիմմերմաննի հին հռոմեական իրավունքում այս տերմինը չուներ այն իմաստը, որը այսօր ընդգրկում է նրա մեջ իրավաբանական պրակտիկայում: Երբ կայացվում էր sententia (պատասխանողի դատապարտում կամ արդարացում), գործի առարկան համարվում էր լուծված՝ res judicata (Zimmermann, 1996, էջ 661–666):

Ըստ իրավաբան՝ Ա. Բարկովսկիյի և Փ. Փլեսսիսի մեկնաբանության՝ Հուստինիանոսի Դիգեստները ամրապնդում էին, որ «գործը, որի վերաբերյալ դատական որոշում է կայացվել, կոչվում է այնպիսի գործ, որտեղ դատավորի արտահայտությունը վերջ դրեց վեճին՝ այն հասնում է կամ մեղավորությամբ, կամ արդարացմամբ» (Plessis, 2005, էջ 237–239):

Այսպիսով, «Res judicata»-ն որպես հասկացություն անմիջապես առաջացել է հռոմեական իրավունքից՝ կապված դատական որոշումների և դրանց իրավական ուժի հետ և տերմինոլոգիական առումով ապահովում էր դրանց գործառնությունը (Рехтина, 2022):

Մասնավոր իրավունքի փուլի ամփոփումը դրսևորվեց Ֆրանսիայի 1804 թ.և Գերմանիայի 1896թ.Քաղաքացիական օրենսգրքերում: Աստիճանապես ինստիտուցիոնալացվեցին որոշակիության պահանջները՝ ամրապնդելով նորմերի հստակությունը, կողմերի իրավաչափ ակնկալիքների պաշտպանությունը և գույքային հարաբերությունների կայունությունը: Այսպես, օրինակ՝ Ժ.Լ.Հալպերին ներկայացնում է Ֆրանսիայի քաղաքացիական օրենսգրքում սեփականության իրավունքը, որպես օրենսդրության «առանցքի»՝ շեշտադրելով իրավական որոշակիության և կայունության սկզբունքները (Halperin, 2012, էջ 35–78): Ռ.Զիմմերմանն էլ ներկայացնում է Հռոմեական իրավունքից ձևավորված այս սկզբունքի ներթափանցումը և ազդեցությունը Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսդրության մեջ (Zimmermann, 2012, էջ 463–485):

Այսպիսով, որոշակիության սկզբունքի մասնավոր իրավունքից դեպի սահմանադրական սկզբունքի անցումը պայմանավորված էր մի քանի հանգամանքներով: Սկզբնականում ձևավորվելով մասնավոր իրավունքում նպատակն էր հետապնդում ապահովել քաղաքացիական շրջանառության և գույքային հարաբերությունների կայունություն, պաշտպանել կողմերի իրավաչափ ակնկալիքները և կանխատեսելի դարձնել գործարքների իրավական հետևանքները: Այս փուլում իրավական որոշակիությունը ծառայում էր պարտավորությունների հստակ սահմանման և ներգրավված անձանց իրավունքների պաշտպանության նպատակներին՝ առանց հանրային իշխանության

գործունեության վրա ազդեցության:

Զարգացման երկրորդ՝ միջձյուղային փուլում, որը ընդգրկում է 19-րդ դարի վերջից 20-րդ դարի սկիզբը, որոշակիության սկզբունքը դուրս եկավ մասնավոր իրավունքի սահմաններից և արդեն ներառվեց հանրային իրավունքի մեջ՝ հատկապես քրեական, վարչական և ֆինանսական իրավունքի ձյուղերում: Քրեական իրավունքում այն արտահայտվեց «*nullum crimen sine lege certa*» նախապայմանով, որը պահանջում էր պատժի և արգելքի առավելագույն կանխատեսելիություն: Վարչական իրավունքում որոշակիության գաղափարը դարձավ պետական իշխանության հայեցողության սահմանափակման և վարչական գործողությունների կանխատեսելիության նախապայման: Իսկ օրինակ՝ Գերմանիայի (Maurer, 2021, էջ 155–178), Ֆրանսիայի (Weyl և ուրիշներ, 2019, էջ 231–250), Մեծ Բրիտանիայի ֆինանսական և հարկային օրենսդրություններում ձևավորվեց հետադարձ ուժի արգելքի և հարկատուի իրավաչափ ակնկալիքների պաշտպանության դոկտրինան՝ մասնավոր իրավունքի վստահության պաշտպանության սկզբունքի հրապարակայնացված տարբերակով (Craig, 2021, էջ 551–602):

Այսպիսով, միջձյուղային փուլը առաջացավ պետական իշխանության դերակատարության և վարչական գործունեության ընդլայնման արդյունքում: Քրեական, վարչական և հարկային իրավունքի ոլորտներում սկզբունքը կիրառվեց՝ սահմանափակելու պետական մարմինների ազատ հայեցողությունը և իրավունքի կանխատեսելիությունը: Այսպիսով, որոշակիությունը դառնում է հանրային իրավունքի պաշտպանության գործիք, քանի որ այն պաշտպանում է անհատի ակնկալիքները, թույլ չի տալիս անորոշ որոշումներ և ապահովում է պետական գործողությունների համաչափություն և կանխատեսելիություն:

Զարգացման երրորդ՝ Սահմանադրական փուլում, որը ընդգրկում է 20-րդ դարի երկրորդ կեսը, հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, որոշակիության սկզբունքը ստացավ սահմանադրական մակարդակի պաշտպանություն մի շարք երկրներում: Դրանցից կառանձնացնենք՝ Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի և մի շարք այլ երկրների Սահմանադրությունները: Այսպես, օրինակ՝ Ֆրանսիայի Սահմանադրության 34-րդ հոդվածով ամրագրված է, որ «Օրենքը պետք է կարգավորի բոլոր հիմնական հարցերը, հետևապես այն պետք է լինի որոշակի՝ հստակ ու կանխատեսելի»: Ինչպես նաև, Գերմանիայի Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Երբ օրենքը սահմանափակում է հիմնարար իրավունքները, ապա այն պետք է լինի որոշակի, հստակ ձևակերպված և չհակասի դրանց էությանը»:

Որոշակիության սկզբունքը ճանաչվեց որպես՝ իրավական պետության հիմնարար տարր, իրավական կարգավորման որակի սահմանադրական չափանիշ (Favier, 2010, էջ 412–420) և մարդու հիմնական իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմ (Pierson, 1997): Սահմանադրական որոշակիությունը ներառում է՝ օրենքի որակի պահանջներ (հստակություն, հասանելիություն, կանխատեսելիություն), պետական իշխանության հայեցողության սահման-

նափակում, իրավաչափ ակնկալիքների պաշտպանություն, հետադարձ ուժով ծանրացնող նորմերի բացառություն, դատարանների դատական պրակտիկայի հետևողականություն և իրավական կայունություն:

Որոշակիության վերոնշյալ հատկանիշների հետ կապված իրավական մեկնաբանություններ է պարունակում նաև դատական պրակտիկան: Այսպես, օրինակ՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իր մի շարք վճիռներում արտահայտում է այն մոտեցումը, որ երբ օրենքի փոփոխությունը ծանրացնում էր պատժի չափը կամ ընդլայնում էր քրեական պատասխանատվությունը, ապա այդ օրենքը հետադարձ ուժ չի կարող ունենալ, քանի որ առաջնային դա կհակասի որոշակիության սահմանադրական սկզբունքին: *Scoppola v. Italy* (No. 10249/03, 17 սեպտեմբերի 2009) գործով ՄԻԵԴ-ը հաստատել է, որ ՄԻԵԿ 7-րդ հոդվածը ենթադրում է ոչ միայն ծանրացնող նորմերի վերաբերյալ արգելք, այլև հնարավորություն ավելի մեղմ օրենքի հետադարձ ուժի կիրառումը՝ որպես իրավական որոշակիության դրսևորում:

Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland գործով ՄԻԵԴ-ը առաջին անգամ արձանագրեց իրավաչափ ակնկալիքի պաշտպանության անհրաժեշտությունը, որտեղ կրկին անդրադարձ կատարվեց իրավական որոշակիության սկզբունքի հետ հարաբերակցության հարցին: Նշենք նաև, որ Սահմանադրական փուլում սկզբունքը վերածվում է ոչ միայն իրավունքների պաշտպանության, այլև ամբողջ սահմանադրական համակարգի կառուցվածքային տարրի՝ սահմանելով պետական իշխանության գործառնական սահմանները և իրավակարգի ինստիտուցիոնալ պահանջները:

Որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը որպես արժեք և դրա դրսևորումը Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավակարգում

Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքում որոշակիության սկզբունքը հանդես է գալիս որպես՝ իրավական կարգավորման կայունության և կանխատեսելիության երաշխիք, պետական մարմինների գործողություններին հստակ սահմաններ նախատեսող սկզբունք, մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության նախապայման, օրենքի որակի (*quality of law*) սահմանադրական չափանիշ: Այն դարձել է ոչ միայն իրավական ապահովության ընդհանուր սկզբունք, այլև՝ սահմանադրական վերահսկողության գործիք (*Venice Commission*, 2012), որի միջոցով սահմանադրական դատարանները գնահատում են օրենքների հստակությունը, համապատասխանությունը և պետական մարմինների դատողության սահմանները:

Այսպիսով, կարող ենք եզրահանգել, որ Սահմանադրական փուլը պայմանավորված է իրավական պետության գաղափարի համաշխարհային ընդունմամբ, հատկապես Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Սահմանադրության մակարդակում իրավական որոշակիության ապահովում է ոչ միայն անձանց իրավունքների պաշտպանություն, այլ նաև սահմանափակում է պետական իշխանության գործունեության շրջանակները, ամրագ-

րում օրենքի գերակայությունը, ապահովում կանխատեսելի դատավարություն և պաշտպանում մարդու հիմնարար իրավունքները: Այս փուլում այն դառնում է կառուցվածքային և սկզբունքային գործիք, ինչը չկար այն երկու փուլերում, որը համակարգում է ողջ իրավակարգը, ամրագրում ուժերի հավասարակշռությունը և, վերջապես, կանխարգելում իրավական անորոշությունը:

Որոշակիությունը էական նշանակություն ունի սահմանադրաիրավական գիտության մեջ, մասնավորապես՝ ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ որոշակիությունը օգտագործվում է որպես «սահմանադրական սկզբունք» և «սահմանադրական արժեք»:

Ինչ վերաբերում է որոշակիության, որպես սահմանադրական սկզբունքի, ապա դեռևս 19–20–րդ դարերի գերմանական իրավական դպրոցի տեսաբաններ՝ Ռուդոլֆ Ֆոն Յերինգը (von Jhering, 1877) և Հանս Կելզենը որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը կապում էին իրավական անվտանգության և կանխատեսելիության հետ, նշելով, որ «Օրենքը պետք է լինի կանխատեսելի, դրա կիրառման արդյունքը պետք է հասկանալի լինի մինչև իրավական վարքագիծ դրսևորելը»: Կելզենը նաև ընդգծում էր, որ չի կարելի օրենքը չեղարկել հետին թվով, որպեսզի չխախտվի մարդկանց վստահությունը պետության նկատմամբ (Kelsen, 1945): Գտնում ենք, որ այս գաղափարը առավելապես պետք է արտացոլված լինի սահմանադրության մեջ՝ դարձնելով որոշակիությունը որպես սկզբունք: **Մեր գնահատմամբ դա կարող է արտահայտվել հետևյալ ձևակերպմամբ՝ «Բոլոր օրենքները պետք է լինեն բավարար չափով որոշակի, որպեսզի իրավընկալողը կարողանա հասկանալ այն, ինչպես նաև բավարար չափով հստակ և կանխատեսելի»:**

Հետաքրքրական է Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր Ջոն Ռոուլսի մոտեցումը, ով խոսելով որոշակիության սահմանադրական սկզբունքի մասին, այն կապում է արդարության սկզբունքի հետ՝ նշելով, որ օրենքը պետք է լինի այնքան հստակ և հասկանալի, որ քաղաքացիները կարողանան կանխատեսել իրենց գործողությունների հետևանքները և մասնակցել հասարակական կյանքին հավասար պայմաններով (Rawls, 1971): Հանս Բլումերն էլ որոշակիությունը դիտարկում է որպես օրենքի վստահելիության հիմք, կարևորելով, որ օրենքի պահանջները պետք է լինեն հասկանալի և կայուն, որպեսզի քաղաքացիները կարողանան հարմարեցնել իրենց վարքագիծը՝ ապահովելով իրավունքի գերակայությունը (Blumeur, 1959):

Հետաքրքրական մոտեցումներ են նաև առկա ռուս իրավական դոկտրինում: Վիտալի Գորդինի դիտարկմամբ՝ որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը իրավունքի գերակայության բաղադրիչներից մեկն է և հանդիսանում է իրավական պետության հիմքային սկզբունքներից մեկը: Որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը՝ որպես իրավունքի գերակայության բաղադրիչ, նախևառաջ նշանակում է նորմատիվ ակտերի հիմքերի, նպատակների և բովանդակության հստակության պահանջը, հատկապես այն նորմերի, որոնք ուղղակիորեն վերաբերում են մարդուն: Անհատը պետք է

կարողանա կանխատեսել իր վարքագծի իրավական հետևանքները (Gordiev, 2023, էջ 23):

Վլադիմիր Կաբիշևի կարծիքով էլ, որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը սերտորեն կապված է իրավական ակտերի հասկանալիության հետ հասարակության համար, և ըստ Կաբիշևի՝ «Եթե օրենքը հասկանալի չէ քաղաքացուն, ապա չի կարող ապահովել ոչ կանխատեսելիություն, ոչ վստահություն իրավական համակարգի նկատմամբ» (Кабышев, 2018, էջ 45-52): Նույնաբովանդակ մոտեցում ունի սահմանադրագետ Անդրեյ Ստրաշունը, ըստ որի «Որոշակիության սահմանադրական սկզբունք ասելով հասկանում ենք, որ օրենքը լինի հստակ, հասկանալի և կանխատեսելի: Այն թույլ է տալիս քաղաքացիներին կանխատեսել իրավական հետևանքները և համապատասխանեցնել իրենց վարքագիծը նորմերին» (Страшун, 2015):

Մեր կարծիքով որոշակիության որպես սահմանադրական սկզբունքի վերլուծությունը միայն մարդու հիմնարար իրավունքների համատեքստում դիտարկելը միակողմանի է, քանի որ այս սկզբունքին համապատասխան վարքագիծ դրսևորելու անհրաժեշտություն ունի նաև պետական իշխանությունը, որպես իրավունքների հասցեատիրոջ: Իրավական նորմերը բավարար չափով որոշակի պետք է լինեն պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ու պաշտոնատար անձանց համար, որպեսզի իրենք ևս ի վիճակի լինեն դրսևորելու համապատասխան վարքագիծ:

Այս առումով համակարծիք ենք լուս սահմանադրագետ Բատուրինի հետ, ով ևս ընդգծում է, որ որոշակիությունը չի սահմանափակվում նորմատիվ ակտերի հստակությամբ, այլ ներառում է նաև պետական մարմինների գործողությունների կանխատեսելիությունը (Батурин, 2016):

Օկսանա Ժուռավլևայի գնահատմամբ, որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը դիտարկվում է որպես սկզբունք, որը արտահայտում է իրավական կարգավորման որոշակիության հիմքային գաղափարը և պահանջը՝ որպես ամբողջություն, և այն դրսևորվում է իրավական կարգավորման բոլոր բաղադրիչներում: Այս պատճառով անհրաժեշտ է, որ իրավական նորմերը և անհատական ակտերը համապատասխանեն հետևյալ չափանիշներին՝ հստակություն, ճշգրտություն, միանշանակություն և հակասությունների բացակայություն: Նորմատիվ իրավական ակտերում գործողությունների կարգը պետք է լինի հստակ, իրավահարաբերությունները՝ կայուն, իսկ իրավակիրառ և իրավաիրականացման ակտերը՝ հաստատուն (Журавлёва, 2024): Սրանք դիտարկելով, որպես իրավական անվտանգության և մարդու ու քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության երաշխիք:

Հայ իրավաբան-գիտնականները ևս կարևորում են որոշակիության սահմանադրական սկզբունքի կարևորությունը, մասնավորապես՝ իրավական անվտանգության և մարդու ու քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանության երաշխիքների տեսանկյունից: Բավականին հետաքրքրական մեկնաբանություններ ունի Սերգեյ Ավագյանը, ով նշում է, որ որոշակիությունը պետք է դիտարկել որպես իրավական պետության կառուցման հիմնասյու-

ներից մեկը, քանի որ «Որոշակիությունը թույլ է տալիս խուսափել կամայականությունից և ապահովում է օրենքի կիրառման միանմանությունը, որովհետև որոշ նորմերը վտանգեն ներկայացնում սահմանադրականության համար» (Ավագյան, 2014):

Այսպիսով, ամփոփելով վերոնշյալ իրավագետ-գիտնականների դոկտրինալ մեկնաբանությունները և նորմատիվ-իրավական կարգավորումները «որոշակիության» սահմանադրական սկզբունքի վերաբերյալ, կարող ենք եզրահանգել, որ որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը համադրելի է իրավունքի գերակայության, վստահության պաշտպանության և իրավական պետության ինստիտուցիոնալ կայունության հետ: Այն պահանջում է, որ օրենքները լինեն ոչ միայն հստակ ձևակերպված, այլ նաև կիրառվեն կանխատեսելի կերպով՝ հասանելի լինեն հասարակությանն իր ողջ բազմազանությամբ: Այս սկզբունքը կոչված է պաշտպանելու քաղաքացուն կամայական պետության դեմ, և հանդիսանում է սահմանադրական արդարադատության առանցքային գործիքներից մեկը: Որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը՝ պաշտպանում է անհատի ինքնավարությունը, քանի որ միայն կանխատեսելի նորմերն են հնարավորություն տալիս անձին՝ կայացնել ազատ և տեղեկացված որոշումներ, խթանում է ժողովրդավարական հաշվետվողականությունը, քանի որ օրենսդիր մարմինները պարտավոր են օրենքներ ընդունել պատասխանատվությամբ, ինչպես նաև կանխում է իշխանության կամայականությունը, ամրապնդելով իշխանությունների տարանջատումը և դատական անկախությունը:

Ինչ վերաբերում է որոշակիությանը, որպես «սահմանադրական արժեքի» գաղափարին, ապա դա սահմանադրական իրավունքի հիմնարար թեմաներից է, քանի որ այն ուղղակիորեն առնչվում է իրավական պետության, օրենքի գերակայության և մարդու իրավունքների երաշխավորման հիմքերին: Ըստ Վենետիկի հանձնաժողովի համապատասխան բանաձևի վերլուծության, որոշակիությունը սահմանադրաիրավական արժեք է, քանի որ այն բխում է երեք առանցքային սկզբունքից՝ իրավունքի գերակայության, իրավական հավասարության և արդարության ու իրավական կանխատեսելիության սկզբունքներից (Venice Commission, 2012):

Ֆրիդրիխ ֆոն Հայեկի դիտարկմամբ որոշակիությունը, որպես սահմանադրական արժեք՝ ապահովում է արդարություն, պետության օրինականություն, քաղաքացիների վստահություն իշխանության նկատմամբ ու իրավական անվտանգություն: Երբ որոշակիությունը խախտվում է, իրավունքի գերակայությունը և պետության նկատմամբ վստահությունը թուլանում են (Hayek, 1960): Նմանաբովանդակ մոտեցման ենք հանդիպում նաև Թոմ Բինգհեմի իրավափիլիսոփայական աշխատությունում, ով ևս որոշակիությունը՝ որպես սահմանադրական արժեքի կարևորությունը դիտարկում է իրավունքի գերակայության ապահովման տեսանկյունից (Bingham, 2010):

Իրավաբան Ումբերտո Ալիլայի ձևակերպմամբ էլ, որոշակիությունը արժեք է, քանի որ այն դրսևորվում է արդարության և հասարակության խաղաղության հետ միասին՝ ցանկացած իրավական համակարգ: Որոշակիությո-

յան ըմբռնումը որպես իրավունքի գաղափարի արդյունք պայմանավորում է դրա արդյունավետությունը՝ որպես իրավունքի համար որոշակիության և արդյունավետության ձևավորող արժեք (Avilla, 2016, էջ 144–145) :

Հետազոտող Լվովան նույնպես նշում է, որ որոշակիությունը սահմանադրական իրավունքի տեսաբանության մեջ պետք է ընկալել ոչ միայն որպես գործիքային սկզբունք, այլ որպես սահմանադրական արժեք, որն ամրապնդում է իրավական պետությունը, պաշտպանում է մարդու արժանապատվությունը և ապահովում է վստահելի սահմանադրական կարգ: Այն դառնում է սահմանադրականության հենասյուն՝ կապելով արդարությունը, կանխատեսելիությունը և կայունությունը (Lvova, 2024, էջ 328–339):

Որոշակիությունը՝ որպես արժեք ամրագրված է նաև որոշ երկրների Սահմանադրություններում: Այսպես, Բրազիլիայի սահմանադրության նախաբանում նշված **segurança** (ապահովվածություն, իրավական կայունություն/որոշակիություն) եզրույթը դիտարկվում է միանշանակ սոցիալական արժեք: Սահմանադրությունը հստակ սահմանում է՝ այն ստեղծում է ժողովրդավարական պետություն՝ նպատակ ունենալով ապահովել որոշակիությունը որպես արժեք: Այս արտահայտությունը նշանակում է որոշակիության կիրառումը օրենքի միջոցով, քանի որ օրենքները պետք է ծառայեն որպես միջոց որոշակիությունը (կամ անվտանգությունը) երաշխավորելու համար:

Բրազիլիայի Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի ուսումնասիրման արդյունքում պարզ է դառնում, որ նախ և առաջ «որոշակիությունը» (*segurança*) ամրագրվում և կիրառվում է որպես սահմանադրական արժեք կոող սկզբունք, քանի որ նախաբանում, և 5-րդ հոդվածի բացման պարբերությունում նշված “*segurança*”-ի երաշխավորումը իրականում նշանակում է՝ իրավական որոշակիության պաշտպանություն՝ որպես օրենքի որոշակիություն և որպես որոշակիություն՝ օրենքի միջոցով: Այսինքն՝ այն քաղաքացու պաշտպանությունն է պետությունից, որը պետք է իրականացվի հենց պետության կողմից՝ կանոնների, ակտերի և ընթացակարգերի միջոցով, այնպես, որ որոշակիությունը վերածվի և՛ անհատական իրավունքի, և՛ սոցիալական արժեքի:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ ևս որոշակիությունը դրսևորվում է, որպես սահմանադրական արժեք ներկայացնող սկզբունքի: Համաձայնելով վերոշարադրյալ դիրքորոշումների հետ, մեր գնահատմամբ, որոշակիությունը սահմանադրաիրավական արժեք է, քանի որ ապահովում է մարդու արժանապատվության պաշտպանությունը, քանի որ անհատը չպետք է ապրի անորոշության մեջ՝ չիմանալով իր իրավունքների և պարտականությունների չափը, ինչպես նաև այն արժեք է սահմանադրական կայունության և պետության հանդեպ վստահության տեսանկյունից, և, նաև, նպաստում է ժողովրդավարության հաստատմանը, իշխանության սահմանափակմանը ու կամայականության բացառմանը: Միջազգային իրավունքի համատեքստում՝ կանխատեսելիությունն ու հասկանալիությունը դիտարկվում է որպես մարդու հիմնարար իրավունքների իրացման նախապայման (Rawls, 1971, էջ 120): Վերոնշյալ դիտարկումների հիման

վրա կարող ենք եզրահանգել, որ որոշակիությունը հանդիսանում է սահմանադրական արժեք, քանի որ այն՝ նպաստում է հասարակական հարաբերությունների կայունությանը, երաշխավորում է իրավունքի գերակայության իրականացումը և ծառայում է որպես **սահմանադրական ինքնության բաղադրիչ**:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում որոշակիության եզրույթը սահմանվում է Սահմանադրությամբ: Այն Մայր օրենքում հիշատակվում է երկու անգամ, առաջին՝ որպես «իրավական որոշակիության սկզբունք» և, որպես, «որոշակիության սկզբունք»:

«Իրավական որոշակիության սկզբունք» եզրույթը հիշատակվում է սահմանադրական կարգի հիմունքները գլխի, 6-րդ հոդվածի՝ «Օրինականության սկզբունք» վերտառությամբ հոդվածի երկրորդ կետում, որպես Սահմանադրությամբ նախատեսված մարմինների կողմից ընդունվող ենթաօրենսդրական ակտերում առկա լիազորող նորմերին ներկայացվող պահանջի: Իսկ «որոշակիության սկզբունքը» ամրագրված է «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների»-ի վերաբերող երկրորդ գլխի 79-րդ հոդվածում որպես իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման պահանջի (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդ.՝ 6-րդ և 79-րդ):

Մեր գնահատմամբ ՀՀ Սահմանադրության մի շարք այլ նորմերի բովանդակության ուսումնասիրությունից կարող ենք բխեցնել, որ թեպետ որոշակիությունը ուղղակիորեն ամրագրված չէ նրանցում, սակայն այն ընկալվում է և՛ որպես սահմանադրական արժեք, և՛ որպես սահմանադրական սկզբունք, ինչն էլ ցցուն կերպով արտահայտված է Սահմանադրության 1-ին հոդվածում. «Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն է»:

Որոշակիությունը, որպես սահմանադրական սկզբունք սերտորեն կապված է ինքնիշխան և ժողովրդավարական պետության հետ, քանի որ այն անհնար է առանց որոշակիության և այն կախված է քաղաքացիների ազատության, սոցիալական իրավունքների, վստահության երաշխիքից, հստակությունից և կայունությունից:

Առհասարակ, իրավագիտության տեսանկյունից որոշակիությունը հանդիսանում է ինքնիշխան պետության հիմնարար սկզբունքներից մեկը: Այն ապահովում է իրավական համակարգի կանխատեսելիությունը, կայունությունը և վստահությունը՝ միաժամանակ սահմանափակելով իշխանության կամայական իրականացումը: Այսպես, որոշակիությունը հիմնավորում է ինքնիշխանության իրականացման օրինականությունը, քանի որ ապահովում է, որ պետական իշխանությունը գործի ոչ թե կամայականորեն, այլ՝ իրավունքի շրջանակներում: Ըստ իրավագետ Դայսի՝ որոշակիությունը երաշխավորում է, որ ինքնիշխանությունը իրացվում է օրենքի միջոցով, այլ ոչ թե նրա վերևում, ինչպես նաև բարձրացնում է պետական որոշումների լեգիտիմությունը և սահմանում է իշխանության սահմաններ՝ կանխելով կամայականությունները (Dicey, 1959, էջ 181–183):

Միջազգային մակարդակում որոշակիությունը խարսխում է պետության

իրավական հեղինակությունը, քանի որ հակառակ պարագայում, իրավական անորոշությունը նվազեցնում է պետության ինքնիշխան հավասարությունը, քանի որ այն կոժվարացնի միջազգային պարտավորությունների վստահելի կատարումը (Shaw, 2017, էջեր՝ 488–492): Ուստի որոշակիությունը հանդիսանում է իրավական ինքնիշխանության պայման՝ ապահովելով պետության կամքի կայուն և հետևողական արտահայտումը միջազգային հարթությունում, ինչպես նաև ձևակերպում է պետական կամքը՝ որպես իրավական, ոչ թե քաղաքական կամ ուժային երևույթ: Ինչպես արդարացիորեն նշում է միջազգային իրավունքի մասնագետ Մալքոլմ Շոուն իրավական որոշակիությունը նաև արտաքին ինքնիշխանության նախապայման է, քանի որ պետության միջազգային հեղինակությունը բխում է նրա ներքին իրավական կայունությունից (Shaw, 2017, էջ 488–492):

Ինչ վերաբերում է ժողովրդավարական պետության սահմանադրական բնութագրիչի հետ որոշակիության սկզբունքի կապին, ապա այն հիմնվում է այն հիմնադրույթի վրա, որ իշխանությունը սահմանափակված է իրավունքի միջոցով, և քաղաքացիներն ունեն իրավունքի նկատմամբ վստահություն: Այս համոզմունքը չի կարող գոյություն ունենալ, եթե օրենքը անորոշ է, փոփոխական, կամայականորեն մեկնաբանվող կամ անհասանելի: Հետևաբար՝ որոշակիության սկզբունքը ժողովրդավարական պետության ոչ թե տեխնիկական, այլ գոյաբանական պայմանն է: Այն ապահովում է ոչ միայն նորմատիվ հստակություն, այլ քաղաքացի-պետություն հարաբերությունների կանխատեսելիություն: Ժողովրդավարական պետությունը ենթադրում է՝ իրավունքի գերակայություն՝ ոչ թե իշխանության գերակայություն, քաղաքացիների իրավական հավասարություն, քաղաքական մասնակցություն՝ իրավական երաշխիքներով և իրավական պետության կանխատեսելիություն և վստահություն (Fichsors, 2019, էջ 143–160):

Որոշակիության սահմանադրական սկզբունքը սերտորեն և ցայտուն երևում է նաև սոցիալական պետության սահմանադրական մոդելում, ըստ որի՝ պետությունն ունի ոչ միայն «չմիջամտելու պարտավորություն», այլ նաև ակտիվ սոցիալական ապահովման և հավասարության առաջխաղացման պարտավորություն: Սակայն սոցիալական իրավունքները կիրարկելի են միայն այն դեպքում, երբ քաղաքացիները գիտեն, կանխատեսում և վստահում են, թե ինչպես է պետությունն իրականացնում այդ պարտավորությունները:

Այստեղից կարող ենք բխեցնել, որ որոշակիությունը սոցիալական պետության գործունեության պայման է, քանի որ ապահովում է սոցիալական իրավունքների իրացման կանխատեսելիություն և հավասարություն: Որոշակիությունը սոցիալական պետության մեջ ապահովում է՝ սոցիալական իրավունքների հստակ բովանդակություն, հավասար հասանելիություն (ոչ թե վարչական կամայականություն), քաղաքացիների վստահություն պետական համակարգի նկատմամբ, ինչպես նաև սոցիալական քաղաքականության իրավականության մակարդակ (Սաֆարյան և Մալխասյան, 2022, էջ 67–76):

Այսպիսով, որոշակիության սկզբունքը հանդիսանում է ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածում ամրագրված պետության մոդելի կառուցվածքային հիմքը, քանի որ այն ապահովում է՝ ժողովրդավարական պետության գաղափարի գործառնությանն (քաղաքացու իրավունքների կանխատեսելի իրացում), և սոցիալական պետության գաղափարի նյութական իրականացումը (սոցիալական իրավունքների իրավական երաշխավորվածություն): Առանց որոշակիության՝ սահմանադրական պետության հռչակումը մնում է հայտարարված, սակայն ոչ իրագործված բնույթով»:

Որոշակիության սկզբունքի կապը իրավական պետության սահմանադրական բնութագրիչի հետ դրսևորվում է նրանում, որ այն պահանջում է, որ պետական բոլոր մարմինները գործեն օրենքի սահմաններում, իսկ քաղաքացիները կարողանան վստահ լինել իրենց իրավունքների պաշտպանությանը: Այստեղ որոշակիությունը կարևոր է նրանով, քանի որ այն ապահովում է պետական գործողությունների կանխատեսելիությունը, երաշխավորում է իրավահավասարությունը և պաշտպանում է հիմնական իրավունքները, քանի որ անհատը պետք է ի վիճակի լինի կանխատեսել իր գործողությունների իրավական հետևանքները:

ՀՀ Սահմանադրական դատարանը նույնպես որոշակիությունը դիտում է որպես իրավական պետության առանցքային տարր, նշելով, որ այն պայման է՝ «իրավունքի գերակայության գործնական իրացման համար» (ՀՀ ՍԴ որոշում № ՍԴՈ-997, 2020): Այս որոշմամբ ամրագրվում է, որ առանց որոշակիության հնարավոր չէ ապահովել ոչ իրավական անվտանգության, ոչ պետական իշխանության հաշվետվողականության, և ոչ էլ մարդու իրավունքների արդյունավետ պաշտպանություն:

Հետևաբար՝ կարող ենք եզրահանգել, որ ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածը ընդգրկում է պետության նորմատիվ ինքնությունը՝ որպես միասնություն, որտեղ պետության հատկանիշները փոխլրացնող են: Այս դրույթով սահմանադրությունը ոչ միայն հաստատում է պետական իշխանության ինքնուրույնությունը արտաքին հարաբերություններում, այլև նորմատիվ սահմանափակում է այդ իշխանությունը ներքին մակարդակում՝ իրավունքի միջոցով: Այստեղ է, որ իրավական որոշակիությունը հանդես է գալիս որպես համակարգային սկզբունք, որը միաժամանակ՝ ապահովում է իշխանության կայուն իրացումն ու շարունակականությունը, սահմանափակում է այն՝ կանխելով կամայականությունը, ինչպես նաև ձևավորում է իրավական վստահություն և կանխատեսելիություն հասարակական հարաբերություններում: Այլ կերպ ասած՝ որոշակիությունը այն նորմատիվ շղթան է, որով ինքնիշխանությունը ենթարկվում է իրավունքի գերակայությանը, և հենց այդ ենթարկման արդյունքում է, որ ինքնիշխանությունը ստանում է լեգիտիմ բնույթ:

Եզրակացություն

Ամփոփելով կատարված ուսումնասիրությունը, կարող ենք եզրահանգել՝ որ, որոշակիության սկզբունքը պատմականորեն ձևավորվել է մասնավոր իրավունքի շրջանակում՝ ապահովելով գործարքների կանխատեսելիությունը:

նը, սեփականության պաշտպանությունը և իրավահարաբերությունների կայունությունը: Ժամանակի ընթացքում այն վերաճեց միջձյուղային՝ ընդգրկելով հանրային իրավունքի ոլորտները՝ քրեական, վարչական և հարկային, իսկ 20-րդ դարի երկրորդ կեսից ստացավ սահմանադրական մակարդակի պաշտպանություն՝ դառնալով իրավական պետության և մարդու իրավունքների երաշխիքների առանցքային գործիք: Ըստ իրավաբանական դոկտրինների՝ որոշակիությունը համադրելի է իրավունքի գերակայության, կանխատեսելիության և օրենքի հստակության հետ: Այն սահմանափակում է պետական մարմինների ազատ հայեցողությունը, պաշտպանում քաղաքացու իրավաչափ ակնկալիքները և ապահովում պետական գործողությունների կանխատեսելիությունը: Միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ որոշակիությունը համարվում է մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության նախապայման, ինչպես արտացոլված է ՄԻԵԴ-ի պրակտիկայում և միջազգային իրավունքի մոտեցումներում:

Որոշակիությունը հանդես է գալիս երկու, իրողաբար համակցվող՝ **սահմանադրական սկզբունք և սահմանադրական արժեք** կարգավիճակներով: Սահմանադրական սկզբունքը սահմանում է պետության, պետական մարմինների և դատական իշխանության գործունեության կադապարները՝ ապահովելով օրենքի գերակայություն և կանխատեսելիություն, մինչդեռ արժեքը արտահայտվում է իրավական անվտանգության, քաղաքացիների վստահության և սոցիալական իրավունքների երաշխավորման միջոցով:

Արդյունքում, իրավական որոշակիությունը համարվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ առանցքային սկզբունք. այն ապահովում է օրենքի հստակությունը, կանխատեսելիությունը, իրավահավասարությունը և պաշտպանությունն անհատական իրավունքների նկատմամբ, ինչպես նաև ամրապնդում է պետական իշխանության լեգիտիմությունը և հաշվետվողականությունը: Այսպիսով, որոշակիությունը որպես սահմանադրական սկզբունք և սահմանադրական արժեք միաձուլվում է՝ ծառայելով թե պետության սահմանադրական կարգի հիմնադրույթների ամրապնդմանը, թե անհատի իրավական պաշտպանությանը և հասարակական հարաբերությունների կայունությանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Սաֆարյան, Գ., Մալխասյան, Լ. (2022). Սոցիալ-իրավական պետության հայեցակարգը սահմանադրականության տեսանկյունից. *Հասարակագիտական Միությունի Ժամանակաշրջանում*, Գիրք XII, 67–76:

Авакьян, С.А. (2021). Конституционное право России. Учебный курс. В 2-х томах.

Кабишев, В. Т. (2018). Понятие правовой определённости. *Право и государство*, № 4, 45–52.

Кофанов, Л. Л. (2002). *Дигесты Юстиниана*, т. 2, Москва.

Рехтина, И. В. (2022). *Истоки принципа правовой определённости (Res judicata) в законодательстве Древнего Рима*.

Хрестоматия по всеобщей истории государства и права (2006). Под ред. К.И. Батыра,

- Е.В. Поликарповой, т. 1, Москва.
- Хрестоматия по истории древнего Рима* (1962). Под ред. С.Л.Утченко. М.
- Alexy, R. (2002). *A theory of constitutional rights*. Oxford University Press.
- Ávila, H. (2016). Certainty in law. In *Law and philosophy library: Foundations in the constitutional structure*. Springer.
- Ávila, H. (2016). *Teoria da segurança jurídica* (4th ed.). Malheiros Editores.
- Bingham, T. (2010). *The rule of law*. Penguin Books.
- Blumer, H. (1959). *Recht und Ordnung*. Springer-Verlag.
- Craig, P. (2021). *Administrative law* (9th ed.). Oxford University Press.
- Dicey, A. V. (1959). *Introduction to the study of the law of the constitution*. Macmillan.
- du Plessis, P. (2005). *Borkowski's textbook on Roman law* (4th ed.). Oxford University Press.
- Favier, L. (2010). *Droit constitutionnel*. Dalloz.
- Fichsor, K. (2019). The uncertain concept of legal certainty. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 60(2), 143–160.
- Gordiev, V. (2023). Legal nature of the principle of legal certainty as a component element of the rule of law. *Juridical Tribune*, 13(1), 23.
- Gordley, J. (1991). *The philosophical origins of modern contract doctrine*. Cambridge University Press.
- Halpérin, J.-L. (2012). *The French civil code* (pp. 35–78). Oxford University Press.
- Hayek, F. A. (1960). *The constitution of liberty*. University of Chicago Press.
- Kelsen, H. (1945). *General theory of law and state*. Harvard University Press.
- Lacey, N. (2016). *In search of criminal responsibility* (pp. 101–142). Oxford University Press.
- Lvova, O. L. (2024). Legal certainty as a value component of quality lawmaking. *Almanac of Law*, 15, 328–339.
- Maurer, H. (2021). *Allgemeines Verwaltungsrecht* (19th ed., pp. 155–178). C.H. Beck.
- Pine Valley Developments Ltd v Ireland*, App no. 12742/87, 29 November 1991, Series A no. 222, 51.
- R v Secretary of State for the Home Department, ex p. Pierson [1997] UKHL.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice* (p. 120). Harvard University Press.
- Shaw, M. N. (2017). *International law* (8th ed., pp. 488–492). Cambridge University Press.
- Strashun, A. M. (2015). *Osnovy pravovoy sistemy: Uchebnoe posobie*.
- Venice Commission. (2012). *Report on the rule of law* (CDL-AD (2011)003rev).
- Weyl, P. (2019). *Droit administratif*. Dalloz.
- Zimmermann, R. (1996). *The law of obligations: Roman foundations of the civilian tradition*. Oxford University Press.
- Zimmermann, R. (2012). The German civil code and the development of private law. In *The Oxford handbook of European private law* (pp. 463–485). Oxford University Press.

Смбат Минасян

*Член Адвокатской палаты Республики Армения,
аспирант кафедры права, политологии и международных отношений
Международного университета Евразия
Эл. адрес: smbmin85@mail.ru*

КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЙ ОПРЕДЕЛЁННОСТИ: СУЩНОСТЬ, ПРАВОВОЕ СОДЕРЖАНИЕ, МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ В СИСТЕМЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРИНЦИПОВ И ЦЕННОСТЕЙ

В статье проводится комплексный анализ понятия «правовая определённость» как конституционного принципа и конституционной ценности. Исследование раскрывает теоретические и юридические основы правовой определённости, прослеживая её формирование от частного права до институциональной роли в современном конституционном праве. Рассматриваются три этапа развития правовой определённости: частноправовой, межотраслевой и конституционный. Представлены проявления принципа в различных правовых системах и судебной практике, с особым вниманием к прецедентам Европейского суда по правам человека. Особое внимание уделяется роли и значению правовой определённости в конституционном порядке Республики Армения, в статье она рассматривается как структурный фундамент правового государства, демократии, социального государства и суверенитета. В статье обосновывается тезис о том, что правовая определённость является не только инструментальным принципом, но и компонентом конституционной идентичности и предпосылкой эффективной защиты фундаментальных прав человека.

Ключевые слова: правовая определённость, правовая предсказуемость, конституционный принцип, конституционная ценность, правовая прогнозируемость.

Smbat Minasyan

*Member of the Bar Association of the Republic of Armenia,
Ph.D. Student of Law, Political Science, and International
Relations Department at Eurasia International University
Email: smbmin85@mail.ru*

THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY: ES- SENCE, LEGAL CONTENT, AND ROLE WITHIN CONSTITUTIONAL PRINCIPLES AND VALUE SYSTEMS

This article undertakes a comprehensive analysis of the concept of “legal certainty” as both a constitutional principle and a constitutional value. The study

explores the theoretical and legal foundations of legal certainty, tracing its development from private law to its institutional role in contemporary constitutional law. The article examines three stages of the development of legal certainty: private-law, cross-sectoral, and constitutional. It presents manifestations of the principle across various legal systems and case law, with particular attention to the jurisprudence of the European Court of Human Rights. Special focus is given to the role and significance of legal certainty within the constitutional framework of the Republic of Armenia, considering it a structural foundation for the rule of law, democracy, the social state, and sovereignty. The article argues that legal certainty is not merely an instrumental principle but also a component of constitutional identity and a prerequisite for the effective protection of fundamental human rights.

Key words: legal certainty, legal predictability, constitutional principle, constitutional value, legal foreseeability

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. նոյեմբերի 3-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Կարեն Թումանյան
*Եվրասիա միջազգային համալսարանի իրավագիտության, քաղաքագիտության
և միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի հայցորդ*
Էլ. հասցե՝ kartumanyan@yahoo.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-68

ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածը վերլուծում է Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման քաղաքացիաիրավական և քաղաքացիադատավարական կարգավորումների սահմանադրաիրավական հիմքերը՝ ելակետ ընդունելով Սահմանադրության 62-րդ և 12-րդ հոդվածների համադրությամբ ձևավորված՝ վնասի հատուցման ինստիտուտի ոչ միայն հետադարձ, այլև կանխարգելիչ-կարգավորիչ նշանակությունը:

Հոդվածը ցույց է տալիս, որ գործող քաղաքացիական օրենսդրությունը կառուցված է վնասի հատուցման դասական մոդելի վրա, որը չի ապահովում բնապահպանական վնասի հանրային, բազմադրյուր և երկարաժամկետ բնույթի արձագանք: Նյութական իրավունքում բացակայում են «շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» և «միջավայրային էական վտանգ» հասկացությունների սահմանումները, իսկ դատավարական իրավունքում՝ ապացուցման բեռի հատուկ կանոններ, ինչի հետևանքով տուժող կողմը հաճախ հայտնվում է անհամաչափ ծանր ապացուցման բեռի առաջ:

Համեմատական վերլուծության համար ընտրվել են ԵՄ 2004/35/EC դիրեկտիվով ամրագրված «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքը և գերմանական վտանգի կանխարգելման ինստիտուտը, որոնք թույլ են տալիս իրավական միջամտություն ռիսկի փուլում:

Արդյունքում առաջարկվում է Քաղաքացիական օրենսգր-

քում ներդնել բնապահպանական վնասին նվիրված ինքնուրույն գլուխ, ամրագրել վերոնշյալ հասկացությունները, սահմանել հայցային վաղեմության չկիրառում, ինչպես նաև դատավարական մակարդակում ներդնել ապացուցման բեռի խառը մոդել և կանխարգելիչ հայցերի արագացված ընթացակարգ:

Հիմնաբառեր. շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս, կանխարգելիչ պաշտպանություն, «միջավայրային էական վտանգ», դատական փորձաքննություն, հանրային շահ, արդյունավետ դատական պաշտպանություն, «աղտոտողը վճարում է» սկզբունք:

Ներածություն

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 62-րդ հոդվածը ամրագրում է հանրային իշխանության կողմից պատճառված վնասի հատուցման պարտականությունը, ներառյալ օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաչափ վարչարարության հետևանքները, և այդ կերպ ձևավորում է պետության պատասխանատվության ընդլայնված սահմանադրական մոդել: Շրջակա միջավայրի ոլորտում այս կարգավորումը պետք է մեկնաբանվի նաև Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի լույսի ներքո, որը պետությանը պարտադրում է խթանել բնապահպանական պաշտպանությունը՝ կայուն զարգացման և միջսերնդային պատասխանատվության սկզբունքներով, իսկ յուրաքանչյուրին՝ հոգ տանել շրջակա միջավայրի պահպանության մասին:

Սահմանադրական այս երկու դրույթների համադրությունը թույլ է տալիս վնասի հատուցման իրավունքը դիտարկել ոչ միայն որպես հետադարձ փոխհատուցման մեխանիզմ, այլ նաև որպես կանխարգելիչ և կարգավորիչ գործիք բնապահպանական կառավարման մեջ՝ ուղղված էկոլոգիական ռիսկերի նվազեցմանը, հանրային շահի պաշտպանությանը և ապագա սերունդների իրավունքների ապահովմանը:

Շրջակա միջավայրի պահպանությունը ժամանակակից իրավական համակարգերում աստիճանաբար ձեռք է բերում սահմանադրական արժեքի նշանակություն՝ անմիջականորեն առնչվելով մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ իրացման հետ: Կյանքի, առողջության և արժանապատիվ ապրելու իրավական ապահովումը այլևս հնարավոր չէ դիտարկել շրջակա միջավայրից անկախ, ինչի հետևանքով իրավական պետությունների առջև դրվում է խնդիր ձևավորելու այնպիսի նյութական և դատավարական մեխանիզմներ, որոնք թույլ կտան ոչ միայն արձագանքել արդեն իսկ պատճառված բնապահպանական վնասին, այլև կանխարգելել շրջակա միջավայրին սպառնացող վտանգները:

Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման քաղաքացիաիրավական կարգավորումները ներկայումս հիմնականում կառուցված են ընդհանուր իրավական պատասխանատվության մոդելի շրջանակում: Սակայն այդ մոտեցումը լիարժեք չի արտացոլում բնապահպանական վնասի առանձնահատկությունները՝ դրա հանրային բնույթը, երկարաժամկետ հետևանքները, ինչպես նաև բնական միջավայրի վերականգնման առաջնահերթությո-

յունը զուտ դրամական փոխհատուցման նկատմամբ: Միաժամանակ գործող քաղաքացիական օրենսդրությունը չի պարունակում շրջակա միջավայրի պահպանության հարաբերություններին նվիրված ինքնուրույն նյութական ենթակարգավորում, ինչի հետևանքով բնապահպանական վեճերի լուծման ընթացքում առաջանում են իրավական անորոշություններ և կիրառական դժվարություններ:

Հոդվածով սահմանվում է «միջավայրային էական վտանգ» նոր տերմինաբանական հասկացությունը և կատեգորիայի օրենսդրական ամրագրման հիմնավորումը՝ որպես շրջակա միջավայրին պատճառվող վնասի կանխարգելիչ իրավական պաշտպանության միջոց:

Առանձնահատուկ խնդիր է այն հանգամանքը, որ Քաղաքացիական օրենսգիրքը չի սահմանում շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուկ իրավական բնութագրիչներ և չի նախատեսում այն նվազագույն իրավական շեմը, որի առկայության դեպքում վնասը պետք է դիտարկվի որպես դատական պաշտպանության առարկա:

Այս բացը խոչընդոտում է ինչպես իրավակիրառ պրակտիկայում դատարանների կողմից նման գործերի քննության ընթացքում, այնպես էլ հանրային շահի արդյունավետ պաշտպանությանն ընդհանրապես: Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի առանձնահատկությունները և մարդու իրավունքների եվրոպական դատական պրակտիկայում ձևավորված մոտեցումները լուրջ հիմքեր են ստեղծում վերանայելու նաև հայցային վաղեմության կիրառելիությունը բնապահպանական վեճերում:

Նույն համատեքստում քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունը ևս չի նախատեսում ապացուցման բեռի բաշխման հատուկ կանոններ միջավայրային վեճերի համար, ինչի հետևանքով տուժող կողմը հաճախ կանգնում է անհամաչափ բարդ ապացուցման պահանջների առաջ:

Շրջակա միջավայրին առնչվող դատական վեճերը և դրանց հնարավոր ծանր ու անդամալի հետևանքները պահանջում են, որ դատարանների տիրապետության տակ լինեն մասնագիտական և ինստիտուցիոնալ լրացուցիչ գործիքներ՝ ապահովելու համար գիտականորեն հիմնավորված, կանխարգելիչ և հանրային շահին և արդար դատաքննության իրավունքին համահունչ դատական ակտեր:

Մեթոդ

Հետազոտությունը ներառել է սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերի, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի և շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը կարգավորող փաստաթղթերի վերլուծություն: Օգտագործել են համեմատական իրավական մեթոդ, համակարգային մոտեցում և նկարագրության ու մեկնաբանության վերլուծական մեթոդներ: Այս մեթոդները թույլ են տվել բացահայտել շրջակա միջավայրի անվտանգության սահմանադրական նշանակությունը և որոշել պետական վերահսկողության կանխարգելիչ մեխանիզմները ամրապնդելու անհրաժեշտությունը:

1. Վնասի հատուցման քաղաքացիաիրավական համակարգը սահմանադրական պաշտպանության շրջանակներում

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կայուն նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ վնասի հատուցման իրավունքը համարվում է «սեփականություն», եթե այն արդեն ձևաչափված է ազգային օրենսդրությամբ կամ անձի համար առաջացնում է օրինաչափ ակնկալիք այն ստանալու համար: Այդ դեպքում փոխհատուցման պահանջը դիտարկվում է ոչ թե պարզապես ընթացակարգային կարգավորում, այլ սեփականության պաշտպանության ենթակա իրավունք (Պրետու Կոմպանիա Նավիերա Ս.Ա. և ուրիշներ ընդդեմ Բելգիայի):

Այս մոտեցմանը համահունչ է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, հանրային իշխանության կողմից պատճառված վնասի հատուցման իրավունքը ամրագրում է որպես արդյունավետ սահմանադրական պաշտպանության կարևոր երաշխիք: Սահմանադրության 62-րդ հոդվածը սահմանադրական մակարդակում երաշխավորում է հանրային իշխանության կողմից պատճառված վնասի հատուցման իրավունքը՝ ներառելով նաև օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաչափ վարչարարության հետևանքները, և ձևավորում է պետության իրավական պատասխանատվության ընդլայնված մոդել՝ որպես արդյունավետ իրավապաշտպանության առանցքային բաղադրիչ:

Շրջակա միջավայրի ոլորտում այս կարգավորումը լրացվում է Սահմանադրության 12-րդ հոդվածով, որը պետությանը պարտադրում է իրականացնել կայուն զարգացման վրա հիմնված բնապահպանական քաղաքականություն և ամրագրում է յուրաքանչյուրի մասնակցային պարտականությունը շրջակա միջավայրի պահպանության գործում, ինչի հետևանքով վնասի հատուցման ինստիտուտը ստանում է ոչ միայն հետադարձ, այլև կանխարգելիչ սահմանադրաիրավական նշանակություն մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության համակարգում (ՀՀ Սահմանադրություն, հոդվ. 12, 62):

Սահմանադրական կարգավորումը տարածվում է ոչ միայն ոչ իրավաչափ գործողությունների կամ անգործության, այլև օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաչափ վարչարարության արդյունքում առաջացած վնասի վրա՝ ձևավորելով պատասխանատվության ընդլայնված մոդել:

Այդպիսի կարգավորումը առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում բարձր հանրային ռիսկ պարունակող ոլորտներում, այդ թվում՝ շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում, որտեղ անգամ օրինական վարչական որոշումները կարող են հանգեցնել էկոլոգիական վնասի և մարդու իրավունքների սահմանափակման, իսկ օրենսդրին պարտադրվում է մշակել փոխհատուցման արդյունավետ պայմաններ ու ընթացակարգեր՝ ապահովելով ինչպես սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը, այնպես էլ կանխարգելման և հանրային շահի գերակայության իրացումը:

Քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է վնասի հատուցման ընդհանուր կարգավորումներ, որոնք ամրագրված են 60-րդ գլխում՝ «Վնաս

պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորություններ» վերնագրով: Նշված դրույթները ձևավորում են քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության դասական մոդելը, որը կիրառելի է վնասի հիմնական տեսակների նկատմամբ:

Վնասի իրավական հասկացությունը սահմանվում է Քաղաքացիական օրենսգրքի 17-րդ հոդվածով, ըստ որի վնաս է համարվում անձի գույքային միջոցներում առաջացած կորուստը՝ ներառյալ ակտիվների կորուստը կամ վնասումը, անձի կրած ծախսերը, ինչպես նաև այն եկամուտը, որը տվյալ անձը կստանար իր իրավունքը չխախտվելու դեպքում (բաց թողնված օգուտ):

Վնասի հատուցման ընդհանուր հիմքը ձևակերպված է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 1064-րդ հոդվածում, որի համաձայն ուրիշի գույքին, անձին կամ այլ բարիքներին պատճառված վնասը ենթակա է լրիվ փոխհատուցման վնաս պատճառած անձի կողմից, եթե օրենքով նախատեսված չեն այլ կարգավորումներ (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, գլուխ 60-րդ, հոդվ. 17, 1064):

Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումների վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ վնասի հատուցման ինստիտուտը կառուցված է դասական քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության մոդելի վրա, ըստ որի վնասի հատուցման պարտավորությունը ծագում է միայն այն դեպքում, երբ միաժամանակ առկա են չորս հիմնական նյութական վավերապայմաններ՝ հակաօրինական վարքագիծը կամ պաշտպանված իրավունքի խախտումը, իրական և փաստացի վնասը, այդ վարքագծի և վնասի միջև ուղղակի պատճառահետևանքային կապը, ինչպես նաև պատասխանատվության ենթակա անձի մեղքը կամ օրենքով նախատեսված այլ պատասխանատվության հիմքը (ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշումներ թիվ ԵԴ/26800/02/18, 30.10.2024; թիվ ՎԴ/0326/05/20, 21.05.2024; թիվ ԵԴ/21831/02/19, 03.02.2023; թիվ ԵՔԴ/0036/02/08, 13.03.2009):

Այս համակարգում Վճռաբեկ դատարանը ընդգծել է, որ վնասի հատուցման պահանջը չի կարող հիմնավորվել ենթադրյալ կամ հավանական վնասի վրա: Դատարանները պարտավոր են հաստատել վնասի կոնկրետ դրսևորումը և դրա չափը՝ օրենսդրությամբ ճանաչված չափանիշների հիման վրա: Նույն կերպ, պատճառահետևանքային կապը պետք է լինի անմիջական և ապացուցված, իսկ դրա բացակայությունը բացառում է քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության կիրառումը (ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ՀՔԴ3/0016/02/08 որոշում, 13.02.2009):

Միաժամանակ, Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումների համաձայն՝ պատասխանատվության առաջացման կանխավարկածային տարրը հանդիսանում է պարտապանի մեղքը, որի բացակայությունը պետք է ապացուցի հենց վնաս պատճառողը, եթե օրենքով նախատեսված չէ օբյեկտիվ (առանց մեղքի) պատասխանատվության այլ ընթացակարգ:

Դատավարական հարթությունում այս ընդհանուր կանոնը լրացվում է ապացուցման բեռի դասական բաշխմամբ, որի համաձայն վնաս կրած անձը պարտավոր է ապացուցել ոչ օրինաչափ վարքագիծը, վնասի փաստը և պատ-

ճառահետևանքային կապը, մինչդեռ պատասխանատվության ենթակա անձը կրում է իր մեղքի բացակայության ապացուցման պարտականությունը:

Այսպիսով, գործող ներպետական իրավական կարգավորումների ուժով վնասի հատուցման ընդհանուր ընթացակարգը, Վճռաբեկ դատարանի մեկնաբանությունների լույսի ներքո, բնութագրվում է որպես հետադարձ պատասխանատվության վրա հիմնված դասական քաղաքացիաիրավական համակարգ, որը կենտրոնացած է արդեն իսկ առաջացած վնասի փաստի հաստատման վրա և սահմանափակ կերպով է արձագանքում ռիսկերի կանխարգելման կամ բնապահպանական առանձնահատկություններով պայմանավորված հանրային շահերի պաշտպանության պահանջներին (Faure, 2003, էջ 8–15 Sands, Peel, Fabra, MacKenzie, 2018, էջ 700–772):

Հայաստանի իրավական համակարգում ոլորտային օրենսդրությամբ առկա են շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցման որոշակի հաշվարկման (մասնավորապես՝ կենդանական և բուսական աշխարհին հասցված վնասի սակագնային գնահատումներ, ինչպես նաև ջրային, անտառային կամ ընդերքօգտագործման ոլորտներում վերականգնման պարտավորություններ), սակայն այս կարգավորումները ձևավորում են առավելապես արդեն պատճառված վնասի հատուցման և պատասխանատվության միջոց և չեն կարգավորում վնասի կանխարգելման ինստիտուտը:

Ընդհանուր կանոնների համաձայն վնասի հատուցման ինստիտուտը կառուցված է հետևյալ բաղադրատարրերով:

Վնասի հասկացությունը

Փիլիսոփայական դիտանկյունից «վնասը» հանդիսանում ոչ միայն որպես նյութական կորուստ, այլև որպես անձի բարեկեցության, ինքնավարության և արժանապատվության խաթարում, որը կարող է առաջանալ ուրիշի գործողության կամ անգործության հետևանքով և դրսևորվել ֆիզիկական, հոգեկան կամ սոցիալական տուժման ձևերով:

Այս ընկալման հիմքում ընկած է այն կանխավարկածը, որ մարդն ունի բարոյապես և սոցիալապես նշանակալի շահերի շրջանակ, որոնց խախտումը կարող է որակվել որպես վնաս: Իրավափիլիսոփայական հարթությունում այդ փաստական տուժումը ձեռք է բերում նորմատիվ նշանակություն՝ կապվելով սուբյեկտիվ իրավունքի կամ օրինական պաշտպանվող շահի խախտման հետ և, դառնալով պատասխանատվության վերագրման հիմնարար նախապայման, որով «վնաս» հասկացությունը հանդիսանում է «միջնորդ» փաստական հետևանքի և իրավական գնահատականի միջև (Mill, J. S., 1859, On Liberty, էջ 9–10)¹:

Արդարության տեսությունների շրջանակում վնասը մեկնաբանվում է որպես բարոյական հավասարակշռության խախտում, որը ծնում է վերականգնման, փոխհատուցման կամ ուղղման պահանջ, իսկ ժամանակակից փիլիսոփայական քննարկումներում այդ հասկացությունը զգալիորեն ընդլայնվում

1 Ջոն Ստյուարտ Միլը ձևակերպվում է «harm principle»-ը՝ ըստ որի վնասի առկայությունը կարող է արդարացնել պետության միջամտությունը անհատի ազատության ոլորտում: (Mill, 1859, էջ 9–10)

է՝ ընդգրկելով նաև ապագա կամ հավանական տուժումները, հատկապես բնապահպանական և տեխնոլոգիական ռիսկեր պարունակող իրավիճակներում: Այդպիսի մոտեցումը տեղափոխում է ուշադրության կենտրոնը բացառապես արդեն պատճառված վնասից դեպի վտանգի կանխարգելում և ռիսկերի կառավարում՝ հետագայում ազդելով իրավունքի զարգացման վրա և նպաստելով կանխարգելման ու նախազգուշության սկզբունքների ձևավորմանը՝ որպես ժամանակակից իրավակարգերի կառուցվածքային տարրեր²:

Ներպետական դատական պրակտիկայում, մասնավորապես՝ Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումների համաձայն, վնասի հատուցման պահանջի բավարարման առաջին և հիմնարար նախապայմանն է վնասի փաստացի առկայության և դրա չափի ապացուցումը:

Վճռաբեկ դատարանը մի քանի գործերով ընդգծում է, որ ենթադրյալ կամ հավանական վնասը բավարար չէ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն առաջացնելու համար: Պահանջվում է կոնկրետ, օբյեկտիվորեն արձանագրված և հաշվարկելի վնաս, որը կարող է արտահայտվել ինչպես նյութական կորուստների, այնպես էլ բաց թողնված օգուտի կամ ոչ նյութական վնասի տեսքով՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում (ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/3197/02/17 որոշում, 28.10.2022):

Նման մոտեցումը համահունչ է նաև Սահմանադրական դատարանի այն դիրքորոշումներին, որոնցում շեշտվում է, որ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության մեխանիզմները պետք է ապահովեն իրավական որոշակիություն և կանխատեսելիություն՝ բացառելով զուտ ենթադրությունների կամ չհաստատված ռիսկերի հիման վրա պատասխանատվության առաջացում (ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշում թիվ ՍԴՈ-753, 13.05.2008):

Եվրոպական դատարանի պրակտիկայում վնասի փաստի ապացուցման հարցը բնապահպանական գործերում ներառում է ոչ միայն նյութական կորուստները, այլև կյանքի որակի էական վատթարացումը, առողջության ռիսկերը կամ բնակելի միջավայրի խաթարումը: Եվրոպական դատարանը շրջակա միջավայրի գործերով իր նախադեպերում արձանագրել է, որ որոշ իրավիճակներում բավարար կարող է լինել անձի մասնավոր կյանքի վրա ծանր ազդեցության հաստատումը՝ նույնիսկ եթե փաստացի վնասը ամբողջապես հաշվարկելի չէ: Ներպետական պրակտիկան որոշակի առումով չի համապատասխանում այս մոտեցմանը (վնասի չափը հաշվարկված չլինելու պարագայում պատասխանատվության վրա հասնելը):

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը փաստում է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված դատարանի հասանելիության իրավունքը կարող է խախտվել այն դեպքերում, երբ ազգային դատարանները դիմումատուների վրա դնում են անհամաչափ ծանր ապացուցման բեռ, որը գործնականում զրկում է նրանց արդյունավետ դատական պաշտպանության հնարավորությունից:

2 Ջոն Ռոլզի «Արդարության տեսության» մեջ փոխհատուցումն ու վնասի վերականգնումը դիտարկվում են որպես արդարության սկզբունքների գործնական դրսևորումներ (Rawls, 1971, էջ 3-4):

Կլիմայական վեճերի համատեքստում Դատարանը հատուկ շեշտել է, որ վնասի և ռիսկի պատճառահետևանքային կապի հաստատումը, պետական քաղաքականության ազդեցության գնահատումը և համապատասխան գիտական տվյալների վերահսկողությունը մեծապես գտնվում են պետական մարմինների ձեռքում, մինչդեռ անհատները չունեն համարժեք տեղեկատվական հնարավորություններ: Այդ պայմաններում ապացուցողական պահանջների խիստ կիրառումը կարող է հակասել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի նպատակին, քանի որ ենթադրվող վնասը հաճախ ունի կառուցվածքային և երկարաժամկետ բնույթ (Case of Verein KlimaSeniorinnen Schweiz» and Others v. Switzerland):

Անօրինական գործողությունը (ոչ իրավաչափ վարքագիծ):

Փիլիսոփայական գրականության մեջ «անօրինական գործողությունը» սովորաբար մեկնաբանվում է որպես այնպիսի վարքագիծ կամ պետական միջամտություն, որը հակասում է վավեր իրավական նորմին և այդպիսով խաթարում է անձանց իրավական կարգավիճակը: Այս մոտեցումը բնորոշ է, մասնավորապես, իրավական պոզիտիվիզմին, ըստ որի իրավախախտման առանցքը նորմի ուժի մեջ լինելու փաստն է³:

Միաժամանակ իրավունքի նորմատիվ հիմնավորումը կապվում է ազատության և հավասարության գաղափարների հետ աշխատություններում, որտեղ անօրինականությունը դիտարկվում է որպես այնպիսի վարք, որը անհամատեղելի է անձանց ազատությունների համընդհանուր համատեղելիության սկզբունքի հետ⁴:

Արդարության տեսությունների շրջանակում անօրինական արարքի կատարումը կապվում է հասարակական արդարության հիմնարար սկզբունքների խախտման հետ, ինչի արդյունքում պատասխանատվությունը հանդես է գալիս ոչ միայն որպես իրավական հետևանք, այլ որպես նորմատիվ պահանջ⁵:

Ներպետական իրավական պրակտիկայի համաձայն՝ վնասի հատուցման պարտավորությունը ծագում է միայն այն դեպքում, երբ վնասը պատճառված է հակաօրինական վարքագծի արդյունքում, այսինքն՝ գործողությամբ կամ անգործությամբ, որը հակասում է օրենքի պահանջներին կամ միմյանց միջև առաջացած պայմանավորվածության խախտման հետևանքով (պայմանագրային պարտավորություններ): Վճռաբեկ դատարանը շեշտել է, որ օրինական գործունեության շրջանակում պատճառված վնասը, որպես կանոն, չի հանգեցնում հատուցման պարտավորության, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ

3 Հերբերտ Լայոնել Ադոլֆուս Հարթը անօրինական գործողության առանցքային չափանիշը մեկնաբանվում է որպես վավեր իրավական նորմի խախտում՝ անկախ տվյալ վարքագծի բարոյական գնահատականից (Hart, 1961, էջ 79–88, 181–185):

4 Իմանուել Կանտը իրավունքի նորմատիվ հիմքը կապում է անձանց ազատության համընդհանուր համատեղելիության և իրավական հավասարության սկզբունքների հետ (Kant, 1797, էջ 24–25):

5 Ջոն Ռոլզը անօրինական կամ անհիմն միջամտությունը մեկնաբանվում է որպես հասարակական արդարության հիմնարար սկզբունքների խախտում՝ առաջ բերելով նորմատիվ վերականգնման և պատասխանատվության պահանջ (Rawls, 1971, էջ 52–65):

օրենսդիրը նախատեսել է օբյեկտիվ պատասխանատվության մոդել կամ հատուկ ռեժիմներ բարձր վտանգավորության աղբյուրների համար:

Պատճառահետևանքային կապը

Փիլիսոփայության մեջ պատճառահետևանքային կապը (կաուզալություն) վերաբերում է այն հարցին, թե ինչու և ինչպես է մի իրադարձություն կամ երևույթ առաջացնում մյուսը: Այն հանդիսանում է գիտելիքի ամենահին ու հիմնարար խնդիրներից մեկը, քանի որ առանց պատճառականության գաղափարի դժվար կլիներ բացատրել բնության ընթացքը, մարդկային գործողությունների կառուցվածքը կամ պատմական գործընթացների զարգացումը:

Իրավագիտության մեջ պատճառահետևանքային կապը հանդիսանում է որպես պատասխանատվության վերագրման նախապայման՝ պահանջելով ոչ միայն փաստացի կապի հաստատում վարքագծի և վնասի միջև, այլ նաև նորմատիվ գնահատում, կանխատեսելիության և արդար բաշխման չափանիշներով:

Ազատ կամքի փիլիսոփայական խնդրում պատճառականությունը դառնում է մարդու պատասխանատվության սահմանների որոշման առանցքային հանգույց՝ միաժամանակ առնչվելով դետերմինիզմի և ինքնավար ընտրության հնարավորության շուրջ ընթացող բանավեճերին:

Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումների ուժով պարտապանի պատճառական կապը հաստատվում է այն դեպքում, երբ պարտապանի վարքագծի և առաջացած վնասի միջև անմիջական ու իրավաբանորեն ձանաչելի պատճառահետևանքային կապը առկա է: Դատարանի դիրքորոշմամբ՝ միջնորդավորված, հեռավոր կամ հիպոթետիկ պատճառական կապերը, որպես կանոն, չեն կարող բավարարել քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության պայմանները:

Մեղքի կանխավարկածը

Մեղքի փիլիսոփայական կանխավարկածը բարոյափիլիսոփայական ավանդույթում հիմնվում է անձի ինքնավարության, բանական դատողության և այլընտրանքային վարքագծի հնարավորության վրա: Իրավափիլիսոփայական հարթությունում վերափոխվում է քաղաքացիական պատասխանատվության նորմատիվ կառուցվածքի հիմնասյուներից մեկի՝ մեղքի սկզբունքի մեջ:

Դասական մոտեցման համաձայն, ինչպես Արիստոտելի կամավոր և ոչ կամավոր արարքների տարբերակումը, այնպես էլ Կանտի կամքի ինքնավարության դոկտրինան ենթադրում են, որ անձին պատասխանատվության ենթարկել կարելի է միայն այն դեպքում, երբ վնասը վերագրելի է նրան որպես գիտակցված կամ առնվազն կանխատեսելիորեն վերահսկելի վարքագծի արդյունք:

Քաղաքացիական իրավունքում այս կանխադրույթները իրավական կար-

գավորում են ստանում պատշաճ պարտավորության, անձի ողջամտության չափանիշի և կանխատեսելիության կատեգորիաների միջոցով՝ ձևավորելով այն սկզբունքը, ըստ որի վնասի հատուցումը սովորաբար պայմանավորված է ոչ միայն պատճառահետևանքային կապի առկայությամբ, այլ նաև իրավախախտի մեղավոր վերաբերմունքով իր վարքագծի նկատմամբ: Այդ կերպ մեղքի գաղափարը հանդես է գալիս որպես կամուրջ բարոյական պատասխանատվության փիլիսոփայական տեսության և քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության նորմատիվ ձևաչափի միջև:

Քաղաքացիական օրենսգրքի 1064-րդ հոդվածի 2-րդ կետը ձևակերպում է մեղքի կանխավարկածը՝ ըստ որի վնաս պատճառած անձը համարվում է մեղավոր, եթե չի ապացուցում հակառակը: Վճռաբեկ դատարանի պրակտիկայում այս կանոնը մեկնաբանվում է որպես պատասխանատվության ընդհանուր ռեժիմ, որը կարող է զիջել միայն այն դեպքերում, երբ օրենքով նախատեսված է օբյեկտիվ պատասխանատվություն կամ հատուկ դեպքեր, որի առաջացման պայմաններում «մեղքի» առկայությունը էական նշանակություն չունի:

2. Շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավական բացերը

Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում ոլորտային օրենսդրությամբ առկա են շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի **որոշակի հաշվարկման և փոխհատուցման մեխանիզմներ** (մասնավորապես՝ կենդանական և բուսական աշխարհին հասցված վնասի սակագնային գնահատումներ, ինչպես նաև ջրային, անտառային կամ ընդերքօգտագործման ոլորտներում վերականգնման պարտավորություններ), սակայն այս կարգավորումները ձևավորում են առավելապես **հետադարձ պատասխանատվության հատվածական ռեժիմ** և չեն ուղեկցվում միասնական նյութական չափորոշիչներով ու հատուկ դատավարական կանոններով, որոնք կհարմարեցվեին միջավայրային վեճերի առանձնահատկություններին:

Արդյունքում բացակայում են «միջավայրային էական վտանգ» երևույթի և տերմինաբանության սահմանման, ռիսկի գնահատման, ապացուցման բեռի ձևեր և բաշխման և կանխարգելիչ դատական պաշտպանության գործիքները, ինչի հետևանքով դատարանները փաստացի սահմանափակվում են արդեն իսկ պատճառված վնասի հաստատմամբ: Դատարանները գործող կարգավորումների հիման վրա չեն կարող արդյունավետորեն քննել այնպիսի վեճեր, որոնք ուղղված են ոչ թե վնասի փոխհատուցմանը, այլ շրջակա միջավայրի ապագա սպառնալիքների կանխմանը:

Քաղաքացիաիրավական ընդհանուր կարգավորումները, որոնք կառուցված են վնասի հատուցման դասական պատասխանատվության մոդելի վրա, կառուցվածքայնորեն անբավարար են շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի կանխարգելման և հատուցման համար: Այդ անբավարարությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ գործող նորմերը մշակված են հիմնականում անհատական գույքային կամ անձնական շահերի պաշտպանության համար և չեն արտացոլում բնապահպանական վնասի բազմաշերտ,

հանրային և երկարաժամկետ բնույթը:

Քաղաքացիական օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 4-րդ կետի համաձայն «(...) բնական պաշարների օգտագործման ու շրջակա միջավայրի պահպանության հարաբերությունները կարգավորվում են քաղաքացիական օրենսդրությամբ և այլ իրավական ակտերով (...)»:

Քաղաքացիական օրենսգրքը, բացի վկայակոչված ձևակերպումից, շրջակա միջավայրի պահպանության հարաբերություններին վերաբերվող այլ կարգավորում չի պարունակում:

Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտային օրենսդրությունը՝ ներառյալ բնապահպանական իրավախախտումներով կենդանական և բուսական աշխարհին պատճառված վնասների հատուցման սակագների մասին կարգավորումները, ծխախոտային արտադրատեսակների օգտագործման հետևանքով առողջությանը հասցվող վնասի նվազեցման մասին օրենքը, ինչպես նաև Հողային, Ջրային և Անտառային օրենսգրքերը, պարունակում են առանձին օբյեկտների՝ հողի, ջրերի, անտառների, կենսաբազմազանության կամ մարդու առողջության նկատմամբ պատճառված վնասի հաշվարկման և փոխհատուցման հատուկ մեխանիզմներ: Սակայն այդ հատվածական կարգավորումները հիմնականում կառուցված են արդեն տեղի ունեցած վնասի արձանագրման և հետադարձ փոխհատուցման տրամաբանության վրա և չեն ձևավորում միասնական նյութաիրավական համակարգ «միջավայրային էական վտանգի» կանխարգելման համար:

Այսպիսով, այն դեպքերում, երբ առկա է էկոլոգիական վնասի իրական և գիտականորեն հիմնավորված վտանգ, գործող իրավակարգը դեռևս չի ապահովում կանխարգելիչ միջամտության ամբողջական մեխանիզմներ, որոնք դատարաններին և վարչական մարմիններին թույլ կտային արձագանքել ոչ միայն արդեն պատճառված վնասին, այլև միջավայրային էական վտանգի առաջացմանը:

Առաջին հերթին, սույն գիտական հոդվածի առանցքային ելակետն այն է, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությունը ներկայումս չի պարունակում «շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» հասկացության հստակ, համակարգային և միջավայրային հարաբերություններին համապատասխանեցված սահմանում:

Այս բացը հանգեցնում է նրան, որ բնապահպանական վեճերում դատարանները հարկադրված են կիրառել վնասի հատուցման ընդհանուր քաղաքացիաիրավական կատեգորիաներ, որոնք չեն արտացոլում էկոլոգիական վնասի հանրային, բազմադրյուր, կուտակային և երկարաժամկետ բնույթը և սահմանափակում են կանխարգելիչ միջամտության հնարավորությունները:

«Շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» հասկացությունը պետք է օրենսդրությամբ ձևակերպվի հետևյալ սահմանմամբ. «Շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» է համարվում մարդու կամ հանրային իշխանության գործողության կամ անգործության հետևանքով շրջակա միջավայրի բաղադրիչների (օդ, ջրեր, հող, կենսաբազմազանություն, էկոհամակարգեր)

ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական կամ էկոլոգիական վիճակի փաստացի վատթարացումը, դրանց բնական վերականգնման կարողության նվազեցումը կամ իրավականորեն պաշտպանվող բնապահպանական շահերի խաթարումը, ինչպես նաև այնպիսի վարքագծի կամ գործունեության ստեղծած իրավիճակը, որը տվյալ պահին դեռևս չի արտահայտվել լիարժեք նյութական հետևանքով, սակայն օրյեկտիվորեն պարունակում է գիտականորեն հիմնավորված և իրական վտանգ նման վնասի առաջացման համար և ենթակա է կանխարգելիչ իրավական միջամտության:

Երկրորդ, հողվածի հաջորդ հիմնարար թեզն այն է, որ գործող օրենսդրությունը չի ձանաչում «միջավայրային էական վտանգ» հասկացությունը որպես ինքնուրույն իրավական կատեգորիա, ինչպես նաև տեսական մեկնաբանությամբ սահմանված չէ նման հասկացության գոյությունը, ինչի պատճառով սույն հողվածի շրջանակում այն առաջարկվում է որպես հեղինակային գիտական տերմին՝ կանխարգելիչ դատական պաշտպանության նյութաիրավական հիմք ձևավորելու նպատակով:

Նոր տերմինաբանության ձևակերպման անհրաժեշտությունն առաջացել է այն պատճառով, որ գործող կարգավորումներով դատարանները հիմնականում կարող են քննության առարկա դարձնել շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի արդյունքում առկա մարդու իրավունքներին պատճառված հետևանքային վնաս, այլ ոչ թե վնասի կանխարգելումը: Այս մոտեցմամբ ապահովվում է շրջակա միջավայրի պահպանության ռիսկերի կանխարգելումը (Hammit, Rogers, Sand, Wiener, 2011, էջ 26–28, 519–520):

Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի իրավական հասկացության բացակայությունը իրավակիրառ պրակտիկայում դժվարացնում է ինչպես նյութաիրավական գնահատումը, այնպես էլ դատավարական պաշտպանության արդյունավետ կազմակերպումը, ուստի անհրաժեշտ է այդ կատեգորիայի օրենսդրական հստակեցում, սակայն այն պետք է կառուցվի ոչ թե բացառապես բարձր ինտենսիվության կամ արդեն իսկ արտահայտված վնասների տրամաբանությամբ, այլ նվազագույն իրավական շեմի վրա՝ ընդգրկելով նաև այնպիսի ազդեցությունները, որոնք իրենց բնույթով տարածված, կուտակային կամ դանդաղ զարգացող են և կարող են ողջամտորեն սպառնալ էկոհամակարգերի վիճակին կամ մարդու հիմնարար իրավունքների իրականացման պայմաններին:

«Միջավայրային էական վտանգ» հասկացությունը պետք է ձևակերպվի հետևյալ սահմանմամբ.

«Միջավայրային էական վտանգ»՝ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցություն ունեցող գործունեությունից, ծրագրից, որոշումից կամ անգործությունից բխող այնպիսի իրավիճակ, որը դեռևս չի հանգեցրել նյութական վնասի, սակայն առկա գիտական տվյալների և մասնագիտական գնահատումների հիման վրա պարունակում է շրջակա միջավայրի բաղադրիչների վիճակի խաթարման կամ իրավականորեն պաշտպանվող բնապահպանական շահերի վնասման իրական և էական հավանականություն և պահանջում է կանխարգելիչ կամ սահմանափակող իրավական միջամտություն:

Վճռաբեկ դատարանի մեկնաբանության ուժով, պատճառահետևանքալիկ կապի «անմիջական և կանխատեսելի» բնույթը, թեև լիովին հիմնավորված է դասական քաղաքացիաիրավական իրավունքի տրամաբանության մեջ, սակայն միջավայրային վեճերով հաճախ վերածվում է գրեթե անհաղթահարելի ապացուցման բեռի, քանի որ շրջակա միջավայրին պատճառած վնասը կարող է պայմանավորված լինել միաժամանակ մի քանի աղբյուրներից և դրսևորվել երկարատև ժամանակահատվածում (ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 11.07.2024 թվականի թիվ ԿԴ/0517/02/10 որոշում):

Երրորդ, գործող քաղաքացիաիրավական կարգավորման պայմաններում շրջակա միջավայրին վերաբերող պահանջները, որպես կանոն, ենթարկվում են հայցային վաղեմության ընդհանուր կանոններին, ինչի արդյունքում դատարանները կիրառելով հայցային վաղեմության նորմերը մերժում են այդ հիմքով:⁶ Հատկանշական է, որ շրջակա միջավայրին պատճառվող վնասը շատ հաճախ կրում է շարունակական բնույթ և, հետևանքներով պայմանավորված, ուշ է բացահայտվում: Նման մոտեցումը սահմանափակում է արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքը, քանի որ բնապահպանական ռիսկերի ամբողջական ծավալը և պատճառահետևանքային կապը հաճախ պարզվում են միայն ժամանակի ընթացքում:

Այս կարգավորումը հակասում է Եվրոպական դատարանի կողմից արտահայտած դիրքորոշումներին, որոնցում ընդգծվում է պետության շարունակական պոզիտիվ պարտավորությունների գոյությունը և այն, որ ընթացակարգային խոչընդոտները չպետք է զրկեն անձանց դատարան դիմելու իրական հնարավորությունից: Önerildiz (Օներյըլդըզ ընդդեմ Թուրքիայի), Fadeyeva (Ֆադեևան ընդդեմ Ռուսաստանի), Dubetska (Դուբեցկան և այլք ընդդեմ Ուկրաինայի), Tatar (Թաթարն ընդդեմ Ռումինիայի) և Di Sarno (Դի Սարոնոն և այլք ընդդեմ Իտալիայի)⁷ գործերի համադրությունը ցույց է տալիս, որ շարունակվող կամ աստիճանաբար ի հայտ եկող միջավայրային վնասի դեպքում ընթացակարգերի խիստ կիրառումը կարող է հակասել դատարանի դիմելու իրավունքի և անձնական կյանքի պաշտպանության եվրոպական ստանդարտներին:

Այս բոլոր հանգամանքների համադրությունը վկայում է, որ քաղաքացիական օրենսդրության գործող կարգավորումները չեն ապահովում շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի համարժեք նյութաիրավական կարգավորում և պահանջում է կառուցվածքային վերափոխումներ՝ հատուկ նորմերի, կանխարգելիչ ինստիտուտների և վերականգնողական առաջնահերթությունների օրենսդրական ամրագրման միջոցով:

6 Տե՛ս Լոռու մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի վարույթում քննված թիվ ԼԴ2/0013/02/23 գործը ըստ հայցի Ազնիվ Հակոբյանի և Կամո Հակոբյան ընդդեմ Ախթալայի Լեռնահարստացման կոմբինատ ՓԲԸ-ի վնասի փոխհատուցման պահանջի մասին (https://datalex.am:443/?app=AppCaseSearch&case_id=30962247438351115)

7 Տե՛ս Önerildiz v. Turkey, GC (Օներյըլդըզ ընդդեմ Թուրքիայի, Մեծ պալատ, 30.11.2004թ. (զանգատ՝ 48939/99)), Fadeyeva v. Russia (Ֆադեևան ընդդեմ Ռուսաստանի, 09.06.2005թ. (զանգատ՝ 55723/00)), Dubetska and Others v. Ukraine, (Դուբեցկան և այլք ընդդեմ Ուկրաինայի, 10.02.2011 թ. (զանգատ՝ 30499/03)), Tatar v. Romania, (Թաթարն ընդդեմ Ռումինիայի, 27/01/2009թ. (զանգատ՝ 67021/01)), Di Sarno and Others v. Italy (Դի Սարոնոն և այլք ընդդեմ Իտալիայի, 10.01.2012թ. (զանգատ՝ 30765/08)) գործերը:

Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի վերաբերյալ վեճերի արդյունավետ լուծումը կախված է ոչ միայն նյութական իրավունքի որակից, այլև այն ընթացակարգային մեխանիզմներից, որոնց միջոցով այդ իրավունքը գործնականում իրացվում է: Քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունը ներկայումս հիմնականում կառուցված է մասնավոր իրավունքի դասական վեճերի լուծման տրամաբանությամբ:

Քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ վեճերի քննությունը կազմակերպվում է կողմերի հավասարության, ապացուցման բեռի ընդհանուր բաշխման և դատավարական նախաձեռնողականության սկզբունքների վրա, բացառությամբ որոշ առանձնացված կատեգորիաների, ինչպիսիք են աշխատանքային (մասնակի), երեխայի լավագույն շահով պայմանավորված իրավունքների պաշտպանության և այլն, որոնց համար նախատեսված են որոշակի պարզեցված ընթացակարգեր կամ ընթացակարգային հատուկ մեխանիզմներ:

Մինչդեռ շրջակա միջավայրին առնչվող գործերի համար նմանատիպ դատավարական առանձնահատկությունների համակարգված կարգավորումները բացակայում են: Արդյունքում ձևավորվում է մի դատավարական ընթացակարգ, որտեղ բնապահպանական վեճերում տուժող կողմը հաճախ բախվում է անհամաչափ ապացուցման բեռի և փաստացի անարդյունավետ պաշտպանության վտանգի:

Նախ, ապացուցման բեռի ընդհանուր կանոնը, որը ամրագրված է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 62-րդ հոդվածում, համաձայն որի յուրաքանչյուր կողմ պարտավոր է ապացուցել իր պահանջների կամ առարկությունների հիմքում դրված հանգամանքները: Միջավայրային վեճերում մրցակցության նման կանոնի կիրառման պարագայում տուժող (զոհ) կողմը հայտնվում է էականորեն նվազ բարենպաստ վիճակում (Անկերլը ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով Եվրոպական դատարանի 23.10.1996 թվականի որոշումը):

Դատավարական ապացուցելիության խնդիրը չեն լուծում նաև Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 64-րդ հոդվածով նախատեսված ապացույցներ պահանջելու և 65-րդ հոդվածով սահմանված ապացույցների ապահովման մեխանիզմը, քանի որ միջավայրային վեճերում ապացուցման համար էական նշանակություն ունեցող տեղեկությունների ու փաստաթղթերի գերակշիռ մասը (մոնիթորինգի տվյալներ, լիցենզավորման փաստաթղթեր, փորձագիտական հաշվարկներ, ազդեցության գնահատումներ և վարչարարական ակտեր) սովորաբար գտնվում են պետական մարմինների կամ տնտեսվարողների տիրապետության ներքո, այլ ոչ թե տուժողների:

Այդ պայմաններում գործող դատավարական կառուցակարգը, հիմնված կողմերի նախաձեռնողականության և ապացույցների ներկայացման մրցակցային դասական մոդելի վրա, չի ապահովում արդյունավետ գործիքակազմ դատարանի համար՝ հաստատելու թե՛ «միջավայրային էական վտանգ» առկայությունը, թե՛ «շրջակա միջավայրին պատճառված վնասը», ինչի հետևանքով կանխարգելիչ բնույթի պահանջները հայտնվում են համակարգային

անբարենպաստ դիրքում և գրկվում են լիարժեք արդյունավետ դատական պաշտպանության հնարավորությունից:

Երկրորդ, գործող դատավարական կարգավորումները չեն նախատեսում պատճառահետևանքային կապի ապացուցման հատուկ կանոններ այն դեպքերի համար, երբ վնասը առաջացել է երկարատև ազդեցությունների, բազմակի աղբյուրների համադրման կամ գիտական անորոշության պայմաններում: Միջավայրային վնասը հաճախ չի դրսևորվում անմիջապես, հետևանքները կարող են ի հայտ գալ տարիներ անց, իսկ դրանց ծագումը պայմանավորված է միաժամանակ մի քանի գործոններով: Այդպիսի իրավիճակներում դատական ապացուցման մոդելը, որը հիմնված է ուղղակի և անմիջական պատճառականության հաստատման պահանջի վրա, կարող է վերածվել գրեթե անհաղթահարելի գործընթացի տուժող կողմի համար՝ անկախ նրանից, որ առկա է վնասի իրական և հանրային նշանակություն ունեցող ռիսկ:

Երրորդ, Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը չի նախատեսում ապացուցման բեռի փոփոխություն կամ ազատում այն դեպքերում, երբ վեճը վերաբերում է բարձր վտանգավորություն ունեցող գործունեությանը կամ շրջակա միջավայրի վրա էական ազդեցություն ունեցող գործընթացներին (ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, հոդվ. 61): Միջազգային իրավական և համեմատական դատական պրակտիկայում աստիճանաբար ամրապնդվում է այն մոտեցումը, ըստ որի նման գործերում պետությունը կամ վտանգավոր գործունեություն իրականացնող սուբյեկտը պարտավորվում է ապացուցել իր գործունեության անվտանգությունը, իրավական պահանջներին համապատասխանությունը և կանխարգելիչ միջոցների ձեռնարկումը: Այդ մոտեցումը հիմնավորվում է տեղեկատվական անհամաչափությամբ, ռիսկերի կառավարման տրամաբանությամբ և հանրային շահի գերակայությամբ: Հայաստանի Հանրապետության դատավարական կարգավորումներում նման մեխանիզմի բացակայությունը սահմանափակում է դատարանների լիազորությունները հավասարակշռելու կողմերի փաստացի անհավասար դիրքերը:

Չորրորդ, շրջակա միջավայրին վերաբերող այնպիսի դատական գործերը, որոնք կապված են մարդկանց կյանքի կամ առողջության իրավունքի խախտման կամ դրա վտանգի առաջացման կամ անդառնալի էկոլոգիական հետևանքների վտանգի հետ, իրենց բնույթով հանդիսանում են հանրային շահերից բխող վեճեր, քանի որ առնչվում են հանրային առողջությանը, էկոհամակարգերի ամբողջականությանը և ապագա սերունդների իրավունքներին:

Այդպիսի միջավայրային գործերում դատական վեճերի հանգուցալուծման համար հաճախ պահանջում է բարդ գիտական փորձաքննություն: Անհրաժեշտ է դատարանին օրենսդրորեն տալ լիազորություն իր հայեցողությամբ դիմելու շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդին (ապագայում ստեղծվող)՝ գիտական փորձաքննության եզրակացություն ստանալու նպատակով:

Նման խորհրդատվական մեխանիզմը համահունչ է կանխարգելման և մարդու իրավունքահեն մոտեցումներին և, հատկապես արդարացված է այն դեպքերում, երբ քննարկվում է «միջավայրային էական վտանգի» առկայությունը, քանի որ այն կարող է հիմք ծառայել համաչափ միջամտության և ժամանակավոր հայցի ապահովման համար միջոցներ ձեռնարկելու համար:

Գործող քաղաքացիաիրավական և դատավարական անհրաժեշտ կարգավորումների բացակայությունը անմիջականորեն արտացոլվում է դատական պրակտիկայի վրա՝ շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի վերաբերյալ վեճերի քննության ընթացքում:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ միջավայրային գործերի զգալի մասը ավարտվում է հայցերի մերժմամբ ոչ այնքան վնասի գոյության բացակայության պատճառով, որքան այն հանգամանքով, որ հայցվորները չեն կարողանում բավարարել գործող օրենսդրությամբ և դատական պրակտիկայով ձևավորված ապացուցման խիստ չափանիշները:

Դասական ապացուցման մոդելը, որը հայցվորի վրա է դնում վնասի առկայության փաստի, դրա չափի, հակաօրինական վարքագծի և պատճառահետևանքային կապի հաստատման հիմնական բեռը, միջավայրային վեճերում հաճախ բախվում է գործնական լուրջ սահմանափակումների:

Նախ՝ նման գործերում պահանջվող ապացույցները ունեն բարձր տեխնիկական և գիտական բարդություն, քանի որ աղտոտման աղբյուրի նույնականացումը, աղտոտման ժամանակի, ձևի, պատճառված վնասի ծավալի հաշվարկը կամ էկոհամակարգային ազդեցությունների գնահատումը ենթադրում են հատուկ գիտելիքներ պահանջող փորձագիտական կամ մասնագիտացված ունակություններ, որոնք սովորաբար դուրս են անհատ քաղաքացիների իրավական, ֆիզիկական և մասնագիտական կարողությունների շրջանակից (Fisher, E., Lange, B., & Scotford, 2019-05-23, էջ 200-220):

Բացի այդ, բնապահպանական փորձաքննությունները, լաբորատոր չափումները և երկարատև մոնիթորինգային ուսումնասիրությունները հաճախ պահանջում են զգալի ֆինանսական ռեսուրսներ, ինչի բացակայությունը հայցվորների համար գործնականում վերաժվում է դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման խոչընդոտի: Այս հանգամանքը առանձնակի կարևորություն է ստանում այն պարագայում, երբ վեճը վերաբերում է սոցիալապես խոցելի համայնքներին կամ սահմանափակ տնտեսական հնարավորություններ ունեցող բնակչությանը (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, 1998):

Ավելին, միջավայրային գործերում վճռորոշ նշանակություն ունեցող ապացույցների զգալի մասը գտնվում է պատասխանողի կամ վերահսկող պետական մարմինների տնօրինության և տիրապետման ներքո՝ ներառյալ արտադրական գործընթացների բնութագրերը, արտանետումների տվյալները, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման հաշվետվությունները կամ թույլտվությունների փաստաթղթերը, ինչպես նաև ենթադրյալ վնասի աղբյուրը: Հայցվորների կողմից այդ տեղեկատվությանը հասանե-

լիության սահմանափակվածությունը խորացնում է կողմերի փաստացի անհավասարությունը և դժվարացնում է ապացուցման պարտականության իրականացումը:

Դատական պրակտիկայում այս կառուցվածքային խնդիրները դրսևորվում են հատկապես այն գործերում, որտեղ ենթադրյալ տուժողները վիճարկում են արդյունաբերական ձեռնարկությունների գործունեության հետևանքով օդի կամ ջրի աղտոտումը: Նման դեպքերում դատարանները հաճախ մերժում են հայցերը այն հիմքով, որ հայցվորները չեն կարողացել բավարար կերպով հիմնավորել կամ ներկայացնել ապացույցներ, որ հենց տվյալ ձեռնարկությունն է հանդիսացել վնասի անմիջական աղբյուրը, կամ, որ առկա է իրավաբանորեն ճանաչելի պատճառահետևանքային կապ տվյալ գործունեության և արձանագրված բացասական հետևանքների միջև (թիվ ԼԴ2/1919/02/21 գործով 04.07.2022թ-ի որոշումը):

Այս իրավիճակը վկայում է, որ օրենսդրական բացերը ոչ միայն տեսական խնդիր են, այլ նաև ունեն կոնկրետ կիրառական հետևանքներ՝ սահմանափակելով միջավայրային վեճերում դատարան դիմելու իրավունքի արդյունավետ իրացումը, ինչպես նաև հանրային շահի դատական պաշտպանության հնարավորությունները:

Եվրոպական միության միջավայրային պատասխանատվության մոդելը ձևավորվել է «աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի շուրջ, որը իրավական ամրագրում է ստացել բնապահպանական պատասխանատվության վերաբերյալ 2004/35/EC դիրեկտիվում: Այդ ակտը նախատեսում է ընդլայնված պատասխանատվություն ոչ միայն արդեն իսկ պատճառված վնասի վերացման, այլև հնարավոր վնասների կանխարգելման համար (EU Directive 2004/35/EC on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage):

Դիրեկտիվի տրամաբանությամբ՝ վտանգավոր գործունեություն իրականացնող սուբյեկտները պարտավոր են անհապաղ ձեռնարկել կանխարգելիչ միջոցներ, եթե առկա է շրջակա միջավայրին վնաս պատճառելու սպառնալիք, ինչպես նաև իրականացնել վերականգնողական գործողություններ վնասի առաջացման դեպքում: Միաժամանակ պատասխանատվության կառուցվածքում ակնհայտորեն ուժեղացվում է օպերատորի դերակատարությունը, վերջինս պարտավոր է հիմնավորել, որ իր գործունեությունը համապատասխանում է բնապահպանական պահանջներին և չի ստեղծում իրավական նշանակալի ռիսկ: Այդ մոտեցումը էականորեն մեղմացնում է տուժող կողմի ապացուցման բեռը և արտահայտում կանխարգելման վրա հիմնված կարգավորման տրամաբանությունը:

Գերմանիայի իրավակարգում քաղաքացիաիրավական պաշտպանության կարևոր գործիքներից մեկն է վտանգի կանխարգելման ինստիտուտը, որը դրսևորվում է, ի թիվս այլոց, Գերմանական քաղաքացիական օրենսգրքով ամրագրված պահանջի միջոցով: Այդ կարգավորումը հնարավորություն է տալիս շահագրգիռ անձանց դատարանի միջոցով պահանջել վտանգի աղբյուրի վերացում կամ գործունեության դադարեցում դեռևս մինչև վնասի

փաստացի առաջացումը (Գերմանիայի դաշնության Քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդվ. 906 և 1004):

Բացի այդ, գերմանական միջավայրային օրենսդրությունը ներառում է պատճառահետևանքային կապի և մեղքի վերաբերյալ մի շարք իրավական կանխավարկածներ այն դեպքերի համար, երբ խոսքը վերաբերում է բարձր վտանգավորության գործունեությանը կամ էկոհամակարգերին սպառնացող ազդեցություններին: Այդպիսով ձևավորվում է կանխարգելիչ ուղղվածություն ունեցող քաղաքացիաիրավական պաշտպանություն, որը թույլ է տալիս դատարաններին միջամտել ռիսկի փուլում՝ առանց սպասելու անդառնալի հետևանքների իրացմանը:

Եզրակացություն

Սույն հոդվածում իրականացված տեսական և համեմատական-իրավական վերլուծության արդյունքները թույլ են տալիս ձևակերպել Քաղաքացիական և Քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությունների համակարգային կատարելագործման մի շարք ուղղություններ, որոնք նպատակաուղղված են միջավայրային վեճերի արդյունավետ դատական լուծման ապահովմանը, կանխարգելիչ պաշտպանության ինստիտուցիոնալացմանը և շրջակա միջավայրի՝ որպես սահմանադրական արժեքի իրավական պաշտպանության ուժեղացմանը:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքում անհրաժեշտ նյութաիրավական կարգավորումների փոփոխությունները:

Առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետության **քաղաքացիական օրենսգրքում** ներդնել ինքնուրույն գլուխ՝ «Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի հատուցումը» վերնագրով, որի շրջանակում կձևավորվի բնապահպանական վնասի քաղաքացիաիրավական պաշտպանության համալիր ինստիտուտ: Այդ գլխում նպատակահարմար է ամրագրել հետևյալ հիմնարար կառուցվածքային տարրերը.

1. «Շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» հասկացության օրենսդրական սահմանումը: Առաջարկվում է օրենսդրորեն սահմանել «շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» կատեգորիան՝ որպես բազմաշերտ իրավական հասկացություն:

2. «Միջավայրային էական վտանգ» կատեգորիայի նորմատիվ ամրագրումը: Առաջարկվում է օրենքով սահմանել «միջավայրային էական վտանգ» հասկացությունը՝ որպես այնպիսի վիճակ կամ գործունեություն, որը հիմնված է գիտականորեն արժանահավատ տվյալների և ողջամիտ հավանականության գնահատման վրա և կարող է հանգեցնել շրջակա միջավայրին կամ մարդու կենսապայմաններին էական կամ անդառնալի վնասի՝ անկախ տվյալ պահին այդ վնասի ամբողջական ապացուցված լինելու հանգամանքից:

Միաժամանակ նպատակահարմար է օրենսդրորեն ամրագրել վտանգի գնահատման հիմնական չափանիշները, այդ թվում՝ պոտենցիալ վնասի տարածական և քանակական ընդգրկումը, անդառնալիության հավանականությամբ:

յունը, վնասի առաջացման ռիսկի աստիճանը, խոցելի սոցիալական խմբերի առկայությունը և կուտակային ազդեցությունների գործոնը:

3. Քաղաքացիական օրենսգրքում պետք է նախատեսել միջավայրային վնասի հատուցման հատուկ նյութաիրավական ռեժիմներ, ներառյալ՝ մեղքի կանխավարկածի ամրագրումը, բարձր վտանգավորության գործունեության դեպքում պատճառահետևանքային կապի կանխավարկածի սահմանումը, ինչպես նաև կանխարգելիչ պաշտպանության ինստիտուտի օրենսդրական ամրագրումը՝ դատարան դիմելու հնարավորությամբ դեռևս վնասի առաջացումից առաջ:

4. Առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի 344-րդ հոդվածը լրացնել առանձին կետով՝ սահմանելով, որ շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի, միջավայրային վտանգի կանխարգելման և բնապահպանական իրավունքների պաշտպանության պահանջների նկատմամբ հայցային վաղեմությունը չի կիրառվում:

Հայաստանի Հանրապետության **քաղաքացիական դատավարության** օրենսգրքում անհրաժեշտ կարգավորումների փոփոխությունները.

1. Ապացուցման բեռի հատուկ բաշխման մոդելը: Առաջարկվում է օրենսդրորեն սահմանել ապացուցման բեռի խառը բաշխման մոդել միջավայրային վնասի գործերով, որի համաձայն հայցվորի վրա դրվում է վնասի փաստի և վտանգավոր գործունեության հետ դրա ժամանակային և տարածական կապի հիմնավորումը, մինչդեռ պատասխանողի պարտականությունն է ապացուցել միջավայրային էական վտանգի բացակայությունը և կանխարգելիչ միջոցների պատշաճ իրականացումը:

Պետական մարմինների մասնակցությամբ գործերում նպատակահարմար է նախատեսել ապացուցման պարտականության խստացված ռեժիմ պետության և շրջակա միջավայրի վրա մեծ ազդեցություն ունեցող իրավաբանական անձանց համար՝ հաշվի առնելով վերջիններիս ապացուցողական և փաստական տեղեկությունների և փաստերի տիրապետելը, դրանց նկատմամբ վերահսկողական ազդեցությունը, ինչպես նաև պետության պոզիտիվ պարտավորությունները շրջանակը:

2. Փաստական տեղեկությունների հասանելիության անհավասարության հաղթահարման դատավարական մեխանիզմները: Առաջարկվում է քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում ամրագրել դատարանի ընդլայնված լիազորությունները՝ ապացույցների պարտադիր բացահայտման պարտադրանքի լիազորություն: Դատարանի կողմից նշանակվող փորձագիտական ծախսերը շրջակա միջավայրի նկատմամբ ազդեցություն ունեցող սուբյեկտի վրա դնելու լիազորությամբ, ընդ որում նախապես այդ փորձաքննության համար վճարելու պարտականություն: Դատարանի այս լիազորության նպատակն է ապահովել հանրային շահի պաշտպանության և դատական պաշտպանության արդյունավետության սկզբունքները:

3. Կանխարգելիչ բնույթի բնապահպանական հայցերի քննության հատուկ ընթացակարգի ներդրման անհրաժեշտությունը: Նպատակահարմար է օրենսդրորեն սահմանել միջավայրային վտանգի առկայության վերաբերյալ

հայցերի քննության ողջամիտ ժամկետի մեկնաբանությամբ ավելի կրճատ ժամկետային ընթացակարգ:

Օրենսդրությամբ անհրաժեշտ է նախատեսել հայցի ապահովման հատուկ միջոցների լայն շրջանակ և դատարանին վերապահել ընդլայնված լիազորություններ շրջակա միջավայրի ազդեցության վտանգավոր գործունեության ժամանակավոր կասեցման, գործողությունների իրականացման սահմանափակման կամ հատուկ պայմանների սահմանման ուղղությամբ:

4.Առաջարկվում է օրենսդրորեն սահմանել, որ շրջակա միջավայրի գործերով դատարանը լիազորություն ունենա իր նախաձեռնությամբ դիմել շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդին (խորհրդի ստեղծման պարագայում)՝ պարտադիր փորձագիտական եզրակացություն ստանալու նպատակով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

Գերմանիայի դաշնության Քաղաքացիական օրենսգիրք

Եվրոպական դատարանի *Case of Fadeyeva v. Russia* 09.06.2005թ. (գանգատ՝ 55723/00):

Եվրոպական դատարանի *Case of Di Sarno and Others v. Italy* 10.01.2012թ. (գանգատ՝ 30765/08):

Եվրոպական դատարանի *Case of Dubetska and Others v. Ukraine* 10.02.2011 թ. (գանգատ՝ 30499/03):

Եվրոպական դատարանի *Case of Kopecký v. Slovakia [GC]*, դիմում № 44912/98, 28.09.2004):

Եվրոպական դատարանի *Case of Öneriyildiz v. Turkey*, GC 30.11.2004թ. (գանգատ՝ 48939/99):

Եվրոպական դատարանի *Case of Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*, դիմում № 12742/87, 29.11.1991):

Եվրոպական դատարանի *Case of Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium*, դիմում № 17849/91, 20.11.1995):

Եվրոպական դատարանի *Case of Tătar v. Romania* 27/01/2009թ. (գանգատ՝ 67021/01):

Լոռու մարզի առաջին արյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի վարույթում քննված թիվ ԼԴ2/0013/02/23 գործը ըստ հայցի Ազնիվ Հակոբյանի և Կամո Հակոբյան ընդդեմ Ախթալայի Լեռնահարստացման կոմբինատ ՓԲԸ-ի վնասի փոխհատուցման պահանջի մասին (https://datalex.am:443/?app=AppCaseSearch&case_id=30962247438351115)

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 1995թ. հունիսի 5-ին (2015թ. դեկտեմբերի 6-ի և 2020թ. հունիսի 22-ի փոփոխություններով)

Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ընդունված է 2018 թվականի փետրվարի 9-ին, ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374) Հոդ.208

Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական օրենսգիրք, ընդունված 1998 թվականի մայիսի 5-ին, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50)

ՀՀ սահմանադրական դատարանի 13.05.2008 թվականի թիվ ՍԴՈ-753 որոշում

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 03.02.2023 թվականի թիվ ԵԴ/21831/02/19 որոշում

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 11.07.2024 թվականի թիվ ԿԴ/0517/02/10 որոշում

- ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 13.02.2009 թվականի թիվ ՀՔԴ3/0016/02/08 որոշում
ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 13.03.2009 թվականի թիվ ԵՔԴ/0036/02/08 որոշում
ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 21.05.2024 թվականի թիվ ՎԴ/0326/05/20 որոշում
ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 30.10.2024 թվականի թիվ ԵԴ/26800/02/18 որոշում
Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն. Շրջակա միջավայրին պատճառված վնասի պատասխանատվության համեմատական մոտեցումներ, 2003
Birnie, P., Boyle, A., Redgwell, C. (2009) *International Law and the Environment*. Third Edition.
Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998
EU Directive 2004/35/EC on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage
Faure, M. (2003). *Deterrence, insurability and compensation in environmental liability. Future developments in the European Union*
Mill, J. S. (1859), *On Liberty*.
Hart, H. L. A. (1961). *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press.
Kant, I. (1797). *The Metaphysics of Morals*.
Fisher, E., Lange, B., & Scotford, E. (2019–05–23). *Environmental Law: Text, Cases & Materials*. Oxford: Oxford University Press. Retrieved 22 Mar. 2026, from <https://www.oxfordlawtrove.com/view/10.1093/he/9780198811077.001.0001/he-9780198811077>.
Hammit, J., Rogers, M., Sand, P., & Wiener, J.B. (2011). *The Reality of Precaution: Comparing Risk Regulation in the United States and Europe* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781936331802>
Krämer, L., Badger, Ch. (2024). *EU Environmental Law*.
Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
Sands, P., Peel, J., Fabra A., MacKenzie R. (2018). *Principles of International Environmental Law*.

Карен Туманян

*Соискатель кафедры права, политологии и
международных отношений
Международного университета Евразия
Эл. адрес: kartumanyan@yahoo.com*

СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ПРАВА НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Статья исследует конституционно-правовые основы гражданско-правового и гражданско-процессуального регулирования возмещения вреда, причинённого окружающей среде, в Республике Армения, исходя из совокупного толкования статей 62 и 12 Конституции, которые обуславливают не только ретроспективное, но и превентивно-регулятивное значение института возмещения вреда.

Статья показывает, что действующее гражданское законодательство по-

строено на классической модели деликтной ответственности, которая не обеспечивает надлежащего реагирования на публичный, многоисточниковый и долгосрочный характер экологического вреда. В материальном праве отсутствуют законодательные определения понятий «вред, причинённый окружающей среде» и «существенная экологическая угроза», а в процессуальном праве — специальные правила распределения бремени доказывания, вследствие чего потерпевшая сторона нередко оказывается перед несоразмерно тяжёлым доказательственным бременем.

В качестве сравнительно-правового материала исследуются принцип «загрязнитель платит», закреплённый в Директиве ЕС 2004/35/ЕС, и германский институт предупреждения опасности, допускающие правовое вмешательство на стадии риска, до наступления вреда.

По результатам анализа предлагается введение в Гражданский кодекс самостоятельной главы об экологическом вреде, законодательное закрепление указанных понятий, установление неприменимости исковой давности по экологическим делам, а также внедрение на процессуальном уровне смешанной модели распределения бремени доказывания и ускоренного производства по превентивным искам.

Ключевые слова: вред, причинённый окружающей среде; превентивная защита; «существенная экологическая угроза»; судебная экспертиза; публичный интерес; эффективная судебная защита; принцип «загрязнитель платит».

Karen Tumanyan

*Ph.D. Student of the Law, Political Science and
International Relations Department
at Eurasia International University
Email: kartumanyan@yahoo.com*

JUDICIAL PROTECTION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS

The article examines the constitutional foundations of the civil law and civil procedural regulations governing compensation for environmental damage in the Republic of Armenia, proceeding from the combined reading of Articles 62 and 12 of the Constitution, which establish that the institution of damage compensation carries not only a retrospective but also a preventive and regulatory significance.

The article demonstrates that the current civil legislation is built upon the classical model of liability, which fails to adequately address the public, multi-source, and long-term nature of environmental harm. Substantive law lacks statutory definitions of “damage caused to the environment” and “substantial environmental hazard,” while procedural law provides no special rules on the burden of proof, frequently leaving the injured party facing a disproportionately heavy evidentiary burden.

For comparative analysis, the article examines the “polluter pays” principle enshrined in EU Directive 2004/35/EC and the German institution of preventive hazard abatement, both of which permit legal intervention at the stage of risk, before damage materialises.

As a result, the article proposes the introduction of a dedicated chapter on environmental damage into the Civil Code, the legislative codification of the aforementioned concepts, the exclusion of limitation periods in environmental cases, and, at the procedural level, the adoption of a mixed burden-of-proof model and an expedited procedure for preventive claims.

Key words: damage caused to the environment, preventive protection, “substantial environmental hazard,” judicial expert examination, public interest, effective judicial protection, “polluter pays” principle.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. նոյեմբերի 14-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 18-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Hovhannes Yeritsyan

Head of Management and IT Departments at

Eurasia International University,

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Email: hovhannes.yeritsyan@eiu.am

ORCID ID: 0009-0009-7529-3059

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-91

EVOLUTION OF ARMENIA’S LOGISTICS SECTOR AND ITS ADAPTATION STRATEGIES SINCE THE START OF THE WAR IN UKRAINE

The war in Ukraine has significantly reshaped global economic dynamics, affecting trade routes, financial flows, and investment patterns. This study examines the evolution of Armenia’s foreign trade balance since the beginning of the war, with a special focus on the logistics sector. In the logistics sector, Armenia has become a strategic transit platform due to sanctions against Russia, increased mutual trade flows, and re-export activities. The inflow of Russian businesses and the growing demand for alternative supply chains have solidified Armenia’s role as a key transit hub between Eurasia and the Middle East. At the same time, the sector in Armenia has seen growth driven by the inflow of Russian capital and entrepreneurs seeking flexibility. The research shows how the industry has benefited from geopolitical shifts while also grappling with infrastructure, regulatory frameworks, and market volatility. The study is based on a mixed-methods approach, combining quantitative analysis of trade statistics and market data with qualitative insights from expert interviews, company reports, and regulatory assessments.

Key words: foreign trade, export, import, logistics, logistic companies, Ukrain war, Armenia.

INTRODUCTION

Since the war in Ukraine began, the global economy has faced significant disruptions, forcing changes in trade routes and shifting economic priorities. Armenia, a small, landlocked country in the South Caucasus, has felt the impact as well. The country's foreign trade balance has undergone noticeable changes, bringing both challenges and new opportunities across various sectors. As global trade routes were disrupted and political alliances shifted, Armenia found itself navigating a complex and rapidly changing economic landscape. On the one hand, it faced rising costs for imports and logistical struggles. On the other hand, these changes opened up fresh trade opportunities and new ways to generate revenue. This article takes a closer look at how Armenia's trade dynamics have evolved since the start of the conflict, highlighting the companies and sectors that have benefited—particularly in areas like logistics. The goal is to offer a deeper understanding of how Armenia is adapting to the shifting regional economic environment and what this means for its future economic strategy.

The report aims to analyze the evolution of Armenia's logistics sector since the onset of the war in Ukraine, focusing on key economic shifts and emerging beneficiaries in the sector. Specifically, the report seeks to identify key beneficiaries in logistics, analyze how Armenia's strategic location and trade route adjustments have led to the expansion of its logistics sector, highlighting major companies and infrastructural developments. The scope of the report includes an analysis of macroeconomic trade data, sectoral performance in logistics, regulatory developments, and the broader geopolitical influences shaping Armenia's trade landscape.

METHODOLOGY OF THE RESEARCH

The research is based on a **mixed-methods approach**, combining **quantitative analysis** of statistical data with **qualitative insights** from expert opinions, industry reports, and geopolitical assessments. The methodology includes data collection, analysis techniques, and validation steps to ensure the accuracy and relevance of findings. This research employs a **quantitative and qualitative approach** to analyze Armenia's logistic sector before and after the war in Ukraine. By integrating **market data, expert visions, and geopolitical trends**, it provides a complete view of how Armenia has emerged as an important player in the post-war landscape. The research used case studies, and structured interviews with **government officials, financial analysts, and experts from Armenian companies**. Secondary data was used, based on the analysis of scientific articles, analytical reports (**government reports, industry publications, and financial statistics**), and official company websites. Ethical Considerations:

- Ensured **confidentiality** of interview participants and company financial data.
- Used **official and publicly available data** to maintain research integrity.

THE ROLE OF THE LOGISTICS SECTOR

The war in Ukraine has caused major disruptions in supply chains and shifted trade routes, significantly affecting Armenia's foreign trade. In response to changing demand, sanctions on Russia, and the restructuring of regional trade flows, Armenia's exports and imports have undergone noticeable changes.

As traditional trade routes were rerouted, Armenian businesses had to explore new regional pathways. At the same time, geopolitical shifts led to fresh partnerships, particularly with countries in Asia, the Middle East, and the Eurasian Economic Union (EAEU). The sanctions on Russia also created a surge in demand for Armenian products, as they began to fill gaps in the Russian market.

This shifting trade environment has pushed Armenia to integrate more deeply into alternative trade systems and rely more heavily on overland logistics routes through neighboring Georgia. As a result, Armenia's role as a vital transit hub in the region has grown, further supporting its ambition to strengthen its position in global supply chains.

- **Export growth:** Armenia's exports grew by over 79,7% in 2022 compared to the previous year, with a significant increase in exports to Russia and other markets. However, the volume of goods traded with Russia has fluctuated, with some goods being re-exported through Armenia to circumvent international sanctions. In 2023, Armenia's export volume amounted to about 8.6 billion USD, which increased by about 55.3% compared to the previous year (SCRA, 2024). Armenia's exports have grown, especially in precious metals, technology-related services, and agricultural products. The export of copper, gold, and molybdenum has seen significant growth due to increased demand from international markets and higher global prices. Exports of precious and semi-precious stones, precious metals, and articles made from them in 2023 amounted to about 3.2 billion USD, increasing by 3.2 times compared to the previous year (World Bank, 2024). The information technology (IT) sector has also experienced a growth, driven by Armenia's growing reputation as a hub for tech outsourcing and software development. Agricultural exports, particularly fruits and vegetables, have benefited from better access to the EAEU market and increased production capacities. Trade relations with Russia and other EAEU countries have deepened, with Armenia forcing its EAEU membership to secure particular trade conditions and expand market access for its key exports.

- **Import adjustments:** In 2022, Armenia's import volume amounted to about 8.8 billion USD, which increased by about 63% compared to the previous year. The growth rates were maintained in 2023. Thus, in 2023, the volume of imports of Armenia amounted to about 12.8 billion USD, which increased by about 40 percent compared to the previous year (SCRA, 2024). Sanctions on Russia and limited access to certain European products have caused Armenia to seek alternative suppliers, particularly from Asia and the Middle East. The distraction in European supply chains has led to a significant shift in import models, with

Armenia diversifying its sourcing of essential goods such as machinery, electronics, and food products. Countries like China, India, and Iran have become key trade partners, supplying goods that were previously sourced from Europe. Additionally, the increase in transport costs and logistical challenges has forced Armenian importers to explore more cost-effective supply routes and establish long-term partnerships with regional suppliers. These adjustments have not only stabilized the import flow but have also improved Armenia's resistance to future supply chain shocks. While Armenia's import volume has remained high, it has been affected by the global supply chain distractions caused by the war. As of 2024, Armenia's imports have remained strong, particularly from countries like China, Iran, and the EU (SCRA, 2024). The logistics sector has been one of the biggest beneficiaries of the changing regional economic landscape. Armenia's strategic position as a transit hub has become even more crucial, particularly for Russian companies looking for alternative routes for their imports and exports. As traditional maritime and land trade routes have been rerouted, the volume of cargo passing through Armenia has surged, highlighting the importance of its transport and warehousing infrastructure.

In 2023, the volume of freight transportation amounted to about 18.5 million tons, which is 2.2% less than the previous year. In 2023, the structure of freight transportation by type of transport is as follows (SCRA, Transport, 2024):

1. **Railway** – 11.4%, with rail transportation decreasing by 40.1% in 2023 compared to 2022.
2. **Road** – 77.9%, with rail transportation increasing by 8.7% in 2023 compared to 2022.
3. **Air** – 0.2%, with rail transportation increasing by 45.5% in 2023 compared to 2022.
4. **Highway pipeline** – 10.5%, with rail transportation decreasing by 8.1% in 2023 compared to 2022.

New cross-border partnerships with logistics companies in Georgia, Iran, and Central Asia have been formed to improve transport efficiency. The Middle Corridor, which connects Central Asia to Europe through the Caspian Sea and the South Caucasus, has opened up new opportunities for Armenian logistics firms to expand. This shift has led to a rise in demand for overland freight services, warehousing, and customs brokerage.

To understand the **impact on logistics sector**, several factors must be taken into consideration:

1. **Growth in logistics demand:** Armenia's role as a land bridge connecting Russia, Iran, and the wider region has led to a significant increase in demand for transportation and logistics services. Rail transport between Russia, Iran, and Europe, bypassing Ukraine, has driven growth in Armenia's logistics sector. In response, Armenia has made significant investments in infrastructure to accommodate the rising logistics volumes, including modernizing rail networks, upgrading customs facilities, and expanding border infrastructure to manage the

growing traffic.

2. Rise in container traffic: The rise in container traffic, especially from Russia to Europe, has positioned Armenia as a key beneficiary of the logistics boom. Port container traffic is expected to grow significantly, and Armenia is becoming more integrated into global supply chains.

3. Digitalization in logistics: As the flow of goods has increased, logistics companies in Armenia have turned to digital tools to improve supply chain management, boosting efficiency and reducing costs. The evolving needs of the region have also driven investment in logistics technology, further improving the sector's ability to adapt and grow.

The war in Ukraine fundamentally reshaped Armenia's foreign trade balance and logistics sector. While the conflict posed significant challenges, Armenia's strategic geographic location and proactive efforts to diversify its trade relationships (especially with the EU, Iran, and other regional partners) have allowed the country not only to survive but also to thrive in sectors like logistics and technology. Despite a growing trade deficit, Armenia has successfully adapted to the shifting geopolitical and economic landscape, establishing itself as a regional logistics hub and strengthening its economic ties with new partners.

The logistics sector in Armenia has been deeply affected by the geopolitical confusion caused by the war in Ukraine. Before the conflict, Armenia's logistics operations were primarily focused on facilitating trade with Russia and its neighboring regions. However, the war has caused significant changes, accelerating structural shifts and opening up new opportunities for the logistics industry. Below is a detailed look at how the logistics sector has evolved both before and after the war (CaucasusWatch, 2024).

Pre-war logistics landscape:

Before the war, Armenia's logistics infrastructure and operations were closely aligned with its position within the EAEU and its strong trade ties with Russia. The logistics sector primarily centered around the transportation of goods to and from Russia, as well as to neighboring countries like Iran and Turkey (prior to the strain in diplomatic relations). The country's rail and road networks were designed to support these trade flows.

Armenia's strategic location, positioned between the EU, Russia, and the Middle East, made it an important player in regional logistics, despite having smaller trade volumes compared to larger nations. Armenian logistics largely focused on land transportation, with key routes connecting Armenia to major markets like Russia, Iran, and the European Union.

- **Rail systems:** Armenia's rail network, managed by South Caucasus Railways, was closely integrated with Russia's rail system. Rail transport played a central role in moving bulk goods like oil products, metals, and agricultural products, serving as the primary mode of trade for these commodities.

- **Road networks:** Armenia's road network connected the country to

Georgia, Iran, and Turkey, with road transport being the primary means of moving goods to and from Russia. This infrastructure was essential for facilitating trade across Armenia's key regional routes.

- **Customs and border facilities:** Customs procedures in Armenia were aligned with EAEU regulations, ensuring efficient cross-border processes that facilitated trade, especially with Russia and other member states. This alignment helped make trade more efficient and seamless within the region.

Post-war shifts in the logistics sector:

Since the start of the war in Ukraine, Armenia's logistics sector has experienced a dramatic transformation. The disruption of global supply chains, the sanctions imposed on Russia, and Armenia's strategic shift to diversify its trade relationships have all played key roles in reshaping the sector (MarketResearchFuture, 2025).

The **key trends and shifts in Armenia's logistics sector in 2022–2024** are the following:

1. Diversification of trade routes and partnerships:

- **Increased reliance on Iran:** As trade with Russia and the broader European region faced disruptions, Armenia strengthened its economic relations with Iran. The country has taken on a more prominent role in facilitating trade between Iran and Russia, while also acting as a key bridge for Iranian goods heading to Europe. This shift has led to a rise in cross-border trade via both rail and road, with Armenia's logistics network now managing an increasing volume of goods flowing between Iran, Russia, and Europe.

- **New trade corridors to the EU:** Armenia has increasingly looked to the EU as an essential trading partner. In response, the logistics sector has adapted to support these new trade flows, with a focus on land-based transport routes through Georgia, Turkey, and Azerbaijan. This shift has driven the development of new logistics hubs and enhanced transport infrastructure to better connect Armenia with European markets.

- **Growth in freight forwarding and re-exporting:** Armenia has emerged as a crucial transit hub for goods re-exported from Russia to other countries, particularly the EU and Central Asia. This shift has significantly boosted freight forwarding services and transit activities in Armenia, areas that were not as prominent before the war (SofiaGlobe, 2023).

2. Development of Key Infrastructure Projects:

- **Rail modernization:** The Armenian government has accelerated investments in modernizing its rail infrastructure, focusing on new tracks, upgraded stations, and improved connections to Iran and Georgia to handle the increasing flow of goods. The expansion of rail services to Europe via Georgia and

Turkey has improved Armenia's connectivity, boosting its logistics capacity and facilitating smoother trade routes.

- **Road infrastructure and border crossings:** Armenia has made significant investments in expanding and upgrading its road infrastructure, particularly the highways linking it to Iran, Georgia, and Turkey. New border facilities are being built or improved to accommodate the rising volumes of trade, helping to reduce delays and enhance efficiency. The country has also focused on ensuring that these road connections are well-equipped to handle bulk goods, such as energy products, food, and raw materials, supporting smoother and more efficient transport.

- **Customs modernization:** In response to changing trade flows and to ensure smoother operations, Armenia has modernized its customs processes. Digital platforms have been introduced to streamline clearance times and cut down on paperwork. These improvements have made customs procedures more efficient, allowing them to handle larger volumes of cross-border traffic with greater facility.

3. Emergence of Armenia as a regional logistics hub:

- **Increased transit traffic:** As the war in Ukraine disrupted supply chains in Europe and Russia, Armenia's role as a regional transit hub became even more significant. Thanks to its strategic location along key routes connecting Asia to Europe, Armenia plays a crucial role in facilitating the movement of goods between China, Russia, Iran, and the EU (Arka, 2022).

- **Cargo handling and warehousing:** Armenia has seen significant growth in warehousing and cargo handling facilities, particularly in key logistics hubs like Yerevan and Gyumri. With the rise in cross-border traffic, logistics companies have expanded their capacity to manage warehousing, customs handling, and freight forwarding services to meet the growing demand.

- **Digital logistics and E-commerce:** Digital platforms for logistics management have become increasingly important, especially with the rise of e-commerce. As re-exports and trade diversification grow, Armenia has integrated digital tools into its logistics network to improve tracking, inventory management, and delivery systems. This digital transformation has boosted Armenia's competitiveness in the global logistics market, making it more efficient and responsive to changing trade demands.

4. The role of air cargo:

- **Expansion of air cargo services:** The war and the resulting supply chain disruptions led to a greater demand for faster transportation. In response, Armenia's air cargo sector has expanded, with airlines launching new routes to support trade with Russia, Iran, and Europe. This growth has established Armenia as a regional hub for air cargo, particularly for high-demand sectors such as technology, pharmaceuticals, and food products.

5. Investment in green logistics and sustainability:

- **Sustainability initiatives:** As part of its modernization efforts and drive to integrate into global supply chains, Armenia's logistics sector is starting to involve sustainable practices. This includes the introduction of electric trucks, investment in eco-friendly warehousing facilities, and the promotion of greener transport options. This shift is largely driven by growing international demand for environmentally-conscious supply chain practices, especially from European partners.

6. Impact of the Russia-Ukraine war on supply chains and costs:

- **Rising costs and inflation:** Like many countries, Armenia's logistics sector has been affected by rising transportation costs due to disruptions in global supply chains. This has led to higher costs for goods being transported through Armenia. However, the diversification of trade routes has opened up new opportunities for local businesses, allowing them to adapt and thrive in the changing market conditions.

- **Supply chain resilience:** Armenia's logistics industry has grown more resistant by diversifying trade routes and strengthening connections with Iran, Europe, and Central Asia. Although this diversification has led to higher costs in the short term, it has helped Armenia weather the challenges of the war and better position itself for long-term growth.

In this context, it is important to have **statistical insights into Armenia's evolving logistics sector:**

- **Container traffic growth:** Container port traffic is projected to grow significantly, from 125,000 TEU (Twenty-foot Equivalent Units) in 2022 to over 137,000 TEU in 2024. This reflects increased logistics activity as Armenia serves as a transit hub.

- **Logistics market forecast:** The transportation and logistics market in Armenia is projected to reach 2.11 billion USD by 2029, with an annual growth rate of 1.91% from 2024 to 2029, highlighting sustained growth despite global uncertainties (Statista, 2025).

- **Growth in freight forwarding and re-exports:** Armenia's freight forwarding industry is expected to experience significant growth, driven by the re-export of Russian goods to Europe and Central Asia.

The war in Ukraine has accelerated the transformation of Armenia's logistics sector, turning it from a regionally-focused network into a key player in global trade. By diversifying trade relationships, investing in infrastructure, and strengthening its role as a transit hub, Armenia has adapted to these changes.

Despite the challenges brought on by the war, this adaptation has allowed the logistics sector to flourish, solidifying Armenia's position as a vital trade and logistics gateway between Europe, Asia, and the Middle East. As the industry continues to grow, Armenia is well-positioned to enhance its strategic role in the

region. The war reshaped global trade and disrupted Armenia's traditional logistics routes, pushing the country to seek new partnerships and make crucial infrastructure improvements.

The key trade and logistics post-war indicators are:

- **Increase in exports to Europe and Iran:** Following 2022, trade with Iran grew by 10–15% annually, fueled by rising demand for energy products, agricultural goods, and re-exports of Russian goods. Similarly, Armenia experienced a 30% increase in exports to Europe in 2022, largely due to its growing role as a re-export hub for Russian goods.

- **Logistics market growth:** The logistics sector in Armenia is expected to reach a value of 2.11 billion USD by 2029, with a steady annual growth rate of 1.91% from 2024 to 2029, highlighting the sector's long-term investment and growth potential. Additionally, container traffic at Armenia's logistics hubs is projected to increase to 137,200 TEU by 2024, reflecting the country's expanding role as a key trade and transit hub (Statista, 2025).

- **Rail freight traffic:** Armenia has made substantial efforts to boost its rail traffic by investing in enhanced connections to Europe through Georgia and Turkey. These improvements aim to increase capacity and meet the growing demand for re-exports, further solidifying Armenia's role as a key transit hub in the region.

Table 1. Key statistical comparison of RA foreign trade and logistic system (pre-war vs. post-war)¹

Indicator	Pre-War (2021)	Post-War (2022–2024)
Export to Russia	841 million USD	Re-export via Armenia grows significantly
Imports from Russia	Over 1.8 billion USD (machinery, oil products)	Growing, but shifting to Iran and EU, with growing diversification
Trade with Iran	Relatively stable, approx. 500 million USD	Increased by 10–15%, driven by energy and re-exports
Export to EU	Approx. 656 million USD	Increased by 17–30% due to diversification and re-exports
Container Traffic (TEU)	Approx. 125,000 TEU in 2021	Projected to increase to 137,200 TEU in 2024
Rail Freight Traffic	Primary route: Armenia–Russia, about 200,000 tons	Expansion in routes to Turkey, Iran, and Europe
Logistics Market Size	Estimated at 1.5 billion USD	Projected to reach 2.11 billion USD by 2029

Local Companies Benefiting: Companies like Spayka have been instrumental in Armenia's evolving logistics landscape. With a large fleet of trucks and established trade routes, Spayka has efficiently managed the increased flow of

¹ Compiled by the author based on the research data.

goods from Russia, Turkey, and the Middle East. Meanwhile, international logistics providers operating in Armenia have seen a surge in demand for transit and freight services, which has not only expanded the sector but also created new job opportunities, further enhancing the country's logistics capacity.

Looking ahead, the future of Armenia's logistics sector appears bright. Continued investments in transport infrastructure, including railways, border terminals, and digital customs systems, are anticipated. As Armenia strengthens its position as a critical link in Eurasian trade, its logistics industry is set to become a significant driver of economic growth and regional connectivity.

Rise in Freight and Transport Services: With maritime routes disrupted and Russian companies seeking overland alternatives, Armenia's significance as a regional logistics hub has expanded. Increased road and rail transport through Georgia into Armenia has facilitated the movement of goods, driven by the pressing need to establish stable overland routes for essential imports and exports. Collaboration with neighboring countries like Georgia and Iran has further streamlined cargo transit, cutting down on delays and reducing logistical bottlenecks. This growing reliance on overland routes has accelerated efforts to modernize Armenia's transport infrastructure. Rail networks are being upgraded to accommodate higher cargo volumes, while roadways are undergoing expansion and improvements to handle the increased traffic. Moreover, the adoption of digital tracking systems and the automation of customs procedures have significantly enhanced freight movement efficiency, reducing delays at border crossings and ensuring smoother trade flows.

Opportunities for Armenian Firms: The rising demand for transport services has opened up valuable opportunities for local logistics companies. Industry leaders like Spayka have responded by expanding their fleet and investing heavily in cold storage and warehousing facilities to manage the growing volume of perishable and high-value goods. Additionally, smaller logistics firms and independent transport operators have stepped into the market, fostering healthy competition and driving improvements in service quality across the sector.

Regional Trade Impact: The redirection of trade routes through Armenia has reinforced the country's status as a key player in regional supply chains. By actively participating in the «Middle Corridor» initiative—linking Central Asia to Europe via the Caspian Sea—Armenia has bolstered its position as an essential transit hub. This strategic involvement has not only deepened regional integration but also elevated Armenia's significance in Eurasian trade logistics, enhancing its role in facilitating cross-continental commerce. Local logistics companies like Spayka, alongside international transport operators, have experienced a surge in demand for freight services. Spayka, a prominent logistics and agribusiness leader, has leveraged its extensive transport network to manage the growing volume of goods moving between Russia, Turkey, and the Middle East. The company's strategic investments in refrigerated trucks, cold storage facilities, and digital tracking systems have enhanced its ability to transport perishable and high-value

goods efficiently. By maintaining strong trade partnerships across Eurasia and the Middle East, Spayka has not only ensured competitive shipping rates but also significantly reduced delivery times.

Beyond Spayka, smaller logistics firms have entered the expanding market, capitalizing on the increased cargo flow and newly established trade routes. These companies have diversified their services to include customs brokerage, warehouse management, and last-mile delivery, addressing the evolving needs of regional trade. At the same time, international freight forwarders have strengthened their presence in Armenia, contributing to enhanced logistics infrastructure and creating a wealth of new job opportunities in the sector. This combined growth underscores Armenia's rising importance in regional and global supply chains.

New Transit Opportunities: Armenia's active participation in the «Middle Corridor» initiative – connecting Central Asia to Europe via the Caspian Sea and the South Caucasus—has opened new doors for logistics companies to broaden their operations and strengthen their regional presence. This initiative has positioned Armenia as a critical transit hub in Eurasian trade networks, driving growth and innovation within its logistics sector (Nazaretyan, 2024).

To represent statistics and analysis of **key companies in Armenia's logistics sector** before and after the war in Ukraine, it is necessary to compare key performance indicators and trends for major logistics companies, focusing on how the war impacted their operations. Below is a breakdown of the sector's performance before and after the war:

1. South Caucasus Railways (SCR)

Before the war (Pre-2022): SCR played a pivotal role in Armenia's logistics infrastructure, managing a substantial share of the country's freight transport. Rail connections with Russia, Armenia's largest trading partner, were particularly vital, serving as a backbone for the movement of bulk goods such as minerals, metals, and oil. In 2021, SCR reported an annual freight volume of approximately 3 million tons, highlighting its significance in supporting the nation's trade activities. Exports to Russia primarily included metals, agricultural products, and raw materials, underscoring the economic interdependence between the two countries. Key transport routes connected Armenia to Russia directly, with additional transit routes passing through Georgia to reach European markets. These routes facilitated the efficient movement of goods, ensuring Armenia's access to both regional and international trade networks. The reliance on rail freight not only supported bulk commodity exports but also helped maintain stable trade flows amid fluctuating geopolitical conditions, further cementing SCR's role as a cornerstone of Armenia's logistics sector (RailWay, 2022). **After the War (Post-2022):** The war in Ukraine significantly disrupted traditional trade routes, compelling Armenia to rely more heavily on alternative connections to Russia, Iran, and Europe. In response to these changes, SCR made strategic investments to enhance its rail infrastructure, focusing on strengthening links to Iran and Georgia. These improvements aimed to

support the growing trade volumes moving through these critical corridors. In 2022, SCR reported a 10% increase in cargo transported via the Iran and Georgia routes, driven by the geopolitical realignment and the need for stable alternatives to bypass conflict zones in Ukraine. Key upgrades included the development of new rail routes and the modernization of existing infrastructure to accommodate higher cargo volumes. These enhancements not only ensured the continuity of trade flows but also positioned SCR as a more resilient player in the evolving regional logistics network. By adapting to the shifting trade landscape, SCR reinforced its role as a crucial facilitator of Armenia's connectivity with global markets, supporting both regional integration and economic stability (EuroNews, 2024).

Key Indicators:

- **Pre-War (2021):** 3 million tons of freight, approx 55 million USD revenue (RailWay, 2022).
- **Post-War (2022):** 3.3 million tons of freight, with an increased share of goods re-exported via Armenia, approx. 79 million USD revenue (RailWay, 2024).

2. Haypost

Before the War (Pre-2022): Primarily focused on postal and parcel delivery within Armenia and internationally, especially to Russia and other CIS countries, the company is dominant in the Armenian postal sector, with a 70% market share in domestic parcel delivery with revenue around 15 million USD annually. **After the War (Post-2022):** Haypost experienced increased demand for international shipping, especially for parcels coming from Europe and Russia to Armenia and the surrounding region. As e-commerce grew, the company adapted by enhancing its logistics capabilities. Haypost saw a significant increase in international parcel deliveries, especially from Russia and the EU, driven by Armenia's role as a re-export hub. The company launched new e-commerce logistics solutions to manage the rising demand for cross-border deliveries.

Key Indicators:

- **Pre-War (2021):** Dominated 70% of Armenia's domestic parcel market, with approx. 25 million USD in revenue (HayPost, 2022).
- **Post-War (2023):** Revenue growth to 28 million USD, with a 25% increase in parcel deliveries (HayPost, 2024) (HayPost, 2025).

3. A&B Group

Before the War (Pre-2022): Specialized in freight forwarding, customs services, and warehousing for both local and international clients, focusing on the transport of heavy and bulk goods, the company announced an annual revenue

of 10 million USD (2021) and handled 100,000 tons of goods annually, primarily to Russia and Iran with the industry focus on metals, raw materials, and machinery. **After the War (Post-2022):** Due to the disruption of traditional trade routes and the imposition of sanctions on Russia, A&B Group shifted focus to handling an increased volume of goods traveling through Armenia from Russia to Europe and the Middle East. Freight handling increased by 20–30%, particularly for goods related to re-exportation and transit. The company launched new logistics services related to air and road freight, providing solutions for urgent shipments affected by supply chain disruptions.

Key Indicators:

- **Pre-War (2021):** 10 million USD revenue, handling 100,000 tons of goods.
- **Post-War (2023):** 12 million USD revenue, handling 130,000 tons of goods.

4. Spayka

Before the War (Pre-2022): Specializing in logistics for agricultural products, Spayka is Armenia's leader in the fresh produce logistics sector, focusing on exports to Russia and the Middle East with the annual revenue of 40 million USD (2021), market share: 30% of Armenia's agricultural exports, primarily fruits and vegetables, transport focus: road and rail transport to Russia, Iran, and other CIS countries.

After the War (Post-2022): The company expanded its focus to handle new export routes through Iran and Georgia, seeing increased demand for transportation of agricultural goods to regions affected by supply chain disruptions. Agricultural exports grew by 20%, with increased focus on Middle Eastern markets due to supply shortages in Russia and Europe. Spayka invested in cold storage and refrigerated transport to maintain the quality of perishable goods being transported across longer distances.

Key Indicators:

- **Pre-War (2021):** 96 million USD revenue (Spayka, 2023), handling 100,000 tons of agricultural products.
- **Post-War (2023):** 88.4 million USD revenue (Spayka, 2024), handling 120,000 tons of agricultural products.

5. Yerevan Cargo Terminal

Before the War (Pre-2022): The company is handling air cargo for both domestic and international markets, with a focus on high-value goods and parcels, with annual cargo volume: 10,000 tons of air cargo in 2021, key partners: DHL, FedEx, and other international logistics firms. **After the War (Post-2022):** The terminal saw increased demand for air freight, particularly for high-value goods

being transported through Armenia as part of the re-export trade from Russia to the EU. Air cargo volume increased by 15–20%, with a surge in exports to the EU and Iran. The company started to offer new services: introduction of temperature-controlled air cargo for perishable goods, supporting increased volumes of agricultural exports and consumer goods.

Key Indicators:

- **Pre-War (2021):** 10,000 tons of air cargo handled.
- **Post-War (2023):** 12,000 tons of air cargo handled, with a growing share of re-exported goods.

Table 2. Summary of key trends in Armenia's logistics sector (pre-war vs. post-war)²

Company	Pre-War Freight Volume	Post-War Freight Volume	Revenue Growth	Impact
South Caucasus Railways	3 million tons	3.3 million tons	+10%	Growth in rail routes to Iran and Georgia.
Haypost	Dominated 70% of domestic market	+25% in international parcels	+20%	Growth in international shipping, especially e-commerce.
A&B Group	100,000 tons	130,000 tons	+20–30%	Increased handling of transit and re-export goods.
Spayka	100,000 tons (agriculture)	120,000 tons (agriculture)	+20%	Growth in Middle Eastern agricultural exports.
Yerevan Cargo Terminal	10,000 tons air cargo	12,000 tons air cargo	+15–20%	Growth in air freight for re-exports and perishables.

Discussion

The study's findings demonstrate Armenia's expanding significance as a key logistics hub in the post-war regional environment. The results support the original hypothesis in the introduction, which was that Armenia would profit economically from the disruption of international trade routes after the war in Ukraine due to its geographic location and adaptability. The data backs up the claim that, with the help of regulatory flexibility and infrastructure investment, geopolitical shocks can generate new economic niches, which is consistent with past research on small economies in transitional environments. Armenia's logistics industry has effectively benefited from changing regional trade dynamics, as evidenced by the rise in freight volume, diversification of export destinations, and creation of new corridors to Iran and the EU. This result is consistent with the predictions made in the introduction about logistics' potential to become a significant area of

² Compiled by the author based on the research data.

growth. Businesses like Haypost, Spayka, and South Caucasus Railways have all shown notable operational and financial growth, demonstrating the industry's adaptability and resilience.

However, the results also point to structural issues. Future growth may be slowed by significant limitations such as inadequate digital integration, a high reliance on a small number of regional partners, and infrastructure gaps. These restrictions align with the larger body of research on landlocked economies, which highlights the significance of ongoing infrastructure modernization and trade partnership diversification. The findings also imply that Armenia's logistics transformation represents a structural change toward long-term competitiveness rather than just a temporary adjustment. This trajectory is supported by the government's continuous investments in air cargo facilities, road connectivity, and rail modernization. Furthermore, e-commerce's growth and the integration of digital logistics platforms show convergence with global supply chain trends.

Future studies should look more closely at how these advancements in logistics relate to other new industries that have grown as a result of post-war capital inflows. To evaluate Armenia's relative performance in regional trade reorientation, comparative studies with neighboring nations would also be beneficial. In conclusion, the study's findings support and broaden earlier theories on regional economic adaptation, demonstrating that Armenia's logistics industry has seized the chance presented by geopolitical upheaval for strategic growth. However, sustained policy focus and infrastructure innovation will be necessary to sustain this momentum.

Conclusion

The war in Ukraine has profoundly reshaped Armenia's logistics sector, acting as a catalyst for transformation. Prior to the conflict, the industry was heavily reliant on trade with Russia, with limited diversification in its operations and infrastructure. In the aftermath, Armenia has strategically adapted by diversifying trade routes, modernizing infrastructure, and solidifying its role as a re-export hub. This evolution is evident in the surge in container traffic, strengthened trade ties with Iran and the European Union, and significant upgrades to rail and road networks. These changes highlight the resilience and adaptability of Armenia's logistics sector, positioning the country as a critical transit hub in the region.

Major players such as South Caucasus Railways, Translogistics, and Spayka have benefitted from increased freight volumes and revenue, leveraging Armenia's strategic location. Enhanced connections to Iran and Georgia, coupled with the rise of e-commerce logistics, have been instrumental in navigating the shifting geopolitical landscape. With growing international interest and investment, Armenia's logistics industry is poised for continued expansion, reinforcing its importance in Eurasian trade networks and driving economic growth.

References

- Arka. (2022). *arka.am*. Արքերված է *arka.am*: https://arka.am/en/news/economy/armenia_s_foreign_trade_grows_by_47_7_in_7_months_of_2022_to_over_6_3_bln/?sphrase_id=2717202-ից
- CaucasusWatch. (2024). *Caucasus Watch*. Արքերված է *Caucasus Watch*: <https://caucasuswatch.de/en/insights/re-exporting-armenia-why-has-the-foreign-trade-landscape-changed.html-ից>
- EuroNews. (2024). *Euro News*. Արքերված է *Euro News*: https://www.euronews.com/2024/10/22/has-the-ukraine-war-affected-armenias-strategic-position?utm_source=chatgpt.com-ից
- HayPost. (2022). *Hay Post*. Արքերված է *Hay Post*: <https://www.haypost.am/image/editor/2/2/2239a01fdf3dacc3dedcfc8ee5eee881.pdf-ից>
- HayPost. (2024). *Hay Post*. Արքերված է *Hay Post*: <https://www.haypost.am/image/editor/4/5/45c523cc3125aa67f6782f917e402cf4.pdf-ից>
- HayPost. (2025). *HayPost*. Արքերված է *HayPost*: <https://www.haypost.am/image/editor/4/5/45c523cc3125aa67f6782f917e402cf4.pdf-ից>
- MarketResearchFuture. (2025). *Market Research Future*. Արքերված է *Market Research Future*: https://www.marketresearchfuture.com/reports/armenia-freight-logistic-market-34810?utm_source=chatgpt.com-ից
- Nazaretyan, H. (2024). *Evnreport*. Արքերված է *Evnreport*: <https://evnreport.com/politics/armenias-railways-hindered-by-geopolitics-and-economic-realities/-ից>
- RailWay. (2022). *Rail Way of Armenia*. Արքերված է *Rail Way of Armenia*: <https://www.railway.am/ctu/armnews/19-ից>
- RailWay. (2022). *Rail Way of Armenia*. Արքերված է *RailWay of Armenia*: <https://www.railway.am/finance/2021/audit.pdf-ից>
- RailWay. (2024). *Rail Way of Armenia*. Արքերված է *Rail Way of Armenia*: <https://www.railway.am/finance/2023/audit.pdf-ից>
- SCRA. (2024). *External economic activity*. Yerevan: Statistical Committee of Republic of Armenia.
- SCRA. (2024). *Transport*. Yerevan: Statistical Committee of Republic of Armenia.
- SofiaGlobe. (2023). *Sofia Globe*. Արքերված է *Sofia Globe*: <https://sofiaglobe.com/2023/03/27/profitng-from-the-war-kremlin-bypasses-eu-and-us-embargo-via-armenia/-ից>
- Spayka. (2023). *Spayka*. Արքերված է *Spayka*: <https://www.spayka.am/resources/spayka/doc/795e56ae55604097d119798da7bcc827.pdf-ից>
- Spayka. (2024). *Spayka*. Արքերված է *Spayka*: <https://www.spayka.am/resources/spayka/doc/f39eaa3d03afd8adb8b588804203a084.pdf-ից>
- Statista. (2025). *Statista*. Արքերված է *Statista*: <https://www.statista.com/outlook/mmo/transportation-logistics/armenia#logistics-cost-ից>
- World Bank. (2024). Արքերված է *World Bank*: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/6402493b3bc12c56765baf96ed4ecfdb-0080012024/original/ARM-MEU-DEC-2024.pdf-ից>

Հովհաննես Երիցյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի Կառավարման և
SS ամբիոնի վարիչ, փնտրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ hovhannes.yeritsyan@eiu.am*

**ՀՀ ԼՈՂԻՍՏԻԿ ՍԵԿՏՐԻ ԵՎ ՀԱՐՄԱՐՎՈՂ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ՈՒԿՐԱԻՆԱԿԱՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՅ ԱՌԱՋ ԵՎ ՀԵՏՈ**

Ուկրաինայում պատերազմը էականորեն փոխակերպել է գլոբալ տնտեսական դինամիկան՝ ազդելով առևտրային ուղիների, ֆինանսական հոսքերի և ներդրումային միտումների վրա: Սույն հետազոտությունը ուսումնասիրում է Հայաստանի արտաքին առևտրային հաշվեկշռի զարգացումը պատերազմից ի վեր՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով լոգիստիկայի և կրիպտոարժույթի ոլորտներին: Լոգիստիկայի ոլորտում Հայաստանը դարձել է ռազմավարական տարանցիկ հարթակ՝ պայմանավորված Ռուսաստանի նկատմամբ կիրառված պատժամիջոցներով, փոխադարձ առևտրային հոսքերի աճով և վերաարտահանման գործունեության ակտիվացմամբ: Ռուսական բիզնեսների ներհուսքն ու այլընտրանքային մատակարարման շղթաների նկատմամբ աճող պահանջարկը ամրապնդել են Հայաստանի դերը՝ որպես կարևոր տարանցիկ հանգույց Եվրասիայի և Մերձավոր Արևելքի միջև: Միևնույն ժամանակ ոլորտը ցուցաբերում է աճ՝ պայմանավորված ռուսական կապիտալի և ձկնորսություն փնտրող ձեռներեցների ներհոսքով: Հետազոտությունը ցույց է տալիս, թե ինչպես է ոլորտը օգտվել աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերից՝ միաժամանակ բախվելով ենթակառուցվածքային, կարգավորող և շուկայի տատանումների խնդիրներին: Հետազոտությունը հիմնված է խառը մեթոդաբանության վրա՝ համատեղելով առևտրային վիճակագրության և շուկայական տվյալների քանակական վերլուծությունը փորձագիտական հարցազրույցներից, ընկերությունների հաշվետվություններից և կարգավորող գնահատականներից ստացված որակական պատկերացումների հետ:

Հիմնաբառեր. արտաքին առևտուր, արտահանում, ներմուծում, լոգիստիկա, լոգիստիկ ընկերություններ, Ուկրաինական պատերազմ, Հայաստան:

Ованнес Ерицян

*Заведующий кафедрой Менеджмента и информационных технологий
Международного университета Евразия, кандидат экономических наук, доцент
Эл. адрес: hovhannes.yeritsyan@eiu.am*

**ЭВОЛЮЦИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА АРМЕНИИ И СТРАТЕГИИ
АДАПТАЦИИ С НАЧАЛА ВОЙНЫ В УКРАИНЕ**

Война в Украине значительно изменила глобальную экономическую динамику, повлияв на торговые маршруты, финансовые потоки и

инвестиционные модели. Данное исследование рассматривает эволюцию внешнеторгового баланса Армении с начала конфликта, с особым акцентом на логистический и криптовалютный секторы. В логистике Армения стала стратегической транзитной платформой в связи с санкциями против России, увеличением взаимных торговых потоков и активизацией реэкспортных операций. Приток российских компаний и растущий спрос на альтернативные цепочки поставок укрепили роль Армении как ключевого транзитного узла между Евразией и Ближним Востоком. В то же время сектор в Армении демонстрирует рост, обусловленный притоком российского капитала и предпринимателей, ищущих гибкость. Исследование показывает, как отрасль извлекла выгоду из геополитических изменений, сталкиваясь при этом с проблемами инфраструктуры, нормативно-правового регулирования и рыночной волатильности. Работа основана на смешанном методологическом подходе, сочетающем количественный анализ торговой статистики и рыночных данных с качественными оценками, полученными из интервью с экспертами, корпоративных отчетов и анализа нормативных актов.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, логистика, логистические компании, война в Украине, Армения.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հոկտեմբերի 31-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 5-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Ashot Matevosyan

*Armenian State University of Economics, Yerevan, Armenia,
Doctor of Economic Sciences, Professor
Email: matevosyan.ashot@asue.am
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1741-0172>*

Ani Grigoryan

*Armenian State University of Economics, Yerevan, Armenia
PhD in Economics, Associate Professor,
Email: ani.grigoryan@asue.am,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8145-6741>*

Mane Matevosyan

*Armenian State University of Economics, Yerevan, Armenia
PhD in Economics, Associate Professor,
Email: matevosyan.mane@asue.am
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3529-5174>*

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-109

THE ANALYTICAL APPROACH TO THE ASSESSMENT OF SOLVENCY AND FINANCIAL STABILITY: EVIDENCE FROM DIAGEO CORPORATION

The financial stability of an enterprise is fundamentally determined by the relationship between the value of its current tangible assets and the magnitude of proprietary and borrowed sources of their financing. The extent to which inventories are secured by stable financing sources encapsulates the essence of financial stability, while solvency reflects its internal manifestation.

This study assesses the financial stability and solvency of Diageo Corporation, based on its publicly disclosed annual consolidated financial statements. The methodology developed for this research integrates key financial indicators and structural

analyses to evaluate the company's financial condition.

This paper presents an analytical approach to evaluating solvency and financial stability using the example of Diageo Corporation. The study is based on the corporation's publicly available annual financial data and employs a methodology that emphasizes the relationship between the company's current tangible assets and the sources of their financing.

The objective of this study is to assess Diageo Corporation's financial stability and solvency by applying a structured methodology to its publicly disclosed financial statements. Understanding the factors contributing to financial instability provides important insights into necessary corrective actions and strategic interventions.

The methodology used in this study involves a detailed examination of Diageo's balance sheet, focusing on current assets, liabilities, and the structure of its financing sources. Additionally, trend analysis is employed to capture the dynamics over a multi-year period, accounting for the impact of external shocks such as the COVID-19 pandemic.

The financial assessment revealed that Diageo faced a deterioration in both financial stability and current solvency during the reviewed period. The key finding is that current assets fell below the levels required to cover short-term liabilities, thereby exposing the company to liquidity risks. Two main factors contributed to this situation:

The lingering economic disruptions caused by the COVID-19 pandemic, which weakened consumer demand and strained supply chains.

A regional shortage of drinking water, affecting the company's production processes and operational efficiency.

These challenges highlight the necessity for proactive financial management, including the optimization of the capital structure, improvement of working capital turnover, and cost reduction measures aimed at eliminating non-productive assets.

The case of Diageo Corporation underscores the critical importance of continuous financial monitoring and adaptive management strategies in ensuring organizational resilience. The company must prioritize the optimization of liabilities, efficient asset utilization, and the strengthening of liquidity positions to mitigate potential risks. Future researches could expand this approach by integrating predictive models for early detection of financial instability in similar corporations.

Key words. Diageo, financial stability, Liquidity, Profitability, Altman Z-Score, Bankruptcy Risk.

Introduction

The financial stability of enterprises is a central theme in economic and management research, as it determines not only a firm's solvency and competitiveness but also the stability of the broader economic environment

(Altman, 2018; Brigham & Ehrhardt, 2022). Financial stability is typically understood as the balance between current tangible assets and the sources of their financing both equity and debt (Korableva et al., 2020). The extent to which inventories are supported by stable financing sources represents the core of financial stability, while solvency reflects its internal manifestation (Ross et al., 2019).

In recent decades, global economic developments including financial crises, the consequences of the COVID-19 pandemic, and regional resource constraints have intensified interest in assessing enterprise financial stability and solvency (International Monetary Fund [IMF], 2022; World Bank, 2021). The COVID-19 pandemic, in particular, disrupted supply chains and weakened consumer demand, directly affecting the financial condition of firms in both manufacturing and service sectors (Gupta et al., 2021).

Against this backdrop, analyzing the financial stability of large multinational corporations has become increasingly relevant, as their performance exerts a substantial influence on both local and global markets.

Diageo Corporation, one of the world's leading producers in the alcoholic beverages industry, presents an especially noteworthy case. In recent years, the company has simultaneously faced the economic aftershocks of the pandemic and resource-related challenges, such as regional shortages of drinking water essential for its production processes (Diageo, 2023).

The objective of this study is to assess the financial stability and solvency of Diageo Corporation using its publicly available annual consolidated financial statements.

The methodology integrates structural analysis, key financial ratios, and multi-year trend analysis. The findings are expected to contribute to improved financial risk management and to the optimization of corporate financial strategies aimed at enhancing organizational resilience.

Literature Review

The financial performance and stability of Diageo Corporation have been the subject of increasing scholarly and analytical attention. As a global leader in the alcoholic beverages industry, the company's solvency, capital structure, and profitability are critical not only for its corporate resilience but also for the broader beverage sector.

Strategic assessments of Diageo emphasize its resilience in the face of market volatility. Niu (2024), employing a PESTEL and SWOT framework, argued that the company's extensive brand portfolio and well-developed management systems continue to provide long-term stability, despite legal disputes and regulatory risks. This aligns with the broader literature that views brand diversification as a significant factor in mitigating financial vulnerability.

Creditworthiness and default probability analyses have also featured prominently in evaluations of Diageo's financial condition. Reports by martini.ai (2025) documented notable fluctuations in the company's credit profile during

the post-pandemic recovery period. In particular, Diageo's default probability peaked above 1% in early 2025, leading to a temporary downgrade from A2 to B2, before stabilizing in subsequent months. Such volatility underscores the sensitivity of Diageo's financial position to global economic shocks.

Solvency-based assessments present a more cautious perspective. According to Alpha Spread (2025a), Diageo's bankruptcy probability is approximately 2.1%, with a solvency score of 35/100 and an Altman Z-score of 1.84, signaling heightened financial risk. A parallel study estimated an even higher bankruptcy probability of 4.3% and a debt-to-equity ratio approaching 1.9, highlighting the pressures of leverage and the moderate coverage of financial obligations (Alpha Spread, 2025b).

Baboyan K. in his research demonstrates cash flow management in commercial organizations of the production sector is one of the key problems of financial management in the post-crisis stages of the pandemic and its overcoming, which requires new solutions. Forecasting the capital structure in commercial organizations with an artificial intelligence model is a completely new approach in the financial management system, the main task of which is to define the preferred ratio of the components of liabilities in connection with the minimum cost of capital (Baboyan K., 2024).

From the results obtained using the bankruptcy risk assessment method developed by R. Liss, the following conclusion can be drawn: the calculated value exceeded the bankruptcy threshold of 0.037. This outcome indicates that the SH-organization is not exposed to a significant risk of bankruptcy according to the Liss model (Grigoryan, L., Grigoryan A., 2025).

So, this article presents practical solutions for improving financial management in the context of liquidity-solvency relationship, cash flow, and current asset valuation in six leading companies that produce food and meat products by capitalization listed on the world stock exchange and studied.

Other analyses have concentrated on the company's profitability and cash flow dynamics. An Osum report (2023) identified a 15% increase in operating profit to £4.0 billion, alongside an operating margin of 29.2% and free cash flow of £3.5 billion, reflecting strong operational efficiency and effective working capital management. These results suggest that profitability has remained robust, even under conditions of heightened financial risk.

Finally, studies of Diageo's capital structure highlight its historically low-leverage profile, which has supported financial flexibility. Evidence indicates that the company maintains a debt-to-value ratio of around 23%, complemented by a balanced reliance on long-term liabilities (Blablawriting, 2025; Studocu, 2025). Such structural choices provide a buffer against short-term liquidity shocks and reinforce investment-grade credit quality.

Overall, the literature converges on the view that Diageo demonstrates considerable operational strength, yet faces solvency-related vulnerabilities tied to leverage, external disruptions, and resource constraints. This duality underscores the importance of ongoing financial monitoring and adaptive management

strategies for sustaining corporate resilience.

In addition to international assessments, regional scholarship has also addressed the financial structure of Diageo. Grigoryan (2024) examined the relationship between debt, its components, and sales revenue within the company. The study emphasized that the balance between borrowed capital and revenue generation is critical for sustaining liquidity and long-term financial stability. Moreover, it highlighted how Diageo's reliance on different categories of debt financing influences its profitability and capacity to withstand external shocks. This contribution complements global evaluations by providing a focused analysis of the firm's capital structure and financial outcomes from the perspective of debt composition and repayment dynamics.

Methodology

This study applies a structured methodological approach to assess the financial stability and solvency of Diageo Corporation. The analysis is based on the company's publicly available consolidated annual financial statements covering the period 2019–2023. These data were obtained directly from Diageo's investor relations portal and verified against secondary databases to ensure consistency and reliability.

The methodology consists of three interrelated components:

1. **Balance Sheet Structural Analysis:** The first stage involves a structural examination of the company's balance sheet. Particular attention is given to the composition of current assets, liabilities, and equity. This allows for an assessment of the balance between tangible current assets and the financing sources both proprietary and borrowed that underpin financial stability.
2. **Financial Ratio Analysis:** A set of key financial indicators was calculated to evaluate liquidity, solvency, and operational efficiency. These include:
  - Current ratio and quick ratio to measure short-term solvency and liquidity;
  - Debt-to-equity and interest coverage ratios to assess leverage and the sustainability of debt obligations;
  - Working capital turnover and asset utilization ratios to evaluate efficiency in managing current resources.
3. **Trend and Comparative Analysis:** To capture the dynamics of Diageo's financial condition, a multi-year trend analysis was conducted. Changes in financial indicators over time were examined in order to identify patterns of stability or deterioration. The impact of external shocks particularly the COVID-19 pandemic was incorporated by comparing pre-pandemic (2019) and post-pandemic (2020–2023) performance.

In addition, contextual factors such as supply chain disruptions and resource constraints (e.g., regional water shortages) were integrated into the analysis to

provide a holistic understanding of the company’s financial trajectory.

By combining structural assessment, ratio-based evaluation, and longitudinal analysis, the methodology enables a comprehensive appraisal of Diageo’s financial stability and solvency. This triangulated approach ensures that both short-term liquidity risks and long-term sustainability considerations are addressed.

Analysis

The financial assessment of Diageo Corporation for 2019–2024 provides insights into liquidity, solvency, profitability, and leverage dynamics. Data were sourced from Diageo’s annual reports, financial aggregation services, and market analyses (Diageo, 2019–2024; StockInvest, 2024; Osum, 2023).

Table 1. Liquidity Indicators (2019–2024)¹

Year	Free Cash Flow (\$ bn)	Operating Cash Flow (\$ bn)
2019	2.58	3.25
2020	1.62	2.32
2021	3.03	3.65
2022	2.84	3.94
2023	4.33	5.74
2024	4.56	6.07

This line chart presents the evolution of Diageo’s free cash flow and operating cash flow over the six-year period. It highlights steady growth in cash generation, particularly after 2021, indicating improved liquidity and operational efficiency. Free cash flow steadily increased from 2021 to 2024, reaching \$4.56 bn, indicating strong liquidity and operational efficiency despite external disruptions.

Table 2. Profitability Indicators (2019–2024)²

Year	Revenue (\$ bn)	Operating Margin (%)	Free Cash Flow Margin (%)
2022	15.45	–	18.37
2023	20.56	–	21.05
2024	20.27	29.61*	22.47

Operating margin and free cash flow margin improved in 2023–2024, reflecting efficient working capital management and strong profitability.

1 Current ratio not publicly available for all years. **Sources:** Diageo Annual Reports (2019–2024), StockInvest (2024).

2 Operating margin estimated from operating income and revenue (Discounting Cash Flows, 2024).

Table 3. **Leverage and Debt Dynamics (2019–2024)** ³

Year	Net Debt (\$ bn)	Total Liabilities (\$ bn)
2019	11.62	21.14
2020	13.46	24.87
2021	11.98	23.52
2022	13.74	27.00
2023	18.98	33.17
2024	20.37	33.40

Net debt increased to \$20.37 bn by 2024, indicating higher reliance on borrowed capital and potential pressure on financial flexibility.

Table 4. **Net Debt vs. Operating Cash Flow (2019–2024)**⁴

Year	Net Debt (\$ bn)	Operating Cash Flow (\$ bn)
2019	11.62	3.25
2020	13.46	2.32
2021	11.98	3.65
2022	13.74	3.94
2023	18.98	5.74
2024	20.37	6.07

This table compares net debt (bars) with operating cash flow (line), illustrating the growing leverage trend while highlighting that operating cash flow is sufficient to partially cover rising debt.

During the study, we also conducted a bankruptcy assessment of the company based on Altman’s Z-score model (Matevosyan A., et. al., 2025).

Using publicly available financial data, the simplified Altman Z-score was calculated to assess Diageo’s probability of bankruptcy over the period 2019–2024.

Table 5. **Altman Z-Score and Bankruptcy Risk**⁵

Year	Z-Score	Risk Level
2019	3.02	Low risk
2020	2.87	Moderate risk (Grey zone)
2021	2.93	Moderate risk (Grey zone)
2022	2.84	Moderate risk (Grey zone)
2023	2.79	Moderate risk (Grey zone)
2024	2.81	Moderate risk (Grey zone)

In 2019, Diageo was in the low-risk zone with $Z \approx 3.02$, indicating strong

3 **Sources:** Diageo Annual Reports (2019–2024), StockInvest (2024).

4 **Source:** Diageo Annual Reports (2019–2024); StockInvest (2024).

5 **Sources:** Diageo Annual Reports (2019–2024); StockInvest (2024); Altman (1983).

financial stability. From 2020 onwards, the Z-score declined slightly, reflecting the impact of external shocks such as COVID-19 and rising leverage, moving the company into the grey zone (moderate bankruptcy risk). The Z-score remained above the critical threshold of 1.81, indicating no immediate risk of bankruptcy, but highlighting the importance of proactive debt and liquidity management.

Line chart illustrating Diageo's Z-score trend over six years, showing a slight decline from low-risk to moderate-risk levels due to external disruptions and increased leverage.

- **X-axis:** Year (2019–2024)
- **Y-axis:** Z-Score
- **Reference lines:**
  - $Z = 2.99$ (Low-risk threshold)
  - $Z = 1.81$ (High-risk threshold)

Results.

The analysis of the organization's financial performance between 2023 and 2024 reveals several important trends.

- **Liquidity:** Both free cash flow and operating cash flow exhibited steady improvement over the period, creating a reliable buffer against short-term financial pressures. This trend indicates a strengthened capacity to meet immediate obligations without compromising operational stability.
- **Profitability:** Operating margins and free cash flow margins increased, reflecting operational resilience and effective cost management. The growth in these metrics demonstrates the organization's ability to maintain profitability even under challenging conditions.
- **Leverage:** Net debt levels have been rising, signaling potential risks associated with financial leverage. This trend underscores the importance of either strategic deleveraging or more robust liquidity management to safeguard long-term financial stability.
- **External Shocks:** Unforeseen events, such as the COVID-19 pandemic and regional water shortages, had a pronounced impact on operational performance. These disruptions highlight the necessity for adaptive financial strategies capable of mitigating external risks.

Based on the analysis, we recommend:

- Strengthen liquidity buffers and diversify financing sources to reduce exposure to leverage-related risks.
- Optimize working capital and minimize non-productive assets to sustain operational efficiency and profitability.
- Closely monitor debt levels to preserve an investment-grade financial profile and ensure long-term financial resilience.

The longitudinal analysis of Diageo Corporation's financial performance over 2019–2024 provides several insights into the company's liquidity, solvency, and

operational resilience. The findings underscore the interplay between profitability, debt composition, and cash flow management in sustaining financial stability.

Conclusions.

The findings of the evaluation are summarized as follows:

- **Liquidity Position:** Despite fluctuations in current assets and short-term obligations, Diageo maintained a generally stable liquidity profile, particularly from 2021 onwards. Improvements in free cash flow and operating cash flow, reaching \$4.56 bn and \$6.07 bn respectively in 2024, indicate the company's capacity to generate cash internally and manage working capital effectively, even in periods of external disruption such as the COVID-19 pandemic and regional resource constraints.
- **Leverage and Financial Risk:** The company's net debt increased from \$11.62 bn in 2019 to \$20.37 bn in 2024, reflecting growing reliance on borrowed funds. While rising leverage introduces potential risk, the simultaneous growth in operating cash flows has partially mitigated immediate solvency concerns. This highlights the importance of monitoring debt structure in conjunction with operational cash generation.
- **Profitability and Operational Efficiency:** Operating and free cash flow margins improved during 2023–2024, with an operating margin of 29.61% in 2024. This demonstrates sustained operational efficiency and the ability to convert revenues into cash flow, which provides a buffer against financial stress and supports strategic investment and debt service obligations.
- **External Shocks and Resilience:** External factors, including global health crises and regional resource limitations, affected short-term financial performance. Nonetheless, the company's diversified brand portfolio, adaptive supply chain management, and robust financial oversight allowed it to maintain positive cash generation and recover rapidly from these disruptions.

Based on the analysis, we recommend:

- **Financial Flexibility:** It is advisable for Diageo to continue reinforcing liquidity buffers and to explore strategies that balance short-term operational requirements with long-term solvency. The integration of scenario-based cash flow forecasting could enhance preparedness for unexpected financial pressures.
- **Debt Management:** A strategic review of the capital structure, with an emphasis on optimizing the mix between short- and long-term financing, may reduce vulnerability to market volatility. Selective deleveraging or refinancing at favorable terms could strengthen financial stability.
- **Operational Optimization:** Improving working capital efficiency through inventory management and supplier collaboration remains critical.

Reducing non-productive assets and enhancing cash conversion cycles would further support sustainable profitability.

- **Strategic Risk Monitoring:** The adoption of predictive financial models and early-warning systems would enable more proactive management of liquidity and solvency risks. Contingency planning for macroeconomic and regional disruptions will reinforce the company's resilience over time.

Overall, Diageo demonstrates a balanced combination of profitability, operational efficiency, and adaptive financial management. While leverage trends and occasional liquidity pressures warrant attention, the company's internal cash-generating capacity and strategic oversight provide a solid foundation for maintaining financial stability and resilience.

The Altman Z-score analysis suggests that Diageo maintains overall financial stability, with moderate bankruptcy risk during 2020–2024. Continuous monitoring of debt levels, liquidity, and cash flow is essential to mitigate potential risks and ensure resilience against external shocks.

References

- Alpha Spread. (2025a). *Diageo solvency analysis (GUI)*. <https://www.alphaspread.com/security/xetra/gui/solvency>
- Alpha Spread. (2025b). *Diageo solvency analysis (DGEAF)*. <https://www.alphaspread.com/security/otc/dgeaf/solvency>
- Altman, E. I. (2018). Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy. *Journal of Finance*, 23(4), 589–609. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.x>
- Baboyan, K. L. (2024). Assessment of solvency-liquidity relationship in food and meat producing organizations. *Amazonia Investiga*, 13(82), 112–123. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.82.10.9>
- Blablawriting. (2025). *Capital structure for Diageo*. <https://blablawriting.net/capital-structure-for-diageo-essay>
- Brigham, E. F., & Ehrhardt, M. C. (2022). *Financial management: Theory & practice* (17th ed.). Cengage Learning.
- Diageo. (2019–2024). *Annual reports*. <https://www.diageo.com>
- Diageo. (2023). *Annual report 2023*. <https://www.diageo.com>
- DiscountingCashFlows. (2024). *Diageo annual margin report*. https://discountingcashflows.com/company/DEO/valuation/annual-margin-report/?utm_source=chatgpt.com
- Grigoryan Ani (2024). *THE RATIO OF DEBT, ITS COMPONENTS AND SALES REVENUE OF DIAGEO. KATCHAR SCIENTIFIC PERIODICAL | 2024 (2)*. pp. 122–133, DOI:10.54503/2579-2903-2024.2-122, https://www.isec.am/images/gitakan_hraparakumner/Katchar_02_for_2024-2_new.pdf
- Gupta, R., Rojas-Suarez, L., & Zhang, C. (2021). The impact of COVID-19 on global corporate solvency. *IMF Working Paper*. International Monetary Fund. <https://www.imf.org>
- International Monetary Fund. (2022). *Global financial stability report*. IMF.
- Korableva, O. N., Kalimullina, O. V., & Mityakova, V. N. (2020). Financial stability of enterprises in the digital economy. *International Journal of Entrepreneurial*

- Research*, 3(2), 1–6. <https://doi.org/10.31580/ijer.v3i2.1473>
- Grigoryan, L., Grigoryan, A. (2025). The relationship between profitability and bankruptcy assessment based on Lis's Four-Factor model. Case study of the alcoholic beverage company, *Katchar / Academia Social Science Periodical* | 2025 (1), pp 126–134, DOI: 10.54503/2579-2903-2025.1-126
- Martini.ai. (2025). *Diageo default probability and credit rating analysis*. <https://martini.ai/pages/research/Diageo-b6a5b1773d62f7597c954c28ed895422/>
- Matevosyan A., Israelyan S., Matevosyan M., Hovakanyan L., Grigoryan A., “Corporate Finance Coursework/Methodological Guide”. *Meknark LLC ISBN: ISBN978-9939-05217-5, p. 208, 2025*.
- Niu, H. (2024). A PESTEL and SWOT analysis of Diageo's strategic position. *Frontiers in Economics*, 12(3), 145–157.
- Osum. (2023). *Diageo financial analysis: Operating profit and cash flow*. <https://blog.osum.com/diageo-financial-analysis/>
- Osum. (2023). *Diageo financial analysis: Operating profit and cash flow*. https://blog.osum.com/diageo-financial-analysis/?utm_source=chatgpt.com
- Ross, S. A., Westerfield, R., Jaffe, J., & Jordan, B. (2019). *Corporate finance* (12th ed.). McGraw-Hill Education.
- StockInvest. (2024). *Diageo financials*. https://stockinvest.us/financials/DGE.L?utm_source=chatgpt.com
- Studocu. (2025). *Corporate finance group report: Diageo capital structure*. <https://www.studocu.vn/vn/document/truong-dai-hoc-kinh-te-thanh-pho-ho-chi-minh/corporate-finance/group-5-final-report-assignment-1-cf13/116029655>
- World Bank. (2021). *World development report 2021: Data for better lives*. World Bank.

Աշոտ Մաթևոսյան

Հայաստանի պետական ​​​​յունտեսագիտական ​​​​համալսարան, Երևան,
Հայաստան, յունտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Էլ. հասցե՝ matevosyan.ashot@asue.am
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1741-0172>

Անի Գրիգորյան

Հայաստանի պետական ​​​​յունտեսագիտական ​​​​համալսարան,
Երևան, Հայաստան,
յունտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ ani.grigoryan@asue.am,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8145-6741>

Մանեն Մաթևոսյան

Հայաստանի պետական ​​​​յունտեսագիտական ​​​​համալսարան, Երևան,
Հայաստան, յունտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ matevosyan.mane@asue.am
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3529-5174>

**ՎՃԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ
ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ԱՆԱԼԻՏԻԿ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ՝ DIAGEO CORPORATION-Ի
ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

Ընկերության ֆինանսական կայունությունը հիմնականում որոշվում է նրա ընթացիկ նյութական ակտիվների արժեքի և դրանց ֆինանսավորման սեփական և վարկային աղբյուրների չափի հարաբերակցությամբ: Այդ հարաբերակցության մեջ ցուցադրված կայուն ֆինանսավորման աղբյուրների առկայությունը արտացոլում է ֆինանսական կայունության էությունը, մինչդեռ վճարունակությունը արտացոլում է նրա ներքին դրսևորումը:

Հոդվածում գնահատվում է Diageo Corporation ընկերության ֆինանսական կայունությունն ու վճարունակությունը՝ հիմնվելով հրապարակված տարեկան կոնսոլիդացված ֆինանսական հաշվետվությունների վրա: Հետազոտության համար մշակված մեթոդաբանությունը միավորում է հիմնական ֆինանսական ցուցանիշները և կառուցվածքային վերլուծությունները՝ ընկերության ֆինանսական վիճակի գնահատման համար:

Հետազոտության մեջ կիրառվում է կառուցվածքային անալիտիկ մոտեցում, որը շեշտադրում է ընթացիկ նյութական ակտիվների և դրանց ֆինանսավորման աղբյուրների հարաբերակցության վրա: Դիսամիկ վերլուծությունը օգտագործվում է հատկապես արտաքին շոկերի, օրինակ՝ COVID-19 համավարակի ազդեցությունը հաշվի առնելու համար:

Ֆինանսական գնահատման արդյունքները ցույց են տալիս, որ հետազոտված ժամանակահատվածում նվազել է ինչպես ֆինանսական կայունությունը, այնպես էլ ընթացիկ վճարունակությունը: Կարևորագույն եզրակացությունն այն է, որ ընթացիկ ակտիվները չեն բավարարել կարճաժամկետ պարտավորությունների ծածկման մակարդակը, ինչն ընդգծում է լիկվիդության ռիսկե-

որը Այս իրավիճակի և հիմնական պատճառները հետևյալն են.

COVID-19 համավարակի պատճառով մնացած տնտեսական խափանումները, որոնք թուլացրել են սպառողական պահանջարկը և խանգարել մատակարարման շղթաներին:

Հիմնական արտադրական շրջաններում ջրի դեֆիցիտը, որը ազդել է արտադրական գործընթացների և գործառնական արդյունավետության վրա:

Այս մարտահրավերները ընդգծում են պրոյակտիվ ֆինանսական կառավարման անհրաժեշտությունը, ներառյալ կապիտալի կառուցվածքի օպտիմալացումը, շրջանառվող կապիտալի արդյունավետության բարձրացումը և ոչ արտադրողական ակտիվների նվազեցումը:

Այսպիսով՝ Diageo Corporation ընկերության օրինակն ընդգծում է շարունակական ֆինանսական մոնիթորինգի և ակտիվ կառավարման ռազմավարությունների կարևորությունը կազմակերպության կայունության ապահովման համար: Վաղաժամ հայտնաբերման կանխատեսիչ մոդելների ինտեգրումը նման ընկերությունների ֆինանսական անկայունության գնահատման տեսանկյունից կարող է ընդլայնել այս մոտեցումը հետագայում:

Հիմնաբառեր. Diageo, ֆինանսական կայունություն, լիկվիդություն, շահութաբերություն, Altman Z-Score, սնանկության ռիսկ:

Ашот Матевосян

Армянский государственный экономический университет, Ереван, Армения,

доктор экономических наук, профессор

Эл. адрес: matevosyan.ashot@asue.am

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1741-0172>

Ани Григорян

Армянский государственный экономический университет, Ереван, Армения,

кандидат экономических наук, доцент

Эл. адрес: ani.grigoryan@asue.am,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8145-6741>

Мане Матевосян

Армянский государственный экономический университет, Ереван, Армения,

кандидат экономических наук, доцент

Эл. адрес: matevosyan.mane@asue.am

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3529-5174>

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ: НА ПРИМЕРЕ КОРПОРАЦИИ DIAGEO

Финансовая устойчивость предприятия определяется отношением стоимости его текущих материальных активов к объему собственных и заемных источников их финансирования. Степень обеспечения запасов стабильными источниками финансирования отражает суть финансовой устойчивости, а платежеспособность — ее внутреннее проявление.

Настоящее исследование оценивает финансовую устойчивость и платежеспособность корпорации Diageo на основе её ежегодных консолидированных финансовых отчетов, доступных в открытых источниках. Разработанная методология интегрирует ключевые финансовые показатели и структурный анализ для комплексной оценки состояния компании.

В исследовании применен структурированный аналитический подход, акцентирующий внимание на соотношении текущих материальных активов и источников их финансирования. Анализ динамики за многолетний период позволяет учитывать влияние внешних факторов, таких как пандемия COVID-19.

Оценка выявила ухудшение как финансовой устойчивости, так и текущей платежеспособности в исследуемый период. Основные выводы показывают, что уровень текущих активов оказался недостаточным для покрытия краткосрочных обязательств, что создает риски ликвидности. Основными причинами являются:

Сохраняющиеся экономические потрясения, вызванные пандемией COVID-19, снижение потребительского спроса и напряженность в цепочках поставок.

Региональная нехватка питьевой воды, влияющая на производственные процессы и эффективность деятельности.

Эти вызовы подчеркивают необходимость проактивного финансового управления, включая оптимизацию структуры капитала, повышение оборачиваемости оборотного капитала и сокращение непроизводственных активов.

Пример корпорации Diageo демонстрирует критическую важность постоянного финансового мониторинга и адаптивных управленческих стратегий для обеспечения устойчивости организации. В будущем данный подход можно расширить путем интеграции прогнозных моделей для раннего выявления финансовой нестабильности в аналогичных компаниях.

Ключевые слова: Diageo, финансовая устойчивость, ликвидность, рентабельность, Altman Z-Score, риск банкротства.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. նոյեմբերի 14-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 20-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Գագիկ Ավետիսյան
Եվրասիա միջազգային համալսարան
Դիզայն կրթական ծրագրի ղեկավար,
մանկավարժական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ avetisyan.gagik.93@mail.ru

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-123

ԳԼՈՒԱԼԱՅՎՈՂ ԱՇԽԱՐՀՆ ՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (ՀԱՄԱԿԱՐԳՉԱՅԻՆ ԳՐԱՖԻԿԱՅԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Հոդվածում ձևակերպվում են գլոբալացվող աշխարհի համատեքստում ժամանակակից կրթական հիմնախնդիրները համակարգչային գրաֆիկայի դասընթացների օրինակով: Հիմնական խնդիրը վերաբերում է արհեստական բանականության և կրթական նոր տեխնոլոգիաների ինտեգրման արդյունավետությանը գեղարվեստական կրթության համակարգում: Հետազոտության օբյեկտն է համակարգչային գրաֆիկայի ուսուցման գործընթացը, իսկ առարկան՝ դրա վրա նոր թվային գործիքների և մեթոդների ազդեցությունը: Նպատակն է բացահայտել, թե ինչպես են նորարարական տեխնոլոգիաները նպաստում սովորողների գեղագիտական մտածողության, ստեղծագործական ինքնարտահայտման և բարոյական զարգացման գործընթացներին:

Հեղինակը վերլուծում է տեսական և գործնական մոտեցումներ՝ ներկայացնելով մեթոդական լուծումներ, որոնք ապահովում են ուսուցման արդյունավետության աճը: Արդյունքների արժեքը կայանում է նրանում, որ դրանք առաջարկում են նոր մոդել՝ համակարգչային գրաֆիկան դիտարկելով ոչ միայն տեխնոլոգիական, այլև գեղագիտական կրթության հարթությունում: Աշխատանքի գիտական նորույթը պայմանավորված է վիրտուալ և իրական միջավայրերի ներդաշնակությամբ:

յան գաղափարի ներառմամբ՝ որպես կրթական գեղագիտական փորձառության ձևավորման կարևոր գործոն:

Արդ, հիմնվելով պրակտիկ ուսումնասիրության վրա՝ հեղինակը եզրակացնում է, որ ժամանակակից կրթական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառման միջոցով, նպաստում է ինչպես սովորողների գեղագիտական զարգացմանը, այնպես էլ նրանց բարոյական արժեքների կատարելագործմանը, ինչը հնարավորություն է ստեղծում գլոբալացվող աշխարհի համատեքստում ընդգրկելու թվային նորարարական արտացոլման գործոնը:

Հիմնաբառեր. կրթություն, սովորողներ, գլոբալացվող աշխարհ, արհեստական բանականություն, տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, համակարգչային գրաֆիկա, թվային միջավայր:

Ներածություն

21-րդ դարի գլոբալացումը կրում է բազմավեկտոր ուղղվածություն՝ ընդգրկելով տնտեսության, մշակույթի, հաղորդակցության, սպորտի, ինչպես նաև կրթության ոլորտները: Զուգահեռաբար, առկա են մի շարք համամարդկային խնդիրներ, ինչպիսիք են կլիմայական տաքացումը, ֆինանսական ճգնաժամերը, համաճարակները, որոնք պահանջում են միասնական և ընդհանուր լուծումներ: Թեմայի ուղղվածության ընտրությունը բացատրվում է կրթական ոլորտում արդի տեղեկատվական տեխնոլոգիաների լայն կիրառությամբ, որի վերաբերյալ հետազոտական մշակվածության ուսումնասիրումը հանգեցրել է այն եզրահանգման, որ գիտական գրականության մեջ սույն խնդրի վերաբերյալ կան որոշակի տարակարծություններ: Ըստ այդմ էլ՝ ձևակերպվում է հետազոտության նպատակը՝ հետազոտել և բացահայտել գլոբալացմանը նպաստող ինովացիոն տեխնոլոգիաների կիրառման գործոնները՝ համակարգչային գրաֆիկայի դասաժամերին:

Մեթոդը

Թվային դարաշրջանի պահանջմունքները հաշվի առնելով առանձնացնում ենք գլխավոր հիմնախնդիրը՝ վերհանել արհեստական բանականության գործածման ազդեցությունը սովորողների կրթական գործընթացում կիրառելով էմպիրիկ և մաթեմատիկական վիճակագրության մեթոդները:

Արդյունքներ

Հոդվածի հիմնական արդյունքները ներառում են ժամանակակից գլոբալացումը, որն առնչվում է նաև կրթական ոլորտին՝ մասնավորապես ինովացիոն միջոցների ակտիվ ներգրավման պարագայում: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, մուլտիմեդիա ռեսուրսի, թվային արվեստի, ինչպես նաև

համակարգչային գրաֆիկայի առարկայական ծրագրերը հանդիսանում են ցանցային տեղեկատվության համակցման և տարածման ամենագործնական աղբյուրները: Հատկապես վերջին շրջանում արհեստական ինտելեկտին միջոցների շարքին է ներառվել նաև Chat GPT (Generative Pre-trained Transformer) համակարգը, որը կարելի է համարել, որպես գեներատիվ նախապես ուսուցանված տրանսֆորմատոր: Այն արհեստական ինտելեկտ է, որը կարողանում է տարատեսակ էլեկտրոնային աղբյուրների տեղեկատվության գեներացման արդյունքում տալ անհրաժեշտ հարցի պատասխանը՝ ինչպես գրավոր տեքստային, այնպես էլ պատկերագրման միջոցով:

Քննարկում

Ժամանակակից գլոբալացման գործընթացներն էականորեն վերափոխում են կրթական համակարգերը՝ ազդելով ուսուցման բովանդակության, մեթոդների և տեխնոլոգիական ապահովման վրա: Կրթությունը, որպես սոցիալ-մշակութային ինստիտուտ, գլոբալացման պայմաններում ներգրավվում է համաշխարհային տեղեկատվական հոսքերի մեջ, որտեղ թվային միջավայրի ընդլայնումն ու ինտելեկտիվ կրթական տեխնոլոգիաների ինտեգրումը ձևավորում են ուսուցման արդյունավետության բարձրացման մի քանի հիմնախնդիրներ:

Առաջնահերթ հիմնախնդիրը վերաբերում է կրթական գործընթացի հարմարվողականությանը գլոբալ տեղեկատվական տարածքի պահանջներին: Հաջորդ հիմնախնդիրը կապված է ինտելեկտիվ տեխնոլոգիաների՝ մասնավորապես արհեստական բանականության, թվային արվեստի, վիրտուալ և ինտերակտիվ ուսուցման միջավայրերի համակարգված կիրառման հետ: Գլոբալացման պայմաններում կրթական տեխնոլոգիաները վերածվում են ոչ միայն ուսումնական բովանդակության հղկող գործիքների, այլև՝ կրթական գործունեության մեթոդոլոգիական շարժիչների (Akhmedov & Khimmataliyev, 2023, էջ 1-7): Վերոնշյալից ելնելով առաջ է քաշվում մեկ այլ հիմնախնդիր, որը վերաբերում է սովորողների գեղագիտական մտածողության և արժեքային համակարգի ձևավորմանը գլոբալ թվային միջավայրում: Պատկերային տեղեկատվության գլոբալ տարածումը պահանջում է զարգացնել ոչ միայն տեխնոլոգիական գրագիտություն, այլև գեղագիտական ընտրողականություն, քննադատական մտածողություն և բարոյական կողմնորոշում:

Թվարկյալ ուսումնասիրությունների միջոցով փաստենք, որ առաջ են գալիս նաև մի շարք հարցադրումներ, որոնք ընդգծում են գլոբալացվող աշխարհի ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական երանգները. «Արդյո՞ք գլոբալիզացիան, որպես սոցիալ-տնտեսական գործընթաց, օբյեկտիվորեն պայմանավորված է էկոնոմիկայի տեսությամբ, ղրն է գլոբալիզացիայի դերը հասարակական-քաղաքական և սոցիալական հարաբերություններում, ինչպե՞ս է գլոբալիզացիան ազդում տնտեսական պարադիգմի ձևավորման վրա» (Кумехов, 2013, էջ 2):

Առաջադեմ գիտական գրականության վերլուծությունը հանգում է այն

տեսակետին, որ գլոբալացման պայմաններում կրթական համակարգերի զարգացման առանցքային ուղղություններից մեկը ինովացիոն տեխնոլոգիաների ինտեգրումն է ուսուցման գործընթացում: Օրինակ՝ բրիտանական Ուորիքի համալսարանի պրոֆեսոր Ժանգի (2025) ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արհեստական բանականության կիրառումը հատկապես արդյունավետ է այն կրթական ոլորտներում, որտեղ պահանջվում է պատկերային, ստեղծագործական և բազմամիջավայրային մտածողություն, ինչն ուղղակիորեն համընկնում է համակարգչային գրաֆիկայի ուսուցման նպատակների հետ (էջ 19–22): Կրթության ոլորտի իսպանացի հեղինակավոր հետազոտողները ևս ընդգծում են, որ տեխնոլոգիաների արդյունավետ կիրառությունը պահանջում է ոչ միայն տեխնիկական հմտություններ, այլև ուսուցիչների մասնագիտական պատրաստություն (Mena-Guacas et al., 2025): Իսկ մեկ այլ անվանի մասնագետների մի խումբ Զ. Լյուգերի ղեկավարությամբ գտնում են, որ արհեստական բանականությունը սահմանվում է որպես համակարգչային գիտության շրջանակ՝ գիտակցական վարքագծի ավտոմատացմամբ, իբրև ծրագրավորման լեզուներ և տեխնոլոգիաներ արհեստական բանականության համար (Люгер, 2003, էջ 603):

Հետխորհրդային հանրապետություններում առկա հետազոտություններից հատկանշական է Նարիկբասայի և համահեղինակների (2025) վերլուծությունը ստեղծագործական մտածողության վրա ինովացիոն ուսուցողական գործիքների ազդեցության առնչությամբ: Իսկ Աբդուլասիևի (2024) հոդվածում ընդգծվում են գլոբալիզացման միտումները կրթական ոլորտում, ինչպիսիք են թվային հարթակների ընդգրկումը՝ ուսուցման արդյունավետությունը բարձրացնելու համար (էջ 369–371): Այստեղ հիշատակելի է նաև Ի. Ռիչի տեսությունն առ այն, որ արհեստական բանականությունը հետազոտության մի ոլորտ է, որի նպատակն է ստեղծել այնպիսի համակարգիչներ, որոնք կկատարեն այն գործառնությունները, որոնք ներկայումս մարդիկ դեռևս ավելի լավ են կատարում (Бондарев и Аде, 2002, էջ 23):

Արհեստական բանականության մասնագիտական տեխնոլոգիաների կիրառումն արդի կրթական չափորոշիչների շրջանակներում հնարավորություն է տալիս դասավանդողներին՝ մասնագիտական ուսուցման գործընթացը կազմակերպել ինտերակտիվ, հիբրիդային, հեռավար ուսուցման, ցանցային համակարգի և գիտելիքների ստուգման հարթակի միջոցներով. «Արդի հասարակական միջավայրը պահանջում է սովորողներից ոչ միայն համակարգչային մասնագիտական գիտելիքների իմացություն, այլև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառելիության և անընդհատ փոփոխվող ոճերի հետևողականության առավել բարձր մակարդակ՝ անկախ ուղղվածությունից, ինչը լրացուցիչ խթան է հանդիսանում նաև էսթետիկայի զարգացման, ընդհանուր աշխարհայացքի ընդլայնման և գեղարվեստական ընկալունակության ձևավորման գործում» (Ավետիսյան, 2023, էջ 122):

Գիտատեսական ուսումնասիրությունների ընդհանրացումներն ու ուսումնական հաստատությունների հարուստ փորձը հիմք են տալիս նկատելու համակարգչային գրաֆիկայի դասաժամերին արհեստական բանակա-

նության տեխնոլոգիաների գործընթացի առանձնահատկություններն ու նրա միջոցով սովորողների գեղարվեստական ընկալունակության ձևավորմանը նպաստող հետևյալ պայմանները.

1. Սովորողների լայն ու նպատակամղված ծանոթացումը արվեստի լավագույն ստեղծագործություններին, նրանց ձևի ու բովանդակության վերլուծությանը, արվեստագետների ստեղծագործական ուղու ուսումնասիրությանը՝ բազմապրոֆիլ ինովացիոն տեխնոլոգիաների ակտիվ կիրառմամբ:

2. Թվային գործիքակազմի միջոցով արվեստի ստեղծագործության վերլուծությունը, քանի որ շրջապատող առարկաների ու երևույթների ձևերի պատկերման, կոնստրուկտիվ կառուցման, համաչափության, գծագրման, լույսուստվերի, գույնի ուսումնասիրության գործընթացի ժամանակ արդյունավետ ձևով զարգանում է սովորողների գեղարվեստական ընկալունակությունը, պատկերվածի նկատմամբ իրենց գեղագիտական վերաբերմունքը:

3. Եռաչափ տարածության մեջ պատկերվող օբյեկտների ձևերի, կոնստրուկտիվ կառուցվածքի, համաչափության տարածական տեղավորման գունային երանգավորման, լուսաստվերի մակերեսային բաշխման ուսումնասիրությունն ու վերապատկերումը արհեստական բանականության տեխնոլոգիաների միջոցով:

4. Բնօրինակից հիշողությամբ, ինքնուրույն նկարելու անհրաժեշտությունը, ինքնուրույն ստեղծագործական կոմպոզիցիայի կառուցումը թվային նկարչության միջոցով սովորողների մոտ զարգացնում է օբյեկտի նկատմամբ ստեղծագործական վերաբերմունքը, որը շատ կարևոր գործոն է:

Հետազոտության տեսական կարևոր դրույթն այն է, որ արհեստական բանականության տեխնոլոգիաների կիրառման գործընթացը մեր կողմից դիտվում է որպես միասնական համակարգ, որն անընդմեջ կարգավորում է արտաքին տեղեկատվությունը ներքին աշխարհի և սուբյեկտի կյանքի փորձի հետ: Նկատենք, որ ուսումնադաստիարակիչ գործընթացի արդյունավետությունը բարձրացնելու համար մասնավարժական գործունեության կարևորագույն պայմանն է հանդիսանում այն կարողությունը, որը կապված է արդի տեղեկատվական միջոցները սովորողների կողմից ընկալելու հետ՝ կիրառելով արհեստական բանականության տեխնոլոգիաներն ու ինտերակտիվ այլ միջոցները. «Ինտերակտիվ լուծումների կիրառումն ու համացանցային ազատությունը հանդիսանում են ապագա մասնագետների ընդհանուր զարգացման, աշխարհայացքի ընդլայնման և գեղարվեստական ընկալունակության յուրովի ձևավորման ակտիվ միջոց, ինչի շնորհիվ կենտրոնացվում են ընդհանուր տարածական մտածողության, վերացական գաղափարախոսության, գույնի, ծավալի և ձևի արստրակտային ընկալման եղանակները» (Таран и Зыдов, 2006, էջ 123):

Ինտերակտիվ լուծումների և արհեստական բանականության տեխնոլոգիաների կիրառմամբ համակարգչային գրաֆիկայի դասաժամերին կատարված վերլուծությունը նաև ամրագրեց այն հանգամանքը, որ սովորողների ստեղծագործական ակտիվության զարգացման մակարդակի աճի միտումը կայուն է առաջարկված ծրագրի իրագործման ընթացքում: Այդ գոր-

ծընթացում փորձարարական խմբի սովորողների մոտ կատարվում են փոփոխություններ, որոնք արտահայտված են.

- արհեստական բանականության տեխնոլոգիաների կիրառման տեսական գիտելիքների օգտագործման և դրանք բավականին ակտիվ կիրարկելու հմտության մեջ՝ ստանդարտ և ոչ ստանդարտ մանկավարժական իրավիճակներում,
- հոգեբանամանկավարժական նպատակների և ինովացիոն տեխնոլոգիաների գործածմամբ սովորողների գեղարվեստական ընկալության զարգացման խնդիրների, որպես առաջնային դիտարկման մեջ՝ հնարավոր փոխազդեցության պայմաններում,
- գլոբալացվող աշխարհում վիրտուալ տարածությունում ստեղծագործության ինքնուրույն տեսական մոդելավորման և դրանք ստեղծագործական պրակտիկայում գործնականորեն իրագործելիս,
- թվային արվեստում սեփական անձնային գեղարվեստական փորձի ակտիվ կատարելագործման մեջ, որով ձևավորվում է «ակտիվ գիտակցված ընկալման մեթոդը»:

Այսպիսով՝ ընդգծենք, որ վերոնշյալ կետերի ամփոփումը և հատկապես ուսուցողական գործընթացում կիրառված «Ակտիվ գիտակցված ընկալման մեթոդը» նպաստում են սովորողների համարժեք ընկալման, կերպարային մտածողության, օբյեկտիվ դատողությունների, ստեղծագործական ակտիվության և նպատակադրված շփման զարգացմանը:

Ըստ այդմ՝ Երևանի ինֆորմատիկայի պետական քոլեջի Համակարգչային գեղարվեստական նախագծում և Համակարգչային գրաֆիկայի բաժիններում սովորողների շրջանում իրականացվել է ուսուցման համակարգի փորձարարական ստուգում: Համակարգչային վեկտորային գրաֆիկա դասի շրջանակներում սովորողները բաժանվել են երկու խմբի՝ փորձարարական և ստուգողական: Նրանց տրամադրվել է համապատասխան առաջադրանք, որը պետք է կատարեին տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների (ստիլիուս, պլանշետ, թվային միջոցներ) ակտիվ ներգրավմամբ: Ըստ այդմ, սովորողների մոտ տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների կիրառման մակարդակը փորձարարական խմբում առավել բարձր է գնահատվել, քան ստուգողականում (Տես Աղյուսակ 1): Տարբերությունների չափը որոշվել է մաթեմատիկական վիճակագրության մեթոդով:

Աղյուսակ 1. Սովորողների տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների կիրառման մակարդակը

Միավորներ	Մակարդակ	Հավաստող	Ձևավորող
0-3	ցածր	68 (32%)	17 (8%)
4-6	միջին	107 (51%)	44 (21%)
7-8	բարձր	36 (17%)	127 (60%)

9-10	շատ բարձր	0 (0%)	23 (11%)

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված տվյալների քանակական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների կիրառման մակարդակների բաշխման մեջ առկա են էական տարբերություններ փորձարարական և ստուգողական խմբերի միջև: Նախ՝ ստուգողական փուլում սովորողների 83%-ը գտնվում է ցածր և միջին մակարդակներում (ցածր՝ 32%, միջին՝ 51%), մինչդեռ բարձր մակարդակ ցուցաբերողները կազմում են ընդամենը 17%, իսկ «շատ բարձր» մակարդակ չի արձանագրվել, ինչը վկայում է տեղեկատվական տեխնոլոգիաների գործածման հմտությունների ոչ բավարար ձևավորվածության մասին: Այնուհետ ձևավորող փուլում արձանագրվում է արտահայտված դրական դինամիկա՝ բարձր և շատ բարձր մակարդակներում ընդգրկված սովորողների մասնաբաժինը հասնում է 71%-ի (բարձր՝ 60%, շատ բարձր՝ 11%), իսկ ցածր և միջին մակարդակներում գտնվողների տոկոսը նվազում է համապատասխանաբար մինչև 8% և 21%:

Ըստ այդմ, ստացված արդյունքները փաստում են, որ ինովացիոն տեխնոլոգիաների և արհեստական բանականության նպատակային ու մեթոդաբանորեն հիմնավորված կիրառումը համակարգչային գրաֆիկայի դասաժամերին արդյունավետ է, բացի այդ լիարժեքորեն համարժեք է հետազոտության նպատակներին՝ նպաստելով սովորողների տեխնոլոգիական, գեղագիտական և ստեղծագործական կարողությունների զարգացմանը:

Կատարված եզրակացությունների և ստացված տվյալների հիման վրա, որոնք ապացուցվեցին առաջ քաշած վարկածով, մենք հնարավոր համարեցինք առաջադրել ներքոհիշյալ դրույթները.

1) Գլոբալացվող աշխարհի համատեքստում գեղարվեստամանկավարժական կրթության և գեղագիտական դաստիարակության ոլորտը պետք է բազմաթիվ կողմերով դիտվի որպես մեկ ընդհանուր համակարգ: Այսօր անհրաժեշտ է կրթական հաստատություններում վերակառուցել դեպի համալիր պատրաստվածությունը, որի մեջ որոշված լինի յուրաքանչյուր առարկան ու դրա կապը համակարգչային գրաֆիկայի հետ:

2) Օրվա ժամանակին համահունչ տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաների ուսումնասիրումն ու կիրառման անընդմեջ կազմակերպված գործընթացն իր արդյունքների շարունակական ստուգումներով և դաստիարակիչ ազդեցությունների համապատասխան սրբագրումներով է հնարավոր դարձնում սովորողների մոտ դրանց վարժ գործածումը, համակողմանի ու ներդաշնակ զարգացումը:

3) Ուսուցման ավանդական համակարգի մեջ անհրաժեշտ է ներմուծել «ակտիվացած գիտակցաբար ընկալելու մեթոդը», որն էապես ազդում է ժամանակակից տեղեկատվական համակարգերի և համակարգչային գրաֆիկայի ուսուցման և դաստիարակության արդյունավետության վրա՝ առանց լրացուցիչ վերակառուցումների կազմակերպման տեսանկյունից:

4) Սույն մեթոդի կիրառումը կնպաստի ոչ միայն սովորողների և դասավանդողի փոխադարձ ակտիվության բարձրացմանը, այլ նաև թույլ կտա վեր-

լուծել սեփական գործունեության արդյունքները, դաստիարակության, ինքնադաստիարակության և ուսուցման խնդիրները դիտարկել նոր տեսանկյունից:

Մեր տեսանկյունից, ներկայիս գլոբալացվող աշխարհի համատեքստում ժամանակակից կրթական հիմնախնդիրների բարձրացումը և դրանց մշակման հեռանկարները կապված են հետագա հնարավորությունների հետազոտման և ավանդական մեթոդների առանձնահատկությունները կիրառելու, ինչպես նաև սովորողների ուսուցման և դաստիարակության նոր մեթոդներ ստեղծելու հետ:

Եզրակացություն

Այսպիսով, հետազոտելով խնդրո առարկան մենք հանգում ենք այն եզրակացությանը, որ արհեստական բանականության գործածումը համակարգչային գրաֆիկայի դասընթացներին նպաստում է սովորողների կրթական որակի բարելավմանն ու գեղագիտական աշխարհայացքի ձևավորմանը, որն արդի գլոբալացվող համակարգի թվային աշխարհի կապակցման էական դեր է հանդիսանում: Ուստի՝ սովորողների մոտ ինովացիոն տեխնոլոգիաների կիրառումը պետք է կապված լինի համամարդկային ճանաչողական գործընթացների ակտիվացման հետ, իսկ համակարգչային գրաֆիկայի արտահայտչականության միջոցներն ուսումնասիրելու գործընթացում պետք է արթնացնի վերջիններիս հետաքրքրությունը՝ դրդելով նրանց լուրջ դատողությունների և արդի համաշխարհային գեղարվեստական ստեղծագործական փորձի կուտակմանը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Ավետիսյան, Գ. (2023). «Գեղարվեստական ընկալունակության ձևավորումը պարմաշալությամբ կոթողների պարկերագրման գործընթացում համակարգչային գրաֆիկայի կիրառմամբ», Գիտական տեղեկագիր № 2 (45), Երևան. <https://arar.sci.am/dlibra/docmetadata?showContent=true&id=368928>
- Бондарев, В., Аде, Ф. (2002). *“Искусственный интеллект”*. Учеб. Пособие для вузов, Изд-во СевНТУ, Севастополь.
- Кумехов, К. (2013). *“Глобализация в современной теории и парадигме экономики”*. “Национальные интересы: приоритеты и безопасность”, Приоритеты России, 41 (230).
- Люгер, Дж. (2003). *“Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем”*. 4-е издание: Пер. с англ., Издательский дом “Вильямс”, Москва.
- Таран, Т., Зубов, Д. (2006). *“Штучний інтелект. Теорія і застосування. Навчальний посібник”*. Вид-во СНУ ім. В. Даля, Луганськ.
- Abduvasiyev, S. (2024). “Digital educational technologies and artificial intelligence in the educational process”. *Web of Technology: Multidimensional Research Journal*, 2(11). <https://webofjournals.com/index.php/4/article/view/2319>
- Akhmedov, B., Khimmataliyev, D. (2023). “The emergence—theoretical aspects of dialogue in education”. *Sciential Journal of Education Humanities and Social Sciences*, 1(2).

- Mena-Guacas, A., López-Catalán, L., Bernal-Bravo, C., Ballesteros-Regaña, C. (2025). “*Educational Transformation Through Emerging Technologies: Critical Review of Scientific Impact on Learning*”. Educ. Sci. 15(3), 368. <https://doi.org/10.3390/educsci15030368>
- Narikbayeva, L., Akhmetova, A., Shindaulova, R., Bekmukhamedov, B. (2025). “*The Impact of Artificial Intelligence on Fostering Student Creativity in Kazakhstan*”. De Gruyter Brill. Open Education Studies 2025; 7(1): 20250113. <https://doi.org/10.1515/edu-2025-0113>
- Zhang, J. (2025). “*Global Education Reform Driven by Intelligent Technology: Integration of Artificial Intelligence, Teaching Reconstruction and Fair Governance*”. Journal of Education and Educational Research, 14(2). <https://doi.org/10.54097/wedcw643>

Гагик Аветисян

Руководитель образовательной программы по дизайну
Международного Университета Евразия,
кандидат педагогических наук
Эл. адрес: avetisyan.gagik.93@mail.ru

ГЛОБАЛИЗИРОВАННЫЙ МИР И СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ (НА ПРИМЕРЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКИ)

В статье формулируются современные образовательные проблемы в контексте глобализирующегося мира на примере курсов по компьютерной графике. Основная проблема касается эффективности интеграции искусственного интеллекта и новых образовательных технологий в систему художественного образования. Объектом исследования является процесс обучения компьютерной графике, а предметом — влияние новых цифровых инструментов и методов на этот процесс. Цель исследования заключается в выявлении того, как инновационные технологии способствуют развитию эстетического мышления, творческого самовыражения и нравственного становления обучающихся.

Автор анализирует теоретические и практические подходы, представляя методические решения, обеспечивающие повышение эффективности обучения. Ценность полученных результатов заключается в том, что они предлагают новую модель, рассматривающую компьютерную графику не только как технологическую, но и как эстетико-образовательную сферу. Научная новизна работы обусловлена включением идеи гармонии виртуальной и реальной сред как важного фактора формирования образовательного эстетического опыта.

Опираясь на практическое исследование, автор приходит к выводу, что изучение современных образовательных проблем в условиях информационных технологий способствует эстетическому развитию и совершенствованию

нравственности, открывая для обучающихся фактор цифрового инновационного отражения в контексте глобализирующегося мира.

Ключевые слова: образование, учащиеся, глобализированный мир, искусственный интеллект, информационные технологии, компьютерная графика, цифровая среда.

Gagik Avetisyan

Head of the Design Educational Program at

Eurasia International University,

PhD in Pedagogy

Email: avetisyan.gagik.93@mail.ru

THE GLOBALIZED WORLD AND MODERN EDUCATIONAL PROBLEMS (USING THE EXAMPLE OF COMPUTER GRAPHICS)

The article formulates contemporary educational challenges in the context of a globalizing world, using computer graphics courses as an example. The main issue concerns the effectiveness of integrating artificial intelligence and new educational technologies into the system of art education. The object of the research is the process of teaching computer graphics, while the subject is the impact of new digital tools and methods on this process.

The aim is to identify how innovative technologies contribute to the development of students' aesthetic thinking, creative self-expression, and moral growth.

The author analyzes theoretical and practical approaches, presenting methodological solutions that enhance the effectiveness of teaching. The value of the results lies in proposing a new model that views computer graphics not only as a technological field but also as a dimension of aesthetic education. The scientific novelty of the work is defined by the inclusion of the idea of harmony between virtual and real environments as a key factor in shaping educational aesthetic experience.

Based on practical research, the author concludes that studying modern educational issues under the influence of information technologies promotes aesthetic development and moral improvement, revealing for students the factor of digital innovative reflection within the context of a globalizing world.

Key words: education, students, a globalized world, artificial intelligence, information technology, computer graphics, digital environment.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. նոյեմբերի 1-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 4-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Լեզվաբանություն և բանասիրություն

Սյուզաննա Գրիգորյան

Երևանի պետական համալսարանի ասիստենտ

Էլ. հասցե՝ suzy.grigoryan@ysu.am

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-142

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ

Սույն հոդվածի նպատակն է վեր հանել և բացահայտել անգլերեն գործարար հարցազրույցների (այսուհետ՝ ԳՀՑ) ներակա իմաստային դաշտի առանձնահատկությունները և լեզվագործաբանական դրսևորումները համագործակցության և քաղաքավարության սկզբունքների տեսանկյունից: Վերլուծության նյութ են հանդիսանում իրական անգլերեն գործարար հարցազրույցները:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է համաշխարհայնացման պայմաններում անգլերեն գործարար հաղորդակցության աճով, որտեղ լեզվագործաբանական ռազմավարությունների կիրառությունը մեծ ազդեցություն են ունենում ոչ միայն հաղորդակցության հաջողության, այլև գործընկերային, արտադրող-սպառող հարաբերությունների կայացման և տվյալ բիզնեսի հետագա գործունեության վրա: Ասույթների և դրանց արտահայտած ներակա իմաստի միջև առկա կապի բացահայտումը թույլ է տալիս ապահովել գործարար հաղորդակցման արդյունավետություն, հաղորդակցական գործընթացի ամբողջականություն, ինչպես նաև հետհաղորդակցական նպատակների իրագործում: Հետազոտությունը կարևոր է նաև լեզվամշակութային կոմպետենտության ձևավորման տեսանկյունից՝ նպաստելով լեզվի ուսուցման ընթացքում գործնական հաղորդակցական հմտությունների զարգացմանը:

Հիմնաբառեր. անգլերեն գործարար հարցազրույց, ներա-

կա իմաստ, հաղորդակցական կարգախոսներ, համագործակցության և քաղաքավարության սկզբունքներ:

Ներածություն

Ուսումնասիրությունը միտված է բացահայտելու, թե ինչպես են համագործակցության և քաղաքավարության սկզբունքները կիրառվում անգլերեն ԳՀՑ-ում խոսքի կառուցման և իմաստավորման գործընթացում: Եթե Զ. Օսթինի և Զ. Սթրլի խոսքային ակտերի տեսության մեջ խնդիր է դրվում տարբերակել խոսողի ասածը և նրա կատարած խոսքային գործողությունը՝ խոսքային ակտը, ապա Պ. Գրայսի համագործակցության սկզբունքի միջոցով փորձ է արվում բացատրել, թե խոսակիցը ինչպես կարող է հասկանալ ասվածի իմաստ: Համագործակցության սկզբունքի հիմքում ընկած է այն դրույթը, որ գրույցի ընթացքում անհատները միմյանց հետ համագործակցում են՝ ստեղծելով կապակցված խոսույթ: Այս դրույթը Գրայսն ամրապնդում է *քանակի, որակի, փոխնության ու ձևի* հաղորդակցական կարգախոսներով, որոնք ապահովում են տեղեկության բավարար, ճշմարիտ, տեղին ու հստակ փոխանակում (Austin, 1962, Searle, 1968, Grice 1975):

Ընդհանուր առմամբ, համագործակցության և քաղաքավարության սկզբունքները ոչ միշտ են պահպանվում հաղորդակցվելիս, և դրանց խախտումները նկատվում են նաև ԳՀՑ-ում: Պատճառը ոչ թե խոսույթի ընթացքում համագործակցությունից խուսափելու կամ անքաղաքավարի վարք ցուցաբերելու միտումն է, այլ այն, որ նման դեպքերում գործարարը հաճախ ձգտում է փոխանցել ավելի խորքային կամ ենթատեքստային տեղեկատվություն, քան բառացիորեն արտահայտվածն է: Այս դեպքում խոսքը գնում է ներակայման մասին: Ներակայումը ասույթի թաքնված ներակա անուղղակի իմաստն է, որը հասկացվում է համատեքստից (Paronyan, 2012, էջ 21): Ներակայումը կիրառվում է որպես ոճական հնար՝ խոսքին ավելի կարևոր և հետաքրքրաշարժ երանգ հաղորդելու, ինչպես նաև հասցեատիրոջ վրա ցանկալի ներգործություն ունենալու նպատակով (Grice, 1975, էջ 52): Ըստ Պ. Բրաունի և Ս. Լեինսոնի՝ Գրայսի համագործակցության կարգախոսների խախտման ողջ ընթացքը կարելի է նկարագրել այսպես՝ 1 – քանակի կարգախոսի խախտումը հանգեցնում է՝ ա. չափից քիչ տեղեկատվություն տալուն, բ. չափից շատ տեղեկատվություն տալուն, գ. տավտողգիայի կամ նույնաբանության, 2 – որակի կարգախոսի խախտման արդյունքում առաջանում են հեգնանք, փոխաբերություն, հռետորական հարցեր, 3 – փոխնության կարգախոսի խախտման պատճառով ծիծաղելի իրավիճակներ են ստեղծվում, 4 – ձևի կարգախոսի խախտման արդյունքում առաջ է գալիս երկիմաստություն, անորոշություն և զեղչում (Brown, Levinson, 1988, էջ 217): Գրայսը որակի կարգախոսի խախտման արդյունք է համարում նաև չափազանցությունը (Grice, 1975, էջ 53):

ԳՀՑ խոսույթում գործում են ոչ միայն Գրայսի առաջարկած համագործակցության կարգախոսները, այլև քաղաքավարության սկզբունքը: Զ. Լիչը, զարգացնելով Գրայսի գաղափարները, ընդգծում է հաղորդակցման ընթաց-

քում համագործակցության սկզբունքի կարևորությունը և ձևակերպում է քաղաքավարության հետևյալ վեց կարգախոսները՝ տակտի, մեծահոգության, հավանության, համեստության, համաձայնության և կարեկցության, որոնք ուղղված են հաղորդակցության առավել արդյունավետ և ներդաշնակ կազմակերպմանը (Leech 1983, էջ 79): Եթե տակտի կարգախոսը ենթադրում է, որ խոսողը նվազեցնում է լսարանի վնասը և մեծացնում նրա օգուտը, ապա մեծահոգության կարգախոսը գործում է հակադարձ՝ խոսողը նվազեցնում է սեփական շահը և մեծացնում սեփական վնասը: Հավանության կարգախոսի շրջանակում խոսողը դրականորեն արժևորում է հասցեատիրոջ անձը կամ գործողությունները, մինչդեռ համեստության կարգախոսն ուղղված է խոսողի կողմից սեփական արժանիքների նվազագույն ընդգծմանը: Համաձայնության կարգախոսն ուղղված է գրուցակիցների միջև առկա տարաձայնությունների մեղմացմանը, իսկ կարեկցության կարգախոսը նպաստում է փոխադարձ հակակրության նվազեցմանը և կարեկցանքի բարձրացմանը:

Մեթոդ

Անգլալեզու գործարար հարցազրույցների ներակա իմաստային դաշտի առանձնահատկությունների հետազոտությունը կատարվել է լեզվագործաբանական վերլուծության մեթոդի միջոցով: Աշխատանքում կիրառվել է նաև համատեքստային՝ նկարագրական մեթոդը՝ համագործակցային հաղորդակցման և քաղաքավարության սկզբունքները վեր հանելու նպատակով: Վերլուծության հիմքում դրված են համագործակցության և քաղաքավարության սկզբունքները: Ուսումնասիրվել է գործարարների և հարցազրուցավարների արտահայտած մտքերը, նրանց իրականացրած խոսքային ակտը, ինչպես նաև այդ մտքերի ներակա իմաստն ու ասվածի հետհաղորդակցական ազդեցությունը: Հետազոտության փաստական նյութը անգլերեն բանավոր և գրավոր գործարար հարցազրույցներն են (շուրջ 200-ից ավել օրինակ), որոնք վերցրել ենք մի շարք հեռուստահաղորդաշարներից, թվով 32 գործարար հարցազրույցներից բաղկացած ժողովածուից, ինչպես նաև համացանցային տեղեկատվական և լրատվական մի շարք ամսագրերից ու կայքերից: Ծավալի սղության պատճառով աշխատանքում կոդիտարկվեն միայն որոշ հայտնի գործարար հարցազրույցների խոսույթներ, մասնավորապես՝ Զ. Բեզոսի, Հ. Շուլցի, Ս. Էլոփի, Ք. Ջեյնեկիմասնակցությամբ:

Արդյունքներ և քննարկում

ԳՀՑ կառուցվածքային առաջին փուլը հարցազրույցի սկիզբն է՝ ողջունի խոսք ու ներկայացում, որն իրականացվում է տվյալ հանրույթի քաղաքավարության նորմերին համապատասխան արտահայտություններով: Վերջիններս հաճախ հաղորդակցական կաղապարներ են, օրինակ՝ *Welcome to..., Thank you for coming..., We are happy to see you...* [թարգմանություն՝ *Բարի գալուստ, Շնորհակալություն, որ եկաք, Ուրախ ենք ձեզ տեսնել*] և այլն: Խոսքի սկզբնական փուլն օգնում է, որ անմիջական անցում կատարվի

միջանձնյա անկաշկանդ խոսքից աշխատանքային խոսքին, ինչպես նաև նպաստում է դրական հարաբերությունների ձևավորմանն ու պահպանմանը: Ողջույնի խոսքային փուլը սովորաբար կարճ տևողություն ունի. դա քաղաքավարի երկխոսություն է առօրյա կամ անկարևոր բաների մասին (small talk), սակայն ԳՀՑ-ում այն էական դեր ու գործառնություն ունի: Գործաբանական տեսանկյունից այսպիսի գրույցը դիտարկվում է որպես քաղաքավարության հնարք՝ սովորաբար իրացվելով ձևական հարցերի միջոցով: Նման երկխոսությունը հատուկ է խոսքարկման հաղորդակցությանը: Նշենք, որ *խոսքարկում* տերմինը ներկայացվել է բրիտանացի մարդաբան Բ. Մալինովսկու կողմից 1923 թվականին և սկսվել է լայնորեն կիրառվել լեզվաբանության, հատկապես հանրակեզվաբանության մեջ՝ սահմանվելով որպես լեզվի կիրառությունն ոչ թե անպայմանորեն տեղեկատվություն տրամադրելու, այլև միջանձնային լավ հարաբերությունների ձևավորելու նպատակով (Malinowski, 1923, էջ 315): ԳՀՑ-ում խոսքարկման հաղորդակցական գործառնությունները հետևյալն են՝ երկխոսության սկզբի ազդարարում, քաղաքավարության դրսևորում, հարգանքի դրսևորում, կարճ գրույցի ծավալում, ներդաշնակ մթնոլորտի և հարմարավետության ապահովում, համերաշխության դրսևորում: ԳՀՑ երկրորդ փուլը հարցազրույցի հիմնական մասն է, որում կարող ենք առանձնացնել մի քանի ենթափուլեր, որոնք իրենցից ներկայացնում են տեղեկատվության փոխանակում ու գլխավոր հարցերի քննարկում: Եվ երրորդ՝ վերջին փուլը հարցազրույցի ավարտն է՝ փակումը կամ եզրահանգումը, որն առաջին փուլի նման իրականացվում է շնորհակալություն ու երախտագիտություն արտահայտող հաղորդակցական կաղապարներով: Գործաբանական-հասարակաբանական տեսանկյունից, որպես կանոն սկզբնական և եզրահանգման փուլերի հիմքում ընկած է քաղաքավարության սկզբունքը (Yule, 1996; Brown, Levinson, 1988), իսկ հիմնական, այսինքն՝ տեղեկատվության փոխանակման ու հիմնական բովանդակային հարցերի քննարկման փուլի հիմքում՝ խոսքային ակտերի արդյունավետ ու համապատասխան կիրառման, և հաղորդակցական կարգախոսների պահպանման սկզբունքները (Austin, 1962, Searle, 1968, Grice 1975, Leech 1983):

Ստորև դիտարկենք Սթարբաքսի տնօրեն, հայտնի գործարար Հոուարդ Շուլցի Լոնդոն բիզնես ֆորում ծրագրի շրջանակներում տրված ԳՀՑ-ն: Մինչ դահլիճ մուտք գործելը՝ գործարարը մեծ էկրանով ցուցադրում է տեսահոլովակ, որն անդրադառնում է իր ներկայացրած կազմակերպությանը և պարունակում է խոսքային ու ոչ խոսքային հարուստ տեղեկատվություն՝ փաստեր, ազդեցիկ արտահայտություններ, գունային պատկերներ և ներգործության այլ միջոցներ: Գործարարի տվյալ ակտը կարելի է դիտարկել որպես գովազդ ու ինքնագովազդ: Հարցազրույցի սկզբնական փուլը սկսվում է ԳՀՑ-ին հատուկ կաղապարային ձևաչափով՝ ողջույնի խոսքով, կազմակերպության մասին տվյալների տրամադրմամբ և բիզնեսի հիմնադրման մասին պատմելու առաջարկով՝

Interviewer: President, Chairman, and Chief Executive of Starbucks, Howard Schultz.

Schultz: Thank you.

Interviewer: Welcome to London. Some of our former business secretaries may not know who you are, but I can assure you we do, and it's a privilege to have you with us today.

Schultz: (smile) OK.

Interviewer: Let's just put a little bit of context on where we are... Starbucks is forty years old this year. You have almost 17,000 stores and 200,000 employees. You have annual revenues—well—in excess of 10 billion dollars. Starbucks has an extraordinary history, and we're going to explore some of that history today... (թարգմանություն՝ Հարցազրուցավար. – Սթարբաքսի նախագահ, վարչության նախագահ և գործադիր տնօրեն Հոուարդ Շուլց: Շուլց. – Շնորհակալ եմ: Հարցազրուցավար. – Բարի գալուստ Լոնդոն: Էկոնոմիկայի որոշ նախկին նախարարներ գուցե չգիտեն, թե դուք ով եք, բայց կարող եմ վստահեցնել, որ մենք գիտենք, և մեծ պատիվ է ձեզ այսօր հյուրընկալել: Շուլց. – (Ժպտում է) Շնորհակալ եմ: Հարցազրուցավար. – Ներկայացնեմ, թե ինչ ձեռքբերումներ ունենք... Սթարբաքսն այս տարի դառնում է քառասուն տարեկան, ունեք մոտ 17000 սրճարան և 200 000 աշխատակից: Տարեկան եկամուտները զգալիորեն գերազանցում են 10 միլիարդ դոլարը: Սթարբաքսը բացառիկ պատմություն ունի, և այսօր մենք պատրաստվում ենք ուսումնասիրել այդ պատմության մի մասը...) (London Business Forum, 2013)

ԳԼՑ վերոնշյալ հատվածում հաղորդավարը դիմում է մի հնարի, որը Մ. Իզմայլովան անվանում է «լարվածություն հանելու մեթոդ» (Измайлова, 2009, էջ 88): Այդ մեթոդի հիմքում ընկած է հումորի կամ հումորային ակնարկի կիրառումը ԳԼՑ-ի սգբնական փուլում՝ *Some of our former business secretaries may not know who you are, but I can assure you we do, and it's a privilege to have you with us today.* [թարգմանություն՝ Էկոնոմիկայի որոշ նախկին նախարարներ գուցե չգիտեն, թե դուք ով եք, բայց կարող եմ վստահեցնել, որ մենք գիտենք, և մեծ պատիվ է ձեզ այսօր հյուրընկալել]: Հաշվի առնելով Սթարբաքս սուրճի աճող ժողովրդականությունը, հատկապես գործարար ոլորտի մարդկանց շրջանում՝ հաղորդավարը կատակով և ներակա կերպով ակնարկում է նախկին *may not know* [թարգմանություն՝ գուցե չգիտեն] և ներկայիս գործարարների և հանրության *we do* [թարգմանություն՝ մենք գիտենք] հետաքրքրության փոփոխությունը տվյալ բրենդի նկատմամբ: Գործարար Շուլցը կատակին արձագանքում է ժպիտով, ինչից երևում է, որ ստեղծվել է գրուցելու բարեհաճ մթնոլորտ: Այնուհետև նրան տրվում է հարց, որով էլ անցում է կատարվում հարցազրույցի հիմնական՝ տեղեկատվական մասին: Շուլցի խոսքը սկսվում է նախաբանին բնորոշ կադապարային արտահայտություններով, որոնց միջոցով իրագործվում է շնորհակալություն արտահայտող արտահայտչական խոսքային ակտ: Նախքան իրեն տրված հարցին պատասխանելը՝ Շուլցը նախ դիմում է դահլիճում նստած հանդիսատեսին և, քաղաքավարության կանոններին համաձայն, իր երախտագիտությունն է հայտնում նրանց ներկա գտնվելու համար՝ *Thank you. Good morning, and thank you all for coming. I really appreciate it very much.* [թարգմանություն՝

Շնորհակալություն: Բարի լույս և շնորհակալություն բոլորիդ, որ եկել եք: Ես իսկապես դա շատ եմ գնահատում:]:

Հարցազրույցի հետևյալ հատվածում անուղղակի հարցին տրվող պատասխանով սկսվում է ԳՀՑ երկրորդ փուլը, որի ընթացքը կարգավորվում է Գրայսի հաղորդակցական կարգախոսների միջոցով:

Interviewer: I want to start by looking at where you started, and I'd like you to tell us a little bit about what it was like growing up in the projects in Brooklyn in the 50s and 60s.

Schultz: OK. Thank you. Good morning, and thank you all for coming. I really appreciate it very much. My—my story, I think, has been well told, and I grew up in what is—what is entitled in America as *the projects*, which is federally subsidized housing—er—really, literally on the other side of the tracks. My dad never made more than \$20,000 a year. He was a blue-collar worker, and I think I saw, as a young child, the fracturing of the American dream. And unfortunately, my parents were not educated, and they didn't have the resources to take advantage of what America really had to offer. And I think that really did shape how I would see the world. If I took you where I grew up, the odds on me getting from there to here is not something you would have bet on. If you look at my story—it's not a Hollywood movie. It's real, it's authentic, and it happened to me. I am not smarter than anyone else, and it can happen to you. [Թարգմանություն՝ Հարցազրույցավար.- Ցանկանում եմ սկսել՝ հետադարձ հայացք գցելով անցյալին: Կցանկանայի, որ պատմեք, թե ինչպես եք սկսել, նկարագրեք, թե ինչպիսին էր մանկությունը Բրուքլինյան հանրակացարաններում 50-ական, 60-ականներին: Շուրջ.- Լավ: Շնորհակալ եմ: Բարի լույս և շնորհակալություն, որ եկել եք: Ես իրոք դա շատ գնահատում եմ: Իմ, իմ պատմությունը կարծում եմ՝ բազմիցս ներկայացվել է: Մեծացել եմ այսպես կոչված ամերիկյան հանրակացարաններում՝ պետականորեն ֆինանսավորվող համալիրներում, որոնք իսկապես հասարակական և սոցիալ-տնտեսական առումով շատ անապահով միջավայրում են գտնվում: Հայրս երբեք տարեկան 20000 դոլարից ավել չի վաստակել: Նա բանվոր էր, և կարծում եմ՝ դեռ մանկուց ականատես եղա ամերիկյան երազանքի ձախողմանը: Եվ ցավոք, ծնողներս բարձրագույն կրթություն և ռեսուրսներ չունեին Ամերիկայի հնարավորություններից օգտվելու համար: Կարծում եմ՝ հենց դա էապես ազդեց իմ աշխարհընկալման ձևավորման վրա: Եթե ձեզ տանեի այն վայրը, որտեղ մեծացել եմ, դժվար թե հավատայիք, որ ես կարող էի այդտեղից հասնել այստեղ. նման հեռանկար հազիվ թե որևէ մեկը կանխատեսեր... Եթե նայեք իմ պատմությանը, կտեսնեք, որ դա հոլիվուդյան ֆիլմ չէ. այն իրական է, պատահել է հենց ինձ հետ: Ես ոչ մեկից ավելի խելացի չեմ: Նույնը կարող է պատահել նաև ձեզ հետ:] (London Business Forum, 2013)

Վերլուծվող հատվածում հաղորդավարի հարցն անուղղակիորեն ենթադրում է քանակի կարգախոսի պահպանում, սակայն գործարարը որոշ չափով շեղվում է բուն հարցադրումից և, հիշելով Բրուքլինի հանրակացարաններում անցկացրած տարիները, պատմում է ոչ միայն իր մանկության, այլև ընտա-

նիքի մասին: Նա հատուկ ընդգծում է ընտանիքի դժվար սոցիալական պայմանները՝ ներկայացնելով դրանք որպես շարժիչ ուժ: Շուկի խոսքում գործում են թե՛ տեղիչություն, թե՛ որակի կարգախոսները: Առաջինի միջոցով նա իր անցյալը համադրում է ներկայիս ձեռքբերումների հետ, իսկ երկրորդի միջոցով տրամադրում է իր մանկությանը վերաբերող հավաստի ու փաստացի տեղեկություններ: Գործարարը խոսքում նաև կիրառում է փոխաբերություն, ինչի արդյունքում խախտվում է որակի կարգախոսը: *Business is a team sport* [թարգմանություն՝ Բիզնեսը թիմային սպորտ է) ասույթի միջոցով գործարարը ձևավորում է զուգահեռ սպորտի և բիզնեսի միջև՝ շեշտադրելով, որ երկու ոլորտներում էլ փոխաջակցությունն ու թիմային համագործակցությունը ունեն հիմնարար նշանակություն: Գործարարի խոսքում առկա է ևս մեկ որակի խախտում՝ արտահայտված չափազանցության տեսքով՝ *They wanted to hang me from the roof* [թարգմանություն՝ Նրանք ցանկանում էին ինձ առաստաղից կախել:] (London Business Forum, 2013): Անշուշտ, նրան ոչ ոք չէր կախելու առաստաղից, սակայն հակառակ կողմի բարկության ուժգնությունն ու իրավիճակի լրջությունը ներկայացնելու նպատակով գործարարը կիրառում է չափազանցություն, որով էլ խախտվում է հաղորդակցության որակի կարգախոսը: Որակի խախտում է կատարվում նաև, երբ գործարարը, ցույց տալու համար գաղափարի անհեթեթ լինելու բարձր աստիճանը, համեմատության միջոցով միտքը ներկայացնում է որպես նույնաբանություն և տավտոլոգիա, քանի որ իր տվյալ քայլը նույնացնում է հետևյալ անհեթեթ իրավիճակի հետ՝ *...this would be like, you know, a company that produces a car saying, “We know we’ve got to go back to the assembly line and understand how to construct an automobile.”* [թարգմանություն՝ Սա նման կլինի նրան, երբ ավտոմեքենա արտադրող մի ընկերություն ասի՝ «Գիտե՞ք, որ պետք է վերադառնանք ավտոմեքենաների հավաքման փուլ՝ հասկանալու, թե ինչպես կառուցել և ստեղծել ավտոմեքենաներ»:] (London Business Forum, 2013)

Տվյալ ԳՀՑ-ում հաղորդավարի հարցին, թե արդյո՞ք գործարարը համաձայն է այն կարծիքի հետ, որ իրեն համարում են անքնությամբ տառապող նյարդային մարդ, Շուկը տալիս է շատ երկար պատասխան և խոսքի կեսից նույնիսկ շեղվում է բուն թեմայից, ինչի արդյունքում խախտվում է հաղորդակցության քանակի, ինչպես նաև որակի կարգախոսը: Գործարարն իր խոսքն այնպես է ծավալում, որ այդ հարցին պատասխանելիս անցում է կատարում իր աշխատանքին, ընկերությանը և արտադրանքին՝ նպատակ ունենալով մեկ անգամ ևս ներազդել ունկնդրի ենթագիտակցության ու հետագա ընտրության վրա՝

Interviewer: You had an interview with The Times, and The Times described you as the man who sells 11 million cups of coffee a day. It describes you as an emotional insomniac, full of nervous energy. Is that an accurate description?

Schultz: I don’t think so (laughing). I don’t—I don’t sleep a lot, and somehow people have run with that in a way that is, you know, this great myth of... but no, no. I think I have a level of curiosity about our company and the world that is greater than the sandbox that I’m in, and so, you know, I open the book with

the example—an experience that I had—that probably a thousand people would have walked by. But something—there was a twinkle in what I saw in the windows of that store—that I had to investigate. And this was all the Lorenzi's cutlery store in Milan. And I—I opened the book with that because, being an entrepreneur, I think you've got to be open to the world, and you have to understand that there are so many things out there, and you never know—there could be something, a little something, that could provide you with a whole new way of thinking, a whole new roadmap. And when I met Aldo Lorenzi and sat down with him—here was a guy who's close to 80, and he has one store, but that store is a shrine to what it means to be a merchant. And I wanted to sit down with him, despite the language barriers, and just be at the foot of the master for, as whoever hoped, for however long he would allow me—just to talk to him. And it's that kind of thing, I think, that I don't want to avoid: being curious. I don't want to—and I want to avoid thinking that Starbucks Coffee Company and all our people have all the answers, because the consumer has so many choices, and the consumer is walking by all of these stores, and they're seeing all these things. And my interest is: how could we advance the company? how can we get better? and what else should we do in the future that leverages the infrastructure and the capabilities that we have beyond what we're doing today? [թարգմանություն՝ Հարցազրույցակար. - Դուք հարցազրույց եք տվել Թայմզ թերթին, և Թայմզը նկարագրել է ձեզ որպես մարդ, ով օրական վաճառում է 11 միլիոն բաժակ սուրճ: Ձեզ նկարագրել է որպես հույզերով լեցուն և անքնությամբ տառապող նյարդային մարդ: Դա ձիջտ նկարագրություն է: Շույգ.- Ձեմ կարծում (ծիծաղելով): Ոչ, ես չեմ... ես շատ չեմ քնում, և ինչ-որ կերպ մարդիկ դա վերածել են մի մեծ առասպելի, բայց ոչ, ոչ: Կարծում եմ՝ իմ հետաքրքրասիրության մակարդակը թե՛ մեր ընկերության, թե՛ աշխարհի նկատմամբ գերազանցում է այն սահմանները, որոնց մեջ այժմ գտնվում եմ: Ու հենց այդ պատճառով, գիտեք, գրքում պատմությունը սկսում եմ մի օրինակով՝ մի փորձառությանը, որ ունեցել եմ. մի բան, որի կողքով հավանաբար հազարավոր մարդիկ անցել էին անտարբեր, բայց ես մի փայլ տեսա այդ խանութի պատուհաններում, որը ստիպեց ինձ կանգ առնել ու ուսումնասիրել: Դա Միլանում գտնվող Լորենցիի դանակագործության խանութն էր: Եվ ես... ես հենց այդ պատմությամբ էլ սկսեցի գիրքը, որովհետև, իմ կարծիքով, եթե դու ձեռնարկատեր ես, պետք է բաց լինես աշխարհի առաջ: Պետք է հասկանաս, որ աշխարհում այնքան շատ բաներ կան, և երբեք չես կարող իմանալ՝ մի փոքրիկ բան կարող է քեզ տալ ամբողջովին նոր մտածողություն, նոր ուղղություն: Եվ երբ ես հանդիպեցի Ալդո Լորենցիին ու նստեցի նրա հետ զրուցելու... ահա մի մարդ՝ գրեթե ութսուն տարեկան, ով ունի ընդամենը մեկ խանութ, բայց այդ խանութը մի սրբավայրի է վերածել: Ահա թե ինչ է նշանակում լինել իսկական վաճառական: Եվ ես ուզում էի նստել նրա հետ, զրուցել — չնայած լեզվական արգելքին—պարզապես լինել վարպետի մոտ՝ որքան թույլ կտա, պարզապես լսել նրան: Եվ հենց այդպիսի բաներն են, կարծում եմ, որ ինձ ստիպում են չկորցնել հետաքրքրասիրությունս: Ես չեմ ուզում մտածել,

որ Սթարբաքս սուրճի ընկերությունը և մեր ողջ թիմն արդեն ունեն բոլոր պատասխանները: Ոչ, որովհետև սպառողն այսօր ունի անսահման ընտրություն. նա քայլում է այս խանութների կողքով, տեսնում է ամեն ինչ: Իսկ ինձ հետաքրքրում է՝ ինչպես կարող ենք զարգացնել ընկերությունը, ինչպես կարող ենք դառնալ ավելի լավը, և ինչ կարող ենք անել ապագայում, ինչպես առավելագույնս օգտագործենք այն ենթակառուցվածքներն ու կարողությունները, որոնք արդեն ունենք՝ գերազանցելով այն, ինչ անում ենք այսօր: (London Business Forum, 2013)

Գործարարի խոսքում, բացի քանակի կարգախոսի խախտումից, նկատվում են նաև ձևի կարգախոսից շեղման որոշ չնչին և ոչ էական դրսևորումներ: Դրանք ի հայտ են գալիս, երբ նա միևնույն բառը մի քանի անգամ է կրկնում՝ ժամանակ շահելու կամ միտքը ձևակերպելու նպատակով, կամ արտահայտության կեսից փոխում է ասելիքը՝ նախորդը թողնելով անավարտ: Այս երևույթները բնորոշ են բանավոր խոսքին և չեն խախտում դրա կանոնակարգվածությունը:

ԳՀՑ-ում հաճախ արտահայտվում է տակտի կարգախոսը, հատկապես այն դեպքում, երբ գործարարը ներկայացնում է և սպառողներին փոխանցում օգտակար տեղեկատվություն նկարագրվող ապրանքի կամ շահավետ պայմաններ առաջարկող ծառայության վերաբերյալ՝ իր խոսքը կառուցելով նմանատիպ կաղապարային կառույցներով՝ *I am glad/ happy/ pleased to inform/ present/offer* [թարգմանություն՝ ուրախ եմ տեղեկացնել/ ներկայացնել, առաջարկել]: Տակտի կարգախոսով է նաև հաղորդվում սպառողներին օժանդակելու, օգնել կողմնորոշվելու, առաջարկվող տեսականուց ամեն հաճախորդի համար անհատական պահանջներին համապատասխան լավագույն ընտրություն անելու, հավելյալ մանրամասներ իմանալու պատրաստակամությունը, որն էլ արտահայտվում է նման կառույցներով՝ *For further information/ If you have any questions please contact me/ us/ our company manager/ consultant...* [թարգմանություն՝ Ավելի մանրամասն տեղեկությունների համար / Եթե հարցեր ունեք, խնդրում ենք կապ հաստատել իմ/մեր/մեր ընկերության մենեջերի/խորհրդատուի հետ]: Նորից անդրադառնալով Հ. Շուլցի ԳՀՑ-ին՝ նշենք, որ գործարարի խոսքում ակտիվորեն դրսևորվում են մեծահոգության և տակտի կարգախոսները. նա շեշտադրում է, որ կատարվող բոլոր քայլերն ուղղված են սպառողների բավարարվածության ապահովմանը՝ կարևորելով վերջիններիս պահանջներն ու կարծիքները: Հետևյալ հաստատական ասույթներով Շուլցը նվազեցնում է իր սեփական ու կազմակերպության շահերը, և մեծացնում իրենց կրած վնասը՝ *We always put the customer first, Everything is done to meet the clients' needs..., We try to satisfy the clients by using the latest technologies to produce the best product...* [թարգմանություն՝ Մեզ համար առաջնայինը միշտ հաճախորդն է: Ամեն ինչ արվում է՝ բավարարելու հաճախորդների պահանջները: Մենք փորձում ենք բավարարել նրանց՝ օգտագործելով ամենավերջին տեխնոլոգիաները լավագույն ապրանքը արտադրելիս:]

Գործարարը հարցերին պատասխանելիս մշտապես օգտագործում է

պատկերավոր և մանրամասն խոսք, որի արդյունքում նրա խոսքը կառուցվում է հարաբերության կարգախոսի հիման վրա՝

Interviewer: I would like to ask you about your decision in 2000 to step down as chief executive. Looking back, do you regret that? What was the, um, decision-making process behind it at the time?

Schultz: Well, the truth was that Starbucks—since we went public in June of 1992—for 15 consecutive years was basically on its magical carpet ride, in that everything we touched—new products, new cities, new stores—just seemed to turn to gold. And what I write in the book is that we were never that good. In fact, the growth and success of the company, in many ways, covered up mistakes. I left in the year 2000 as CEO, when things were extraordinarily good, and up until around 2005 to 2006, things continued that way. But I began to sense that we were measuring and rewarding the wrong things. In fact, growth—and our relationship with the stock price and Wall Street—had somehow become integrated into the core purpose of the company. I wrote a memo to the then-CEO—a very good guy, a leadership team guy at the time—and I should say, I had written hundreds of memos over the last twenty years. It was not meant to be an indictment or criticism, but rather to express my passion, my love for the company, and my concern about what was going on. A few days after that email was sent, there was a knock on my door, and my world was completely turned upside down—because the memo was leaked. And after it was leaked, it created a firestorm of negative publicity. Competitors, employees—everyone got involved in this narrative where the headline was “Schultz Indicts the Management of the Company” and that he had lost confidence in the leadership of Starbucks. And that really wasn’t the case. However, in the weeks and months that followed, the cataclysmic financial crisis was approaching, and the very things I had written about began to surface. And to make a long story short, the board and I determined that I would return as CEO in January of 2008. [թարգմանություն՝ Հարցազրույցավար. – Կցանկանայի հարցնել Ձեր 2000 թվականին գործադիր տնօրենից հրաժարվելու որոշման մասին: Հետադարձ հայացք գցելով՝ արդյո՞ք ավստսում եք այդ որոշման համար: Ո՞րն էր, հմ, այդ ժամանակ այդ որոշման հիմնապատճառը: Շուլց. – Դե, ձշմարտությունն այն է, որ Սթարբքսը, 1992 թվականի հունիսին մեր բաժնետոմսերը հանրային դարձնելուց ի վեր, 15 տարի շարունակ կարծես կախարդական գորգի վրա լինել՝ ամեն ինչ, ինչին մենք ձեռք էինք տալիս՝ նոր ապրանքներ, նոր քաղաքներ, նոր խանութներ, կարծես պարզապես վերածվում էր ոսկու: Իսկ այն, ինչ ես գրում եմ գրքում, այն է, որ մենք երբեք այդքան լավը չենք եղել: Իրականում ընկերության աճը և հաջողությունը շատ առումներով թաքցրել են սխալները: Ես հեռացա 2000 թվականին՝ որպես գլխավոր գործադիր տնօրեն, երբ ամեն ինչ բացառիկ լավ էր, և մինչ շուրջ 2005 կամ 2006 թվականը ամեն ինչ այդպես էլ շարունակվեց: Բայց ես սկսեցի զգալ, որ մենք սխալ բաներն ենք գնահատում և խրախուսում: Իրականում աճը՝ և մեր հարաբերությունն արժեթղթերի գնի ու Ուոլ Սթրիթի հետ, ինչ-որ կերպ դարձել էր ընկերության հիմնական նպա-

տակի մաս: Ես մի հուշագիր գրեցի այն ժամանակվա գլխավոր գործադիր տնօրենին՝ շատ լավ մարդ, թիմային առաջնորդ էր այդ ժամանակ: Պետք է ասեմ, ես վերջին քսան տարիներին հարյուրավոր հուշագրեր էի գրել: Դա քննադատություն կամ մեղադրանք չէր, այլ իմ կրքի, ընկերության հանդեպ սիրո և կատարվող իրադարձությունների շուրջ մտահոգության արտահայտում: Մի քանի օր անց, երբ այդ էլեկտրոնային նամակը ուղարկվեց, մեկը թակեց իմ դուռը, և իմ աշխարհը ամբողջությամբ շրջվեց, որովհետև հուշագիրը արտահոսել էր: Եվ դրա արտահոսքից հետո ստեղծվեց բացասական հրապարակայնության իսկական փոթորիկ: Մրցակիցները, աշխատակիցները՝ բոլորը ներքաշվեցին մի պատմության մեջ, որի վերնագիրն էր՝ «Շուկը մեղադրում է ընկերության ղեկավարությանը», թե իբր նա կորցրել է վստահությունը Սթարբաքսի առաջնորդության հանդեպ: Բայց իրականում դա այդպես չէր: Այնուամենայնիվ, հաջորդող շաբաթների և ամիսների ընթացքում մոտենում էր կործանարար ֆինանսական ճգնաժամը, և հենց այն խնդիրները, որոնց մասին ես գրել էի, սկսեցին ի հայտ գալ: Կարճ ասած՝ խորհուրդը և ես որոշեցինք, որ ես կվերադառնամ որպես գլխավոր գործադիր տնօրեն 2008 թվականի հունվարին:] (London Business Forum, 2013)

Վերոնշյալ հատվածում գործարարը ընդունում է, որ իր կազմակերպությունն անցյալում թույլ է տվել մի շարք բիզնես սխալներ և չի եղել կատարյալ: Այս համատեքստում նրա խոսքում դրսևորվում է համեստության կարգախոսի կիրառումը: Նույն հատվածում գործարարը միտումնավոր վտանգում է իր հանրային դրական հեղինակությունը՝ հանդես գալով անկեղծ և ինքնաքննադատ գնահատմամբ:

Հարկ է նշել, որ գործաբանական լեզվաբանության մեջ առանցքային տեղ է գրավում Պ. Բրաունի և Ս. Լևինսոնի տեսությունը, ըստ որի քաղաքավարությունը լեզվական մարտավարությունների ամբողջություն է՝ նպատակաուղղված գրուցակիցների <<դեմք>>-ի, այն է՝ հասարակական վարկանիշի պահպանմանը: «Դեմք»-ի՝ հանրային վարկի տեսությունը (Face theory) առաջ է քաշվել ամերիկացի ականավոր սոցիոլոգ Է. Գոֆմանի կողմից դեռևս 1960-ականներին և հետագայում դարձել է քաղաքավարության տեսության հիմնական հասկացություններից մեկը, որն անմիջականորեն կապվում է հարգանքի և քաղաքավարության հասկացությունների հետ: Մարդկային հաղորդակցության ընթացքում մարդիկ մի կողմից ձգտում են սիրվել, գնահատվել, ընդունվել հանրության կողմից, այն է՝ պահպանել հասարակական *դրական*՝ հանրային վարկը, մյուս կողմից՝ փորձում են ազատ լինել և չենթարկվել դիմացինի պարտադրանքներին: Վերջինիս դեպքում խոսքը գնում է *բացասական* վարկի մասին (Brown, Levinson, 1988, էջ 61): Ընդհանուր առմամբ ԳՀՑ-ում թե՛ հարցադրողը և թե՛ պատասխանողը հասարակական դրական դեմքի պահպանման միջոցով անընդմեջ ջանում են ապահովել հանրության նորմերի ներդաշնակություն ինչպես վարքագծում, այնպես էլ խոսքում: Սակայն լինում են դեպքեր, երբ գործարարը ստիպված է լինում վտանգել իր հանրային վարկը՝ չվտանգելու համար հանրության դրական կարծիքն իր և ներկայացվող կազմակերպության վե-

րաբերյալ: Հանրային վարկի վտանգումը հազվադեպ հանդիպող երևույթ է ԳՀՑ-ում: Դա կատարվում է մասնավորապես զղջման և կատարված սխալի հանրային կերպով ընդունման, ինչպես նաև ուղիղ կամ անուղղակի ներողության հայցման ակտի միջոցով: Ափսոսանքն ու ներողություն հայտնելը ըստ Լիչի առավելագույնս են վտանգում խոսողի հանրային դրական վարկը (Leech 2014: 132): Նման խոսքում գործում է համեստության կարգախոսը, որտեղ առկա են *I am sorry/ I feel bad / We regret...* [թարգմանություն՝ Ցավում եմ/ վատ եմ զգում/ ափսոսում, զղջում եմք] խոսքային կառույցներ:

Ուսումնասիրելով սպառողների մեկնաբանությունները՝ տեսնում ենք, որ գործարար Շուլցի խոսքը վերոնշյալ ԳՀՑ-ում մեծամասամբ հասնում է իր նպատակին, քանի որ հանրության որոշակի զանգված իրոք ընդունում է, որ կազմակերպությունը նախ և առաջ մարդակենտրոն է, և ղեկավարը սպառողի շահերը վեր է դասում կազմակերպության շահերից: Ներկայացնենք որոշ սպառողների դրական գնահատողական մեկնաբանությունները (70%-ից ավելին)՝

– He just got the second position on my favorite entrepreneurs chart, right after Richard Branson.

– He is a good man and talks sense.

– Great video! It is more than coffee!

– Great thoughts and insights... No organization will succeed without embracing change in the rise of networking and collaboration...

– Howard Schultz is a great man, and had made Starbucks the success that it is today.

– I love Starbucks business system. [թարգմանություն՝ –Նա հենց նոր զբաղեցրեց երկրորդ հորիզոնականը իմ սիրելի ձեռնարկատերերի ցուցակում՝ Ռիչարդ Բրենսոնից հետո: –Նա լավ մարդ է և խելամիտ է խոսում: –Հիանալի տեսանյութ է: Սա ավելին է, քան պարզապես սուրճ: –Հիանալի մտքեր և խորիմաստ դիտարկումներ... Ոչ մի կազմակերպություն չի կարող հաջողել, եթե չընդունի փոփոխությունները՝ պայմանավորված համագործակցության և կապերի աճով: – Հոուարդ Շուլցը հիանալի մարդ է, և հենց նա է Սթարբաքսը դարձրել այն հաջողակ բրենդը, ինչպիսին այն այսօր է: – Ես սիրում եմ Սթարբաքսի բիզնես համակարգը:] (London Business Forum, 2013)

Որոշ սպառողների համար գործարարի խոսքը համոզիչ չէ, քանի որ նրանք ունեն իրենց արդեն իսկ ձևավորված բացասական կարծիքը, որն հակադրվում է Շուլցի բերած փաստարկների հետ: Մեկնաբանողների 30%-ը արտահայտում է հետևյալ կարծիքը՝

–Yup. Very interesting. I quote,Howard Schultz pays himself over \$9200/hr, the highest CEO pay in the industry. He pays Starbucks workers an average of \$8.79 an hour, amongst the lowest of major US employers. What's wrong with this picture?

–In UK some Starbucks are horrible. Customer service in Windsor's starbucks is so low and rude. I never go there anymore.

–If it wasn't about profit would you be doing it?

–Maybe if he feels so responsible he should remove the excessive amount of sugar in Starbucks drinks.[թարգմանություն՝ –Այո, շատ հետաքրքիր է: Մեջբերում եմ. Հոուարդ Շուլցը ինքն իրեն վճարում է ժամական ավելի քան 9200 դոլար՝ լինելով ոլորտի ամենաբարձր վարձատրվող գործադիր տնօրենը: Մինչդեռ նա Սթարբաքսի աշխատակիցներին վճարում է միջինում ժամական 8.79 դոլար՝ դառնալով խոշոր ամերիկյան գործատուներից ամենացածր վարձատրողը: Ինչ-որ բան սխալ չէ՞ այս պատկերում: –Անգլիայում Սթարբաքսի որոշ կետեր սարսափելի են: Վինձորի Սթարբաքսում հաճախորդների սպասարկումը շատ ցածր մակարդակի վրա է և կոպիտ: Այլևս երբեք չեմ գնում այնտեղ: – Եթե շահույթը չունենաիր, դա կանեիր: –Գուցե, եթե ինքն իրեն այդքան պատասխանատու է զգում, պետք է հանի Սթարբաքս ըմպելիքներում եղած չափազանց շատ շաքարը:] (London Business Forum, 2013)

ԳՀՑ խոսույթում երբեմն հանդիպում են դեպքեր, երբ գործարարը, ընդունելով թույլ տված սխալը, չի փորձում ավստսանք արտահայտել, այլև ջանում է պահպանել դրական հանրային վարկն ու մեղմացնել իրավիճակը, ինչպես նաև խոսքի միջոցով ազդելով լսարանի գիտակցության վրա՝ դրական տեսանկյունից դա ներկայացնել: Այդպիսի օրինակ է ամերիկացի ձեռնարկատեր, մանրածախ առևտրի աշխարհի խոշորագույն առցանց Ամազոն կայքի հիմնադիր, նախագահ, գլխավոր գործադիր տնօրեն Ջեֆ Բեզոսի հարցազրույցից հետևյալ հատվածը՝

Blodget: Let's jump right in. What the hell happened with the Fire phone?

Bezos: First of all, it's really early. We've had a lot of things we've had to iterate on at Amazon. You may remember something called Auctions that didn't work out very well. Z Shops morphed out of that. Then we launched Marketplace, which became our third-party seller business — which now represents 40% of units sold on Amazon. That's a great business. If you look at our device portfolio broadly, our hardware team is doing a great job. The Kindle is now on its seventh generation. The Kindle Voyage — the new premium product — is just completely killer. Fire TV, Fire TV Stick — we're having trouble building enough. Amazon Echo, which we just launched. So there's a lot of activity going on in our device business. With the phone, I just ask you to stay tuned.

Blodget: What was the mistake with the phone? Or are you saying there is no mistake?

Bezos: I think it takes more time to analyze something like that. Again, one of my jobs is to encourage people to be bold. It's incredibly hard. Experiments are, by their very nature, prone to failure. A few big successes compensate for dozens and dozens of things that didn't work. Bold bets — Amazon Web Services, Kindle, Amazon Prime, our third-party seller business — all of those things are examples of bold bets that did work, and they pay for a lot of experiments. I've made billions of dollars of failures at Amazon.com. Literally billions of dollars of failures. You might remember Pets.com or Kosmo.com. It was like getting a root canal with no anesthesia. None of those things are fun. But they also don't matter. What

really matters is: companies that don't continue to experiment, companies that don't embrace failure, eventually get into a desperate position — where the only thing they can do is a Hail Mary bet at the very end of their corporate existence. Whereas companies that are making bets all along — even big bets, but not bet-the-company bets — prevail. I don't believe in bet-the-company bets. That's when you're desperate. That's the last thing you can do. [թարգմանություն՝ *Բլոջեթ*.– Եկեք միանգամից սկսենք կարևոր հարցից: Բնչ, գրողը տանի, պատահեց Ֆայր հեռախոսի հետ: *Բեզոս*.– Նախ՝ դեռ շատ վաղ փուլում ենք: Ամազոնում շատ բաներ կան, որոնց վրա ստիպված ենք եղել բազմիցս աշխատել ու կատարելագործել: Կարող է հիշեք այսպես կոչված աճուրդները, որոնք այդքան էլ հաջողված չէին: Դրանից հետո ստեղծվեցին Զ խանութները: Հետո մենք գործարկեցինք առևտրային հարթակը, որը դարձավ մեր արտաքին վաճառողների հարթակը, և որն այժմ կազմում է Ամազոնում վաճառվող ապրանքների 40 տոկոսը: Դա հիանալի բիզնես է: Ընդհանուր հայացք գցելով մեր սարքավորումներին՝ կարելի է ասել, որ մեր սարքաշինության թիմը հիանալի աշխատանք է կատարում: Ներկայումս առկա է Քինդլի յոթերորդ սերնդի մոդելը: Քինդլ վոյաժը՝ մեր նոր պրեմիում արտադրանքը, պարզապես հիասքանչ է: Մենք դժվարությամբ ենք հասցնում արտադրել բավարար քանակով Ֆայր հեռուստացույց, Ֆայր հեռուստացույցի սթիք, Ամազոն Էքոն, որը մենք նոր ենք գործարկել: Այսպիսով, մեր սարքավորումների բիզնեսում հիմա շատ բան է կատարվում: Ինչ վերաբերում է հեռախոսին՝ ուղղակի խնդրում եմ շարունակել հետևել: *Բլոջեթ*.– Իսկ ինչ սխալ է տեղի ունեցել հեռախոսի դեպքում: Թե՛ ասում եք, որ սխալ ընդհանրապես չի եղել: *Բեզոս*.– Կարծում եմ՝ նման բան վերլուծելու համար ավելի շատ ժամանակ է պահանջվում: Կրկին նշեմ, իմ աշխատանքներից մեկը մարդկանց խրախուսելն է՝ լինելու համարձակ: Դա անհավատալիորեն դժվար է: Փորձարկումները իրենց բնույթով հակված են ձախողման: Մի քանի խոշոր հաջողություններ բավական են փոխհատուցելու տասնյակ ու տասնյակ ձախողումներ: Համարձակ քայլեր՝ Ամազոն Վեբ Սերվիսեսը, Քինդլը, Ամազոն Փրայմը, մեր գործընկեր վաճառողների հարթակը, սրանք բոլորը համարձակ քայլերի օրինակներ են, որոնք հաջողել են և իրենց հերթին ֆինանսավորում են բազմաթիվ փորձարկումներ: Ես Ամազոնում ունեցել եմ միլիարդավոր դոլարների ձախողումներ: Բառացիորեն՝ միլիարդավոր դոլարների ձախողումներ: Դուք գուցե հիշում եք Pets.com-ը կամ Kosmo.com-ը: Դա նման էր ատամի արմատի բուժման՝ առանց անզգայացման: Այդ բաներից ոչ մեկը հաճելի չէ: Բայց դրանք նաև էական չեն: Իսկապես էականն այն է, որ այն ընկերությունները, որոնք չեն շարունակում փորձարկումներ անել և չեն ընդունում ձախողումները, վերջիվերջո հայտնվում են հուսահատ վիճակում, երբ իրենց ընկերության գոյության վերջին փուլում կարող են դիմել միայն մի վերջին հուսալքված քայլի: Մինչդեռ այն ընկերությունները, որոնք ամբողջ ընթացքում ռիսկերի են դիմում, նույնիսկ մեծ ռիսկերի, բայց ոչ այնպիսիներ, որոնք վտանգում են ամբողջ ընկերության գոյությունը—վերջում հաղթում են: Ես չեմ հավատում «ընկերությունը վտանգող» ռիսկերին, որոնց

դիմում ես, երբ հուսահատված ես: Դա այն վերջին քայլն է, որ կարող ես անել:] (Business Insider, 2014)

Ջ. Բեզոսը, ելնելով իր հաղորդակցական նպատակներից, հարցին անմիջական պատասխան չի տալիս, այլ կառուցում է պատասխանը այնպես, որ շեշտի սխալվելու դրական կողմերը՝ մասնավորապես փորձ ձեռք բերելու և ապագայում առավել կատարելագործված արդյունքի հասնելու հնարավորությունը: Այս կերպ նրա խոսքում խախտվում են Գրայսի քանակի և որակի կարգախոսները: Բացի այդ, գործարարը բավականին շռայլ է իր սեփական արտադրանքները գովաբանելու հարցում, ինչի հետևանքով նրա խոսքում անընդմեջ խախտվում է համեստության կարգախոսը: Նա շրջանցում է ձախողման մասին գղջում, ափսոսանք կամ հանրային ներողություն հայտնելն ու հանրային դրական վարկանիշը վտանգելը: Ընդհակառակը, ձախողումից դեպի հաջողություն անցնելու օրինակներ բերելով և խոսքը կառուցելով հարաբերության կարգախոսի շրջանակում, նա հպարտորեն առաջ է բերում այն գաղափարը, որ սխալներ չեն գործում միայն այն կազմակերպությունները, որոնք երբեք որևէ քայլ չեն ձեռնարկում: Բեզոսը ներկայացնում է նմանատիպ ընկերությունների հուսահատ ապագայի պատկերը՝ կիրառելով ոճական հնարք և համեմատելով այն ձախողված խաղում արված վերջին հուսահատ քայլի հետ՝...the only thing they can do is a Hail Mary bet at the very end of their corporate existence [թարգմանություն՝ իրենց ընկերության գոյության վերջին փուլում կարող են դիմել միայն մի վերջին հուսալքված քայլի]: Թեպետ գործարարը բացատրում է իր նախկին խոշոր ձախողումների հետևանքները, դրանց ցավն ու վնասը համեմատելով առանց ցավազրկման ատամի արմատ բուժելու հետ՝ It was like getting a root canal with no anesthesia [թարգմանություն՝ Դա նման էր ատամի արմատի բուժման՝ առանց անզգայացման:], միևնույն է, նա նշում է, որ այդ մեծածավալ ֆինանսական կորուստները իր համար կարևոր չեն, քանի որ հող են հարթել ներկայիս հաջողված նախագծի համար:

Գործարար հարցազրույցներում համեստության կարգախոսի բացահայտ խախտում են այն խոսքային իրադրությունները, որտեղ ինքնագովեստի ակտերը ներկայացվում են մեծահոգության դրսևորումների տեսքով: Այսպիսի դեպքերում գործարարները ձգտում են համոզել, որ իրենց արժանիքները հիմնավորված են հաճախորդների շահերի համար կատարած գործողություններով, այսինքն՝ իրենք «լավն են», քանի որ ամեն ինչ անում են հանուն սպառողների՝

McMillon: We actually are a good guy. It's not very complicated. We listened to our associates in lots of ways and we are in the stores, we know what reality looks like and we are making an investment to improve that. We want happy customers that come back and more customers. This is about running a good business. [թարգմանություն՝ ՄքՄիլն. Մենք իրականում լավն ենք: Դա այնքան էլ բարդ բան չէ: Մենք լսում ենք մեր աշխատակիցներին, լինում ենք խանութներում, տեսնում ենք իրական պատկերը և ներդրում ենք անում՝ այն բարելավելու համար: Մենք ցանկանում ենք երջանիկ հաճախորդներ, ովքեր

կվերադառնան, և նոր հաճախորդներ: Սա է լավ բիզնես վարելը:] (CNBC, 2015)

Մեր ուսումնասիրությունները փաստում են, որ հարցազրույցի փակման խոսքը, որպես կանոն, ձևավորվում է քաղաքավարության սկզբունքի հիման վրա: Այս փուլին բնորոշ են կաղապարային արտահայտությունները, գնահատողական ասույթները և փոխադարձ շնորհակալական խոսքերը, որոնց միջոցով դրսևորվում է հավանության կարգախոսը: Սովորաբար այս փուլում հավանության կարգախոսն արտահայտվում է թե՛ հարցազրույցավարի, թե՛ հարցազրույցվողի խոսքում՝

ա. *Interviewer*: How do you guys achieve that amazing retention? It's absolutely phenomenal customer retention. When I think about your company, I think of things like high renewal rate, great customer service, low prices.[թարգմանություն՝ Ինչպե՞ս եք դուք կարողանում մշտապես այդքան շատ հաճախորդներ ունենալ: Դա պարզապես բացառիկ երևույթ է: Երբ մտածում եմ ձեր ընկերության մասին, մտքիս գալիս են բաներ՝ ինչպիսիք են շարունակական անդամակցություն, բարձրակարգ սպասարկում և մատչելի գներ:](Fool.com, 2013)

բ. *Interviewer*: (turning to the audience) Please, join me in saying a huge thank you.

Schultz: Thank you. Thank you very much. Thank you. Thank you. [թարգմանություն՝ Հարցազրույցավար.– (դիմելով հանդիսատեսին) Խնդրում եմ, միացե՛ք ինձ՝ արտահայտելու մեր խորին շնորհակալությունը: Շույց. Շնորհակալ եմ: Շատ շնորհակալ եմ: Շնորհակալություն: Շնորհակալություն:](London Business Forum, 2013)

ԳՀՑ-ի վերջին փուլում երբեմն գործարարի խոսքում դրսևորվում է համաձայնության կարգախոսը, որն արտահայտվում է If you will/would allow/let me... [թարգմանություն՝ Եթե թույլ տաք/ Ձեր թույլտվությամբ] կառույցների միջոցով, այն դեպքում, երբ գործարարը քաղաքավարի խնդրանքի և թույլտվության միջոցով իրեն տրամադրված ժամանակից դուրս հավելյալ ժամանակ է խնդրում հաղորդավարից ավելի մանրամասն քննարկելու առաջադրված հարցը: Եթե նման լեզվական կառույցները չեն կիրառվում, գործարարը, խախտելով քաղաքավարության սկզբունքը, վտանգի է ենթարկում իր հանրային դրական վարկ՝

Interviewer: Thanks very much. Yeah, well thank you. Yeah, I think that's all the time we have so thanks, thanks for being here again.

Elop: My pleasure. Ok and again, changing the way we shoot, create and share photographs... very excited.

Interviewer: (Ironic laugh) [թարգմանություն՝ Հարցազրույցավար.– Շատ շնորհակալ եմ: Այո, լավ, շնորհակալություն: Կարծում եմ՝ մեր ժամանակը ավարտվեց, այնպես որ կրկին շնորհակալություն այստեղ լինելու համար: *Էլոփ*.– Հաճույքով: Լավ, և կրկին՝ մենք փոխում ենք լուսանկարելու, ստեղծելու և կիսվելու ձևը... շատ ոգևորված եմ: Հարցազրույցավար.– (հեգնական ծիծաղ)] (The Engadget Interview, 2013)

Եզրակացություն

Մեր քննությունը ցույց է տալիս, որ ԳՀՑ խոսույթում դրսևորվում են ոչ միայն Գրայսի կողմից առաջարկված համագործակցության սկզբունքի կարգախոսները, այլև քաղաքավարության սկզբունքին համարժեք Լիչի լեզվաբանական կարգախոսները, որոնք հավասարապես ազդեցիկ են հաղորդակցման կառուցման և իմաստային ձևավորման գործընթացում և սովորաբար փոխկապակցված են: Այս սկզբունքները ազդում են խոսքի ձշգրիտ կազմավորման ու կանոնակարգման վրա՝ միննույն ժամանակ ապահովելով արդյունավետ հաղորդակցություն: Երբ ԳՀՑ խոսույթում պահպանվում են քանակի, որակի, տեղիության և ձևի կարգախոսները, գործարարի խոսքը դառնում է առավել ձշգրիտ, հիմնավորված, տրամաբանական կառուցված, քաղաքավարի, կանոնակարգված և սեղմ: Այդպիսի կառուցվածք ձևավորվում է՝ ներկայացվող ապրանքատեսակի կամ մատուցվող ծառայության վերաբերյալ հավաստի փաստերի, վիճակագրական տվյալների և բնութագրիչ այլ տեղեկատվության միջոցով:

Ինչ վերաբերում է կարգախոսների խախտմանը, ապա այն հաճախ նպատակային ներգործության միջոց է՝ ուղղված խոսակցի դիրքորոշման ձևավորմանը կամ փոփոխմանը: Սովորաբար, այդպիսի խախտումները ԳՀՑ-ում պայմանավորված են ներազդման ռազմավարությամբ և ծառայում են որոշակի հետհաղորդակցական նպատակի: Այնուամենայնիվ, երբ կարգախոսի խախտումը կատարվում է ոչ տեղին, առանց ռազմավարական հաշվարկի, այն խաթարում է հաղորդակցման արդյունավետությունը և ձախողում վերջնանպատակի իրականացումը:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Brown P., Levinson S. C. (1988). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Business Insider. (2014, December) <http://www.businessinsider.com/amazons-jeff-bezos-on-profits-failure-succession-big-bets-2014-12>
- Fool: *An Interview with Costco CEO Craig Jelinek*. (2013, August) <https://www.fool.com/investing/general/2013/08/01/an-interview-with-costco-ceo-craig-jelinek.aspx>
- Grice, H. P. (1975). Logic And Conversation. In *Syntax And Semantics*, Volume 3. Cole, P., Jerry Morgan J. (Ed.s). (pp. 41-58). Elsevier.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leech, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. New York: Oxford University Press.
- London Business Forum: *Starbucks' CEO Talks Business*. (2013, February) <https://www.youtube.com/watch?v=83yInyY1KLs>
- Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages // Ogden C. K., Richards I. A. *The Meaning of Meaning*, New York: Harcourt, Brace & World.
- Paronyan, Sh. (2012). *Pragmatics*. Yerevan: YSU.
- Searle, J. R. (1968). Austin on Locutionary and Illocutionary Acts. *The Philosophical Review*. (էջ 405-424). Vol. 77, No. 4:

- Techcrunch: *Interview with Nokia CEO Stephen Elop*. (2013, February). <https://techcrunch.com/2013/02/25/tc-interview-nokia-ceo-stephen-elop-talks-windows-phone-alternatives-low-end-devices-and-email/>
- The Engadget Interview: *Nokia's Stephen Elop on the Lumia 1020*. (2013, July). <https://www.youtube.com/watch?v=7D02oqVoyOg&t=276s>
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Сюзанна Григорян

Ассистент ереванского государственного университета

Эл. адрес: suzy.grigoryan@ysu.am

СМЫСЛОВЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРИНЦИПОВ КООПЕРАЦИИ И ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ДЕЛОВЫХ ИНТЕРВЬЮ

Цель настоящей статьи — выявить и проанализировать особенности имплицитного смысла и лингвопрагматических проявлений в англоязычных деловых интервью с точки зрения принципов кооперации и вежливости. Материалом для анализа послужили реальные англоязычные деловые интервью.

Актуальность темы обусловлена ростом англоязычной деловой коммуникации в условиях глобализации, где применение лингвопрагматических стратегий оказывает влияние не только на успех коммуникации, но и на формирование партнерских, производственно-потребительских отношений и дальнейшую деятельность конкретного бизнеса. Выявление связи между высказываниями и их латентным смыслом способствует обеспечению эффективности деловой коммуникации, целостности коммуникативного процесса, а также реализации посткоммуникативных целей. Данное исследование важно и с точки зрения формирования лингвокультурной компетенции, поскольку способствует развитию практических коммуникативных навыков в процессе обучения языку.

Ключевые слова: англоязычное деловое интервью, латентный смысл, коммуникативные максимы, принципы кооперации и вежливости.

Syuzanna Grigoryan

Assistant Professor at Yerevan State University,

Email: suzy.grigoryan@ysu.am

SEMANTIC MANIFESTATIONS OF COOPERATIVE AND POLITENESS PRINCIPLES IN ENGLISH-LANGUAGE BUSINESS INTERVIEWS

The aim of this article is to identify and analyze the features of implicit meaning and linguo-pragmatic manifestations in English-language business

interviews from the perspective of cooperative and politeness principles. The analysis is based on authentic English-language business interviews.

The relevance of the topic is conditioned by the growth of English-language business communication in the context of globalization, where the use of linguo-pragmatic strategies significantly influences not only the success of communication but also the establishment of partnerships, producer-consumer relations, and the further development of the given business. Revealing the connection between utterances and their implicit meaning contributes to ensuring effective business communication, the integrity of the communicative process, and the fulfillment of post-communicative goals. This study is also important from the perspective of developing linguistic and cultural competence, as it supports the improvement of practical communication skills during the process of language learning.

Key words: English-language business interview, implicit meaning, communicative maxims, cooperative and politeness principles.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հուլիսի 16-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. սեպտեմբերի 9-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Վարդուհի Պետրոսյան
ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի
Դիվանագիտական ծառայության և
մասնագիտական հաղորդակցման ամբիոն,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Էլ. հասցե՝ v_petrosyan@ysu.am

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-161

ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ԼԵԶՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՖՐԱՆՍԵՐԵՆԻ ԱՌՋԵՎ ԾԱՌԱՅԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Հոդվածի նպատակն է՝ ներկայացնել Ֆրանսիայի լեզվա-քաղաքականությունն այն գրավոր փաստաթղթերի վերլուծության միջոցով, որոնք կարևոր նշանակություն են ունեցել ֆրանսերենի ձևավորման, զարգացման, տարածման և ժամանակակից աշխարհում որպես մրցունակ լեզու հանդես գալու առումով: Բոլոր կենդանի լեզուների նման ֆրանսերենը ևս բախվում է բազմաթիվ մարտահրավերների՝ ժամանակակից աշխարհաքաղաքական և լեզվաքաղաքական իրավիճակով պայմանավորված:

Ներկա ուսումնասիրության հիմքում դրված են ֆրանսիացի միապետերի և ֆրանսիական կառավարության կողմից ընդունված այն կարևոր որոշումները, որոնք դարեր շարունակ ապահովել են ֆրանսերենի դիրքերի ամրապնդումն ամբողջ աշխարհում, մյուս կողմից՝ այն արդի խնդիրների բացահայտումն ու վերլուծությունը, որոնք խոչընդոտում են ֆրանսերենի տարածմանն ու ամրապնդմանը ժամանակակից աշխարհում:

Հոդվածում քննության են առնվում ֆրանսերենի վերաբերյալ գոյություն ունեցող բոլոր կարևորագույն փաստաթղթերը 842թ. ռոմաներենով գրված առաջին փաստաթղթից՝ Ստրասբուրգյան դաշնագրից, մինչև 2024թ. Ֆրանսիայի հանրապե-

տության Մշակույթի նախարարության կողմից հրապարակված ֆրանսերենի մասին զեկույցը, որն ամփոփում է ֆրանսերենի խթանման հանրային քաղաքականության ուղղությունները:

Թեմայի վերլուծության համար կիրառվել են համեմատական, համաժամանակյա և տարաժամանակյա ուսումնասիրության մեթոդները:

Թեմայի հիմնական եզրահանգումն այն է, որ ֆրանսերենը, ունենալով համեստ ծագում, այսինքն՝ լինելով մի լեզու, որը ձևավորվել է ժողովրդական լատիներենի հիմքի վրա, կրելով կելտերենի և ֆրանկերենի ազդեցությունը, դարեր շարունակ ծառայել է որպես դիվանագիտության առաջատար լեզու, այսօր բախվում է բազմաթիվ մարտահրավերների, որոնք ֆրանսիական կառավարությունը փորձում է լուծել տարբեր մեթոդներով և հետևողական լեզվաքաղաքականությամբ:

Հիմնաբառեր. լեզվաքաղաքականություն, հնդեվրոպական լեզվաընտանիք, ժոմանական լեզվախումբ, Ստրասբուրգյան դաշնագիր, Վիլլեր-Կոտրեի հրամանագիր, Ֆրանսիական ակադեմիա, Մոլիերի լեզու:

Ներածություն

Ինչպես հայտնի է, ֆրանսերենը հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի ժոմանական լեզվախմբին պատկանող լեզուներից է: Ինչպես բոլոր ժոմանական լեզուները, այնպես էլ ֆրանսերենը սերում է Հռոմեական կայսրության ժողովրդալսոսակցական լատիներենից. այն զարգացել է գալլոռոմանական լեզվի հիմքի վրա և կրել կելտերենի և ֆրանկերենի ազդեցությունը:

Բոլոր լեզուների նման, ֆրանսերենը ևս անցել է զարգացման տարբեր փուլեր, որոնք նշանավորվել են խորհրդանշական բնույթի փաստաթղթերով և պատմական որոշումներով: Ֆրանսիայի լեզվաքաղաքականության ձևավորման և մշակման գործում այդ փաստաթղթերն ունեցել են կարևոր նշանակություն: Այս հոդվածում կանդրադառնանք դրանցից ամենակարևորներին, ինչպես նաև կներկայացնենք այն մարտահրավերները, որոնք այսօր ծառացած են ֆրանսերենի առջև որպես համաշխարհային նշանակության մրցունակ լեզու:

Մեթոդ

Սույն հետազոտությունն իրականացվել է պատմալեզվաբանական և սոցիոլեզվաբանական մոտեցումների համադրությամբ: Կիրառվել է պատմալեզվաբանական և պատմահամեմատական մեթոդ՝ ֆրանսերենի ծագումն ու զարգացման փուլերը բացահայտելու նպատակով: Տեքստաբանական և դիսկուրսային վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվել են առանցքային պատմական և իրավական փաստաթղթերը՝ գնահատելով դրանց լեզվաքաղաքական նշանակությունը:

Միաժամանակ կիրառվել է համեմատական-վերլուծական մեթոդ՝ ֆրանսերենի դիրքը այլ լեզուների համատեքստում դիտարկելու համար, ինչպես

նաև սոցիոլեզվաբանական մոտեցում՝ լեզվի արդի գործառնություններն ու մարտահրավերները գնահատելու նպատակով:

Ֆրանսերենի ձևավորումը և լեզվաբաղաբական հիմքերը

Այժմ անդրադառնանք այն կարևոր փաստաթղթերին, որոնք պայմանավորել են ֆրանսերենի զարգացումը և տարածումը, ինչպես նաև նրա հեղինակության ամրապնդումը որպես դիվանագիտության, արվեստի և գիտության կարևորագույն լեզուներից մեկն արդի աշխարհում:

Բոլոր լեզուների ուսումնասիրությունն ըստ էության սկսվում է նրանց «ծննդյան վկայական» հանդիսացող փաստաթղթի ուսումնասիրությամբ: Ամենահին և կարևորագույն փաստաթուղթը, որն ազդարարում է ֆրանսերենի ծնունդը որպես ինքնուրույն լեզու, 842թ. փետրվարի 14-ով թվագրվող Ստրասբուրգյան դաշնագիրն է (Armand Gasté 1888):

814թ. Կառլոս Մեծի մահից հետո նրա կայսրությունը բաժանվեց նրա ժառանգների միջև, ինչն այնուհետև հակամարտություններ առաջացրեց նրա թոռների՝ Կառլ Ճաղատի, Լուի Գերմանացու և Լոթեր I-ի միջև: Կառլ Ճաղատը և Լուի Գերմանացին որոշեցին միավորվել իրենց ավագ եղբոր՝ Լոթերի դեմ. սա դաշնագրի պատմական բովանդակությունն է:

Դաշնագրի տեքստը գրվել է ոչ թե լատիներեն, այլ ռոմաներեն և տյուրեկերեն (ավելի հաճախ օգտագործվում է բարձր գերմաներեն եզրույթը), այսինքն, համապատասխանաբար, ֆրանսերենի և գերմաներենի «մայր» լեզուներով:

Դաշնագրի տեքստը մեզ է հասել մատենագիր Նիթարդի՝ Կարլոս Մեծի թոռան շնորհիվ, ով այն ներառել է «Պատմություններ» աշխատության մեջ:

Այն լեզուն, որով գրված է Ստրասբուրգյան դաշնագիրը, կոչվում է վաղ ռոմաներեն: Այն դեռ հին ֆրանսերենը չէ, այլ վերջինիս սաղմնային վիճակը, որը հաճախ անվանում են «պրոտո-ռոմաներեն» կամ «պրիմիտիվ ռոմաներեն»: Իհարկե, այն ծագում էր ժողովրդական լատիներենից և խոսվում էր այն տարածքներում, որոնք այնուհետև կոչվելու էին Ֆրանսիա: Բնականաբար այդ ժամանակաշրջանում այդ լեզուն դեռ կանոնակարգված չէր և զբաղեցնում էր միջին դիրք ուշ լատիներենի և հին ֆրանսերենի միջև: Հին ֆրանսերենը, որը սկսեց օգտագործվել որպես գրական լեզու 11-րդ դարից, ռոմանական լեզվի զարգացման վաղ փուլն է:

Հնչյունական, ձևաբանական և շարահյուսական առումով այն ավելի կանոնակարգված լեզու էր, քան լատիներենը:

Ֆրանսերենի՝ որպես ինքնուրույն լեզվի ծննդյան վկայական հանդիսացող այս կարևորագույն ձեռագիրն այսօր գտնվում է Ֆրանսիայի ազգային գրադարանում:

Ֆրանսերենի զարգացման և ամրապնդման համար անչափ կարևոր հանգամանք էր 12-րդ դարում հին ֆրանսերենով գրված պոեզիայի աննախադեպ զարգացումը:

Միջնադարում հին ֆրանսերենով (Ֆրանսիայի հյուսիսային մասում այն

կոչվում էր *langue d'oïl*) գրված բանաստեղծական արվեստը սկսեց աննախադեպ զարգացում ապրել:

Այս առումով փայլուն օրինակ է 13-րդ դարի բանաստեղծ Ռուբըյոֆի բանաստեղծական արվեստը. նա առանձնացավ իր ժամանակի հեղինակներից՝ խախտելով պալատական և այսպես կոչված «գտված պոեզիայի» ավանդույթը *langue d'oïl*-ում:

Ռուբըյոֆը չի վարանում խոսել մարդկային գոյության ողբերգականության մասին, երգել սեփական դժբախտությունների մասին կամ քննադատել իր ժամանակաշրջանի հզորներին:

Նրա բանաստեղծություններն այսօր էլ շարունակում են ոգեշնչել ֆրանսիացի արվեստագետներին, հիշենք Լեո Ֆերեի *Խեղճ Ռուբըյոֆը* երգը, որը յուրօրինակ հարգանքի տուրք է մեծ բանաստեղծի հիշատակին. «Ինչ եղան իմ ընկերները, որոնք այնքան մոտ էին իմ սրտին և այնքան սիրելի, բայց նրանք չափազանց քիչ էին»:

1539թ, օգոստոսին Ֆրանսուա I-ն իր թագավորական նստավայրում ստորագրում է Վիլլեր-Կոտրեի հրամանագիրը: Նրա 110-րդ և 111-րդ հոդվածներով ամրագրվում է, որ թագավորության մեջ արդարադատության և վարչաիրավական նշանակություն ունեցող բոլոր փաստաթղթերը պետք է գրվեն ոչ թե լատիներեն, այլ ֆրանսերեն:

Այս օրենսդրական կարևոր փաստաթուղթը սահմանում է ֆրանսերենի զարգացման առաջին կարևոր ուղենիշը, որը նպաստում է երկրի քաղաքական միավորմանը մեկ ընդհանուր լեզվի՝ ֆրանսերենի շուրջ:

Հաջորդ փաստաթուղթը 1549թ. բանաստեղծ Դյու Բելեի կողմից գրված «Ֆրանսերենի պաշտպանությունը և ներկայացումը» փաստաթուղթն է, որտեղ նա ջերմեռանդորեն հանդես է գալիս ֆրանսերենի դիրքերի ամրապնդման պաշտպանությամբ՝ միաժամանակ իր երախտագիտությունը հայտնելով արվեստների և գրականության պաշտպան Ֆրանսուա I-ին:

Այս փաստաթուղթը համարվում է Պլեյադայի բանաստեղծների «մանիֆեստը», որի մաս էր կազմում նաև տեքստի հեղինակը՝ Յոահիմ դյու Բելեն, մասնավորապես Պիեռ դը Ռոնսարի և Ժան-Անտուան դը Բաիֆի² և մյուսների հետ միասին: Նրանց նպատակն էր՝ հարստացնել և կատարելագործել ֆրանսերենը՝ այն դարձնել նույնքան «ազնիվ և ազդեցիկ, որքան լատիներենը» (Weber 1961):

Տպագրության զարգացման հետ հնարավոր դարձավ նրանց գաղափարների և ֆրանսերենի լայնամասշտաբ տարածումը:

Ֆրանսերենի դիրքերի ամրապնդման և նրա հետագա զարգացման առումով անգնահատելի է Ֆրանսիական ակադեմիայի ստեղծումը 1635թ. կար-

1 *Langue d'oïl*-ը և *langue d'oc*-ը միջնադարյան Ֆրանսիայում խոսվող ժամանակակից լեզուների երկու մեծ խմբերն էին, որոնք այդպես էին կոչվում հիմնականում այդ լեզուներով «այո» ասելու տարբերության պատճառով, բայց նաև այլ, ավելի խորը լեզվական տարբերություններով պայմանավորված, որոնք կապված էին այդ երկու լեզվախմբերի պատմական և աշխարհագրական զարգացման հետ:

2 Յոահիմ դյու Բելեն, Պիեռ դը Ռոնսարը և Ժան-Անտուան դը Բաիֆը 16-րդ դարի ֆրանսիական գրականության վերածննդի գլխավոր գործիչներից էին: Նրանք բոլորը կապված էին «Պլեյադա» գրական խմբակի հետ, որը նպատակ ուներ զարգացնել և վերածնել ֆրանսիական պոեզիան՝ հիմնվելով դասական և ռենեսանսյան մշակույթի վրա:

դինալ Ռիշելյոյի կողմից, որի նպատակն էր մեկ ընդհանուր լեզվի՝ ֆրանսերենի շուրջ համախմբել ֆրանսիացի ժողովրդին:

Այս հաստատության հիմնական առաքելությունն է՝ վերահսկել լեզվի վիճակը և հոգ տանել նրա ձիշտ օգտագործման մասին: Նրա կանոնադրության 24-րդ հոդվածում ասվում է. «Ակադեմիայի հիմնական գործառնությունը լինելու է մեծ հոգածությամբ և ջանասիրությամբ մեր լեզուն որոշակիորեն կանոնակարգել և այն դարձնել մաքուր և պերճախոս, որպեսզի այդ լեզվով հնարավոր լինի զբաղվել արվեստով ու գիտությամբ»:

Հիշենք, որ 17-րդ դարի սկզբին ֆրանսերենի ուղղագրությունը շատ հեռու էր կանոնակարգված լինելուց: Այդ նպատակով Ակադեմիան կանոններ սահմանեց և գրվեց բառարան, որի առաջին օրինակը լույս տեսավ 1694 թվականին:

Ֆրանսերենի համամարդկային բնույթի մասին առաջին անգամ խոսեց Անտուան դը Ռիվարոլը³ 1784թ. իր հայտնի ելույթում: 17-րդ և 18-րդ դարերում ֆրանսերենի օգտագործումը դուրս եկավ թագավորության սահմաններից: Մշակվածության և հղկվածության առումով նմանը չունեցող ֆրանսերենը դարձավ Եվրոպական արքունիքների էլիտաների լեզուն: Ֆրանսերենի համընդհանրական բնույթի մասին Անտուան դը Ռիվարոլն խոսում է իր էսսեում՝ պատասխանելով Բեռլինի ակադեմիայի կողմից կազմակերպված մրցույթի ժամանակ առաջադրված երեք հարցի. «Ինչը ֆրանսերենը դարձրեց համընդհանուր: Ինչո՞ւ է այն արժանի այս բնորոշմանը: Կարելի է ենթադրել, որ ֆրանսերենը կկարողանա դա պահել»:

Անտուան դը Ռիվարոլը հաղթեց մրցույթում, կիսելով առաջին մրցանակը գերմանացի փիլիսոփա Յոհան Գրիստոֆ Շվաբի հետ: Ինչով էր պայմանավորված նման փայլուն հաղթանակը: Գրողը փայլուն կերպով ներկայացնում է ֆրանսերենի պատմությունը և շեշտը դնում ֆրանսերենի առանձնահատկությունների վրա: Հենց այդ ելույթի ժամանակ է նա հիմնավորում այն հանգամանքը, որ ֆրանսերենն առանձնանում է մտքի արտահայտման բացառիկ ձգգրությամբ: «Այն, ինչ հստակ չէ, ֆրանսերեն չէ», – ասում է նա:

Շատ կարևոր էր նաև հայր Գրեգուարի⁴ ծավալած գործունեությունը՝ հոգուտ ֆրանսերեն լեզվի միասնականացման: Այս գաղափարի պաշտպանության նպատակով 1794թ. նա առաջարկեց վերացնել տեղական բարբառները:

Հայր Գրեգուարը չորս տարի շարունակ ուսումնասիրություններ է անցկացնում ամբողջ երկրում, պարզելու համար, թե ֆրանսիացիների քանի տոկոսն է խոսում ազգային լեզվով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հինգ ֆրանսիացիներից միայն մեկն է խոսում ազգային լեզվով,

3 Անտուան դը Ռիվարոլը (1753–1801) ֆրանսիացի գրող, պամֆլետիստ և բարոյախոս էր, որը հայտնի էր իր սուր լեզվով, յուրահատուկ ոճով և 18-րդ դարի վերջի մտավոր և քաղաքական բանավեճերում ունեցած իր դերով: Թեև նա ավելի քիչ հայտնի է, քան իր որոշ ժամանակակիցներ, ինչպիսիք են Վոլտերը կամ Ռուսոն, նա համարվում է 18-րդ դարի մեծ մտավորականներից մեկը:

4 Հայր Գրեգուար (Անրի-Բատիստ Գրեգուար, 1750–1831), կաթոլիկ քահանա, քաղաքական գործիչ և ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակ մարդու իրավունքների հավատարիմ պաշտպան: Հայտնի է ստրկության վերացման, կրթության խթանման և հրեաների և փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության գործում ունեցած իր ներդրումով:

մյուսները խոսում էին տեղական բարբառներով: Հայր Գրեգուարը գրում է զեկույց «Տարբեր խոսվածքների և բարբառների վերացման և ֆրանսերենի օգտագործման համընդհանրացման անհրաժեշտության և միջոցների մասին»՝ իր գաղափարները հիմնավորելով ազգը միավորելու անհրաժեշտությամբ:

1882թ. տարրական կրթությունը դառնում է պարտադիր բոլորի համար: 1881–82թթ. հանրային կրթության նախարար Ժյուլ Ֆերին երկու օրենք ընդունեց տարրական կրթության մասին՝ այն դարձնելով անվճար, պարտադիր և աշխարհիկ: Դպրոցում ուսուցանվելու էր միայն ֆրանսերեն, որպեսզի այն տարածվեր ամբողջ երկրի տարածքում, ինչպես որ մեկ դար առաջ ցանկացել էր հայր Գրեգուարը: Ֆրանսերենի դիրքերն ամրապնդելու նպատակով ուսանողներին արգելվում էր արտահայտվել տեղական լեզուներով՝ բարբառներով: Միայն 1951թ. հունվարի 11-ի Դեքսոնի⁵ օրենքով թույլատրվեց Ֆրանսիայի բարբառների ուսուցումը:

1992թ. «Մոլիերի լեզուն» ամրագրվում է սահմանադրությամբ: Որքան էլ զարմանալի թվա, միայն 1992 թվականին ֆրանսերենի համընդհանուր կիրառությունը սահմանադրական ուժ ստացավ: Ֆրանսիական հանրապետության Սահմանադրության 2-րդ հոդվածով նշվում է, որ «Հանրապետության լեզուն ֆրանսերենն է»:

Այս փոփոխությունը տեղի է ունենում Եվրոպական միության հիմքում ընկած Մասստրիխտի պայմանագրի վավերացման համատեքստում: ՖՀ Ազգային ժողովում քննարկումներ են տեղի ունենում, որոնք անդրադառնում են «Մոլիերի լեզուն» «Շեքսպիրի լեզվից» պաշտպանելու անհրաժեշտությանը:

«Այն ժամանակ, երբ մենք պատրաստվում ենք վավերացնել մի պայմանագիր, որը կսահմանի ազգային արժույթի անհետացումը հօգուտ եվրոպական արժույթի, ազգային լեզվին մեր հավատարմությունն ուժեղ և անհրաժեշտ խորհրդանիշ է», – հայտարարում է պատգամավոր Ալեն Լամասուրը: Ֆրանսիական հանրապետական գաղափարախոսության մեջ լեզուն դիտվում է որպես մշակութային միասնականության հիմք (Մելիքյան, 2014):

1994թ. օգոստոսի 4-ի ֆրանսերենի օգտագործման մասին օրենքը, որը հայտնի է որպես «Տուրոնի⁶ օրենք», օրենսդրական մակարդակում ամրագրում է Սահմանադրության 2-րդ հոդվածով սահմանված սկզբունքն առ այն, որ «Հանրապետության լեզուն ֆրանսերենն է»: Դրանում նշվում է, որ ֆրանսերենը կրթության, աշխատանքի, առևտրի և հանրային ծառայությունների լեզուն է:

Այն չի արգելում այլ լեզուների օգտագործումը, սակայն երաշխավորում է ֆրանսիացիների՝ մեկ ընդհանուր լեզվով արտահայտվելու իրավունքը: Տուրոնի օրենքը նպատակ ուներ պաշտպանել ֆրանսերենը օտար լեզուներ-

5 Տեղական լեզուների և բարբառների ուսուցման մասին 1951թ. հունվարի 11-ի 51-46 օրենքը (ՖՀ Օրենսգիրք, էջ 4832), որը օրենքի հեղինակ Մորիս Դեքսոնի անունով կոչվում է Դեքսոնի օրենք, ֆրանսիական առաջին օրենքն է, որը թույլ է տալիս տեղական որոշ լեզուների՝ բասկերենի, բրետոներենի, կատալոներենի և օքսիտաներենի կամընտրական ուսուցումը:

6 Օրենքը կոչվում է հեղինակի՝ Ֆրանսիայի Մշակույթի և Ֆրանկոֆոնիայի նախկին նախարար Ժակ Տուրոնի անունով:

րի, մասնավորապես անգլերենի աճող ազդեցությունից և երաշխավորել դրա օգտագործումը Ֆրանսիայի հասարակական կյանքում:

Բարբառների պաշտպանությանը և դրանց խրախուսմանը վերաբերող 2021թ. մայիսի 23-ի օրենքը ճանաչում է ֆրանսերենից և բարբառներից բաղկացած լեզվական ժառանգության առկայությունը, որոնք այդպիսով ամրագրվում են որպես մշակութային ժառանգություն:

2024թ. ՖՀ Մշակույթի նախարարության կողմից հրապարակված *Ֆրանսերենի մասին զեկույցն* ամփոփում է ֆրանսերենի և բազմալեզվության խթանման հանրային քաղաքականությունը՝ անդրադառնալով այնպիսի թեմաների, ինչպիսիք են լեզվի հարստացումը, Ֆրանկոֆոնիայի իրազեկումը և թվային նորարարությունը՝ երաշխավորելու համար լեզվական ինքնիշխանությունը տեխնոլոգիական ոլորտում: Այս փաստաթուղթը նպատակ ունի նաև խթանել ֆրանսերենը համաշխարհային մասշտաբով և լայն հանրությանը տեղեկացնել լեզվական արդի խնդիրների մասին: Ֆրանսերենը ներկայումս խոսվում է հինգ մայրցամաքներում և հանդիսանում է ավելի քան 80 պետությունների պաշտոնական կամ մասնակի պաշտոնական լեզու: Այն միջազգային կազմակերպությունների կարևոր աշխատանքային լեզու է՝ ՄԱԿ, Եվրոպական միություն, Եվրոպայի խորհուրդ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ, Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտե և այլն: Այս հանգամանքը ֆրանսերենին տալիս է իրավաքաղաքական և դիվանագիտական բարձր կարգավիճակ:

Այժմ դիտարկենք ֆրանսերենի դիրքը այլ լեզուների հետ համեմատության համատեքստում:

Սկսենք անգլերենից: Անգլերենը համարվում է գլոբալիզացիայի գլխավոր լեզուն՝ հատկապես գիտության, տեխնոլոգիաների և միջազգային բիզնեսի ոլորտներում: Սակայն ֆրանսերենը շարունակում է մրցակցել անգլերենի հետ դիվանագիտական և իրավական դաշտում: Պատմականորեն ֆրանսերենը եղել է դիվանագիտության լեզու, և այդ ավանդույթը մինչ օրս արտացոլվում է միջազգային պայմանագրերում և պաշտոնական հաղորդակցություններում:

Գերմաներենը և իսպաներենը կարևոր դեր ունեն Եվրոպայում և աշխարհում, սակայն դրանց ազդեցությունը հիմնականում պայմանավորված է տնտեսությամբ կամ խոսողների քանակով: Ֆրանսերենը, ի տարբերություն դրանց, ունի համադրական առավելություն՝ որպես մշակույթի, քաղաքական մտքի և իրավական դիսկուրսի լեզու: Եվրոպական միությունում ֆրանսերենը շարունակում է մնալ որոշիչ լեզուներից մեկը քաղաքական և վարչական հաղորդակցության մեջ:

Ռուսերենը տարածաշրջանային ազդեցիկ լեզու է՝ հատկապես հետխորհրդային տարածքում: Սակայն ֆրանսերենը ունի ավելի լայն աշխարհագրական և ինստիտուցիոնալ կիրառություն: Պատմականորեն ֆրանսերենը մեծ ազդեցություն է ունեցել ռուսական արխատկրատիայի, դիվանագիտության և մշակույթի վրա, ինչը ևս մեկ անգամ ընդգծում է նրա միջազգային հեղինակությունը:

Արաբերենը և չինարենը համաշխարհային լեզուներ են՝ մեծ ժողովրդագ-

րական և քաղաքակրթական հիմքով: Այնուամենայնիվ, ֆրանսերենը հաճախ հանդես է գալիս որպես միջնորդ լեզու միջազգային հարթակներում, հատկապես Աֆրիկայում և Մերձավոր Արևելքում, որտեղ այն կարևոր դեր է խաղում կրթության, վարչարարության և միջազգային համագործակցության ոլորտներում: Ֆրանսերենը, չնայած գլոբալ լեզվական մրցակցության պայմաններին, շարունակում է պահպանել իր յուրահատուկ դիրքը: Ֆրանսիայի լեզվաքաղաքականությունը ուժեղացնում է ֆրանսերենը որպես փափուկ ուժի գործիք՝ միջազգային մեդիայի միջոցով երկրի մշակութային ազդեցությունը առաջ մղելու համար (Martel 2012): Նրա ուժը ոչ այնքան խոսողների թվի մեջ է, որքան քաղաքական, դիվանագիտական, մշակութային և իրավական ազդեցության: Ֆրանսերենը մնում է միջազգային հաղորդակցության հավասարակշռող և արժեքային լեզու՝ կարևոր դերակատար համաշխարհային բազմակլության պահպանման գործում:

Ֆրանսերենի արդի դիրքը և զարգացման մարտահրավերները

Այժմ խոսենք այն մարտահրավերների մասին, որոնց բախվում է ֆրանսերենը մեր օրերում: Իր պատմությամբ և բազմազանությամբ հարուստ ֆրանսերենն իր ուրույն տեղն է գրավում աշխարհում: Ֆրանսերենը մշակույթի, դիվանագիտության և գիտության լեզու է, որով այսօր խոսում է մոտ 396 միլիոն մարդ հինգ մայրցամաքներում: Այնուամենայնիվ, փոփոխվող աշխարհում ֆրանսերենը բախվում է բազմաթիվ մարտահրավերների: Նշենք դրանցից մի քանիսը:

Մրցակցությունը անգլերենի հետ. անգլերենը գերիշխում է միջազգային ոլորտներում՝ ներառյալ տեխնոլոգիաները, գիտությունը, բիզնեսը և ժողովրդական մշակույթը: Սա հաճախ ֆրանսախոս բնակչությանը՝ հատկապես երիտասարդներին, դրդում է նախընտրել անգլերենը: Այս երևույթի վտանգավոր կողմն այն է, որ ֆրանսերենի օգտագործումն ընկավում է որպես պակաս օգտակար՝ որոշակի մասնագիտական և ակադեմիական համալսարանում:

Դիրքերի որոշակի զիջում որոշ ֆրանսախոս երկրներում. աֆրիկյան որոշ երկրներում, որտեղ ֆրանսերենը պաշտոնական կամ երկրորդ լեզու է, տեղական կամ տարածաշրջանային լեզուների աճը և ֆրանսերենով անհավասար ուսուցումը կարող է նվազեցնել վերջինիս կարևորությունը: Մյուս կողմից, օրինակ՝ Հյուսիսային Ամերիկայում (մասնավորապես Կանադայում), ֆրանսախոս համայնքներում նկատվում է ֆրանսերենի ազդեցության անկում հոգուտ անգլերենի:

Ուսուցման դժվարություններ և լեզվի ընկալում որպես էլիտար հաղորդակցման լեզու. ֆրանսերենի քերականական և ուղղագրական բարդությունը խանգարում է այդ լեզվի ուսուցմանը: Որոշ դեպքերում ֆրանսերենը ընկալվում է որպես էլիտար կամ պակաս մատչելի լեզու, ինչը սահմանափակում է նրա գրավչությունը սովորողների համար:

Որոշ լեզվաբանների կողմից հաճախ հնչում են ֆրանսերենի քերականական և ուղղագրական համակարգերի պարզեցման առաջարկներ, որոնք

մերժվում են Ֆրանսիական ակադեմիայի կողմից:

Գլոբալացում և մշակութային միատարրացում. Ֆրանսիայի լեզվակրթական քաղաքականությունը գլոբալիզացիայի պայմաններում ուղղված է լեզվական ինքնության պահպանմանը՝ կրթական համակարգի միջոցով (Խառատյան, Հ. 2016, էջ 15–25): Գլոբալիզացիայի հետ մեկտեղ ֆրանսերենով ստեղծված մշակութային արտադրանքը (ֆիլմեր, երաժշտություն, գրքեր) երբեմն ներկայացվում է անգլերենով կամ անգլիական բովանդակությամբ, ինչը նվազեցնում է դրա տեսանելիությունը համաշխարհային ասպարեզում: Ֆրանսերենը ֆրանսիական ինքնության ու արժեքների պահպանումում կարևոր գործիք է, ինչի համար լեզվաքաղաքականությունը պետք է համադրի ժամանակակից գլոբալացման մարտահրավերներին (Macron (2016):

Թվայնացում. Ժամանակակից թվային միջավայրը դարձել է լեզվական զարգացման և պահպանման առանցքային գործոն: Գլոբալիզացիան և թվայնացումը միաժամանակ ստեղծում են ինչպես մարտահրավերներ, այնպես էլ նոր հնարավորություններ լեզուների համար (UNESCO, Rapport mondial sur la communication, 1997):

Մասնավորապես, համացանցը, սոցիալական ցանցերը, առցանց կրթական հարթակները և արհեստական բանականության վրա հիմնված գործիքները էական ազդեցություն են ունենում լեզվական գործածության, տարածման և հեղինակության վրա (Martel, 2012):

Թվային միջավայրում գերակշռում են գլոբալ լեզուները, առաջին հերթին՝ անգլերենը, ինչը կարող է վտանգել փոքր կամ սահմանափակ տարածում ունեցող լեզուների կենսունակությունը: Սակայն ֆրանսերենի օրինակը ցույց է տալիս, որ ուժեղ ինստիտուցիոնալ աջակցությունը և մշակութային քաղաքականությունը կարող են հակազդել այդ միտումին: Ֆրանսերենը լայնորեն ներկայացված է թվային հարթակներում՝ պաշտոնական կայքեր, միջազգային կազմակերպությունների պորտալներ, առցանց լրատվամիջոցներ և կրթական ռեսուրսներ (Lochard, 2018, էջ 169): Կադիեն հատկապես նշում է France 24-ի դերը որպես աշխարհում ֆրանսերենի տարածման և Ֆրանսիայի փափուկ ուժի առաջնորդման գործիք (Cadier, 2011):

Թվայնացումը նաև նպաստում է լեզվի պահպանմանը՝ ապահովելով գիտելիքի հասանելիություն և լեզվի ուսուցման նոր մեթոդներ: Ֆրանսերենը ակտիվորեն կիրառվում է առցանց դասընթացներում, թվային բառարաններում, թարգմանչական ծրագրերում և մշակութային բովանդակության տարածման մեջ: Սա թույլ է տալիս լեզվին հարմարվել նոր հաղորդակցական միջավայրին և պահպանել իր գործառական կարևորությունը:

Այսպիսով, գլոբալիզացիան և թվային միջավայրը միանշանակ վտանգ չեն լեզվի համար: Դրանք կարող են ծառայել նաև որպես արդյունավետ գործիք լեզվի պահպանման և զարգացման համար՝ պայմանով, որ իրականացվի նպատակային լեզվական և մշակութային քաղաքականություն:

Ֆրանսերենը, չնայած գլոբալ լեզվական մրցակցության պայմաններին, շարունակում է պահպանել իր յուրահատուկ դիրքը (Lafon, 1994, էջ 403): Նրա ուժը ոչ այնքան խոսողների թվի մեջ է, որքան քաղաքական, դիվանա-

գիտական, մշակութային և իրավական ազդեցության: Ինչպես նշում է Կես-
լերը՝ Ֆրանսիայի լեզվաքաղաքականությունը մի կարևոր բաղադրիչ է նրա
մշակութային դիվանագիտության՝ ֆրանսերենի և նրա մշակութային ար-
ժեքների միջազգային առաջխաղացման ռազմավարության մեջ (Kessler, 2018,
էջ 266): Թվային միջավայրում ֆրանսերենը հանդես է գալիս որպես հար-
մարվող և կենսունակ լեզու, ինչը վկայում է, որ գլոբալիզացիայի պայման-
ներում լեզվի պահպանման հարցը կախված է ոչ միայն թվերից, այլև ռազ-
մավարական մոտեցումից և ինստիտուցիոնալ կամքից:

Ժողովրդագրական խնդիրներ. Թեև ֆրանսախոս աֆրիկյան երկրնե-
րում բնակչության աճը ֆրանսիացիների համար համարվում է կարևոր առա-
վելություն, սակայն այն նաև ներկայացնում է որոշ մարտահրավերներ՝ կապ-
ված կրթության և ֆրանսերենով ռեսուրսների հասանելիության հետ:

Դիվանագիտական ազդեցության թուլացում. պատմականորեն ֆրան-
սերենը դիվանագիտության գերիշխող լեզուն էր: Այսօր այդ ոլորտում ուժե-
րի հարաբերակցությունը փոխվել է հոգուտ անգլերենի: Սակայն ամեն դեպ-
քում Ֆրանսիայի լեզվաքաղաքականությունը պետք է դիտարկել լեզվի էկո-
լոգիայի տեսանկյունից՝ համադրելով պետական ֆրանսերենի պաշտպա-
նությունը և լեզվական բազմազանության պահպանությունը (Calvet, 1999):

Վերոնշյալ մարտահրավերներին դիմակայելու համար Ֆրանսիայի կա-
ռավարության կողմից մշակվում և իրականացվում են ռազմավարական
ծրագրեր, որոնց նպատակն է.

- ամրապնդել ֆրանսերենով իրականացվող կրթությունը, մասնավոր-
ապես Աֆրիկայում՝ կայուն արդյունքներ ապահովելու նպատակով:
- խթանել Ֆրանսախոս մշակութային բազմազանությունը՝ աջակցելով
ֆրանսախոս երկրներում գեղարվեստական գրականության և կի-
նոարտադրության զարգացմանը,
- զարգացնել թվայնացումը ֆրանսերենով և ավելացնել նրա հասա-
նելիությունը համաշխարհային լսարանին,
- խթանել լեզվի զարգացումը տնտեսական և գիտական ոլորտներում՝
նրա արդիականությունը ցույց տալու համար և այլն:

Կարծում ենք, ժամանակակից աշխարհում ֆրանսերենի դիրքերի ամ-
րապնդմանն է՛լ ավելի կնպաստեր ֆրանսալեզու բիզնեսների և ստարտափ-
ների խթանումը, միջազգային կազմակերպություններում ֆրանսերենի՝ որ-
պես աշխատանքային լեզվի առավել ակտիվ կիրառումը և ֆրանսերենով
դասավանդվող համալսարանական ծրագրերի ֆինանսավորման ծավալնե-
րի մեծացումը:

Այս լեզվաքաղաքական ուղղությունների հետևողական իրականացումը
կարող է նպաստավոր պայմաններ ստեղծել ֆրանսերենի դիրքերի ամ-
րապնդման և հարափոփոխ գլոբալիստական աշխարհում նրա մրցունակությ-
ան և հարմարվողականության բարձրացման համար: Ըստ Շիֆմանի՝ Ֆրան-
սիայի լեզվաքաղաքականությունն առանձնանում է պետական ֆրանսերենի
պաշտպանության եւ տարածման վրա մեծ շեշտադրումով, լեզվայնության եւ
հանրապետական ինքնության միասնական կառուցումով, կրթության եւ պե-

տական կառավարման մեջ ֆրանսերենի անփոփոխ դիրքով, այլ լեզուների (օրինակ՝ մերձսահմանային եւ ներգաղթային լեզուների) հանդեպ լիբերալությունից ավելի կոնսերվատիվ մոտեցումով (Schiffman, 1996):

Եզրակացություն

Ինչպես տեսանք, Ֆրանսիան մշտապես իրականացրել է այնպիսի լեզվաքաղաքականություն, որի հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները՝ Ֆրանսիացի ժողովրդի համախմբումը մեկ ընդհանուր լեզվի շուրջ, ֆրանսերենի դիրքերի ամրապնդումը, ֆրանսերենի կանոնակարգման, լիարժեք մշակվածության ու հղկվածության ապահովումը, ֆրանսերենի զարգացումն ու տարածումը որպես դիվանագիտության, միջմշակութային հաղորդակցման, գիտության և արվեստի մրցունակ լեզու:

Այդ նպատակով, ֆրանսիյան թագավորության, ֆրանսիական կայսրության և ժամանակակից ֆրանսիական կառավարության ընդունած որոշումներն ու օրենքները քայլ առ քայլ ամրապնդել են ֆրանսերենի դիրքերը՝ հոգ տանելով այն մասին, որ ֆրանսերենը մշտապես համապատասխանի ժամանակակից միջազգային հաղորդակցական լեզվի բոլոր պահանջներին:

Հարկ է նշել, սակայն, որ ֆրանսերենի ժամանակակից մարտահրավերները բազմազան են՝ մրցակցությունը անգլերենի հետ, դիրքերի որոշակի զիջում որոշ ֆրանսախոս երկրներում, ուսուցման դժվարություններ և լեզվի ընկալում որպես էլիտար հաղորդակցման լեզու, գլոբալացում և մշակութային միատարրացում, թվայնացում, ժողովրդագրական խնդիրներ, դիվանագիտական ազդեցության թուլացում և այլն:

Ֆրանսերենի պահպանման քաղաքականությունը դիտարկվում է որպես լեզվական բազմազանության ապահովման պետական և միջպետական ռազմավարություն՝ գլոբալիզացիայի և թվայնացման պայմաններում: Այնուամենայնիվ, գործնական մակարդակում իրականացվող միջոցառումների արդյունավետությունը պահանջում է քննադատական վերազնիստում:

Չնայած այսօրվա գլոբալացված աշխարհի առաջ բերած մարտահրավերներին՝ ֆրանսերենը շարունակում է զարգանալ և խաղալ կարևոր դեր միջազգային հարաբերություններում, կրթության և գիտության, մշակույթի և թվային տեխնոլոգիաների ոլորտում: Ֆրանսերենն ամրապնդում է իր դիրքերը որպես **կենդանի, դինամիկ և հեռանկարային** լեզու՝ շարունակելով մնալ բազմազանության և երկխոսության գործիք մերօրյա հարափոփոխ աշխարհում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Խառատյան, Հ. (2016). «Լեզվակրթության մարտահրավերները գլոբալիզացիայի պայմաններում»: *Լեզվաքանական հանդես*, 10(2), 15-25:
- Հովհաննիսյան, Ա. (2018). «Ֆրանսերենը որպես երկրորդ լեզու Հայաստանում»: *ԵՊՀ Հանդես*, 3(4), 45-60:
- Մելիքյան, Գ. (2014). «Լեզուն և մշակույթը ֆրանսիական հանրապետական գաղա-

- փարախստության մեջ»: *Մշակույթի ուսումնասիրություններ*, 7(1):
- Schiffman, H. F. (1996). *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge. (Chapters on French language policy).
- Weber, J.-J., & Horner, K. (2012). *Multilingualism and multiculturalism in France: Current trends*. *European Studies Journal*, 21(4), 203–217.
- Gasté, A. (1888). *Les Serments de Strasbourg, étude historique, critique et philologique*. Paris : F. Vieweg,
- Calvet, L.-J. (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon.
- Cadier, J.-B. «France 24 : un soft power à la française ? », 17 février 2011, <https://www.telos-eu.com/fr/globalisation/emergents/france-24-un-soft-power-a-la-francaise.html>
- Kessler, M.-Ch. «La diplomatie culturelle», in Thierry BALZACQ (éd.), *Manuel de diplomatie*, Paris, Presses de Sciences Po, 2018.
- Lafon, J. «Langue et pouvoir : aux origines de l’“exception culturelle française”», in *Revue historique*, 1994, t. 592, pp. 325–348.
- Lochard, G. *L’information télévisée : Mutations professionnelles et enjeux citoyens*, Paris, Vuibert.
- Macron, E. *Révolution*, 2016, p. 270. Martel, F. «Le soft power à l’âge du tout médiatique», publié le 1er février 2012, <https://www.radiofrance.fr/franceculture/le-soft-power-a-l-age-du-tout-mediatique-9663323>, [consulté le 16.11.2024].
- Organisation Internationale de la Francophonie, *La langue française dans le monde – édition 2019*, Paris, Gallimard, 2019, <https://www.francophonie.org/la-langue-francaise-dans-le-monde2019-en-ligne-en-version-integrale-1067>.
- Site officiel de l’Organisation internationale de la Francophonie (OIF), www.francophonie.org, <https://www.francophonie.org/>
- UNESCO, *Rapport mondial sur la communication. Les médias face aux défis des nouvelles technologies*, 1997.
- Weber, H. *La Pléiade : Anthologie et études critiques* Collection: U (Universitaires), 1961.

Вардун Петросян

Ереванский государственный университет, факультет международных отношений, кафедра дипломатической службы и профессиональной коммуникации, кандидат филологических наук, доцент

Эл. адрес: v_petrosyan@ysu.am

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА И СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ, С КОТОРЫМИ СТОЛКИВАЕТСЯ ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК

Франция всегда проводила языковую политику, основой которой является консолидация французского народа вокруг одного общего языка, укрепление позиций французского языка, обеспечение его регламентации, всестороннего развития и совершенствования. Эта политика также направлена на развитие и распространение французского языка как конкурентоспособного инструмента дипломатии, межкультурного общения, науки и искусства.

С этой целью решения и законы, принятые Франкским королевством, Французской империей и современным французским правительством, шаг за шагом укрепляли позиции французского языка, гарантируя, что он всегда отвечает всем требованиям современного международного коммуникативного стандарта.

Однако следует отметить, что современные вызовы для французского языка разнообразны: конкуренция с английским, потеря позиций в некоторых франкоязычных странах, сложности в обучении, восприятие языка как элитного средства общения, глобализация и культурная гомогенизация, цифровизация, демографические проблемы, ослабление дипломатического влияния и другие.

Несмотря на все эти вызовы, французский язык продолжает развиваться и играть важную роль в международных отношениях, образовании и науке, культуре и цифровых технологиях. Французский язык укрепляет свои позиции как живой, динамичный и перспективный инструмент, оставаясь важным средством культурного разнообразия и диалога в современном меняющемся мире.

Ключевые слова: языковая политика, индоевропейская языковая семья, романская языковая группа, Страсбургские клятвы, Указ Виллер-Котре, Французская академия, язык Мольера.

Varduhi Petrosyan

*Yerevan State University, Faculty of International Relations,
Department of Diplomatic Service and Communication,
Ph.D. in Philology, Associate Professor
Email: v_petrosyan@ysu.am*

LANGUAGE POLICY OF FRANCE AND THE CONTEMPORARY CHALLENGES FACING THE FRENCH LANGUAGE

The aim of this article is to present France's language policy by analyzing key written documents that have played a pivotal role in the formation, development, dissemination, and establishment of French as a competitive language in the modern world. Like all living languages, French faces numerous challenges arising from the contemporary geopolitical and linguistic landscape.

The article examines the most significant documents related to the French language, starting with the earliest text written in Romance in 842, the *Oaths of Strasbourg*, and culminating in the 2024 report on the French language published by the French Ministry of Culture. This report outlines the key directions of public policy aimed at promoting the use of French.

The research employs comparative, synchronous, and asynchronous methods to analyze the subject.

The main conclusion is that French, originating modestly as a language formed

from vernacular Latin and influenced by Celtic and Frankish, has evolved into the leading language of diplomacy for centuries. Today, however, it faces numerous challenges, which the French government seeks to address through various strategies and a consistent language policy.

Key words: language policy, Indo-European language family, Romance language group, Strasbourg Treaty, Villers-Cotterets Decree, French Academy, Molière's language.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հունիսի 17-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. սեպտեմբերի 4-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Tatevik Karapetyan

*Lecturer of the Department of Languages, Communication
and Pedagogy at Eurasia International University,*

Ph.D. in Philology

Email: tatev.karapetyan@eiu.am

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-175

ELEMENTS OF LEX MERCATORIA IN THE MERCHANT OF VENICE

Lex Mercatoria or the Merchant Law, generally refers to the customary rules and procedures developed within merchant communities to support trade in medieval Europe, without the assistance of government. Although this system has had many names through its evolution, which began to develop sometime in the early Middle Ages, but became widely recognized as commerce expanded in the eleventh and twelfth centuries.

Within the frame of this article Lex Mercatoria will be the target for current analysis taking into consideration such prominent literary text as “The Merchant of Venice” where the elements of lex mercatoria can be found, the law of the sea, insurance issues which were actual during 15–16th centuries in Serenísimá.

Lex Mercatoria is now widely used in International Private law, but if we go back to the roots it has emerged from the customary practices of the traders and merchants of those days, both in the area of *maritime trade* and *in general commercial transactions*. It also lowered transactions costs, and provided incentives to live up to promises, allowing for widespread use of contracting and credit as commerce expanded. The customary law system developed behavioral rules based on customs, practice and usage within the network of merchant communities, but processes to encourage recognition, provide adjudication and generate changes in the rules. It is accepted that lex mercatoria is made and framed of the

Merchants Customs and the Sea-Laws, which are involved together as the Seas and Earth.

Key words: Lex Mercatoria, maritime trade, general commercial transactions, Serenísima.

Introduction

The concept of *Lex Mercatoria*, or the “law of merchants,” represents a foundational element in the development of international private law, yet its historical origins extend far beyond the formal structures of contemporary legal systems. Emerging organically from the customary practices of medieval and early modern merchants, it was rooted in the practical necessities of trade, both on land and at sea. In an era when centralized legal authorities were often absent or unable to regulate commerce effectively, *Lex Mercatoria* provided a coherent, flexible framework that enabled the expansion of trade by reducing transaction costs, facilitating credit, and promoting trust among participants. Its effectiveness lay in its capacity to translate widely recognized commercial customs into enforceable behavioral norms, thereby incentivizing compliance and enabling contractual arrangements to operate across diverse geographical and political boundaries.

Unlike codified legal systems, *Lex Mercatoria* was constructed through the accumulation of established customs, usages, and practices within merchant communities. These norms were neither static nor uniform; rather, they evolved continuously in response to the changing circumstances of trade. Mechanisms for recognition, adjudication, and adaptation were central to its operation, ensuring that disputes could be resolved efficiently while simultaneously allowing the rules to reflect emerging commercial realities. Merchant courts, arbitration panels composed of experienced traders, and reputational enforcement systems exemplify the practical methods by which compliance was achieved, illustrating a legal culture in which informal authority and community-sanctioned procedures supplanted formal legislative control.

The substance of *Lex Mercatoria* is traditionally understood as the combination of Merchant Customs and Sea Laws, reflecting the dual environment in which medieval commerce was conducted. Merchant Customs governed terrestrial trade, regulating obligations arising from contracts, debt, and procedural matters, while Sea Laws addressed maritime concerns such as carriage, insurance, and navigation. Together, these elements formed a comprehensive regulatory framework that integrated disparate commercial practices into a coherent system, demonstrating an early recognition of the necessity for a transjurisdictional legal order.

A careful examination of the historical development of *Lex Mercatoria* reveals its enduring relevance to modern transnational commercial law. Contemporary practices in international arbitration, cross-border contracting, and the harmonization of commercial norms often draw upon the principles established by these early merchant communities. In this sense, *Lex Mercatoria* exemplifies

the capacity of customary, decentralized legal systems to generate durable, adaptive rules capable of sustaining complex economic activity in the absence of centralized legislative authority. Understanding its origins and mechanisms not only illuminates the historical trajectory of international trade law but also offers critical insight into the normative foundations that continue to shape the governance of global commerce today.

Methods

This study adopts a descriptive qualitative approach, as its primary aim is to explore, describe, and analyze the historical development and functional application of *Lex Mercatoria* in the context of 15th- and 16th-century Venice, known historically as the *Serenissima*. A qualitative framework is particularly suitable for this investigation because it allows for an in-depth examination of complex legal phenomena within their historical and social contexts, emphasizing interpretation over quantification. By focusing on descriptive analysis, the study seeks to reconstruct the norms, practices, and institutional mechanisms that underpinned the operation of *Lex Mercatoria*, including its interaction with maritime law, commercial customs, and the emerging frameworks of insurance.

Data collection relies primarily on historical and doctrinal sources, including contemporary legal texts, merchant manuals, maritime codes, and archival records from the Venetian Republic. These sources are examined to identify the prevailing legal principles, customary practices, and procedural norms that shaped commercial activity, dispute resolution, and contractual enforcement during this period. Particular attention is given to the ways in which *Lex Mercatoria* addressed practical challenges, such as maritime risks, credit management, and the regulation of cross-border transactions, as these illustrate the functional dimension of the law within the merchant community.

A key element of the study is the application of functional comparative analysis. This approach is grounded in the premise that the law's primary purpose is to respond to social and economic problems that are universal in nature, regardless of the doctrinal or institutional forms in which legal norms are expressed. By identifying the functions that legal institutions serve—such as dispute resolution, risk mitigation, and the promotion of trust—the study compares historical legal mechanisms, even when their formal structures differ from modern frameworks. For example, Venetian maritime codes and contemporary insurance arrangements are examined not merely for their textual content but for the social and economic functions they fulfilled, allowing for meaningful functional comparison with analogous institutions in other jurisdictions or periods.

Through this methodological approach, the study integrates historical reconstruction with functional analysis, enabling a nuanced understanding of how *Lex Mercatoria* operated in practice and how its principles continue to inform contemporary transnational commercial law. By emphasizing the functional equivalence of legal norms across time and space, the study highlights the

adaptability and enduring relevance of merchant law in addressing universal commercial challenges.

Literature Review

The historical evolution of *Lex Mercatoria* demonstrates a dynamic interplay between customary practices, maritime law, and emerging commercial institutions that collectively shaped European trade from the late Middle Ages through the early modern period. From its inception, the law of the sea was exceptional in relation to terrestrial legal systems. Twiss (1873) observes that no nation historically asserted exclusive sovereignty over the open seas, which remained exempt from territorial legislation. Instead, the seas were used by vessels of all nations on principles of equality, unimpeded by a common superior, and where conflicts arose, they were often resolved through informal mechanisms. This customary framework evolved gradually, developing a set of behavioral rules based on repeated practice among seafaring communities. These rules reconciled conflicting interests and provided predictable outcomes, illustrating the early functional nature of what would become *Lex Mercatoria*.

The work of Gerard de Malynes represents a pivotal moment in the articulation of the law merchant. Malynes' *Consuetudo vel Lex Mercatoria* (1622) emphasized the affinities between commercial and maritime law, tracing their origins to the Rhodian Sea Law, the Rôles d'Oléron, and the maritime codes of major trading cities such as Marseille, Genoa, Venice, and Barcelona. Malynes posited that these rules, developed over centuries of practice, had been "collected and existent until this day," reflecting the enduring customs of the mercantile community (Malynes, 1622, p. 120). His writings underscore the dual character of *Lex Mercatoria*: simultaneously a body of customary practices and a framework for adjudication, resolving disputes across jurisdictions in ways that formal national laws often could not.

A crucial component of merchant law in practice was marine insurance, which allowed traders to mitigate risks associated with maritime trade. Policies covering losses "lost or not lost" permitted merchants to insure ships already at sea, even when the fate of the vessel was uncertain. Malynes explicitly described this practice, noting that insurers assumed responsibility for the risk unless the party seeking insurance acted fraudulently. This form of insurance illustrates the functional dimension of *Lex Mercatoria*, demonstrating how legal structures facilitated commerce by providing mechanisms for risk management. As Jordan and Cunningham (2007) note in their analysis of Shakespeare's *The Merchant of Venice*, the absence of insurance in Antonio's fleet is structurally crucial to the play, reflecting both the legal and economic realities of the period. The law, though present, operates as an "absent presence," shaping commercial behavior while remaining largely invisible to the characters themselves.

Procedural innovations were central to the law merchant's functionality. Disputes were adjudicated in diverse forums, ranging from pie-powder courts at fairs to common law courts at Westminster Hall, as well as prerogative courts such

as Chancery and Admiralty (Baker). These forums reflect the flexible, functional orientation of *Lex Mercatoria*: rather than codifying a rigid set of doctrines, it adapted to the social and economic problems of the trading community. Early references in England, including the 13th-century Little Red Book of Bristol, suggest that the law merchant primarily concerned jurisdiction and procedural rules rather than substantive commercial law (Cordes, 2003; Basile et al., 1998). Similarly, continental practices emphasized procedural privileges, rights of merchants at fairs, and market customs rather than a codified substantive law, demonstrating the functional approach embedded within merchant law.

The law merchant's historical trajectory also reflects its contested status relative to national legal systems. Robert Stillington, in 1473, asserted that alien merchants should be judged according to "the law of nature which by some is called the law merchant, which is law universal throughout the world" (Basile et al., 1998). This conception of universal merchant law was later elaborated by Sir John Davies, who positioned *Lex Mercatoria* as part of the law of nations, emphasizing its universality and applicability across jurisdictions (Davies, 1656, pp. 109–112; Basile et al., 1998). Malynes further advanced this argument, advocating for the adjudication of commercial disputes in civilian courts, which he regarded as better suited to the needs of merchants, in contrast to common law procedures (De Ruysscher, 2012, pp. 508–509).

Scholars such as Harold Berman (1983) and Bruce Benson (1989) emphasize the organic and functional nature of the law merchant. Berman portrays it as an integrated body of law developed by professional merchants engaged in large-scale commercial transactions, governing not only sales but also related aspects of commerce, including transport, insurance, and financing. Functionally, *Lex Mercatoria* addressed two fundamental problems: information deficits and the security of property and persons. By distributing information and establishing reputational incentives, the law merchant mitigated the risk of fraud and encouraged honest behavior (Milgrom, North, & Weingast, 1990). Public courts complemented these mechanisms by enforcing obligations and providing coercive authority, while private ordering—through arbitration and guild enforcement—allowed for flexible and rapid resolution of disputes (Ogilvie, 2011; Sachs, 2013).

The law merchant's techniques, while originating in Italy during the 13th and 14th centuries, spread unevenly across Europe. Bills of exchange, marine insurance, and double-entry bookkeeping were gradually adopted in northern Europe, reflecting both local adaptation and the functional equivalence of legal practices (De Roover, 1948; Hunt & Murray, 1999; Van Niekerk, 1998). These commercial innovations illustrate that *Lex Mercatoria* was not a monolithic or universally codified law but a practical, evolving set of norms responsive to the social and economic conditions of its time.

Significantly, legal pluralism shaped the operation of merchant law. Towns, fairs, and guilds provided procedural infrastructure for commercial transactions, while national and ecclesiastical courts often played a central enforcement role

(Reyerson, 2002; Des Marez, 1901). The coexistence of private contractual arrangements, such as pledges and sureties, with public enforcement mechanisms highlights the adaptive and complementary nature of the law merchant. In this environment, reputation, transparency, and procedural efficiency were as crucial to commercial regulation as formal statutes or codified norms.

Marine insurance exemplifies the intersection of commercial practice and legal innovation. Policies covering voyages “lost or not lost” addressed the inherent uncertainty of maritime commerce, allowing merchants to manage risk even when a ship’s fate was unknown (Malynes, 1622, p. 149; Lewin, 1848, pp. 34–35). The presence of such mechanisms underscores the law merchant’s function: it enabled trust, facilitated credit, and reduced transaction costs, forming a practical legal infrastructure for trade. Shakespearean literature, including *The Merchant of Venice*, reflects these realities, highlighting both the consequences of absent insurance and the broader social functions of law in commerce (Jordan & Cunningham, 2007).

Finally, modern scholarship continues to interrogate the universality and historicity of the law merchant. Kadens (2012) challenges the notion of a uniform customary law, arguing that what was often described as universal merchant law was historically contingent and regionally variegated. Nevertheless, the functional role of *Lex Mercatoria*—providing predictability, mitigating risk, and facilitating intercity and international trade—remains evident across historical and geographic contexts (Harris, 2003; Baker, 1999, pp. 79–96; Monaco, 1994; Galgano, 2005; Piergiovanni, 2005; Gialdroni, 2011). Its enduring influence is observable in contemporary transnational commercial law, which continues to rely on principles and techniques developed in the medieval and early modern periods.

The literature collectively illustrates that *Lex Mercatoria* was a historically contingent, functional, and adaptive legal system. It combined customary norms, procedural innovation, and public enforcement mechanisms to address the universal challenges of commerce—risk, trust, and information asymmetry. By integrating maritime law, insurance practices, procedural flexibility, and adjudicative innovations, *Lex Mercatoria* facilitated the growth of trade in early modern Europe and laid the foundation for modern transnational commercial law. The convergence of historical, legal, and economic scholarship underscores the law merchant’s dual nature as both a practical tool for commerce and an aspirational, quasi-universal legal framework.

Discussions

The idea of a medieval “merchant law” has long held fascination among scholars of commercial law, economic history, and legal theory: a privately-produced, custom-based, transnational legal order arising from the practices of merchants themselves (i.e. *Lex Mercatoria*), governing cross-border trade in an era when state-based law often proved inadequate. But modern scholarship — especially following Emily Kadens’s seminal critique in *The Myth of*

the Customary Law Merchant — has cracked open that idealized narrative, showing that the historical reality was far more fragmented, locally contingent, and institutionally embedded than the older image suggested.

Kadens argues convincingly that the “uniform and universal” *lex mercatoria* of legend rarely existed: “*iura mercatorum*,” rather than a single supra-national law, better describes the patchwork of local commercial customs, trading practices, and statutory regulation that actually prevailed. Indeed, she demonstrates that medieval merchants frequently relied on local statutes, municipal courts, guild regulations, or even *ad hoc* statutory instruments — not on some monolithic trans-European commercial code.

The historiographical importance of Kadens’s critique is not simply negative: it forces a re-evaluation of how medieval and early-modern commerce actually functioned. Instead of assuming a neat, unified private legal order, we must ask how merchants navigated a variegated landscape of local rules — and how they negotiated uncertainty, risk, and trust in contexts of linguistic, cultural, and legal difference. The old story of *Lex Mercatoria* as a passive relic is replaced with a picture of dynamic, localized adaptation. As a recent study argues, the “three-phase” model (medieval commerce → nationalization → modern transnationalism) glosses over sharp discontinuities and contextual transformations over time.

Yet despite this fragmentation, certain functional needs remained constant: merchants across Europe shared a pressing incentive to mitigate uncertainty — about whether cargo would arrive, whether debts would be honored, whether ships would survive voyages. This constancy helps explain the persistence of practices such as maritime insurance, bottomry, sea-loans, general-average agreements, and other risk-sharing or risk-shifting mechanisms. These practices did not arise from a uniform law so much as from a shared economic problem: the high probability of loss, and the desire to distribute or manage that risk in a context of legal and geographic uncertainty.

Maritime trade in early modern Europe was one of the most lucrative — and most hazardous — economic endeavors. As historian David Cressy shows in his recent work on shipwrecks, a non-trivial proportion of voyages (by some estimates 4–5%) ended in ruin, with enormous loss for shipowners and merchants. The perils of sea travel — storms, piracy, shipwreck, delays — made every voyage a speculation against fate, and traditional legal mechanisms (local courts, municipal statutes, common law) were often ill-suited to manage such contingencies, especially across jurisdictions.

In response, merchants developed financial and contractual innovations: marine insurance, bottomry, bottomry bonds, sea-loans, general average agreements, and other risk-sharing devices that distributed potential loss among multiple parties. These were not purely financial instruments; they were legal and social devices, embedded within the broader commercial culture, relying on trust, reputation, and the ability to adjudicate or enforce claims across communities.

Such practices implicitly recognized that commerce — especially maritime

commerce — developed probabilistic realities: nothing could be guaranteed; loss was possible. What was needed was not a deterministic guarantee but a mechanism to distribute, absorb, or survive risk. These mechanisms had to accommodate uncertainty, delayed information, conflicting reports, and the difficulties of verifying facts across distance. This is the functional foundation of what later theorists would call *Lex Mercatoria*: a set of customs, practices, and institutions designed to manage the inherent uncertainty and risk of international trade.

It is in this context — of maritime uncertainty, commercial risk, and evolving insurance practices — that Shakespeare's dramas acquire a new resonance. Through his plays, Shakespeare explores the epistemic and social implications of risk, loss, and the reliability of reports: who is to be believed when ships are lost, voyages delayed, or fleets moving?

In comedies like *Twelfth Night*, *The Winter's Tale*, and *The Tempest*, shipwrecks and maritime disasters happen offstage, mediated only by letters or second-hand reports. This narrative choice is not simply a dramatic convenience; it reflects real-world practices: many merchants never saw their ships after departure, and their fortunes depended on uncertain news.

In a more explicitly probabilistic mode, *Othello* dramatizes the process of evaluating conflicting reports — in this case, about the disposition of the Turkish fleet. The Venetian council's decision to conclude (correctly) that the fleet is likely bound for Cyprus rather than Rhodes (*Othello*, 1.3.1–44) mimics the kind of reasoning merchants or investors might apply when deciding whether to insure cargo, buy shares, or commit credit. Critics (e.g., Altman, "Preposterous Conclusions") have noted this as a moment where theatrical probability and real-world calculation intersect. The dramatic impact of conflicting reports, uncertainty, and strategic inference mirrors the economic logic of early modern commerce.

But perhaps most striking is the case of *The Merchant of Venice*. The fate of Antonio's fleet becomes a central motif — not just in plot but in economic symbolism. Across Acts 2 and 3 characters debate the probability of disaster; by 3.2 they treat the loss as almost certain. Yet the final resolution comes only in Act 5, when Portia produces a letter claiming that three argosies have returned safely (5.1.276–77), immediately undercutting any inquiry into the credibility of her news (5.1.278–79).

This narrative structure mirrors real-world commercial risk: loss — or its possibility — generates social and psychological anxiety; reports (letters, rumors) mediate uncertainty; the true outcome may remain unknown for long periods; and only belatedly might a reliable report restore the equilibrium. The play thus dramatizes not only human emotion and morality but also the epistemic economy of early-modern trade.

Notably, there is no explicit mention of marine insurance in *The Merchant of Venice*; Antonio remains unhedged. In financial-legal terms, he takes a full speculative risk — a high-stakes gamble that, were insurance available and invoked, would likely render the play dramatically inert. As several modern

scholars argue, marine insurance was increasingly common in London by the late sixteenth and early seventeenth century; risk-sharing mechanisms existed, yet Antonio consciously or unconsciously rejects them.

This rejection serves a dramatic purpose: it preserves suspense, allows the bond with Shylock to stand, and shapes the play's moral and economic drama. But on a deeper level, Shakespeare's refusal to engage with insurance becomes a commentary on risk-taking, trust, providence, and human vulnerability. The play does not present insurance as an ideal; it illustrates the radical uncertainty of commerce and the limits of human control over fate.

Moreover, the persistence of ambiguous reports, delayed resolutions, and improbable returns reflects a cultural logic wherein probability — not certainty — structures both commerce and narrative. Shakespeare does not reassure his audience with guaranteed outcomes. Instead, he dramatizes the tension between hope and despair, between expectation and catastrophe, between human agency and providence.

The contrast between the traditional myth of a uniform, universal *Lex Mercatoria* and the fragmented reality documented by Kadens (2012), Cordes (2003), and other legal historians suggests that what survived was not a single law, but a set of overlapping, partially shared practices — a functional “law-space” rather than a codified legal order.

In this light, maritime insurance and risk-sharing mechanisms can be seen as part of a broader shift: from reliance on customary law and trust to the use of contractual and financial instruments that distribute risk, transfer liability, and allow merchants to manage uncertainty at scale. The emergence of marine insurance, bottomry, and general-average practices in ports like Genoa underscores this connection between commerce, risk, and legal innovation.

That said, the institutionalization of these practices was uneven, and formal codification lagged. The early modern merchant world remained deeply pluralistic: state statutes, municipal regulations, guild ordinances, maritime customs, and bottom-up commercial practices coexisted in dynamic tension. The “law merchant” of legend served more as an aspirational ideal or a foundational myth than as a historically coherent system — a point emphasized by L. H. Baker as early as 1986.

Yet this myth retains value — not as a statement of historical fact, but as a conceptual tool. It points to the functional imperatives that shaped early modern commerce: the need for predictability, the necessity of trust across difference, the inevitability of risk, and the pragmatics of mitigation. In this sense, Shakespeare's dramas — far from being mere entertainment — participate in a broader cultural and economic discourse about risk, information, trust, and human agency.

A key thread weaving through commercial practice and drama alike is epistemic uncertainty: the problem of knowing whether a ship has arrived, whether cargo is intact, whether a fleet is heading to one destination or another, whether a letter is genuine. In a world without instant communication, without state-backed

insurance pools, without modern banking, information was delayed, fragmentary, and often contested.

Marine insurance — particularly the kind of “lost or not lost” policies favored in early modern London — treated human testimony and probability as its raw material. Insurers had to decide whether to pay out based on reports, letters, and estimates rather than direct verification; the value of a policy depended not on certainty but on the balance of likelihoods.

In parallel, theatrical fiction like Shakespeare’s plays bundles uncertainty, testimony, and narrative resolution: a letter arrives, a report is read, a witness speaks, and the plot turns. But too often, the report is ambiguous, or comes too late — echoing the lived reality of merchants waiting months, even years, for accurate information. The dramatic resolution restores certainty, but only after prolonged suspense — a deliberate aesthetic gesture that mirrors the real-world logic of risk-sharing and delayed outcomes.

Thus, the epistemic dimension — how people know, how they trust, how they decide under uncertainty — becomes central. Both commerce and drama rely on human testimony, on reputation, on trust networks, and on probabilistic reasoning. The *Lex Mercatoria*, in its manifold local forms, provided partial answers; marine insurance, bottomry, and other instruments offered more formal mechanisms. Shakespeare’s theatre rehearsed the human and moral weight of uncertainty.

Bringing together legal history, economic practice, and literary analysis — especially the works of Shakespeare — reveals a deep and rich tapestry of early modern thought about uncertainty, risk, and human agency. The *Lex Mercatoria* — more myth than monolith — nonetheless represents a conceptual aspiration: to manage commercial risk through shared customs, procedures, and norms. The actual historical record, as reconstructed by Kadens and others, shows a fragmented, locally contingent, institutionally diverse set of practices shaped by real material risks and social needs.

Marine insurance, long-distance trade, maritime finance: these emerged as practical responses to the unpredictability of sea travel and commerce. They translated economic risk into contractual liability, spreading loss across networks, and allowing commerce to expand despite uncertainty.

Simultaneously, Shakespeare’s drama — from *Twelfth Night* to *The Merchant of Venice* — participates in this risk culture. His characters make decisions on the basis of hearsay, letters, and uncertain information; they gamble, hope, despair, and at times are rewarded by improbable, almost providential outcomes. That these dramatic outcomes unfold as comedy or tragedy speaks to the moral, social, and human dimensions of risk — not only economic but existential.

In the end, the interplay between commercial practice, legal custom, and dramatic representation reveals that early modern Europe was not only building the foundations of modern commerce — it was also constructing a cultural imagination of risk. The myth of a uniform *Lex Mercatoria* may be just that, yet the functional demands that inspired it were real; and the literary responses to

those demands — in Shakespeare's plays — continue to resonate, reminding us that commerce is not only about goods, profit, or law, but about human hopes, fears, and the uncertain journey between them.

Conclusion

The exploration of risk, probability, and the regulation of uncertainty in early modern commerce and literature reveals a deeply interconnected framework in which legal, economic, and cultural practices mutually informed one another. The scholarship on the *Lex Mercatoria* and commercial law, including foundational work by Baker, Kadens, Basile et al., and Cordes, emphasizes the pluralistic and adaptive nature of early modern commercial practices. The so-called “law merchant” was not a monolithic body of rules but rather a flexible set of customs, norms, and precedents, often shaped by human testimony, reports of maritime ventures, and the negotiation of risk. The adaptability of these practices facilitated trade across national boundaries, yet it also required a sophisticated engagement with probability, evidence, and contingency, anticipating many features of modern commercial insurance and risk management.

Within this historical and legal context, Shakespeare's dramaturgy can be seen as an active engagement with the epistemic and ethical dimensions of commercial uncertainty. In *The Merchant of Venice*, Antonio's shipping ventures exemplify the challenges of probabilistic reasoning: reports of shipwreck and loss generate anxiety, debate, and uncertainty among Venetian merchants, highlighting both the social and economic consequences of incomplete or delayed information. Unlike the Venetian senators in *Othello*, who weigh conflicting intelligence with a degree of accuracy, the merchants in *The Merchant of Venice* often misjudge probabilities, culminating in Antonio's apparent financial vulnerability. Shakespeare's depiction of these uncertainties mirrors the challenges faced by contemporary merchants who relied on both eyewitness reports and informal commercial conventions to evaluate the likelihood of success or disaster in long-distance trade.

The theatrical representation of risk operates in tandem with commercial and legal practice, functioning as a form of “generic insurance” in which narrative tension and anxiety are maintained while preventing truly catastrophic outcomes. Stephen Greenblatt describes this as “salutary anxiety,” whereby dramatic and social equilibrium is preserved despite exposure to uncertainty. Portia's revelation in act 5 of *The Merchant of Venice*, reporting the safe arrival of Antonio's ships, exemplifies the interplay between probability and narrative resolution: the letter forestalls inquiry into the credibility of her news, creating a dramatic analog to commercial insurance policies that mitigate risk without erasing the lessons of exposure. By withholding certainty until the narrative's conclusion, Shakespeare dramatizes the contingency inherent in maritime commerce and reflects the ethical and strategic considerations of early modern merchants who sometimes insured only partially or retrospectively in response to unforeseen perils.

Critically, the play also interrogates the ethical dimensions of risk and insurance. Antonio's unhedged ventures exemplify the tension between moral and economic reasoning: while the forfeiture of the bond serves a commercial purpose, it also exposes him to socially and personally destructive consequences. The narrative resolution, mediated by genre conventions, ensures that the social order is preserved even as it illuminates the fragility of unprotected ventures. In this sense, Shakespeare's work operates at the intersection of commercial realism and dramaturgical necessity, demonstrating how probability, testimony, and risk management were conceptualized in cultural as well as economic terms.

From a historical perspective, the interrelation between law, commerce, and literature highlights the centrality of human judgment in mitigating uncertainty. The legal and commercial instruments available to early modern merchants—ranging from the flexible norms of the *Lex Mercatoria* to nascent forms of marine insurance—relied heavily on the assessment of probability and credibility. Similarly, theatrical practices provided a cognitive space in which audiences could engage with the complexities of risk, learning to navigate uncertainty vicariously through characters and narrative outcomes. By aligning the epistemic challenges of trade with the dramatic logic of comedy and tragedy, Shakespeare bridges the worlds of economic practice and cultural meaning, offering insights into the cognitive, moral, and social dimensions of risk.

In conclusion, a comprehensive understanding of early modern commerce and literature requires recognition of the mutual interdependencies between economic practice, legal custom, and dramatic representation. The study of risk and probability in Shakespearean drama, when considered alongside the scholarship on *Lex Mercatoria*, commercial insurance, and early modern business practices, demonstrates that early modern society cultivated sophisticated mechanisms for managing uncertainty, both practically and imaginatively. Shakespeare's plays, particularly *The Merchant of Venice*, illuminate how these mechanisms were interpreted, dramatized, and ethically interrogated, revealing a cultural logic in which the management of risk—through testimony, probability, and narrative resolution—was central to the functioning of commerce, law, and society alike. This intersectional perspective underscores the significance of uncertainty as a guiding principle in early modern thought, demonstrating the ways in which legal, economic, and literary cultures collaboratively navigated the challenges of an inherently unpredictable world.

References

- Baker, J. H. (1986). *The law merchant and the common law before 1700*. London: Hambledon Press.
- Baker, J. (1999). The law merchant as a source of English law. In W. Swadling & G. Jones (Eds.), *The search for principle: Essays in honour of Lord Goff of Chieveley* (pp. 79–96). Oxford: Oxford University Press.
- Basile, M. E., Bestor, J. F., Coquillette, D. R., & Donahue Jr., C. (Eds.). (1998). *Lex mercatoria*

- and legal pluralism: A late thirteenth-century treatise and its afterlife. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cordes, A. (2003). The search for a medieval Lex Mercatoria. *Oxford University Comparative Law Forum*, 5. Retrieved from <http://ouclf.iuscomp.org/articles/cordes.shtml>
- Davies, J. (1656). *On the law merchant*. London, pp. 109–112.
- Des Marex, A. (1901). *Commercial law in the Middle Ages*. Brussels: [original publisher].
- De Ruysscher, C. (2012a). *Lex Mercatoria in the early modern period*. Cambridge: Intersentia, pp. 508–509.
- Galgano, F. (2005). *La globalizzazione nello specchio del diritto*. Bologna: Il Mulino.
- Gialdroni, S. (2011). *East India Company: Una storia giuridica (1600–1708)*. Bologna: Il Mulino.
- Harris, R. (2003). The encounters of economic history and legal history. *Law and History Review*, 21(2), 297–346.
- Jordan, C., & Cunningham, K. (2007). *Law in Shakespeare*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 978–1–4039–9214–7.
- Kadens, E. (2012). The myth of the customary law merchant. *Texas Law Review*, 90, 1153–1206.
- Lewin, W. (1848). *Book of Orders of Assurances*. Part 2, pp. 34–35.
- Malynes, G. (1622). *Consuetudo vel Lex Mercatoria*. London: Adam Islip. (p. 120, 149)
- Monaco, R. (1994). Note sulla qualificazione della Lex Mercatoria. In *Scintillae Juris: Studi in memoria di Gino Gorla* (Vol. 2, pp. 1249–1266). Milan: Giuffrè.
- Ogilvie, S. (2011). *Arbitration and merchant courts in early modern Europe*. London: Routledge.
- Piergiovanni, V. (Ed.). (2005). *From Lex Mercatoria to commercial law*. Berlin: Springer.
- Reyerson, K. (2002). *The notaries of Venice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sachs, A. (2006). *Medieval commercial courts*. Oxford: Oxford University Press.
- Sachs, A. (2013). *Commercial justice in the Middle Ages*. Oxford: Oxford University Press.
- Twiss, S. (Ed.). (1873). Introduction. In *The Black Book of the Admiralty, Appendix-Part II* (p. xxxix). London: Eyre & Spottiswoode.

Տաթևիկ Կարապետյան

Եվրասիա միջազգային համալսարանի օրար լեզուների և գրականության
ամբիոնի դասախոս, բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. huughe` tatev.karapetyan@eiu.am

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԱՐԲԵՐԸ «ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆԸ» ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Շեքսպիրի «Վենետիկի վաճառական»-ը ներկայացնում է միջնադարյան և վաղ նոր ժամանակների **Lex Mercatoria**՝ առևտրային սովորության իրավունքի հիմնարար սկզբունքները: Պիեսում առևտրային պայմանագրերը, ռիսկի գնահատումը և վարկանիշի կարևորությունը արտացոլում են այդ իրավակարգի առանձնահատկություններով: Անտոնյոյի և Շայլոկի միջև սակագնային պարտավորությունը, առևտրականների քննարկումները

նավերի ճակատագրի վերաբերյալ և պիեսի ավարտը ցույց են տալիս ռիսկի կառավարման, պարտականությունների կատարողականի և առևտրային էթիկայի մասին գաղափարներ: Շեքսպիրը ընդգծում է առևտրի, իրավունքի և հասարակական բարոյականության անքակտելի կապը, ընդգծելով ռիսկի և անկանխատեսելիության կառավարումը:

Հիմնաբառեր. Առևտրային իրավունք, ծովային առևտուր, ընդհանուր առևտրային գործարքներ, Սերենիսիմա:

Татевик Карапетян

*Преподаватель кафедры иностранных языков и литературы
Международного университета Евразия, кандидат филологических наук
Эл. адрес: tatev.karapetyan@eiu.am*

ЭЛЕМЕНТЫ ЗАКОНА О ТОРГОВЛЕ В «ВЕНЕЦИАНСКОМ КУПЦЕ»

Шекспир в своей пьесе «Венецианский купец» представляет Lex Mercatoria средневекового и ранненовозного периода — основные принципы торгового обычного права. В пьесе торговые контракты, оценка рисков и важность репутации отражают особенности этой правовой системы. Обязательство между Антонио и Шейлоком, обсуждения купцов о судьбе торговых судов и кульминационная сцена суда демонстрируют идеи управления рисками, исполнения обязанностей и торговой этики. Шекспир подчеркивает неразрывную связь между торговлей, правом и общественной моралью, акцентируя внимание на управлении риском и непредсказуемостью.

Ключевые слова: закон о торговле, морская торговля, общие коммерческие сделки, Серенисима.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հոկտեմբերի 31-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 3-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Arusyak Ivanyan
Head of the International Relations Department at Northern University,
Ph.D. in Philology
Email: arusyakivanyan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-189

METHODOLOGICAL INSIGHTS INTO AI-BASED BUSINESS ENGLISH VOCABULARY ENHANCEMENT

This study examines the methodological foundations of AI-based Business English vocabulary instruction supported by artificial intelligence (AI). Drawing on the potential of natural language processing technologies, adaptive learning platforms, ChatGPT and Chatbots, it identifies advanced, personalized, and context-driven instructional approaches. The integration of AI tools contributes to increased learning efficiency while fostering learner autonomy and the development of communicative competence. The research explores practical trends aimed not only at implementing and enhancing vocabulary teaching methods across AI business-related fields, particularly marketing, management, finance, and accounting, but also at advancing digital communication skills.

Key words: Business English, AI-based vocabulary, artificial intelligence, language learning methodology, adaptive learning.

Introduction

In the context of globalization and digital transformation, effective Business English communication has become an essential skill for professionals worldwide. English serves as the lingua franca of international business, commerce, finance, marketing, and cross-border collaboration. As such, learners are increasingly expected not only to demonstrate general language proficiency but also to command a rich, domain-specific vocabulary suited to the professional business

environment. However, traditional vocabulary instruction methods based on memorization, glossaries, and static exercises fail to provide the dynamic, personalized, and contextually relevant input necessary for modern learners. These conventional approaches often lack adaptability, engagement, and real-world application, resulting in low acquisition and limited transfer of vocabulary knowledge to authentic business scenarios.

Recent advancements in educational technology, particularly the integration of artificial intelligence, suggest promising solutions to this challenge. AI is transforming language education by enabling personalized, data-driven, and interactive learning experiences. Tools such as intelligent tutoring systems, natural language processing (NLP)-based platforms, speech recognition engines, and AI-driven Chatbots have demonstrated the potential to enhance vocabulary learning by delivering individualized content, monitoring progress, and providing instant corrective feedback. In the realm of Business English, AI can simulate realistic professional contexts, adapt materials to learners' specific industries, and support autonomous learning beyond the classroom. Moreover, AI facilitates adaptive learning environments where learners are guided through vocabulary acquisition based on their current proficiency, learning speed, and prior knowledge. Such environments support constructivist learning theories, which highlight active engagement and context-rich input as vital for effective vocabulary development. For instance, AI-driven language learning apps like Duolingo or Quizlet leverage machine learning algorithms to customize vocabulary practice sessions, while platforms like Grammarly and Write and Improve use NLP to enhance learners' lexical precision in writing. These tools have proven particularly effective in promoting the retention and application of vocabulary in context an essential component of Business English proficiency. This paper aims to provide methodological insights into the integration of AI in Business English vocabulary instruction. It examines how emerging AI technologies can be utilized to overcome the limitations of conventional vocabulary teaching, enhance learner engagement, and promote deeper lexical understanding. Specifically, the paper reviews AI-based language learning tools, evaluates pedagogical strategies that incorporate AI, and presents a framework for designing AI-based Business English vocabulary instruction tailored to the evolving needs of Business English learners.

Methods

This study employs a mixed-methods approach combining a comprehensive literature review and a classroom-based intervention to investigate the effectiveness of AI-enhanced vocabulary instruction in Business English. The methodology is structured around three core components: (1) a literature review, (2) a pilot study, and (3) comparative and descriptive analysis. A thorough literature review was conducted to identify current trends, best practices, and research gaps related to vocabulary acquisition, Business English pedagogy, and artificial intelligence in language learning. This review provided the theoretical grounding for the design

of the instructional module. The core of the empirical study involved a pilot program conducted with 150 pre-intermediate and intermediate-level Business English learners at Northern University from the Faculty of Management and Economics and Software Engineering. Participants came from diverse academic backgrounds, enhancing the generalizability of the findings. The intervention lasted eight weeks and focused on assessing the impact of AI-powered tools, particularly ChatGPT and selected professional AI-based vocabulary resources, on vocabulary acquisition and learner engagement. A structured educational module titled “AI-Based Vocabulary Enhancement for University Students” was developed and implemented. The module was designed using the principles of scaffolding, where each lesson built upon previous knowledge and activities to promote cumulative learning. Instructional content emphasized business-related vocabulary, compound word development, and context-based usage through interactive, real-time exercises. The module included measurable learning outcomes to evaluate vocabulary growth and overall language proficiency improvements. Through comparative and descriptive analysis of pre- and post-intervention data, the study aims to provide insights into the effectiveness of AI in enhancing Business English vocabulary acquisition at the intermediate university level.

Theoretical basis

The implementation of artificial intelligence in language learning, specifically Business English vocabulary, is an expanding area of study in applied linguistics, educational technology, and business communication. The overview of the literature addresses the theoretical underpinnings of vocabulary acquisition, the developing role of AI in language training, and current empirical investigations on AI-enhanced learning in Business English settings. Vocabulary plays a central role in language proficiency and is especially vital in Business English, where learners must master context-specific and functional language relevant to professional environments. Capability refers to the need for the learner to possess the skills and knowledge to be autonomous in a particular area of study (Nation, 2013, p. 584). The author categorizes vocabulary into high-mid and low frequency, academic, and technical words, emphasizing that Business English instruction must prioritize the latter two categories for relevance and applicability. In this regard, the business manager will want to see if the course made a profit and if the learners were satisfied enough to recommend the course to others (p. 580). Schmitt (2008) highlights that vocabulary acquisition is most effective when learners encounter words multiple times in meaningful contexts. To support this process, vocabulary learning programs need to include both an explicit, intentional learning component and a component based on maximizing exposure and incidental learning (p. 329). Despite this, traditional language instruction often depends on decontextualized word lists and static exercises, which do little to support long-term retention or real-world application. This limitation becomes particularly problematic in business communication, where mastery of domain-specific vocabulary is essential for

effective participation in professional interactions. To address these challenges, artificial intelligence is increasingly being integrated into educational settings, offering personalized, interactive, and scalable learning solutions that better align with how vocabulary is most effectively acquired. Holmes, Bialik, and Fadel (2019) argue that Artificial intelligence (AI) is arguably the driving technological force of the first half of this century, and will transform virtually every industry, if not human endeavors at large (p. 1). AI can transform education by providing adaptive learning environments that respond in real time to learner needs. In language learning, AI technologies provide enormous pedagogical opportunities for the design of intelligent student support systems, and for scaffolding student learning in adaptive and personalized learning environments (Zawacki-Richter, Marín, Bond, and Gouverneur, 2019, p. 27). These systems can foster vocabulary development as well. AI applications can personalize vocabulary learning through adaptive spaced repetition algorithms, individualized content delivery, and error correction systems. Luque, Guerrero, and Chaparro (2021) found that Duolingo's interactive and personalized approach significantly improved vocabulary retention and learning outcomes, providing a more engaging alternative to traditional vocabulary instruction methods. The app's use of gamification, multisensory input, and immediate feedback facilitated a more dynamic learning process, fostering both higher motivation and deeper retention of vocabulary (p. 1904). NLP technologies also allow learners to practice vocabulary in authentic contexts. Chatbots and AI-powered dialogue systems simulate real-world business interactions, offering learners contextualized practice and pragmatic feedback. It was confirmed that chatbots contribute towards improving the productivity and efficiency of existing business operations, and in particular, improving the convenience of customers' shopping, ordering, and payment experiences (Lee, 2020, p. 111). These systems use semantic analysis to identify incorrect usage and suggest appropriate alternatives, thus supporting vocabulary precision in professional communication. The application of AI to Business English instruction remains a developing field, but several studies highlight its potential. As mobile phones combine PDA functions with cameras, video and MP3 players, and as tablets combine the portability of PDAs with the functionality of desktops, the world of learning becomes more mobile, more flexible and more exciting (Hashemi et al., 2011, p.2481). Mobile and AI-driven technologies can contextualize vocabulary learning in business scenarios, such as meetings, negotiations, and report writing. Learners who used AI-enhanced simulations reported higher motivation and vocabulary retention compared to those using conventional materials. Similarly, Kukulska-Hulme and Shield (2020) explored mobile-assisted language learning (MALL) integrated with AI to teach professional vocabulary. Typical applications can support learners in reading, listening, speaking and writing in the target language, either individually or in collaboration with one another (p. 57). These findings emphasize the importance of situational authenticity vocabulary that must be encountered and practiced within meaningful business contexts. AI tools, through data-driven feedback loops,

can recreate such contexts digitally and support the acquisition of functional language. The increasing availability of generative AI models (e.g., ChatGPT, Claude, Gemini, Chatbots) has also sparked new directions in Business English instruction. These models can generate realistic business dialogues, summarize technical documents, and explain complex terms in real time. This category includes models by OpenAI (e.g., ChatGPT 3.0, GPT-4. o), Google (e.g., Gemini 1.5-Flash), Anthropic (e.g., Claude), and Meta (e.g., Llama), (Moorhouse, Wong, 2025, p. 6). Such tools empower learners to engage in exploratory learning, where vocabulary development is a byproduct of meaningful communication rather than isolated study. GenAI has the potential to substantially increase learner motivation and confidence by providing real-time feedback and generating engaging learning materials (Weng and Fu, 2024, p. 395). While the benefits of AI in vocabulary learning are evident, several methodological and pedagogical concerns remain. Firstly, the effectiveness of AI tools depends on careful instructional design. It was also indicated that technology can have a positive effect on language learning when its potential capacities are incorporated into pedagogy and curriculum (Ghanizadeh, Razavi, and Jahedizadeh, 2015, p. 73). Additionally, AI tools often lack domain-specific nuance unless explicitly programmed for it. This can pose limitations in Business English instruction, where vocabulary use is tied to industry-specific practices and cultural expectations. Lai and Gu (2011) caution against over-reliance on generalized AI tools without considering learners' specific professional needs and contexts, a concern that aligns with the observation that learners may have relatively high access to technologies, frequent everyday use of technology and high self-efficacy in general technological proficiency, but limited knowledge about the use of technology, especially communication tools, for language learning (p. 324). Furthermore, it is essential to address learner data privacy, algorithmic bias, and the digital divide when integrating AI into educational settings (Selwyn, 2019). These challenges suggest the need for a balanced, critically informed approach to adopting AI in Business English instruction, one that combines technological innovation with sound pedagogical principles. In summary, the literature suggests that AI has considerable potential to enhance vocabulary learning, particularly in specialized domains such as Business English. Through adaptive feedback, contextual knowledge, and intelligent automation, AI can personalize and enrich the vocabulary acquisition process. However, its success depends on thoughtful instructional integration, ethical considerations, and attention to learners' contextual and professional needs. These insights inform the present study's methodological exploration of AI-based vocabulary instruction and its application in Business English education.

Recent international research further reinforces the relevance of AI-enhanced vocabulary instruction in professional language education. Gajšt (2025) demonstrates that AI-supported writing and vocabulary tools significantly improve learners' lexical complexity and precision in business communication tasks, emphasizing the importance of adaptive feedback in promoting autonomous learning (p. 322).

Similarly, Cao, Phongsatha (2025) highlight that AI-driven corpora and data-driven learning environments enhance learners’ ability to recognize and apply domain-specific terminology in context, a key requirement in Business English pedagogy (p. 3). A study by Sung, Kang (2024) also found that chatbot-mediated learning fosters greater pragmatic awareness and encourages learners to experiment with vocabulary choices in realistic business simulations (p. 441). These contemporary contributions underscore the increasing need to integrate intelligent learning technologies into Business English instruction and provide empirical grounding for the present study.

A pilot study

The instructional module was developed based on insights derived from a comprehensive literature review, which served as the theoretical foundation for its design. It was implemented in a pilot study involving 150 intermediate-level Business English students at Northern University, drawn from the Faculty of Management (69 students) and Economics (15 students) and the Faculty of Software Engineering (66 students). This diverse academic representation contributed to the broader applicability and relevance of the findings.

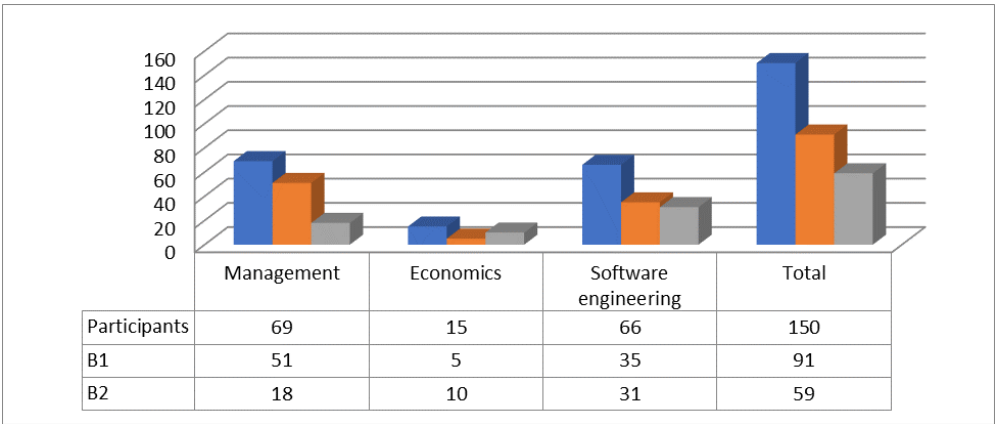

Chart 1. Number of participants and pre-test assessment

According to the results of the English proficiency pre-test assessment, 91 students were identified at the B1 level, including 51 from Management, 5 from Economics, and 35 from Software Engineering, while 59 students were assessed at the B2 level, comprising 18 from Management, 10 from Economics, and 31 from Software Engineering (see Chart 1). The study explored the impact of AI-driven tools, most notably ChatGPT, Chatbots and specialized vocabulary platforms, on both AI-based Business English vocabulary acquisition and learner motivation.

Titled “AI-Based Vocabulary Enhancement for University Students,” the module followed a scaffolded learning structure, with each session building on prior lessons to support progressive skill development (see Table 1). The content concentrated on business-specific vocabulary, the construction of AI-based Business English compound terms in the context of marketing, management, advertising, branding, finance and accounting, and usage in the context through dynamic and interactive activities. This module aims to advance AI-based Business English vocabulary skills in university-level learners through the use of AI technologies based on CEFR online interaction categories in B1-B2 levels (Council of Europe, 2020).

Table 1. AI-Based Vocabulary Enhancement for University Students

Category	Details
Target Audience	A total of 150 pre-intermediate and intermediate-level students from the Faculty of Management and Economics and the Faculty of Software Engineering at Northern University participated in the study.
Duration	8 weeks (2 sessions per week, 90 minutes per session)
Module Objectives	1. Recognize and use business-specific vocabulary in varied contexts 2. Form and understand compound business terms 3. Apply AI tools effectively for vocabulary acquisition and usage 4. Demonstrate improved vocabulary retention and contextual application
Instructional Framework	Scaffolding Approach – Lessons build on previously learned vocabulary and skills, moving from guided to independent application
Technological Tools	1. ChatGPT : Real-time vocabulary practice and feedback 2. AI Vocabulary Apps : Quizlet, Lingvist, Grammarly Business 3. Collaboration Tools : Google Docs, Padlet, mobile phones
Weekly Breakdown	Week 1 (Foundation) : Introduction to AI tools, pre-test, basic business terms (see table 1) Week 2 (Structured Practice) : Guided dialogues with ChatGPT, compound words, reflective journaling Week 3 (Contextualization) : Case studies, business meeting role-plays, group AI feedback Week 4 (Mid-point Evaluation) : Collocations, AI quizzes, vocabulary progress check Week 5 (Skill Application) : AI-supported email/report writing, peer review, critical AI analysis Week 6 (Interactive Simulation) : Negotiation vocabulary, live AI feedback, gamified vocabulary practice Week 7 (Independent Output) : Business pitch project, guided ChatGPT feedback, peer evaluations Week 8 (Reflection and Mastery) : Post-test, group reflection, discussion of progress and tool effectiveness

Category	Details
Assessment Tools	1. Pre-/Post-tests 2. Weekly quizzes 3. Project presentations 4. AI-assisted writing samples and peer reviews
Expected Outcomes	1.Measurable vocabulary growth (via test comparison) 2.Higher learner engagement and autonomy 3.Improved ability to use vocabulary in context

Its structure, spanning eight weeks with two 90-minute sessions per week, offers a balanced approach between depth of content and sufficient time for skill development. The module employs a scaffolding methodology that ensures vocabulary instruction builds progressively from basic recognition to complex, contextualized application, which is ideal for fostering long-term retention. The module's objectives were clearly defined and appropriately ambitious for the target learner profile. By the end of the course, students were able to recognize and apply AI-based business-specific vocabulary, form compound business terms, effectively utilize AI tools for vocabulary learning, and demonstrate improved vocabulary retention and usage in the context. These goals were in line with communicative competence frameworks and were measurable through the diverse assessment methods integrated throughout the module. A notable strength of the module was innovative integration of technology, particularly AI-powered tools such as ChatGPT, Grammarly Business, Quizlet, and Lingvist. These platforms enhance vocabulary acquisition by providing immediate feedback, personalized practice, and interactive learning opportunities. The use of collaborative tools like Google Docs, Padlet and mobile phones supported peer interaction, reflection, and autonomous learning, thereby fostering greater student engagement and collaboration. The weekly content was pedagogically sound, beginning with introductory vocabulary and tool familiarization, and gradually progressing toward applied usage in real-life business scenarios such as meetings, negotiations, emails, and business presentations. Midway through the course, learners began using their skills in more complex tasks, and by the final weeks, they engaged in independent projects that required the creative application of their acquired vocabulary. Assessment was embedded into the module through pre- and post-tests, weekly quizzes, reflective journals, AI-assisted writing tasks, and peer-reviewed presentations. This combination of formative and summative assessments ensures that learners received timely feedback and had multiple avenues to demonstrate progress.

During Week 1 the instructional module began with an introductory phase designed to acquaint students with a range of AI tools and frequently used AI-based Business English terminology. This stage aimed to build foundational knowledge of key concepts essential for functioning in AI-driven business

environments. To align with the weekly learning goals and assess students' baseline knowledge, a pre-test assessment was conducted prior to the implementation of structured instructional activities (see Chart 1). Building on the foundational knowledge from Week 1, Week 2 introduced structured practice using selected compound words and phrases relevant to AI-enhanced business communication. In line with the ethical guidelines of the research, a limited set of target vocabulary was selected to avoid cognitive overload and maintain learner well-being. The terms included: *auto-engagement tools* (n), *automate basic tasks* (v phr), *automate tasks* (v phr), *automatic reply* (n), *brand blueprint* (n), *brand essentials* (n), *brand personality* (n), and *brand identity* (n). These terms were integrated into a series of communicative learning tasks, including guided dialogues, sentence construction, matching activities, and reflective journaling. For guided dialogues, students selected a business-related topic (e.g., customer service, automation, branding) and interacted with ChatGPT as a simulated conversation partner. Prompts such as “*Hi, I’m working in a tech company and need to automate tasks. Can you help?*” or “*I’m creating a brand blueprint. What are the key elements?*” were used to initiate role-appropriate conversations. The primary objective of these dialogues was to develop real-time communication skills while reinforcing target vocabulary. Each session concluded with students writing a short summary (3–5 sentences) to consolidate learning. To further support vocabulary acquisition, students completed matching activities and created original sentences using the target terms. Reflective journaling played a critical role in this week, encouraging self-awareness and internalization of newly acquired language. After each session, students were prompted to answer reflective questions such as: *Which vocabulary did I use most today? or What did I find easy or difficult in the dialogue?*

In Week 3, the focus shifted to contextualization, where students applied the vocabulary and concepts introduced in earlier weeks to realistic business scenarios. Activities included the analysis of business case studies, professional role-plays, and the incorporation of AI-driven group feedback. These tasks were designed to promote critical thinking, collaborative problem-solving, and pragmatic language use in AI-integrated contexts. Students worked in groups to analyze short, authentic or adapted case studies that featured the use of AI in fields such as marketing, customer service, and operations. These analyses required students to identify key challenges and solutions, explore ethical considerations, and present findings using the target vocabulary from Weeks 1 and 2 in both spoken and written formats. To simulate real-world professional interactions, students participated in structured business meeting role-plays, assuming roles such as marketing manager, IT specialist, or operations director. Scenarios included developing automation strategies or designing brand blueprints using AI. These sessions enabled learners to practice vocabulary in context, enhance fluency, and apply negotiation and decision-making strategies relevant to corporate communication. Following each case study or role-play, students collaborated on short written reflections or summaries, which were submitted to ChatGPT for language feedback. The AI provided suggestions on

vocabulary use, grammar, and tone, which students then discussed and used to revise their texts. This activity not only improved linguistic accuracy but also enhanced metalinguistic awareness and fostered learner autonomy. In some cases, AI-generated feedback was compared with instructor feedback, encouraging students to critically evaluate the strengths and limitations of digital tools in academic language development. This multi-modal and technology-enhanced approach helped bridge theoretical knowledge with real-world application while promoting digital literacy, autonomous learning, and interdisciplinary communication skills. The fourth week served as a formative assessment point. Students engaged in targeted collocation exercises, completed AI-generated vocabulary quizzes, and underwent a progress check to assess their lexical development and retention of previously introduced terms. In Week 5, the focus was on real-world communication tasks, including AI-supported email and report writing, peer review activities, and critical analysis of AI-generated content. These tasks aimed to strengthen students' productive skills and professional writing conventions using domain-specific vocabulary. Week 6 introduced negotiation-focused vocabulary and communication strategies through interactive simulations. Learners participated in live role-plays with real-time AI feedback and engaged in gamified vocabulary practice to increase motivation and enhance recall through competition and collaboration. The emphasis in Week 7 was on independent production. Students developed a business pitch project, applying the vocabulary and communication strategies learned throughout the module. Guided by ChatGPT feedback and peer evaluations, this project allowed learners to demonstrate their ability to use AI tools autonomously in creating professional business communication outputs. The final week was dedicated to consolidation and assessment. Students completed a post-test to measure progress relative to the Week 1 baseline (see Chart 2). They also participated in group reflection sessions, discussing their vocabulary development, skill acquisition, and the effectiveness of AI tools in enhancing Business English learning. This reflective practice served to reinforce learning outcomes and identify areas for future improvement.

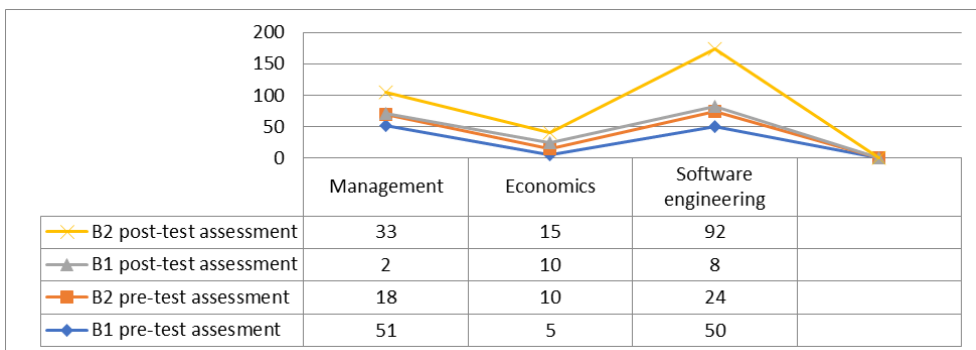

Chart 2. Post-test assessment

In conclusion, this Business English module serves as a robust and innovative framework for vocabulary development. It effectively blends pedagogy and technology to deliver a high-impact learning experience that equips university-level students with the language skills needed for academic and professional success in the digital age.

Results

According to the module, chart 2 presents the results of pre-test and post-test assessments conducted at the B1 and B2 CEFR proficiency levels across three academic disciplines: Management, Economics, and Software Engineering. The data highlights the impact of an AI-enhanced instructional intervention on AI-based Business English vocabulary acquisition, with a particular focus on discipline-specific language development. A marked improvement is observed in the post-test results, especially at the B2 level, where Software Engineering students demonstrated the most significant gains. Specifically, the number of students achieving B2-level proficiency in this discipline increased from 24 in the pre-test to 92 in the post-test, reflecting a remarkable 83% rise. Similarly, the number of Management students progressing to B2 increased from 18 to 33, and in Economics, from 10 to 15. These improvements suggest that the AI-integrated instructional module significantly enhanced learners' capacity to acquire and apply advanced business vocabulary in professional and academic contexts. Although the B1 post-test results were numerically lower than those of B2, they still indicate meaningful progress. By the end of the instructional period, 10 Economics students, 8 Software Engineering students, and 2 Management students reached the B1 level, implying an upward trajectory in proficiency among learners who initially lacked foundational lexical competence. Pre-test assessments confirmed that a majority of students began at the B1 level, notably in Management (51 students) and Software Engineering (50 students), while only 5 Economics students were assessed at this level. This comparison highlights how effective instructional design helps learners surpass their initial proficiency plateau. The data collectively indicate substantial vocabulary development and overall linguistic advancement across all disciplines. The most significant progress occurred within the Software Engineering cohort, likely due to the alignment between AI tools and students' digital literacy skills. The instructional model emphasized the contextualized use of vocabulary through tasks simulating real-world digital business communication. Students demonstrated improved command of business-specific language in structured dialogues, email writing, and professional negotiations, competencies aligned with CEFR descriptors for Online Interaction at the B1-B2 levels. Integral to the success of the module was its incorporation of AI tools such as ChatGPT, Grammarly Business, and Quizlet, which facilitated personalized learning paths, real-time feedback, and repeated exposure to high-frequency business vocabulary. Learners not only engaged with these tools within the instructional framework but also continued their use independently, signifying increased learner autonomy,

metacognitive awareness, and intrinsic motivation. Collaborative platforms such as Google Docs, Padlet, and ChatGPT further support peer-to-peer feedback, joint writing, and vocabulary refinement through AI-mediated paraphrasing and repair strategies, enhancing both clarity and pragmatics in communication. In addition to its instructional rigor, the module demonstrated inclusivity by embedding strategies to support students with limited technological access and by expanding the vocabulary scope to incorporate intercultural and global business contexts. These enhancements addressed potential equity gaps and broadened learners' professional readiness in diverse work environments. In conclusion, the results from both pre- and post-test assessments unequivocally confirm the effectiveness of the AI-supported instructional intervention in advancing AI-based Business English vocabulary acquisition. By fostering contextualized usage, interactional competence, and digital literacy aligned with CEFR standards, the module offers a replicable and forward-thinking model for language instruction in higher education.

Discussion and conclusion

The integration of AI-powered tools into AI-based Business English vocabulary instruction is grounded in robust methodological principles and supported by empirical evidence. Post-test results indicate substantial growth in both B1 and B2 groups across disciplines, with students demonstrating improved accuracy and contextualized use of business terminology through AI-mediated dialogues, writing tasks, and simulations. Scaffolded instruction in Weeks 2–4 led to notable improvement in learners' ability to construct and apply compound business terms (e.g., brand blueprint, auto-engagement tools), as evidenced in AI-assisted writing samples and group projects. Students consistently used ChatGPT, Grammarly Business, Quizlet, and Lingvist for independent practice. Reflections and performance data show increased learner autonomy, digital literacy, and proficiency in leveraging AI tools for vocabulary development. Comparison of pre- and post-test scores reveals statistically meaningful improvement across all faculties, confirming enhanced retention. Task-based performance in Weeks 5–7 also illustrates stronger application in emails, negotiations, and business presentations.

Leveraging natural language processing, adaptive learning platforms, and chatbots enabled the development of personalized, context-sensitive instructional practices that surpass traditional methods. The scaffolded module design allowed students to progress from basic terminology to advanced communicative tasks such as AI-mediated business pitches, negotiations, and collaborative problem-solving. This approach promoted lexical depth, functional usage, and autonomy; key elements emphasized by CEFR in digitally mediated communication. Crucially, students demonstrated enhanced self-regulation, actively using AI tools beyond class to rehearse, self-correct, and improve communicative competence. Improvements in interactive strategies, including clarification, reformulation, and discourse management, further validated the alignment of AI-enhanced instruction.

However, challenges remain: unequal access to technology, lack of cultural nuance in AI outputs, and limited domain-specific vocabulary require careful pedagogical adaptation. Despite these, the study affirms that AI can meaningfully support vocabulary acquisition and professional digital fluency when grounded in sound instructional frameworks. The findings of this study suggest several actionable recommendations for educators, curriculum developers, and higher education institutions seeking to integrate AI-based Business English vocabulary instruction. AI tools should be embedded into the curriculum through scaffolded modules that gradually transition learners from guided to autonomous vocabulary use. Institutions can incorporate AI-enhanced tasks such as business email drafting, negotiation simulations, and AI-supported peer review. Educators need targeted professional development to use AI tools effectively, including training in prompt design, digital assessment strategies, and ethical AI literacy. This ensures pedagogical coherence rather than tool-driven instruction. Practical classroom activities may include chatbot-mediated dialogues, AI-based case study analysis, and collaborative vocabulary building through platforms like Padlet and Google Docs. These activities increase engagement and foster deep lexical processing. Universities should develop guidelines ensuring equitable access to AI tools, safeguarding learner data, and addressing algorithmic bias. These policies are essential for responsible and inclusive AI integration. The module can be adapted for hybrid, online, or traditional face-to-face environments. Its flexibility allows implementation in both linguistically homogeneous and heterogeneous classrooms. By adopting these strategies, educators can create effective, future-oriented Business English vocabulary programs aligned with the demands of digital communication and AI-driven professional environments.

References

- Cao, S., Phongsatha, S. (2025). An empirical study of the AI-driven platform in blended learning for Business English performance and student engagement. *Language Testing in Asia*.
- Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing. <https://www.coe.int/lang-cefr>
- Gajšt, N. (2025). AI-related terminology in English as a reflection of AI application in business. A corpus-driven study. *University of Maribor, Faculty of Economics and Business*. <https://doi.org/10.18690/um.epf.5.2025.30>
- Ghanizadeh, A., Razavi, A., Jahedizadeh, S. (2015). *Technology-enhanced language learning (TELL): A review of resources and upshots*. *International Letters of Chemistry, Physics and Astronomy*, 54, 73–87. <https://doi.org/10.56431/p-z6sj8g>
- Hashemi, M., Azizinezhad, M., Najafi, V., Nesari, A. J. (2011). What is mobile learning? Challenges and capabilities. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 30, 2477–2481. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.10.483>
- Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and*

- Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
- Kukulska-Hulme, A., Shield, L. (2020). Mobile-assisted language learning in business contexts: Bridging the gap between theory and practice. *Computer Assisted Language Learning*, 33(1-2), 57-76.
- Lai, C., Gu, M. (2011). Self-regulated out-of-class language learning with technology. *Computer Assisted Language Learning*, 24(4), 317-335.
- Lee, S. B. (2020). Chatbots and communication: The growing role of artificial intelligence in addressing and shaping customer needs. *Business Communication Research and Practice*, 3(2), 103-111. <https://doi.org/10.22682/bcrp.2020.3.2.103>
- Luque, M., Guerrero, D., Chaparro, J. (2021). *The effects of AI-based feedback in vocabulary learning among adult EFL learners*. *ReCALL*, 33(3), 233-250.
- Moorhouse, B. L., Wong, K. M. (2025, June 26). Generative Artificial Intelligence and Language Teaching. *Language Learning & Technology*. <https://doi.org/10.1017/9781009618823>
- Nation, I. S. P. (2013). *Learning Vocabulary in Another Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Schmitt, N. (2008). Review article: Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329-363.
- Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education*. Polity Press.
- Sung, M.C., Kang, S. (2024). Developing AI chatbots for pragmatic instruction of Korean secondary L2 English learners. *Korean Journal of English Language and Linguistics*, 24, 441-459.
- Weng, Z., Fu, Y. (2024). *Generative AI in language education: Bridging divide and fostering inclusivity*. Duke Kunshan University; University of Wisconsin-Whitewater. https://www.researchgate.net/publication/391705149_Generative_AI_in_language_education_Bridging_divide_and_fostering_inclusivity
- Zawacki-Richter, O., Marin, V. I., Bond, M., Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16 (1), 1-27. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>

Արուսյակ Իվանյան

*Հյուսիսային համալսարանի արտաքին կապերի բաժնի ղեկավար,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. huuugte` arusyakovanyan@gmail.com*

ԱՐՀԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ՀԻՄՆՎԱԾ ԳՈՐԾԱՐԱՐ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

Սույն հետազոտությունն անդրադառնում է արհեստական բանականության հիմնված գործարար անգլերենի բառապաշարի ուսուցման մեթոդաբանական հիմունքներին: Հենվելով բնական լեզվի մշակման տեխնոլոգիաների, հարմարվողական ուսուցման հարթակների և ռոբոտազրուցակների

ներուժին՝ վեր են հանվում անհատականացված և համատեքստային ուսուցման առաջադեմ մոտեցումներ: Արհեստական բանականության գործիքների ինտեգրումը նպաստում է ուսուցման արդյունավետության բարձրացմանը, ինչպես նաև սովորողների ինքնավարության ու հաղորդակցական կարողությունների ձևավորմանը: Ուսումնասիրությունը քննում է գործնական այնպիսի միտումներ, որոնք ուղղված են ոչ միայն գործարար ոլորտների՝ մասնավորապես՝ շուկայագիտության, կառավարման, ֆինանսների և հաշվապահության մասնագիտական բառապաշարի դասավանդման մեթոդների ներդրմանն ու կատարելագործմանը, այլ նաև թվային հաղորդակցության զարգացմանը:

Հիմնաբառեր. գործարար անգլերեն, արհեստական բանականությամբ հիմնված բառապաշար, արհեստական բանականություն, լեզվի ուսուցում, հարմարվողական ուսուցում:

Арусяк Иванян

Руководитель

департамента международных отношений Северного университета,

кандидат филологических наук

Эл. адрес: arusyakovanyan@gmail.com

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗАПАСА ПО ДЕЛОВОМУ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В КОНТЕКСТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Настоящее исследование посвящено методологическим основам преподавания лексики делового английского языка с использованием искусственного интеллекта (ИИ). Опираясь на потенциал технологий обработки естественного языка, адаптивных обучающих платформ и чат-ботов, в работе выделяются передовые, персонализированные и контекстуализированные подходы к обучению. Интеграция ИИ-инструментов способствует повышению эффективности обучения, развитию автономности обучающихся и коммуникативной компетентности. Исследование рассматривает практические тенденции, направленные не только на внедрение и совершенствование методов преподавания лексики в сферах, связанных с ИИ (в частности, маркетинга, управления, финансов и бухгалтерского учета), но и на развитие навыков цифровой коммуникации.

Ключевые слова: бизнес-английский, словарь на основе ИИ, искусственный интеллект, методология обучения языку, адаптивное обучение.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հուլիսի 18-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. սեպտեմբերի 23-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Anush Martirosyan

*Lecturer of the Department of Languages, Communication
and Pedagogy at Eurasia International University,*

Ph.D. in Philology

Email: anush.martirosyan@eiu.am

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-204

PSYCHOLINGUISTICS IN THE CONCEPT OF TERRORISM

The article discusses the communicative aspect of terrorism from a psycholinguistic perspective, with a specific focus on the strategic use of language for manipulating cognition, emotions, and behavioral responses. The research is based on the text-based analysis of the speeches, declarations, and messages of the terrorists. The study reveals that terrorism is not only a political act of violence but also a communicative act intended to influence various audiences. The study reveals that the terrorists' messages contain persuasive, emotive, and coercive language strategies, with a specific emphasis on the repeated use of religious, moral, and ideological concepts such as God, jihad, martyrdom, freedom, and homeland. These concepts are shown to function as psychological stimuli that legitimize violence, create moral duty, and transform terrorists into victims or into defenders of justice. The article uses the comparison of various examples from different ideological and geographical contexts to show how terrorist discourse adapts to political contexts, yet always employs fear, absolutism, and moral polarization. The findings highlight the role of language in processes of radicalization and in the construction of terrorism as a psychological strategy rather than a violent one.

Key words: psycholinguistics, communicative act, language, legitimize, terrorist discourse, violence, linguistic cognition.

Introduction

Terrorism primarily pursues political goals; (Maniszewska, 2024) hence their speech should reflect their demands and goals and the language used there must have a substantial impact on people's thoughts. But it cannot be persuasive and powerful unless it touches one's psychology: emotions, beliefs, point of view, etc. This persuasion is not about offering luxurious things or the promise of a good life, but words offering immaterial things that directly affect people's way of thinking. If we analyze their speech two things will be clear: one is the notion of religion and the other one is liberty. It is widely known that a language is not only a means of communication but also a strong tool for building one's strategy. Terrorists send their messages to vulnerable groups, urging them to take the path of jihad or anything else by justifying their actions, and explaining why people should join them. The secret of persuading or attracting people is the power of language use as a strategy.

Text-based linguistic analysis of terrorism speech shows that the communication of terrorists is mainly through videos and social media, which is a very productive instrument in the hands of terrorist groups taking into consideration the fast pace of innovation technologies. Their messages travel the world at light speed and convince thousands of people to join them.

To gain attention on social media, they use non-verbal communication enabled by actions such as train or subway bombings, kidnappings, hijacking planes, etc. There are hundreds of cases when terrorists contacted the governments through terror actions such as the Munich Massacre that happened in 1972, September 5 in the Olympic Village in Munich, West Germany, or the kidnap and the assassination of Italian Prime Minister Aldo Moro, or assassination of Egyptian President Anwar Sadat on October 6, 1981, etc. ¹

Research Methodology

The research design of the current study is based on a qualitative approach, specifically grounded in the paradigms of psycholinguistic analysis and critical discourse analysis (CDA), in addressing the phenomenon of terrorism as a form of strategic communication. The qualitative approach is most appropriate in addressing the research objectives because it is interested in interpreting and understanding the meanings, psychological processes, and ideologies embedded in terrorist discourse rather than quantitatively measuring frequency or probability.

Data Collection

The data for the current study are based on primary sources of information, which are readily available in the public domain. These include speeches, video communications, declarations, interviews, and written statements of terrorist leaders and representatives. The data include discourse from prominent terrorist figures such as Osama bin Laden, Ayman al-Zawahiri, Shamil Basayev, and others

---

¹ For more information see the book of Stephen Sloan, *Terrorism: The Present Threat in Context*, Berg, 2006

from ideologically motivated extremist groups. These were selected because of their visibility, impact, and role in the process of radicalization and intimidation of society at large.

The data were gathered from credible and authentic sources, including the media, academic journals, and official records.

Analytical Framework

The analytical approach is informed by a psycholinguistic approach, with emphasis on the role of language in the construction of cognition, emotion, belief systems, and behavior. This approach is integrated with critical discourse analysis, which enables the analysis of power relationships, ideological constructions, and moral legitimizations in terrorist discourse.

Particular attention is paid to religious, moral, and ideological concepts (God, jihad, martyrdom, freedom, homeland, etc.) and linguistic forms such as modality, emotionality, absolutism, and positioning.

Analytical Procedure

The chosen texts have been studied through close textual analysis. Words, metaphors, modal verbs, emotional arguments, and narrative techniques have been found and interpreted. Three major forms of discourse have been found: persuasive, emotional, and coercive communication.

A comparative method has been used to find similarities and differences in the discourse of different ideologies and geographical areas, including Islamist, nationalist, and separatist movements. This helped to find out the flexibility of terrorist discourse in different political settings with a constant psychological and symbolic core.

Ethical Considerations

The materials used in the study are strictly for academic purposes. There is no intention to support or validate extremist ideologies in any way. Quotations from terrorist discourse are used for the purpose of illustration only.

Results

The analysis confirms that terrorism functions not only as political violence but also as a strategic form of communication aimed at shaping public perception, emotions, and behavior. Terrorist speech consistently reflects political demands and goals, but its effectiveness lies in its ability to engage psychological factors such as belief, identity, fear, and moral obligation rather than offering material incentives.

The findings show that terrorist discourse relies on three dominant linguistic strategies: persuasive, emotional, and coercive language. Persuasive language frames violent acts as morally justified, lawful, or divinely mandated. Emotional language appeals to feelings of injustice, humiliation, revenge, and collective suffering, encouraging identification with the group. Coercive language is used to threaten governments and societies, creating fear as a means of pressure.

A key result is the central role of religious and moral concepts—particularly

God, jihad, martyrdom, freedom, and homeland—which function as powerful psychological triggers. These concepts legitimize violence, construct moral duty, and transform perpetrators into defenders or victims rather than aggressors. Modal expressions of obligation (e.g., *must, duty*) reinforce conformity and discourage dissent by presenting participation in violence as unavoidable.

The study also finds that terrorist communication is multimodal. Violent acts themselves operate as non-verbal messages designed to attract attention and generate fear, while subsequent speeches and statements provide ideological justification. Media coverage amplifies this process, extending the reach and impact of terrorist messages beyond the immediate context of the attack.

Comparative analysis reveals that while terrorist discourse varies across ideological and geographical contexts, its underlying logic remains consistent. Islamist groups emphasize divine authority and religious absolutism, whereas nationalist or separatist movements focus more on independence, sovereignty, and political legitimacy. Despite these differences, all rely on fear, moral polarization, and symbolic language to achieve their goals.

Discussion

Verbal communication occurs mainly after terror tactics and actions have been used as a strategy to pursue larger goals. They are usually emotional and uncompromising, expecting the utmost to achieve their goals. The images that people see and the speech they hear from terrorists create an atmosphere of fear in the public that turns into a strategy to pressure governments, organizations, or individuals to satisfy terrorists' demands by directly manipulating people's psychology.

While analyzing some terrorist group leaders' speeches, as we will see later, we will have the following forms of language.

1. **Persuasive language** (persuade people that what they are doing is based on justice, and equality, has legal bases and most importantly expresses God's will by excluding the rule of law).
2. **Emotional language** (to impact people to join them and make them believe that they serve God, their religion, and their lands and rights).
3. **Coercive language** (force their enemies to fulfill their demands (mainly governments), to spread terror and fear).

The morality of their actions is linked with values such as beliefs, homeland, protection, freedom, and so on. Spicing their speech with words like God, jihad, mujahedin, martyrdom, Islam, monoethnic, religion, etc. terrorists, they try to persuade people and spread emotional influence on their psychology, and even more, they send societies signs of obligation to join them using sentences with the message of obligation, moral responsibility, and commitment.

Osama bin Laden, who is one of the most famous figures in the history of terrorism, claimed in Farag's manifesto the following:

(6) *“We **must** start our **Islamic** country from him by establishing the rule of*

God in our nation... the first struggle for Jihad is to root out these infidel leaders and replace them with an Islamic system from which we can build."

Ayman al-Zawahiri, who was one of the leaders of al-Qaeda, after the assassination of Egyptian President Anwar al-Sadat in 1981, declared:

(7) *"We have sacrificed, and we are still ready for more sacrifices until the victory of Islam."* (Zawahiri, 2022)

In 2005 Al-Jazeera aired a video where Ayman al-Zawahiri said.

- *"You will not dream of security until we live it as a reality in Palestine and before all infidel armies leave the land of Mohammed,"* (Zawahiri, Ayman al, 2008)

In all the speeches we see the continuing faithfulness to their commitments, and moral values which are the cornerstones of terrorism speech mainly expressed through modality. The specific usage of words tends to manipulate psychologically of the group members and brainwash them in the name of God. (M.Jerrold, 2002)

Sometimes, their speech shows the fact that they are fighting for equality and justice, or the order of nature by creating the opposite image converting them from terrorists into victims of world politics and foreign governments to create the illusion of being targeted by other powers. They express revenge through their speech but build an atmosphere of having the right to retaliate and apply terrorist acts for the given idea.

After the attack of 9/11, Osama bin Laden gave a speech through a video where he mainly said:

- (9) *Here is America struck by God Almighty in one of its vital organs, so that its greatest buildings are destroyed. Grace and gratitude to God. America has been filled with horror from north to south and east to west, and thanks be to God. What America is tasting now is only a copy of what we have tasted.* (Lincoln, 2006)
- *"How is it right for you to occupy our countries and kill our women and children and expect to live in peace and security? ... the equation is clear: you are killed as you kill and abducted as you abduct ...* (Laden O. b., The Guardian, 2011)

The speech of Osama bin Laden is aimed to show the ability to retaliate if necessary, stressing that they have experienced worse things than the USA as if they are showing mercy.

The messages terrorists send to their addresses are ego-centric showing their pride, persistence, and sense of revenge. It is emotional and sometimes pathetic. For example, Osama bin Laden in his videotape speech after 9/11 said.

- (10) *Our Islamic nation has been tasting the same for more than 80 years of humiliation and disgrace, its sons killed, and their blood spilled, its sanctities desecrated.* (Osama bin Laden, 2001)

In the above-mentioned speech, we see emotional speech which is not based on proven facts, and which differs from diplomatic speech, their messages are

direct and sometimes aggressive. Another aspect of terrorist speech is that they try to represent themselves as a collective body against the threats coming to Islamic lands from other 'infidel' countries by codifying people's brains to accept their actions as protective and defensive.

In 1996, in the document called "Declaration of War against the Americans Occupying the Land of the Two Holy Places" Osama bin Laden gave a speech where he said:

- *[T]he people of Islam have suffered from aggression, iniquity, and injustice imposed on them by the Zionist Crusader alliance ... Their blood was spilled in Palestine and Iraq. The horrifying pictures of the massacre of Qana, in Lebanon, are still fresh in our memory. Massacres in Tajikistan, Burma, Kashmir, Assam, the Philippines, Somalia, Eritrea, Chechnya, and in Bosnia-Herzegovina took place, massacres that send shivers through the body and shake the conscience.* (Berner, 2006)

The message of the speech was to send signals to the mentioned countries that his group is fighting for one united Muslim world by creating a heroic profile and targeting those countries that were not satisfied with Western policy to give a legal basis for their actions.

The chosen words send a message to the audience following the ideology like '**freedom fighter**', **Islam**, **jihad**, **martyrdom**, and **mujahedin**, etc., and explain the philosophy of life which means that in the fight for the freedom of all nations, innocent people die inevitably. Through these words and emotional impact, terrorist groups easily attract people of poor education with a bad social background or vice versa to collaborate with them, in such a way to affect their psychology and convince them to fight and kill in the name of God and the Islamic world.

The sentences like '**true believers of Islam must join**' also show manipulation of one's psychology yet the hidden message of the sentence is that those ones who do not join are not true believers and express modality of obligation through the modal verb 'must'. Such a notion as **martyrdom**, after which, according to the Qur'an, a person will appear in heaven, would be the greatest motive for 'true believers' to commit those acts of terrorism and be justified for them.

Commander Hassan Salameh, who was one of the suicide bombers who carried out the 1996 bombings to defeat Prime Minister Shimon Peres, justified his actions as follows:

- (11) - *The bombers are **holy fighters who** carry out one of the most important articles of faith.* (Post, 2004)

Another commander emphasizes:

- (12) - *It is suicide attacks that earn the most respect and elevate the bombers to the highest possible level of **martyrdom**.* ²

This means that true believers' highest proof of their God is to refuse their own lives and show their dedication to God, God's will, and values. This is why

² See in the same book.

for the justification of suicide bombings; terrorists chose such phrases that can completely wrap those minds who truly believe in God and are convinced that such kind of action is heroism and appreciated by God. Terrorist perceptions about suicide are not the same as people generally think. For them, it is even more. In one of the interviews, a terrorist was asked about suicide to which he answered that *'suicide is selfish and reflects mental weakness and what they do is not a suicide but martyrdom (istishad) or self-sacrifice to serve God'*.

As some researchers mention terrorist acts holding messages to the receivers are a process of communication between terrorists, terrorist groups, and their targets (state, organization, individuals, etc.). This is to say that whenever they are bombing something, they want to send signs about their goals and desires to the public generally, hence the main reason for terrorist attacks is not the destruction or killing itself, but public information as a communication strategy to influence governments or impact audiences. When we analyze Ben Laden's speech, we have a clear understanding of it. Regarding the killing and destruction once he said:

- (13) – *"I am not a murderer. A murderer is someone with a psychological problem; armed actions have a goal. Even if civilians are killed, it is not because we like it or are bloodthirsty. It is a fact of life in a people's struggle. The group doesn't do it because it wants to kill civilians, but because the **jihad** must go on."*
- (14) *The **jihad** is continuing with strength, for Allah be all the credit, despite all the barbarity, the repressive steps taken by the American army and its agents, to the extent that there is no longer any mentionable difference between this criminality and the criminality of Saddam. (Laden O. b., The Guardian, 2011)*

Terrorists are interested in publicity but to have their attention they apply terrorism. Actions like murder, bombing, embassy attacks, or suicides are attractive topics for the media. This is the case that they communicate with the public in a nonverbal way and verbal communication is provided to justify their actions. The striking point here is that the media while reporting about terrorism automatically provides them with public information, a thing that terrorists need to make the audience force the governments to complete terrorists' demands so they will be satisfied because terrorists think that only threatening the organizations or states can have influence and their voice would be heard, and through terrorist actions they send their messages.

Dr. Beatrice de Graaf in her research work mentions that terrorism is communication and that it is aimed at creating fear and anxiety within a society.

- As mentioned, the main key linguistic privilege is that terrorists use the language of persuasion, which is based on the ideology of Islam, the Muslim world, freedom, Jihad, the Quran, etc. We should also notice that terrorist speech is wrapped by words that strongly shape their political views by weaponizing the words, which means that by applying specific vocabulary

and emphasis they make their discourse more persuasive. To make their discourse more understandable terrorists usually make clear what is good with Islam and what is bad without Islam. We can understand it based on the examples below quoted.

- (15) *Atheism causes the destruction of minds. They say that the universe is working automatically. They say that the universe is the creation of an accident. They say that the process of creation is automatically underway. This atheism is destroying the minds of our children in schools, colleges, and universities.* (Aaron, 2008)
- (16) *Christians can think of their amended and modified Bible in these terms, but Quran is still alive in the same shape as it was revealed from the skies.*³
- (17) *Jihad is the path of God in spirit is the greatest and best means of drawing close to God in Spirit is the greatest and best means of drawing close to God. Everyone is aware of its excellence.*⁴

They can use the language of absolutism, showing zero tolerance, which can be seen especially in bin Laden's speech.

- (18) *Know the truth and its roots. The book of God is our Guide. Either Islam or Atheism.* (Laden O. b., Bin Laden, 2002). The example shows that there is no other choice.

Touching upon such an idea as God and other concepts, are directly connected with psychology and perceptions of people which make them vulnerable, hence it is not surprising to find the words 'God' 'Muslim' and 'Islam' repeated everywhere and in their every speech, for examples,

- (19) *We—with **God's help**—call on every Muslim who believes in **God** and wishes to be rewarded to comply with **God's** order to kill the Americans and plunder their money wherever and whenever they find it. We also call on Muslim ulema, leaders, youths, and soldiers to launch the raid on Satan's U.S. troops and the devil's supporters allying with them and to displace those who are behind them so that they may learn a lesson.* (Laden O. b., PBS, 1998)
- (20) *The ruling to kill the Americans and their allies — civilians and military — is an individual duty for every **Muslim** who can do it in any country in which it is possible to do it, in order to liberate the al-Aqsa Mosque and the holy mosque [Mecca] from their grip, and in order for their armies to move out of all the lands of Islam, defeated and unable to threaten any **Muslim***⁵.
- *"I ask the Muslim women to join **jihad** by providing food to **mujahideen** [holy warriors]. Elders should pray for us. I am proud of those martyrs who sacrificed their lives for the sake of **Islam** ...* (Laden O. b., The Guardian, 2011)

³ See on the same page.

⁴ See in the same book, page 82.

⁵ See in the same book.

The way to safeguard your security is to cease your oppression and its impact on our nation, most importantly your withdrawal from the *ill-fated Bush war in Afghanistan*.⁷⁶

The idea of using the concept of God to obtain their goals is the most effective way to persuade people, this is why we see the notion of God being manipulated so much by terrorists and their groups. Terrorism does not come only from the liberation and freedom of the countries, but it can be because of other factors such as nationalism, racism, migration flow, etc.

It must be said that acts resulting from nationalism, racism, religion, and even hatred can also cause terrorism. It might not be called terrorism, but it can be called extremism or radicalization, which is related to terrorism as it is conducted in the same way as terrorist activities. If we study terrorism-related arrests in the EU (2010–2021) (European, 2021) we will see Right-wing terrorism, anarchism, and ethno nationalism, among others and the reasons can be quite different. For example, a reason for terrorism can be monotonicity or independence, which moral is hidden in the depth of a human being and sometimes not understandable to others.

Bombings organized by non-Muslim groups deviate somewhat from the terrorist ideology of the Muslim people. If in the first case, in addition to the value of freedom, the value of God is very important, which pushes the protection of human rights, freedom of speech, etc. into the background, then, in this case, we are dealing with the concept of independence, sovereignty, and monotonicity, democracy, etc.

Of course, this does not mean that the concept of God has never been used to carry out terrorist activities. A case related to terrorism arranged by religion was the terror act of ‘Christian massacres organized in 2008, 24–27 December by Ugandan rebellious and a heterodox group called Lord’s Resistance Army (LRA) led by mainly Joseph Kony. If in other cases religion and God concepts were used to reach some political goals, then in this case the aspect was quite different. First, the followers of Kony believed he was possessed by Spirits. We can find prejudice in his followers’ psychology which made them influenced by that person. The concept of his speech was built on the notion of God. He insisted in his interviews that they are fighting for the Ten Commandments of God, and in one of his interviews to defend their actions he rhetorically asked:

- *Yes, we are fighting for the Ten Commandments. Is it bad? It is not against human rights. And that commandment was not given by Joseph. It was not given by LRA. No, those commandments were given by God.* (Chris Seiple, 2012)
- *In another interview with IRIN, the LRA commander Vincent Otti was asked about the LRA’s vision of an ideal government, to which he responded:*
- *Lord’s Resistance Army is just the name of the movement because we are fighting in the name of God. God is the one helping us in the bush. That’s*

6 See in the same book.

why we created this name, Lord's Resistance Army. And people always ask us, are we fighting for the Ten Commandments of God? That is true— because the Ten Commandments of God is the constitution that God has given to the people of the world. All people. If you go to the constitution, nobody will accept people who steal, nobody could accept to go and take somebody's wife, nobody could accept killing the innocent, or whatever. The Ten Commandments carry all this. (Cline, 2013)

Another vivid example is the Birmingham pub bombings organized on 21 November 1974 in which the Provisional IRA was suspected. The provisioned IRA did not officially admit responsibility but years later, in 2014 a former senior officer of the organization confessed that they were involved in it. To deliver the idea of a terrorist act does not necessarily need verbal communication. Sometimes the facts and symbols speak instead of words. The reason for doing it was to increase pressure on the British government according to the main opinion to withdraw British Army from Northern Ireland.

Another thing that we noticed is that terrorists' attitudes can be different towards the governments based on their locations, whether they are fighting within the country against the government or outside of the country if they value the leader of the government, and what style of regime the government has.

On September 1st when a school in the town of Beslan, Russia, was attacked as an answer to the assassination of the pro-Moscow president of Chechnya, Akhmad Kadyrov, terrorists took over 1120 children and adults. On the second day used the following coercive language:

“From Allah's slave Shamil Basayev to President Putin

- *Vladimir Putin, it wasn't you who started this war. But you can finish it if you have enough courage and determination of de Gaulle. We offer you a sensible peace based on mutual benefit by the principle of independence in exchange for security. In case of troops withdrawal and acknowledgment of the independence of the Chechen Republic of Ichkeria, we are obliged not to make any political, military, or economic treaties with anyone against Russia, not to accommodate foreign military bases on our territory even temporarily, not to support and not to finance groups or organizations carrying out a military struggle against RF, to be present in the united ruble zone, to enter CIS. Besides, we can sign a treaty even though a neutral state status is more acceptable to us. We can also guarantee a renunciation of armed struggle against RF by all Muslims of Russia for at least 10 to 15 years under the condition of freedom of faith. We are not related to the apartment bombings in Moscow and Volgodonk, but we can take responsibility for this in an acceptable way.*
- *The Chechen people are leading a nation-liberating struggle for its freedom and independence, for its self-protection rather than for the destruction or humiliation of Russia. We offer you peace, but the choice is yours. Allahu Akbar. (Basayev, 2004)*

In the speech we see that organizers of terrorism try to negotiate with the president of Russia by putting their conditions, meanwhile offering options to come to a common agreement. They are respectful to the president and the country, with no offensive words, and no language of absolutism. This kind of speech is seen randomly since terrorist speech is the speech of absolutism. They demand and do not compromise. They set conditions to be adopted by others, but they do not accept others' conditions.

This fact of how terrorists communicate with different governmental regimes shows that it is more possible for authoritarian regimes to agree with the terrorists than with the democrat regime. Another difference here is that the concept of God is not highlighted that much, which we see very much in the speech of al Qaeda's leaders regardless of how they address their messages. The speech of Shamil Basayev directly expresses the idea of independence, meanwhile, terrorists from the Middle East express their idea of independence or freedom through the notion of God. This difference could be arranged by the fact that al Qaeda as a terrorist group was fighting against external powers, meanwhile, Shamil Basayev himself was from Russia and had Chechen origins. This is to show that communication of terrorists can vary depending on the geographical locations, governmental regimes, societies, etc. However, whatever they are doing, the main language used by terrorists as a communication form to reach their goals against the government is the language of force.

Conclusion

This study has shown that terrorism is not only an act of political violence but also a carefully planned form of communication in which language plays a decisive role. Terrorist discourse is shaped to influence how people think and feel, using emotions, beliefs, and shared identities to justify violence, attract supporters, and put pressure on governments. Rather than offering material rewards, such speech appeals to abstract ideas such as moral duty, religious obligation, honor, and belonging, which makes it particularly powerful for individuals who feel marginalized or vulnerable.

The analysis makes clear that terrorist language mainly relies on persuasion, emotional appeal, and coercion. By repeatedly referring to concepts such as God, jihad, martyrdom, freedom, homeland, and justice, terrorist groups present their actions as morally right and divinely approved, while portraying opposing views as illegitimate or immoral. Absolute language and expressions of obligation leave little room for choice, turning violence into something that appears necessary and unavoidable. In this way, language becomes a key tool for psychological influence and ideological control. Terrorism also works as a form of communication beyond words. Violent acts themselves function as messages designed to gain attention and provoke fear, while speeches and statements that follow explain, justify, and reinforce those actions. Media coverage further spreads these messages, often amplifying their impact and turning local attacks into global events. As a result,

the goal of terrorism is often less about physical destruction and more about spreading fear and meaning on a wide scale.

The study also shows that terrorist discourse is not the same everywhere. It changes depending on ideology, location, and political context. While Islamist groups often emphasize religious authority and divine justification, other movements focus on nationalism, independence, or sovereignty. Despite these differences, the core strategy remains similar: using language to legitimize violence and influence audiences through fear.

In conclusion, understanding terrorism as a linguistic and psychological process is essential for addressing it effectively. By critically examining terrorist narratives, exposing their manipulation of moral and religious ideas, and limiting their communicative reach, it becomes possible to weaken the ideological appeal of terrorism and reduce its influence on individuals and societies.

Bibliography

- Aaron, D. (2008). *In Their Own Words. Voices of Jihad*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Basayev, S. (02 09 2004 г.). *LiveJornal*. Получено 19 04 2023 г., из Beslan/ Live Journa:: <https://beslan.livejournal.com/1356.html>
- Berner, B. K. (2006). *Jihad. Bin Laden in his own words: Declarations, Interviews, and Speeches*. New Delhi: Peacock Books.
- Chris Seiple, D. H. (2012). *The Routledge Handbook of Religion and Security*. (D. H. Chris Seiple, Ред.) New York: Routledge.
- Cline, L. E. (2013). *The Lord's Resistance Army*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- European, U. (01 01 2021 г.). *Council of the European Union*. Accessed 05 12 2023, Council of the European Union: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/terrorism-eu-facts-figures/>
- Laden, O. b. (22 02 1998 г.). *PBS*. Accessed 17 05 2023, <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/binladen/who/edicts.html>
- Laden, O. b. (05 02 2002 г.). Bin Laden. (Al-Jazeera, Интервьюер) Al Jazeera. Accessed 10 05 2023, <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/south/02/05/binladen.transcript/>
- Laden, O. b. (02 05 2011 г.). *The Guardian*. Accessed 20 04 2023, Bin Laden: the war in his words: <https://www.theguardian.com/world/2011/may/02/bin-laden-war-words-quotes>
- Laden, O. b. (02 05 2011 г.). *The Guardian*. Accessed 26 04 2023, www.theguardian.com/world/2011/may/02/bin-laden-war-words-quotes
- Laden, O. b. (02 05 2011 г.). *The Guardian*. Accessed 26 04 2023, The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2011/may/02/bin-laden-war-words-quotes>
- Lincoln, B. (2006). *Holy Terrors* (изд. 2). London: The Univeristy of Chicago Press.
- M.Jerrold. (01 11 2002 г.). Killing in the name of god. Alabama, Alabama, USA: Maxwell Air Force Base. Accessed 15 11 2022, <https://irp.fas.org/world/para/post.pdf>
- Osama bin Laden. (07 11 2001 г.). Videotaped Address. Unk. Accessed 26 04 2023, [ress. uchicago.edu: https://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/481921texts.html](https://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/481921texts.html)

- Post, J. M. (2004). *Leaders and Their Followers in a Dangerous World: The Psychology of Political Behavior*. United States of America: Cornell University Press.
- Zawahiri, A. a. (01 08 2022 թ.). *From Cairo Physician to Terrorist*. Accessed 13 10 2022, Voice of America: <https://www.voanews.com/a/ayman-al-zawahiri-from-cairo-physician-to-terrorist-leader-/6683227.html>
- Zawahiri, Ayman al. (01 09 2008 թ.). *IntelCenter Terrorism Incident Reference (TIR) Afghanistan 2000–2007*. Alexandria, VA, USA: Tempest Publishing.

Անուշ Մարտիրոսյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի լեզուների, հաղորդակցության
և մանկավարժության ամբիոնի դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ anush.martirosyan@eiu.am*

ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՀԱԲԵԿՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՅՑԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հոդվածն ուսումնասիրում է ահաբեկչությունը որպես հաղորդակցական երևույթ՝ հոգեբանաուղեղաբանական (հոգեբանալեզվաբանական) դիտանկյունից՝ կենտրոնանալով այն բանի վրա, թե ինչպես է լեզուն ռազմավարականորեն օգտագործվում ճանաչողության, հույզերի և վարքագծի մանիպուլյացիայի համար: Ելնելով ահաբեկչական առաջնորդների և կազմակերպությունների կողմից արտադրված խոսքերի, հոչակագրերի և մեդիա հաղորդագրությունների տեքստային վերլուծությունից՝ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ահաբեկչությունը ոչ միայն քաղաքական բռնության ձև է, այլև նպատակային հաղորդակցական գործողություն՝ ուղղված միաժամանակ մի քանի լսարանների վրա ազդեցություն գործադրելուն: Վերլուծության արդյունքում բացահայտվում է, որ համոզիչ, հուզական և հարկադրական լեզուն հանդիսանում են հիմնական լեզվական ռազմավարությունները, որոնցում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում կրոնական, բարոյական և գաղափարական հասկացությունների կրկնվող կիրառումը, ինչպիսիք են Աստվածը, ջիհադը, նահատակությունը, ազատությունը և հայրենիքը: Ցույց է տրվում, որ այս հասկացությունները գործում են որպես հոգեբանական խթաններ՝ օրինականացնելով բռնությունը, ձևավորելով բարոյական պարտավորության զգացում և վերախմաստավորելով գործող սուբյեկտներին որպես զոհեր կամ արդարության պաշտպաններ: Տարբեր գաղափարական և աշխարհագրական համատեքստերում օրինակների համադրական վերլուծության միջոցով հոդվածը ընդգծում է, թե ինչպես է ահաբեկչական խոսքը հարմարվում քաղաքական միջավայրերին՝ միաժամանակ հետևողականորեն հիմնվելով վախի, բացարձակականության և բարոյական բևեռացման վրա: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ լեզուն առանցքային դեր ունի ռադիկալացման գործընթացներում և ահաբեկչության կառուցման մեջ՝ ոչ միայն որպես ֆիզիկական բռնության դրսևորում, այլ որպես խորհրդանշական և հոգեբա-

նախնի ռազմավարություն:

Հիմնաբառեր. հոգեկենդանականություն, հաղորդակցական ակտ, լեզու, օրի-
նականացնել, ահաբեկչական խոսույթ, բռնություն, լեզվամտածողություն:

Ануш Мартиросян

Преподаватель кафедры языков, коммуникации и педагогики

Международного университета Евразия,

кандидат филологических наук

Эл. адрес: anush.martirosyan@eiu.am

ПСИХОЛИНГВИСТИКА В КОНЦЕПЦИИ ТЕРРОРИЗМА

Статья рассматривает терроризм как коммуникативное явление с психолингвистической точки зрения, сосредотачиваясь на том, как язык стратегически используется для манипулирования когнитивными процессами, эмоциями и поведением. Опираясь на текстовый анализ речей, деклараций и медиасообщений, создаваемых лидерами и организациями террористических групп, исследование показывает, что терроризм представляет собой не только форму политического насилия, но и целенаправленный акт коммуникации, направленный на воздействие сразу на несколько аудиторий.

Анализ выявляет убеждающий, эмоциональный и принудительный типы языка как доминирующие лингвистические стратегии, с особым акцентом на повторяющееся использование религиозных, моральных и идеологических понятий, таких как Бог, джихад, мученичество, свобода и родина. Показано, что данные концепты функционируют как психологические триггеры, легитимирующие насилие, формирующие ощущение морального долга и переосмысливающие исполнителей насилия как жертв или защитников справедливости. Сравнительный анализ примеров из различных идеологических и географических контекстов позволяет продемонстрировать, каким образом террористический дискурс адаптируется к политическим условиям, при этом последовательно опираясь на страх, абсолютизм и моральную поляризацию. Полученные результаты подчеркивают ключевую роль языка в процессах радикализации и в конструировании терроризма как символической и психологической стратегии, а не исключительно как акта насилия.

Ключевые слова: психолингвистика, коммуникативный акт, язык, легитимизация, террористический дискурс, насилие, лингвистическое познание.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. նոյեմբերի 3-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 5-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Աստղիկ Բոյաջյան
*ՀՊՄՀ Բանասիրական ֆակուլտետի Վաչե Պարպիզունու անվան
հայ նոր և նորագույն գրականության և նրա դասավանդման
մեթոդիկայի ամբիոնի ասպիրանտ*
Էլ. հասցե՝ astghikboyajyan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-218

ՀՈԳԵԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԵՎ «ՄԱՐԴ ԴԱՌՆԱԼՈՒ» ՃԱՆԱՊԱՐՀԸ ՇԱՆԹԻ «ՇԴԹԱՅՎԱԾԸ» ԴՐԱՄԱՅՈՒՄ

Հոդվածի նպատակն է ներկայացնել Լևոն Շանթի «Շղթայվածը» դրամայի ներքին ենթաշերտերը՝ դիտարկելով ստեղծագործությունը պատմական իրողություններից այն կողմ: Հետազոտությունն արդիական է, քանի որ դարեր շարունակ և՛ հայ, և՛ համաշխարհային գրականության կենտրոնում մարդն է՝ իր ներքին չբացահայտված կողմերով, կատարելության տենչով և ինքնակատարելագործման հավերժական ճանապարհով: Մեկ դար անց բախվում ենք այն խնդիրներին, որոնք իրենց արտահայտությունն են գտել դրամայում: Այս առումով մեր նպատակն է խորքային վերլուծության ենթարկել ստեղծագործությունը և գտնել այն ներքին գծերը, որոնք մնացել են պատմական թեմատիկայի ստվերում:

Նպատակին հասնելու համար մեր առջև դրել ենք հետևյալ խնդիրները՝ ուսումնասիրել Լևոն Շանթի ստեղծագործությունները՝ կատարելով թեմատիկ և ժամանակագրական շրջանաբաժանում, տանել համեմատականներ «Շղթայվածի» և այդ շրջանում գրված այլ գործերի միջև, քննել դրաման համաշխարհային գրականության ուսումնասիրության դիտակետից:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են սինթեզի, ինդուկցիայի, դեդուկցիայի և համեմատական մեթոդները:

Հետազոտությունից բխող հիմնական եզրահանգումն այն է, որ Շանթը «Շղթայվածը» դրամայում պատմական իրողությո-

յունները գեղարվեստականացնելով՝ փորձել է պատասխանել այն հավերժական հարցերին, որոնք հուզում են մարդկությանը: Արտավազդի դերում մեզնից յուրաքանչյուրն է. արտաքուստ չերևացող կապանքները ամեն օր ու ամեն ժամ ճնշում են մեզ ներսից՝ վերածելով մեր կյանքը ամենօրյա պայքարի, մարդուց մարդ դառնալու պայքարի:

Հիմնաբառեր. Ինքնակատարելագործում, «Շղթայվածը» դրամա, Արտավազդ, Լևոն Շանթ, փիլիսոփայական և հոգեբանական հարցադրումներ:

Ներածություն

Լևոն Շանթի «Շղթայվածը» դրաման առաջին հայացքից պարզ սյուժետային նախահինք ունեցող գործ է, որտեղ պատմական թեմայի արծարծումով հեղինակը փորձ է կատարում անդրադառնալ իր ժամանակաշրջանում տեղի ունեցող քաղաքական դեպքերին, սակայն այս ամենը միայն առաջին հայացքից: Շանթի ստեղծագործությունները տարբերվում են հենց մեկնության մի քանի շերտերով: Ստեղծագործությունների կենտրոնում մարդն է՝ իր ներքին խնդիրներով, համոզմունքներով և «գերմարդ» դառնալու հավերժական ձգտումով: «Շղթայվածը» դրամայում մարդն է, որի պայքարը ոչ միայն արտաքին իշխողների դեմ է, այլ նաև ներքին չքացահայտված եսերի: Պատահական չէ, որ այս ստեղծագործության մասին խոսելիս Վաչագան Գրիգորյանը նշում է, որ եթե դրաման կորուստներ էր ունենալու գեղարվեստական լուծումների առումով, ապա անհամեմատ շահելու էր գաղափարական, բովանդակային առումով: «Շղթայվածը» իրավամբ կարելի է **գաղափարների** դրամա համարել: (Գրիգորյան, 2020, էջ 279)

Արդ, մեր ուսումնասիրությունն անդրադառնում է դրամայում առկա մարդու ներքին պայքարի թեմայի քննությանը՝ դիտարկելով թեման ինչպես Շանթի այլ ստեղծագործությունների, այնպես էլ հայ և համաշխարհային գրականության համաբնույթ գործերի համատեքստում:

Տեսական հիմքեր

Հոգվածում կիրառվել է Ֆ. Նիցշեի «գերմարդու» գաղափարախոսությունը, ինչպես նաև գրականության տեսաբանների և գրականագետների (Վաչագան Գրիգորյան, Գրիգոր Շահինյան, Խորեն Սարգսյան, Յակով Խաչիկյան, Սերգեյ Սարինյան և այլք) ներկայացրած վերլուծությունները ստեղծագործության վերաբերյալ: Քննության առարկա են դարձել նաև Շանթի տարբեր շրջաններում գրված այլ ստեղծագործություններ («Լեռան աղջիկը», «Դուրսեցիները», «Դերասանուհին», «Հին աստվածները», «Կայսրը»):

Արդյունքներ

«Հոգեկան կարողությունների զարգացումը և «մարդ դառնալու» ճանապարհը Շանթի «Շղթայվածը» դրամայում՝ թեմայով հոգվածի քննության արդյունքները ներառում են մարդու կերպարի վերլուծության այն բոլոր հո-

գեթանական և փիլիսոփայական դրույթները, որոնք քննվել են վերոնշյալ ստեղծագործությունների համատեքստում: Համեմատական քննությունը թույլ է տալիս բացահայտել Շանթի գաղափարական գերհերոսի կերպարը՝ ուժեղ, հաճախ անհասանելի, առասպելականի և իրականի մեջտեղում, բայց և մարդ՝ ներքին հույզերով, չսանձահարված փոթորիկներով և կատարյալ դառնալու ցանկությամբ: Հերոսի զարգացման հիմքում ընկած է «մարդուց մարդ» անցումը, երբ դժվարին հանգամանքներում արթնանում են դեռևս չդրսևորված և չբացահայտված կողմերը:

Քննարկում

Լևոն Շանթի «Շղթայվածը» դրամայի պատմական դիպաշարում դրսևորվում են մարդու բարոյափիլիսոփայական գծերը և այս երևույթը հատուկ էր նաև մինչ այդ գրված դրամաներին: Գրողի առաջին շրջանի գործերին բնորոշ է մարդու իդեալականացումը («Մնաք-բարովի իրիկունը» (1891), «Լեռան աղջիկը» (1892), «Երազ օրեր» (1892), «Դուրսեցիները» (1894)): Երկրորդ շրջանի գործերում Շանթը գալիս է անհատի ընկալման փիլիսոփայական ելակետին («Հին աստվածներ» (1909), «Կայսր» (1914), «Շղթայվածը» (1918), «Ինկած բերդի իշխանուհին» (1921), «Օշին Պայլ» (1932)):

Շանթի գրական գործունեությունը սկսվում է բանաստեղծություններով, որոնցում դեռևս լիարժեք ուրվագծված չէին գրողի ոճական առանձնահատկությունները, սակայն առանձին գործերում արդեն նկատելի էին գիշերվա և երազի պատկերներ:

«Ինձի համար այն ժամերը թանկ եղան,
Երբ ներշնչված ստեղծեցի միշտ անգո,
Բայց անձնուրաց ազնիվ դեմքեր սիրեկան,
Երբ իրական աշխարհին մեջ միշտ դժգոհ,
Իդեալ կյանքեն երգել ուզեցի.
Ես պատրանքը սիրեցի»:

(Լևոն Շանթ, 1980, էջ 45)

Անհատի իր դավանանքը, գեղարվեստական իր որոնումները Լ. Շանթը դիպուկ բնորոշել է «Ես պատրանքը սիրեցի» բանաստեղծության մեջ: Ուշագրավն այս դեպքում իդեալի իր որոնումների, «պատրանքի» փայփայման հստակ գիտակցումն է, որով նա զգալիորեն տարբերվում է մյուս ռոմանտիկներից (Փանոսյան, 1992, էջ 32–33):

Շանթի «փախուստը» ձնշող իրականությունից՝ հիմք է դառնում դեպի պատրանքը գնալուն: Առաջին շրջանի բանաստեղծություններին պիտի հաջորդեին արձակ գործերը, որոնք կառուցվում էին նույն տրամաբանությամբ և ինչ-որ չափով ինքնակենսագրական բնույթ էին կրում: Այս շրջանի մասին խոսելիս Գրիգոր Շահինյանը նշում է. «Այս բոլորին մեջ կը տեսնուի մանալանդ մենաուր արուեստագետի մը եւ մտածողի մը ճիգը իր կեանքին արարքներուն եւ միտքի ու հոգիի արքասիքին մէջէն ձգտելու միշտ աւելի վեր, իտեալի դժուար այլ հոգեպարար բարձունքները: Սխալ պիտի ըլլար մտածել, սակայն, որ Լեւոն Շանթ գոհացած է այսքանով: Անձնական ձգտումին միա-

ցուցած է հանրային ծառայութեան ցանկութիւն մը:

Կեանքը չի ներկայացնէր «այնպէս ինչպէս որ է», այլ՝ «այնպէս ինչպէս պիտի ցանկար որ ըլլար», իր սեփական երազին մէջէն» (Շահինեան, 1967, էջ 18-19):

Թերևս կյանքի ծանր իրողություններն են, որ ստիպում են Շանթին փնտրել իդեալ և չգտնելով այդ իդեալի մարմնացումը իրականության մեջ՝ գնալ երազի հետքով:

Սեփական երազի հետքերով գնալու միտումը պիտի ստիպէր Շանթին հրաժարվել առաջին շրջանի իդեալականացված կերպարներից և այս հանգամանքը հենց ցավոտ իրականությանը բախվելու առաջին նշույն էր: Խորեն Սարգսյանը այդ շրջանի մասին նշում է. «Հանձնելով անցյալին իր երիտասարդական զառանցանքները մատերիալիզմի («Դուրսեցիները» վեպի Բագրատը) ու պոզիտիվիզմի («Վերժինը», «Դարձ» և «Դերասանուհին վեպերի Արշակը, Քանյանը և Հրանտը) միասին, Շանթն անդարձ խրվում է հոռետեսության, հայեցականության և միստիցիզմի ճահիճները, կրկնում փոքր չափերով, մանրանկարչորեն, բուրժուական գաղափարախոսության ու կուլտուրայի ամբողջ պատմությունն ու վերջինիս մայրամուտը վերարտադրում մի առանձին թափով ու ոգևորությամբ («Հին աստվածներ», «Կայսր») (Սարգսյան, 1930, էջ 7):

Նշենք մի կարևոր հանգամանք էլ, որին գրականագետներից շատերը ևս ուշադրություն են դարձրել՝ գրողի ստեղծագործելու միջավայրը: Առաջին շրջանի գործերը գրված են հայրենիքում՝ ներքին քաղաքական տպավորությունների տակ, իսկ երկրորդ շրջանի գործերում նկատելի է եվրոպական շունչը: Եվ այս առումով Շանթի երկրորդ շրջանի գործերը նոր էջ են բացում անհատի մեկնության տեսանկյունից: Բարդ փոխհարաբերություններում բացվում է անհատի տիպական գծեր. «Հին աստվածներ», «Կայսր», «Շղթափածը» այս երեք գործերը ինչքան տարբեր են, նույնքան և ունեն մեկ ընդհանուր գաղափարական կապ: Առանձին կերպարների միջոցով Շանթը տալիս է անհատի արտահայտման տարբեր ձևեր.

«Գեղարվեստական երկի նյութը միշտ առանձին մարդկանց, առանձին դեպքերի ու տեղերի մասին է: Դա առանձին կյանքի կտոր է, անհատական տառապանքներ, պայքարներ, անհատների հավատալիքը, բողոքը, դավանանքը: Բայց երբ այդ բազմաթիվ անձնական կողմերից ու հատկություններից որևէ մեկը, հատկապես շեշտվում, ընդգծվում է՝ դառնալով տիրող ամբողջության վրա, նա «այլևս կը դադարի կարծես միայն մէկ մասնաւորի մը սեփականութիւնը ըլլալէ, միայն մէկ մասնաւորի մը սեփականութիւնը ըլլալէ, միայն մէկ մասնաւոր հոգիի մը պատկերացումը»: Վերը նշված անհատական կողմերը, շարունակում է Լևոն Շանթը, կան մեր ամեն մեկի հոգու մեջ այս կամ այն չափով: «Այդ պատճառով էլ գծուած անհատական պատկերը կ'ըզգացուի իբրև որոշ հաւաքականութեան մը հոգեկան այդ կողմին պատկերացումը: Այսինքն երկին բուն նիւթը կը նկատուի իբրև օրինակ մը, նմուշ մը աւելի ընդհանուր, աւելի խոր, աւելի համամարդկային բանի մը: Գեղարուեստի մէջ թերութիւն մըն է միայն տիպ ու ներկայացուցիչ ըլլալը. գեղարուեստի մէջ առաւելութիւն մըն է անձ ըլլալը, որ միննույն ժամանակ

տիպիկ ալ է: Կարեւորութիւնը հոն է, որ տիպական ըլլալը անհատականութիւնը չմէղցնէ. եւ բարձրագոյն աստիճանը հոն է, երբ տիպական ըլլալը անհատականութեան խորացմանը և յստակեցմանը կը ծառայէ» (Խաչիկյան, 2005, էջ 34-38):

Նախ՝ «Հին աստվածներ»-ում հեղինակը վանահոր, արեղայի և կույր վանականի կերպարների միջոցով տալիս է մարդկային կյանքի երեք հիմնական ձևեր՝

1. Չպայքարել սեփական եսի որոնումները գտնելու ճանապարհին և «տրվել» կյանքի հոսանքին:
2. Կույր աչքով դիմակայել կյանքի բոլոր փորձություններին և մնալ հաստատուն բոլոր փոթորիկներից:
3. Չվախենալ ամեն անգամ նորովի կառուցել «սեփական եսի եկեղեցին» և ձգտել հասնել կատարելության:

Շանթի գերհերոսը վանահայրն է. «Իմ փնտրածս աշխատանքն է, ներքին անդուլ ու անկաշկանդ որոնումը՝ ներքին անվերջ նվաճումները բարձունքե-բարձունք, պարիսպե- պարիսպ, տարակույսներու անդունդներուն վրայեն, ելքերով ու անկումներով. անդադար խոյանք մը դեպի ճշմարտությունը: Գացեք, գացեք՝ ներս դուք ձեր եկեղեցին, ես ալ երթամ շինեմ իմ եկեղեցիս. բայց այս անգամ ես, միայն ես, և կերտվածք մը, որ վայել ըլլա իմ Աստծուս բանականությանը, որու կամարներուն տակ իմ խնկելիք աղոթքիս ո՛չ մեկ բառը կեղծ չինչե, ո՛չ մեկ բառի արձագանքը դատարկ չինչե... Իմ տաճարիս հիմքը իմ բանականությունս պիտի ըլլա, սյուները իմ կամքս է, ու գմբեթն ալ ըլլալու է հավատքս» (Շանթ, 1980, էջ 429-430):

Ակնհայտ է, որ Շանթի գաղափարական հերոսը վանահայրն է, ում միջոցով Շանթը առաջին անգամ առավել հաստատուն կերպով ասում է, որ չկան իդեալներ և, որ իդեալականացման գնալու ճանապարհը չպետք է հեշտ ու հասանելի լինի, այլ պիտի կոփվի ու հղկվի ներքին բազմաչափ և աշխատանքով. ««Հին աստվածներ» դրամայում հեղինակի ասած աստվածության ձգտումը ամենատարբեր օրենքներից ու սահմանափակումներից ճնշված, կամա-ակամա ստեղծած հոգևոր ու մարմնավոր շղթաներից իսպառ հոգնած մարդկայինի անընդդիմադիր մղումն է դեպի նախաստեղծ՝ ազատությունն ու վայելքները, դեպի անկաշկանդ ու աննախապաշարմունք աշխարհիկ կյանքը: Հին, հեթանոս աստվածները խորհրդանշում են հենց այդ կյանքը (Սարինյան, 1991, էջ 221):

Մարդու հոգուն մոտենալու հաջորդ փորձը «Կայսր» դրաման էր: Դրամայի հենց սկզբում Շանթը, կարծես հայացք գցելով մարդուն ներս ու դրսից Նիկեֆորի բերանով նշում է. «Ա՛, շատ մույթ վայր է այդ հոգի ըսվածը, որ կտողոսկին անկուշտ ցանկությունները, կոստոստեն ամբարտավան խորհուրդները, կիռհռան բնազդները անժուժկալ, և ուր կրքերը, միշտ արթուն, վագրի մը նման կծկտան են. որսի վրա նետվելու» (Շանթ, 1980, էջ 437):

Եվ այդ մույթ հոգիների, խաբեությունների, փոփոխվող կրքերի ու շահի մեջ հայտնվում է լեռների գագաթին նստող ձյան նման մաքուր հոգին՝ Հաննան:

«Կայսր» դրամայում Հաննան շանթյան նույն իդեալի մարմնավորումն է

և դրամայում մի առանձին գիծ ու ուղղություն է: Օհան Գուրգենը բազմաթիվ պատերազմներից, հաղթանակներից և ի վերջո թագավորական գահը նվաճելուց հետո գալիս է դեպի այդ իդեալը, բայց Հաննան հակադարձում է. «Օհան Գուրգեն – Լսեն, խոսիմ քեզի բոլորովին մերկ: Ես առեր են կյանքեն, ինչ որ ուժս պատեր է, բայց հոգիս միշտ մնացեր է դժգոհ, մնացեր է կարոտ, ու խուլ կերպով կարծես ինձմե իսկ ծածուկ, որոնք է ուրիշ բան մը, ուրիշ կյանք մը, որ վեր ըլլա առօրյայեն, որ չճանչնա սովորականի գոեկությունը: Հոգիս ծարավեր է ուրիշ տեսակ էակի մը, ազնվացնող, գտող, բարձրացնող...

Հաննա– (Կամաց ետ կբաշե ձեռքը ու տարօրինակ խոսվածքով) Մի՛, մի՛,մի՛ դպիր: Կփշրես, կկորչի, կցնդի: **Երջանկության չեն դպիր, կցնդի...** » (Լևոն Շանթ, 1980, էջ 495):

Սարինյանը ճիշտ է բնութագրում «Կայսր» դրամայի գաղափարական կողմը. «Իր բնույթով «Կայսրը» նույնպես փիլիսոփայական դրամա է, և պատմական իրականությունը հանդես է գալիս որպես վերացարկում, սիմվոլիկա» (Սարինյան, Շանթ, 1991, էջ 142):

Այս երկու դրամաների գաղափարային գիծը ի վերջո պիտի եզրափակվեր «Շղթայվածը» դրամայով, որը շատ գրականագետներ համարում են Շանթի երկրորդ շրջանը փակող ստեղծագործություն: «Շղթայվածը» գրվեց Հոկտեմբերյան հեղափոխության քաղաքական ազդակների ազդեցության տակ, սակայն պահպանեց իր գաղափարային գիծը: Այս անգամ գործողությունների կենտրոնում ավերված, հալածված Անի քաղաքն է և նույնքան ավերված հոգեբանությամբ ու ներաշխարհով մարդիկ, ովքեր հաջորդելով իրար ապացուցում են մի պարզ ճշմարտություն, որ իշխանությունը և դրա ոչ ճիշտ գիտակցումը կարող է կործանարար լինել մարդու համար: Կարծես թե իշխանության համար պայքարը հավերժական է և այդ պայքարում կան իշխողներ և զրկվածներ. «Մարդկային հոգու այս երկու տիպերն էլ անհրաժեշտ են և իրար լրացնող, որովհետև կյանքն «այդ երկու հակադիր սկզբունքներու հյուսքեն է կազմված» (Սարինյան, Շանթ, 1991, էջ 150):

Վերը նշված գրական երկի ստեղծման միջավայրի մասին խոսելիս շեշտեցինք, որ առանձնակի նկատելի էր եվրոպական շունչը և, հատկապես, «Շղթայվածը» դրամայում տեսնում ենք Շանթին փիլիսոփայական ելակետից: Ըստ երևույթին Շանթը շատ լավ ծանոթ էր Օ. Կանտի (Իմանուիլ Կանտ), Սպենսերի, Հոբսի և, իհարկե, Նիցշեի տեսություններին: Անդրադառնանք «Այսպես խոսեց Զրադաշտը» գործին և գտնենք մտածողության ընդհանրություններ: Նիցշեի այս գործը համարվում է փիլիսոփայական մտքի գլուխ-գործոցներից մեկը և սկսում է «Գիրք ամենքի և ոչ ոքի մասին» բնաբանով: Զրադաշտը գալիս է մարդկանց ցույց տալու, որ ամեն օրը պիտի պայքար ու աշխատանք լինի՝ սեփական եսը կատարելագործելու աշխատանք. «Ես ձեզ գերմարդն եմ ուսուցանում: Մարդը մի բան է, որ պետք է հաղթահարվի: Դուք ի՞նչ եք արել նրա հաղթահարման համար:

Բոլոր էակները ցարդ մի բան ստեղծել են իրենցից վեր,– իսկ դուք կամենում եք այդ մեծ ալիքի տեղատվությունը՝ լինել և դեռ ավելի շուտ հետ

դառնալ առ կենդանին, քան հաղթահարել մարդուն:

Դուք անցել եք ճիճվից մինչև մարդ ուղին, բայց ձեր մեջ շատ բան դեռ ճիճու է: Երբևէ դուք կապիկ էիք, և անգամ հիմա մարդը դեռ ավելի կապիկ է, քան որևէ այլ կապիկ» (Նիցշե, 2018, էջ 12):

Նիցշեի գերմարդը չի փախչում կյանքի դժվարություններից, այլ ընդունում է դրանք որպես անհրաժեշտ փորձություն: Նա չի ընկնում հոռետեսության մեջ, այլ ողջունում է կյանքը իր ամբողջականությամբ, ուրախությամբ և տառապանքով: Գերմարդը պարզապես ավելի ուժեղ կամ խելացի մարդ չէ, այլ մի էակ է, ով կանգնած է «վերջին մարդու» հակառակ կողմում:

Նույն գաղափարը նկատելի նաև Շանթի հերոսների գործելակերպում: Նախ հարձի միջոցով Շանթը նշում է, որ ուր որ է պիտի գա Արտավազը, պիտի գա, որ վերացնի աշխարհի վրա եղած չարը, պիտի գա, որ քանդե ստի և կեղծքի վրա կառուցված այս աշխարհը. «Իսկ ան ըսավ... ըսավ՝ պիտի գա, ըսավ՝ դուրս պիտի գա Ազատ Մասիսի խորին խորքերեն, ըսավ՝ պիտի գա Արտավազը ու պիտի քանդե աշխարհքը: Ա՛խ, ինչ լավ կըլլար՝ վառելով քանդեր, կրակ տար, վառեր այս տունն ու տեղը, բերդն ու հարեմը, հետն ալ իմ տերը» (Շանթ, 1980, էջ 524):

Իսկ պառավը պնդում է, որ դա անհնար է, չէ որ դարբինները դեռ խփում են սալին, չէ որ մենք սովոր չենք միանգամից ժխտելու չարը՝ մեր իսկ ներսում ապրող չարը:

Կռիվ է Արտավազը... Եվ այո՛, կռիվ է Արտավազը. մեր իսկ ներսում ապրող կռիվն է Արտավազը, որ շղթաները մենք պիտի խորտակենք ու թույլ տանք, որ ազատություն ստանա. «Մի՛, մի՛ ամրացրնեք, կըսե, ձեր շղթաները, մի՛ աշխատիք ուրիշի հաշվին, ձեր աշխատանքը մի՛ տաք ուրիշին» (Շանթ, 1980, էջ 529):

«Շղթայվածը» դրաման տարբերվում է նաև պատկերների ճյուղավորմամբ և այդ ճյուղավորման մի կողմը կյանքի դնել է. «Ես եմ տերը: Ես եմ միակ տերը կյանքին: Ես եմ, որ կիշխեմ ամեն, ամեն տեղ, ուր որ կյանքը կխլրտի. օդի ոլորտներուն մեջ, ծովուն հատակը, գեճ հողին վրա, մութ գետնին տակը, ամեն, ամեն տեղ. ուր որ կյանքը կտողա, ուր որ կյանքը կլողա, ուր որ կյանքը կթռչի, ուր որ կյանքը կկառչի, ես եմ, ես եմ, որ կիշխեմ: Ես եմ միակ տերը կյանքին» (Շանթ, 1980, էջ 535):

Դեռևս բնաբանից տալով և Խորենացուց մեջբերում, և Կողբացուց՝ Շանթը բերում է Արտավազի մասին եղած երկու տեսակետների գոյության հնարավորությունը, սակայն սյուժեում այդ երկփեղկվածությունը արտահայտվում է այլ կերպ. Նաղաշ Նաթանը քարոզում է ազատություն՝ ներքին ազատություն, իսկ Կյանքի դեր եկել է իշխելու և ասելու, որ իզուր են պայքարի բոլոր ձևերը, որ մարդու կռիվը երբեք չի հազում մեծ արժեքների և չի դառնում սեփական եսի հետ ներքին անհաշտության դեմ պայքար, այլ այդ կռիվը պայքար է գոյության, իշխանության ու հարստության համար. «Կյանքի դեռ խորհրդանշում է գոյության կռիվը: Եվ մարդը՝ իբրև կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչ, ենթակա է այս գերագույն սկզբունքին, որի կեցությունը ձևավորվել և ձևավորվում է բնության նախնական կերպերին մոտ

սկզբունքներով» (Գրիգորյան, 2020, էջ 288):

Այդ կովի արդյունքում սկզբում հաղթած Պահլավունի իշխանը սկսում է իրեն պահել Էմիրի նման և ամեն ինչ անում է, որ մարի ժողովրդի մեջ ազատության տենչը, Արտավազդին մեր իսկ ներսում արթնացնելու տենչը.

«Հարձր – Դուն հաղթեր ես, դուն հաղթող ես ու եկեր ես, դուն տերն ես. ըրեն ինչ որ կուգես, ըրեն ինչ որ կրնաս, ազատ ես: Բայց ան թող ապրի, անոր ձայնը թող ապրի, ապրի մեր մեջ ու մեր հոգիներու խորքը... Քեզի մարմին է պետք, քեզի մարմին է պետք, որ հոշոտես, մարմին, որ տիրես, մարմին, որ վայելես. ահա մենք բոլորս, մենք բոլորս միս քեզի...»

Իշխան – Արտավազդը խառնակիչ մըն է, ըմբոստ մը, անհնազանդ ու մեծամիտ արքայորդի մը, նախանձոտ ու անիծված զավակ մը. իր արդար պատիժն է, որ կկրեն ան Մասիսի խորունկ խորքերուն տակը, և հոնկե երբեք, երբեք դուրս չի գալու, չար սպառնալիք մըն է մարդկության համար անոր դուրս գալը և խանգարում կյանքի կարգ ու կանոնին: Լավ մտածե. ես տերն եմ այս քաղաքին, տերն եմ քու ամբոխին, տերն եմ քու Արտավազդին և քու անձին և այն կնոջը, որ ոտքերուդ տակ ինկեր էր գետին: Ըմբոսե, որ հոս կատարվի պիտի իմ կամքը: Եթե ընդդիմանաս՝ ո՛չ թե շղթա, մահ կսպասե քեզի. Կփնտրեմ ամենեն զզվելին, ամենեն անարգը, ամենեն անգույթը մահերուն մեջեն, և՛ քեզի, և՛ այդ կնոջը» (Շանթ, 1980, էջ 580–582):

Եվ այն, որ «գոյության կոնիլը» սկզբնական հատվածում ստեղծում է թյուր տպավորություն, որ պայքարը հաջողվել է, որ ստացվել է հեռացնել բռնի ուժը սա ընդամենը շղարշ էր: Այո՛, հաջողվեց հեռացնել Էմիրին, այո՛ Պահլավունին ևս երկար չննաց իշխանության և այս երկուսի իշխանատենչ մտքերը կարծես թե արդեն հեռվում էին և պիտի նոր շրջան սկսվեր, բայց հոգս են ցնդում դարբնի իշխանության գալուց հետո: Մարմնական ցանկությունները կործանում են մարդուն և բանականությունը, որով մարդը տարբերվում էր անասունից գնալով զիջում էր իր դիրքերը ու հարձը տենչում էր, որ այս անգամ էլ գա այն Արտավազդը, որը պիտի գա կործանելու, ավիրելու շուրջը:

«Քանդելը եռուն արյան ու խակ մտքի պահանջ է, քուրիկ: Հասած հոգին, հասուն դժգոհությունը նորել կտենչա, շինել, ստեղծել» (Շանթ, 1980, էջ 561):

Եվ այո՛, քանդելը արյան պահանջն է, իսկ հոգին պահանջում է կառուցել, իսկ հոգին պահանջում է քարը քարի վրա դնելով՝ Վանահոր օրինակով ներքին եկեղեցի կառուցել, և Նաղաշը Զրադաշտի օրինակով կոչ է անում առավել նոր, առավել բարդ հոգու պայքարի. «Ամրացուցե՛ք ձեր ոտքերուն կապիչները, պնդեցե՛ք ձեր գոտին ու ձեր սրտերը: Դեռ երկար, դեռ շատ երկար է այն ձամփան, որ քալեք պիտի: Արյուն քրտինքի, արյուն արցունքի այդ ոլոր ձամփան, գազանության ու բռնության այդ մոլոր ձամփան դեռ քալեք պիտի դեռ շատ է երկար: Բռնակալները տապալեցան: Բայց ի՞նչ շահեցիք դուք: Միթե ավելի ծանր ու անտանելի չե՞ք ընկեր բռնակալը. ան, որ ձեր մեջեն, ձեր վշտեն ու ձեր արցունքեն է ծներ ու նստեր է ձեր հացին, ձեր բաղդին ու ձեր հոգիին վրա» (Շանթ, 1980, էջ 563):

Եվ եթե, իսկապես, ցանկանում ենք, որ աշխարհում որևէ բան փոխվի պիտի, նախ և առաջ, այդ փոփոխությունը լինի մեզսից յուրաքանչյուրի ներ-

սում, մտքում և գլխում. «Ձարմացա՞ք գիտեմ. ատ չէր ձեր լսել ուզածը. դուք կսիրեք դուրսի բռնակալները, որոնց դեմ կարելի է բողոքել, աղմկել, կրճրտել ու դավել: Բայց ես կըսեմ ձեզի. հո՛ն է, հո՛ն, ձեր հոգիներուն թավ խավարի մեջ թափառող այն հզոր, այն անգուսպ բռնակալը, որ կուզե իշխե ամենուն վրա, կուզե խլե ուրիշներուն ունեցածը, կուզե ուտե ուրիշներուն աշխատանքը. կուզե, որ բոլորը երկրպագեն իրեն ու ծառայեն իր քմայքին ու հաճույքին. հո՛ն է, հո՛ն, ձեր հոգիներու թավ խավարին մեջ, հո՛ն, ձեզմե ամեն մեկուն կրծքին տակ» (Շանթ, 1980, էջ 561):

Հանենք մեր հոգին խավարից, սանձենք մեր ներսի բռնակալներին, և կգա Արտավազդը, կգա, որ մարդը վերափոխվի և դառնա գերմարդ:

Եզրակացություն

Այսպիսով, հոգվածում մենք անդրադարձանք Շանթի «Շղթայվածը» դրամայում արծարծվող հոգեբանական և փիլիսոփայական հայեցակետերին, որը հնարավորություն է տալիս ստեղծագործությանը նայել այլ դիտակետից և վերաբժնորել այն:

Լևոն Շանթի ստեղծագործական ժառանգությունը հայ գրականության մեջ կարևոր շրջադարձային նշանակություն ունի: Շանթն առաջարկում է մարդկային էության ընկալման և կերպարի կառուցման նոր մոտեցումներ: Մեր կարծիքով Լևոն Շանթն առաջիններից էր, ով ներկայացրեց մարդուն ոչ միայն արտաքին գործողությունների ու պատմական իրադարձությունների համատեքստում, այլև դիտարկեց մարդուն ներքին աշխարհի, հոգեբանական բախումների, կասկածների և մտորումների ամբողջ խորությամբ: Այս կերպ նա գրականություն բերեց նոր մտածողություն, որտեղ մարդը դառնում է բարդ ու բազմաշերտ էություն:

Ավաճն առավել ընդգծված է «Շղթայվածը» դրամայում: Այստեղ Արտավազդի կերպարը չի սահմանափակվում առասպելական կամ պատմական հերոսի ավանդական պատկերով: Շանթը նրան ներկայացնում է որպես ներքին հակասություններով ապրող անհատ, որի մեջ բախվում են պարտքը, զգացմունքները, իշխանության գաղափարը և մարդկային թուլությունները: Արտավազդը դառնում է ոչ միայն ժամանակի խորհրդանիշ, այլև հոգեբանական կերպար, որի միջոցով բացահայտվում են մարդու ներքին դրամաներն ու գոյաբանական հարցադրումները, ինչը մեր կարծիքով նոր էջ է բացում Արտավազդի կերպարի բացահայտման գործում և դառնում է կարևոր ելակետ կերպարի նորովի ընկալման համար:

Անհատը Շանթի գործերում հավերժ կատարելագործման ճանապարհ անցնող տեսակ է: Անասունեն մարդ անցնող ճանապարհը բարդ է, հաճախ անանցանելի և «Շղթայվածը» դրամայում հեղինակը կարծես թե ցավով արձանագրում է, որ այդ վերափոխման համար դեռ շատ երկար ժամանակ է պետք: Շանթյան մարդը անցնում է Նիցշեի գերմարդ դառնալու ճանապարհը և այդ «նոր մարդը» պետք է առաջին հերթին վերափոխվի ներսից, հակառակ դեպքում իզուր ու անօգուտ են բոլոր փոփոխությունները:

Լողվածը եզրափակենք Նիցշեի խոսքերով. «Մարդը լար է՝ ձգված կեն-

դանու և գերմարդու միջև, լար՝ անդունդի վրա: Վտանգավոր է առաջ գնալը, վտանգավոր է ճանապարհին կենալը, վտանգավոր է ետ նայելը, վտանգավոր է սոսկալը և կանգնած մնալը»:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Գրիգորյան, Վ. (2020). *Լևոն Շանթի դրամատուրգիան*: Երևան: «Արտագերս» հրատարակչություն:
- Խաչիկյան, Յ. (2005). *Գեղագիտության հարցերը Լևոն Շանթի աշխատություններում*: Երևան: «Ոսկան Երևանցի» հրատարակչություն:
- Նիցջե, Ֆ. (2018). *Երկեր*: Հատոր 3: Երևան: «Անտարես» հրատարակչություն:
- Շանթ, Լ. (1989). *Երկեր*: Երևան: «Սովետական գրող» հրատարակչություն:
- Շահինյան, Գ. (1967). *Ձիւներն ի վեր*: Պէյրոս:
- Սարգսյան, Խ. (1930). *Լևոն Շանթ*: Երևան: «Հայպոլիգրաֆ» հրատարակչություն:
- Սարինյան, Ս. (1991). *Լևոն Շանթ*: Երևան: «Նաիրի» հրատարակչություն:
- Փանոսյան, Ս. (1992). *Լևոն Շանթ*: Երևան: «Երևանի համալսարանի» հրատարակչություն:

Астхик Бояджян

Аспирант кафедры армянской новой и новейшей литературы и методики её преподавания имени Ваце Партизунци филологического факультета Армянского государственного педагогического университета
Эл. адрес: astghikboyajyan@gmail.com

РАЗВИТИЕ ДУХОВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ И ПУТЬ К «СТАНОВЛЕНИЮ ЧЕЛОВЕКОМ» В ДРАМЕ ШАНТА «ПРИКОВАННЫЙ»

Цель статьи – представить внутренние подслои драмы Левона Шанта «Прикованный», рассматривая произведение за пределами исторических реалий. Исследование актуально, поскольку на протяжении веков в центре внимания как армянской, так и мировой литературы находился человек с его внутренней нераскрытой сущностью, стремлением к совершенству и вечным путём самосовершенствования. Спустя столетие мы сталкиваемся с проблемами, нашедшими своё отражение в драме. В связи с этим наша цель – подвергнуть произведение глубокому анализу и выявить те внутренние особенности, которые остались в тени исторической тематики.

Для достижения цели мы поставили перед собой следующие задачи: изучить творчество Левона Шанта, проведя тематическое и хронологическое разделение, провести сравнение «Прикованного» с другими произведениями того периода, рассмотреть драму с точки зрения мировой литературы.

В ходе исследования были использованы методы синтеза, индукции, дедукции и сравнения. Главный вывод, сделанный в рамках исследования, заключается в том, что Шант, помимо описания исторических реалий в драме

«Прикованный», пытался ответить на вечные вопросы, волнующие человечество. Каждый из нас находится в роли Артавазда: цепи, невидимые снаружи, давят на нас изнутри каждый день и каждый час, превращая нашу жизнь в ежедневную борьбу – борьбу за то, чтобы из человека стать человеком.

Ключевые слова: самосовершенствование, драма «Прикованный», Артавазд, Левон Шант, философские и психологические вопросы.

Astghik Boyajyan

*Ph.D. student in the Vache Partizuni Department of Modern and Contemporary Armenian Literature and Teaching Methods, Faculty of Philology, Armenian State Pedagogical University
Email: astghikboyajyan@gmail.com*

THE DEVELOPMENT OF SPIRITUAL ABILITIES AND THE PATH TO “BECOMING HUMAN” IN SHANTA’S DRAMA “CHAINED”

The purpose of this article is to present the inner layers of Levon Shant’s drama «Chained,» examining the work beyond its historical context. This study is relevant because for centuries, both Armenian and world literature has focused on the human being—their inner, undiscovered essence, their striving for perfection, and their eternal journey of self-improvement. A century later, we are confronted with the issues reflected in the drama. Therefore, our goal is to deeply analyze the work and identify those inner characteristics that have remained overshadowed by its historical context.

To achieve this goal, we set ourselves the following objectives: to study Levon Shant’s work, dividing it thematically and chronologically, to compare «Chained» with other works of the period, and to examine the drama from the perspective of world literature.

The study utilized the methods of synthesis, induction, deduction, and comparison. The main conclusion reached in this study is that Shant, in addition to describing historical realities in his drama «Chained,» attempted to answer the eternal questions that trouble humanity. Each of us finds ourselves in the role of Artavazd: chains, invisible from the outside, press upon us from within every day and every hour, turning our lives into a daily struggle – a struggle to become human from a human being.

Key words: self-improvement, drama «Chained,» Artavazd, Levon Shant, philosophical and psychological issues.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հոկտեմբերի 19-ին:
Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. հոկտեմբերի 24-ին:
Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Անի Ղազարյան
*ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի
գիտաշխատող, քանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ arpinanyan21@gmail.com*

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-229

ԵՐԳԻԾԱՆՔԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ը. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՉԱՓԱԾՈՅՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է Ը. Թումանյանի չափածո ստեղծագործություններում (**պոեմ, լեգենդ, բալլադ և այլն**) առկա երգիծանքի առանձնահատկություններին և բանաստեղծի կիրառած գեղարվեստական այն հնարքներին, ուր երևակայականի ու իրականի միաձուլմամբ հստակ արտահայտվում են հեղինակի արդարացված զայրույթը և ինքնաձադկումը:

Հոդվածի նպատակը այդ երկերի և գրողի պատկերամտածողության վերլուծությամբ կերպարների հոգեբանական նկարագրի լիարժեք բացահայտումն է, իսկ խնդիրը՝ երգիծական ստեղծագործությունների ժանրային պատկանելությունը: Մեր քննության առարկան չափածո երգիծական ստեղծագործություններն են, իսկ մեթոդը՝ համեմատական և կառուցվածքային վերլուծությունը, որոնց օգնությամբ միաժամանակ համեմատության եզրեր և զուգահեռներ ենք անցկացրել: Համեմատական տիպաբանության վերլուծության միջոցով ցույց ենք տվել թումանյանական երգիծանքի առանձնահատկությունները՝ ի հայտ բերելով հեղինակի բացառիկ անհատականությունը: Գիտական նորույթը բանաստեղծի կիրառած երգիծական հնարքների և չարի ու բարու հակադրության վերհանումն է:

Հիմնաբառեր. բանաստեղծ, պատկեր, չափածո, բալլադ, երևակայական թոփչք, ճշմարիտ ստեղծագործող, կյանքի ճշմարտություն, ստեղծագործական աշխատանք:

Ներածություն

Հ. Թումանյանն իբրև բանաստեղծ և խորհող անձ, իր մտքի թռիչքներում բացառիկ անհատականություն է, ինչը նրա հայտնության առեղծվածի գաղտնիքներից է: Ստեղծագործական թռիչքի պահերին բանաստեղծի առջև բացվում են նորանոր ճանապարհներ ու հորիզոններ, անծայր և անհայտ հեռուներ, որոնց շնորհիվ նրա իմաստուն և կշռադատված խոսքը հասցեագրվում է ոչ միայն իր ժամանակակիցներին, այլև հետագա սերունդներին: Ասվածի վկայությունն է նաև այն, որ չափածո ստեղծագործություններում, ինչպես արձակում, նույնպես հստակ ուրվագծվում են բանաստեղծի անթաքույց սերն ու անսահման բարությունն աշխարհի և մարդ արարածի հանդեպ, որից հետո նրա մտքի սևեռումները տալիս են նրան օրնիբուն հուզող ու մտահոգող բոլոր հարցերի հստակ և սպառիչ պատասխանները: Նա իրեն բնորոշ բանաստեղծական նուրբ զգացողությամբ և վարպետությամբ է պլեկոծվող ու փոթորկվող հոգու տվայտանքները վերածում բանաստեղծական անկրկնելի տողերի, որոնք մաքրամաքուր, պարզ ու անկեղծ խոստովանություններ են և ինքնամաքման աղոթքի պես են արձագանքվում ընթերցողի հոգում:

Թումանյանի չափազանց հիմնավոր տագնապներում օրինաչափորեն խախտվում է մարդու ձակատագրի հանդեպ առկա քարացած լռությունը, որից հետո իրապես դժվար է բանաստեղծին տարանջատել իր ստեղծագործություններից, որովհետև նրա ամենօրյա մտածումները, խոհերն ու ապրումները լուսավոր մտքի ասելիքի են վերածվում: Միանգամայն իրավացի է Հ. Թումանյանը, երբ գրում է. *«Այո՛, գրականությունը հայելի չէ լոկ և եթե հայելի էլ ասենք, ապա շարք փարփոխակ ու կախարդական մի հայելի է նա: Նա ոչ միայն արտացոլում է ժամանակը և դեպքերն ու դեմքերը, այլև փալիս է իր լույսն ու ջերմությունը կյանքին, և ձգտում է կյանքում սրեղծել մարդու էն վեհ ու վսեմ, էն մաքուր ու անաղարտ պատկերը, որ փվել է նրան աստված, կազմված ու հյուսված բնության ամենամաքուր փարթերից»* (Թումանյան, 1995, էջ 32):

Իր իսկ ասած մարդու ցավը, տագնապները, ամենօրյա տառապանքներն արտահայտելու նպատակով բանաստեղծը կանխամտածված ներկայացնում է դրամատիկ պատկերներ և տեսարաններ, որոնք այնուհետև վարպետորեն ու աննկատ զուգակցում է ծիծաղաշարժ տեսարանների՝ հերոսի հոգեբանական վիճակը, առօրյա և անկարևոր գործերի դրամատիզմն ու սարկազմը սաստկացնելու նպատակով: Մարդ արարածն իր առօրյա ուրախություններով և վշտերով, ամենօրյա թերություններով ու չարի դեմ մղած պայքարի արդարացված և յուրահատուկ ձևերով առանձնահատուկ տեղ ունի նրա ստեղծագործություններում: Եթե նկատի ունենանք, որ գրականությունը մարդ արարածի ներաշխարհի գեղարվեստական վերարտադրումն է, միանգամայն հասկանալի է դառնում, թե ինչու է Թումանյանի անբիծ ու անկաշառ հոգին անվերջ տառապում և փոթորկվում՝ տեսնելով իր դիմաց կանգնած խեղձ, անօգնական, անձարակ, իր շուրջբոլորը կատարվող տարատեսակ անարդարությունների հետ հաշտվել չկարողացող մարդուն, ով բնության անբաժանելի մասնիկն է, ցանկանում է լիովին ընկալել կյանքի իմաստն ու բովանդակությունը: Այն կյանքի, որում մարդը հալածանքների է ենթարկվում

անվերջ փոփոխվող ժամանակի անմարդկային ու անբարո բարքերի կողմից: Բարձր գնահատելով Թումանյանի ստեղծագործությունները, որոնք իրապես *«կազմում են հայ ժողովրդի կյանքը, նրա հույզերն ու մարքի թռիչքները»*, Ա. Ինձիկյանը գրում է, որ ժողովրդին մեծագույն ստեղծագործող համարող Թումանյանը. *«բազմիցս նշել և իր լավագույն ստեղծագործություններով հաս-տատել է, որ իսկական ժողովրդական գրողը, հասարակ կանգնելով ռեալիզ-մի հողի վրա, ճշմարտացի պարկերելով ժողովրդի իրական կյանքը – «կա-րիքներն ու չարիքները», հարազատ թարգմանը հանդիսանալով նրա նվիրա-կան իղձերի, դուրս է գալիս ազգային շրջանակներից, սրանում համամարդ-կային արժեք ու նշանակություն, որովհետև ժողովուրդներն իրենց հույզերով ու րենչերով հարազատ են իրար»* (Ինձիկյան, 1967, էջ 242):

Կյանքի և իրականության գեղարվեստական վերարտադրումը թուման-յանական չափածո խոսքում առանձնանում է ինքնատիպ լուծումներով և պատկերավորման յուրահատկությամբ: Նա գրչի նուրբ հարվածներով կեր-տում է պարզ, անմիջական, զգայուն և չափազանց իմաստալից ու խոսուն տեսարաններ՝ պատկերային մտածողությամբ վեր հանելով կյանքի իրական գծերը: Գրական հերոսների ընտրության հարցում բանաստեղծը ինքնատիպ նախասիրություն է ցուցաբերում, իսկ նրանց ներաշխարհի բացահայտման սեփական սկզբունքներն ու հոգեկան ապրումները վեր հանելու վարպե-տության շնորհիվ պարզորոշ ցուցադրում է իրականության հանդեպ իր ու-նեցած հստակ դիրքորոշումը: Նա իր հերոսների մեջ նրբանկատորեն խտաց-րել է ժամանակի դիմում՝ տարանջատելով մնայունն ու անցողիկը, հիմնա-կանն ու երկրորդականը:

Թումանյանը սկզբից ելք ազգային բանաստեղծ էր, որովհետև նրա ճա-կատագիրը անչափ նման էր հարազատ ժողովրդի ճակատագրին: Այն չի-րականացված բազում երազանքների ու ցանկությունների հանգրվան էր դարձել, սակայն նա դրանից չէր ընկճվում կամ հուսահատվում, ընդհակա-ռակը, բացառիկ և անկոտրում կամքի շնորհիվ շարունակում էր անդադար ստեղծագործել՝ հավատալով հարազատ ժողովրդի վաղվա լուսավոր օրվան: Նա, իր խղճի ձայնին անսալով, ընկղմվում է իրական աշխարհի խորխո-րատները, այնտեղից լույս աշխարհի հանում իր հայտնաբերած անծանոթ ու հոգեբանական բարդ հյուսվածքները՝ ստեղծագործական անկրկնելի երևա-կայության օգնությամբ ասելիքն ընթերցողին հասանելի ու հասկանալի դարձնելու համար: Հանուն ճշմարտության հաղթանակի նա պատրաստ էր ցանկացած զոհողության և տարատեսակ փորձությունների դիմակայել՝ Ժո-ղովրդի ու հայրենիքի հանդեպ իր քաղաքացիական պարտքը կատարելու համար: *«Թումանյանի համար մարդը, իրեն ծնող բնության պես, մեծ ստեղ-ծագործող է, խիզախ կապարումների հեղինակ: Մարդը անհունորեն հարուստ է, նրա ճակատի վրա դրոշմված է րիթմերի վեհության կնիքը, նա իմաս-տության աղբյուր է, նա առաքյալներն է, հոգու լիությունից անսահմանորեն շռայլ: Թումանյանը պարզ րենսում էր, թե որպիսի դժվարություններ կային մարդուն հապուկ կարողությունների բացահայտման ասպարեզում և, այնու-ամենայնիվ, հավատում էր մարդուն, ժողովրդին մարդկությանը»* (Սարգսյան,

1966, էջ 169),– գրում է Խ. Սարգսյանը: Հենց այդ անասան հավատն էր նրա մեծության արգասիքը:

Տեսական հիմքեր

Հոդվածում կիրառվել են գրականության տեսաբանների և գրականագետների (Թամրազյան Հ., Ավետիսյան Զ., Զաքարյան Ա., Զրբաշյան Էդ., Ինձիկյան Ա. և այլք) փաստարկված դրույթները, ինչպես նաև ուսումնասիրության մեջ կիրառվել են համեմատական և ուսումնասիրական մեթոդները:

Արդյունքներ

Հոդվածի հիմնական արդյունքները ներառում են Թումանյանի չափածո ստեղծագործությունների երգիծական այն դրսևորումները, որոնցով վեր են հանվել կյանքի միանգամայն ճշմարիտ տեսաբանները, մարդկային զանազան բնավորությունները և այդ ամենը նրբանկատորեն ներկայացվել են նրբերանգներով:

Քննարկում

Թումանյանի խորիմաստ և արդարացված քննադատությունը պարունակող չափածո ստեղծագործությունները հստակ կարելի է բաժանել երկու խմբի: Առաջին խմբում բանաստեղծն այլաբանորեն ներկայացնում է իրական կյանքի միանգամայն ճշմարիտ տեսաբաններ, մարդկային տարատեսակ բնավորություններ, իրեն յուրահատուկ սկզբունքայնությամբ և արդարատյալությամբ խստորեն դատապարտում է մարդկային հարաբերություններում առկա չարն ու կեղծիքը և ակնածանքով խոսում բարության մասին՝ հրնթացս քարոզելով արդարություն, հավասարություն և այլն: Իսկ երկրորդ խմբում քննության է առնում մարդու և բնության փոխհարաբերությունները արդարության ու բնապաշտության դիրքերից, որովհետև բնապաշտությունն ու մարդապաշտությունը աշխարհըմբռնման միտում ունեն: Բնությունը բանաստեղծի հերոսներին հոգեհարազատ միջավայր է, որը նրան իրապես փրկում է մարդկային չար ու դաժան հավածանքներից՝ այդ եղանակով բնաշխարհը դարձնելով մարդասիրության և ազատության հանգրվան (**«Թագավորն ու չարչին»**, **«Անբան կկուն»**, **«Չարի վերջը»**, **«Մի կաթիլ մեղրը»**, **«Ձախորդ Փանոսը»** և այլն): Խոսելով կենսական փաստի գեղարվեստորեն թումանյանական ներկայացման մասին՝ Զ. Ավետիսյանը իրավացիորեն գրում է. *«Բանաստեղծի մտահղացման հենքը երբեք էլ եթերային չի եղել, նրա ամեն մի գործ, լինի բանաստեղծություն, պատմվածք, լեզենդ, թե պոեմ, ունեցել է կենսական աղբյուր: Թումանյանը մի զարմանալի ուժով կենսական ճշմարտությունը կարողանում է փարթալուծել գեղարվեստական երևակայության քուրայում՝ փայլով նրան նոր ոգի, նոր շունչ ու իմաստ, նոր հնչեղություն»* (Ավետիսյան, 1973, էջ 72):

Ճշմարտություն է, որ Թումանյանը յուրովի տեսավ, ընկալեց ու չափածո ստեղծագործություններում մարմնավորեց մարդկանց ազգային ու սոցիա-

լական կյանքի խնդիրները: Նա բացառիկ վարպետությամբ է իրականացրել ցանկացած կերպարի բնութագրումը՝ ստեղծագործական երևակայության շնորհիվ մարդկային հարաբերությունների, մարդկանց արարքների, գործողությունների ու դեպքերի միաձույլ և ամբողջական շղթայում ձևարտացիորեն վերարտադրելով իրականության պատկերը: Միանգամայն օրինաչափ է, որ բուն իրականության և բանաստեղծի կերտած գեղարվեստական իրականության միջև առկա տարբերությունը նկատելի է անգամ անգն աչքով: Հավատացած և համոզված լինելով, որ կյանքում ցանկացած երևույթ իր բնական և օրինական ավարտն ունի, ոչինչ հավերժորեն չի կարող գոյատևել, նա հանգույցից հետո նրբանկատորեն սկսում է գործողության բնական և աստիճանական զարգացումը և այն վարպետորեն հասցնում ցանկալի վերջնակետին: Այդ ընթացքում, դիպաշարի զարգացմանը զուգահեռ, ներդաշնակորեն լուծվում է նաև ծնունդ առած հակադրությունը (**«Շունն ու կատուն»**, **«Չարի վերջը»**, **«Անիծված հարսը»**): Իսկ, քանի որ իրական կյանքը նաև հակադրությունների բնական պայքար և անգլիջում մրցավազք է, սյուժեի զարգացումը տեղի է ունենում տեսանելի հակադրությունների հաղթահարման ձևարիտ ուղիով: Իր նպատակին հետամուտ՝ Թումանյանը իր կերտած հերոսների միջոցով արտահայտում է սեփական լավատեսական պատկերացումները մարդու և հարափոփոխ կյանքի մասին, իսկ բացասական կերպարի միջոցով մերժում է այն ամենը, ինչն անհարիր է մարդու բարոյական ընկալմանը (**«Պոեան ու մուսան»**, **«Թագավորն ու չարչին»**, **«Մի կաթիլ մեղրը»**): Խոսելով թումանյանական վարպետության մասին՝ Ա. Զաքարյանը գրում է. *«Թումանյանի սրեղծագործության բանաստեղծականության գաղտնիքը այն է, որ ամեն անգամ իր հերոսների հոգին ու հոգեբանությունը բացելու համար կարողանում էր գրնել հոգևոր մարմնական ու առարկայական համարժեք գործունեություններ»* (Զաքարյան, 1981, էջ 65): Ուստի միանգամայն օրինաչափ է, որ բանաստեղծի սուր աչքից աննշան մանրուքն անգամ չի վրիպում: Նա կյանքն արդարամտորեն պատկերում է միանգամայն օբյեկտիվորեն՝ բացահայտելով իրական գծերն ու կերպարների հոգեբանությունը, ինչի շնորհիվ նրա ստեղծած լավագույն երկերը, ազգային զուգահեռ, համամարդկային մշակույթի անբաժանելի մաս են կազմում իրենց խորիմաստ բովանդակությամբ: Սրա մասին է վկայում նաև թումանյանական ձևարտացի գնահատականը. *«Բանաստեղծը, որը իր հարագալ ու իրական հողի վրա պիտի լինի, նրանից հեղու միայն կարող է բարձրանալ, գլուխ թելուզ մինչև երկինք հասնի»* (Թումանյան, 1995, էջ 396), ինչը փաստում է, որ ժողովրդին հոգեհարազատ ստեղծագործությունը մնալուն արժեք է:

Թեև **«Շունն ու կատուն»** (1886) բալլադի հիմքում ընկած է ժողովրդական գրույցը, սակայն Թումանյանն իրեն յուրահատուկ վարպետությամբ ու ակնհայտ երգիծանքով է ներկայացրել իրական կյանքի մի չափազանց ծածաղաշարժ, ինչ-որ տեղ նաև զավեշտի հասնող պատմություն՝ անվերջ առկայծող հումորով և հեղինակին բնորոշ սրամտությամբ: Շան ու կատվի երգիծական պատմությունը պարզ ու հստակ ակնարկ է մարդկային հարա-

բերությունների մասին, ինչը կարող է հանկարծակի և անսպասելիորեն փշա-
նալ կողմերից որևէ մեկի անխոհեմ կամ չկշռադատված անմիտ արարքի
պատճառով: Կոշկակար կատվի ամենօրյա ոչնչով չարդարացվող ու բացա-
հայտ խաբեության հասնող ստախոսությունն ի վերջո լցնում է գառան մոր-
թի տված ու գդակ պատվիրած շան համբերության բաժակը *«Քանի, ախպեր,
անգամ գրնամ ու գամ...»* (Թումանյան, 2018, էջ 92): Միջադեպից հետո գդա-
կի պատճառով սովորական լեզվակոխվր թեժանում է *«Էլ հին ու նո-ր, էլ հեր
ու մեր//Էլ գող Փիտո~, էլ քաչալ Շո-ւն...//Բանը հասավ դիվանքաշուն»* (Թու-
մանյան, 2018, էջ 93), աստիճանաբար սաստկանում և վերածվում արդեն
անխուսափելի կովի՝ դառնալով հավիտենական թշնամության պատճառ:
Կենդանիների միջոցով նա փոխաբերությամբ մերկացնում է մարդկանց կեն-
ցաղային հարաբերություններն ու անազնվությունը՝ հստակ նշելով, որ նյու-
թապաշտությունը թշնամանքի պատճառ կարող է դառնալ:

«Չարի վերջը» (1908) ստեղծագործության մեջ ակնհայտ է չարի և բարու
միանգամայն տեսանելի և սուր հակադրությունը, որը վերջնարդյունքում
ավարտվում է բարու հաղթանակով: Խորամանկ աղվեսը, որն ինքնագլուխ
իրեն անտառի տեր ու տիրակալ էր հռչակել *«-Էս սարն իմն է, //Էս ծառն իմն
է...//Էս ռվ է եկել// Տիրացել թաքուն»* (Թումանյան, 2018, էջ 143-144), չա-
րամտորեն, ծառը կտրելու պատրվակով և խաբեությամբ տիրանում է կկվի
երկու ձագերին: Դժվար է ասել, հերթական անգամ կկուն իր վերջին ձագին
նույնպես կտար նրան, եթե պատահաբար չհայտնվեր ագռավը: Վերջինս,
իմանալով կատարվածի մասին, զարմանում ու զայրանում է դժբախտացած
թռչնի միամտության վրա, զայրությո՜ր չի թաքցնում, բացում է կկվի աչքերը
և աղվեսի հետ հաշվեհարդար տեսնելու հստակ ծրագիր է մշակում: Վերջ-
նարդյունքում խորամանկ աղվեսն իր արդարացի պատիժը ստանում է, իսկ
կկուն ազատվում նրանից: Այստեղ իմաստալից է ագռավի իմաստալից խոս-
քը. *«Սարն ամենքիս է հախասար»* (Թումանյան, 2018, էջ 145), ինչը միանշա-
նակ նշանակում է, որ բնության բարիքները որևէ մեկի սեփականությունը
չեն: Թումանյանի երգիծական ակնարկը միանգամայն հստակ ու հասկա-
նալի է՝ բնության բարիքները հավասարապես պատկանում են բոլորին, ին-
չը նաև նշանակում է, որ կյանքում մարդիկ իրավահավասար են՝ անկախ
սեռից, տարիքից ու դիրքից, ուստի ուժը կամ խաբեությունը բռնության գոր-
ծիք չպետք է դառնան: Եթե ինչ-որ մեկն իրեն իրավունք վերապահի դրանք
կիրառել թույլի կամ անօգնականի հանդեպ, համարժեք պատասխանը երբեք
չի ուշանա, որովհետև բնության բարիքներից հավասարապես օգտվելու
իրավունք ունեն այդ նույն բնության ծնունդ բոլոր էակները: Ժողովրդական
առակը կոնֆլիկտի հիմք և սեփականության խնդիր համարելով՝ Թուման-
յանը դրան հակադրում է հավասարության գաղափարը:

«Անիծված հարսը» (1898) ստեղծագործությունում երիտասարդ և խե-
լացի հարսը սկզբնական շրջանում համբերատարությամբ լսում է սկեսրոջ
ամենօրյա ու անտեղի դժգոհությունները՝ կույ տալով տարատեսակ վիրա-
վորանքները: Ի վերջո նրա համբերության բաժակը լցվում է և այլևս չի կա-
րողանում դիմանալ բանսարկու, չարախոս, չաչանակ և դաժան սկեսրոջ

հիմնագուրկ ու միանգամայն անմարդկային բանասարկություններին: Սեփական արժանապատվության հարգը գնահատող հարսը անեծքներից ու անմարդկային վերաբերմունքից փրկվելու համար մի ակնթարթում անսպասելիորեն կերպարանափոխվում է, դառնում թռչուն և սլանում բնության գիրկը՝ այնտեղ հանգիստ, երջանիկ ու հարատև կյանքով ապրելու երազանք իրականություն դարձնելու համար:

Նյութի մշակման ընթացքում հնի ու նորի միաձուլումը նրա բացառիկ մտածողության և ստեղծագործական վարպետության վկայությունն են, որովհետև նա այդպես կերտում էր իր անկրկնելի աշխարհը՝ հնի մեջ տեսնելով ժողովրդին հոգեհարազատ գեղեցկությունները, իսկ նորի մեջ խառազանելով արատները: Խոսելով Թումանյանի անկրկնելի արվեստի մասին՝ Հ. Թամրազյանն իրավացիորեն նկատում է, «*Թումանյանն ունի գեղարվեստական մրաժողության գրեթե բոլոր փարերը, օգտագործել է իր դարի փված բովանդակության և գաղափարների հնարավորությունները: Եթե այդ արվեստը համեմատելու լինենք բնության երևույթների հետ, կարող ենք ասել, որ դա կյանքի ու հոգու ծանրաբեռ, հուռթի, բերքառատ ամառ է, ավիշավորված, պրոֆանդիտ, հազար գեղեցիկ հնարավորություններով, դա հայկական հինավուրց հին-հին հեքիաթն է, խորունկ այն բանահյուսությունը, որը ինչ-որ էական բան է փվել մեր ազգային խառնվածքին: Դա մեր մարդու հոգու բովանդակ խորությունն է, ուրախության և ցավի բանասարեղծությունը, մեր սոցիալական կնճռապար կյանքի և քաղաքական փառապանքի պատմությունը...*» (Թամրազյան, 1986, էջ 94):

«**Մի կաթիլ մեղրը**»-ում (1909) զուտ պատահականությամբ գետնին ընկած մի կաթիլ մեղրի վրա ձանձ է նստում, ինչն էլ դառնում է ապագա ողբերգական դեպքերի դրդապատճառը: Խանութպանի կատուն թաթով իսկույն սպանում է ձանձին, իսկ մեղր գնելու եկած հարևան գյուղացու շունը խեղդում է կատվին՝ նոր ընդհարումների համար իրական հիմք ստեղծելով: Դեպքերն ու իրադարձությունները անսպասելի զարգացում են ունենում: Խանութպանը սպանում է շանը, շան տերը՝ խանութպանին, որից հետո հարևան երկու գյուղերի բնակիչները անգիտակցաբար միմյանց են կոտորում՝ բացարձակապես չխորանալով հարցի էության մեջ: Այնուհետև շղթայական ռեակցիայով երկու հարևան պետություններն են միմյանց ձեռնոց նետում ու պատերազմ սկսում: Խոսքի անգերազանցելի վարպետը մանրագնին քննել է մարդ արարածի վարքագիծը, որը, նեղանձնական շահագրգռվածության պատճառով, չարաբաստիկ աղետի պատճառ է դառնում: Իրենց սոցիալությունն ու անգուսպ կիրքը թաքցնելու պատրվակով երկու երկրների թագավորները, խաղաղության անվան տակ քողարկվելով, միմյանց հասցեին մեղադրանքներ են հնչեցնում. «*Մեր դրացի ազգը դավաճան/Մեր սահմանը մըրտավ գոռով, // Ու կուրորեց սուրը ձեռքին/մեր սիրելի զավակներին*», «*Հանուն թափված անմեղ արյան/Հանուն ազալ մեր աշխարհքի, // Հանուն Ասործու և իր փառքի-//Բարձրացնում ենք մեր ձայնն ահա/Ու մեր սուրև նորա վըրա*» (Թամրազյան, 1986, էջ 168-169)՝ դառնալով աղետաբեր պատերազմի հրձիգներ: Զավեշտականն ու ողբերգականը մանրամասն ներկայացնելուն

զուգահեռ՝ բանաստեղծը խստորեն մերժում է պատերազմ հրահրողներին՝ նրանց պատկերելով ցավի ու ծիծաղի ներդաշնակ միաձուլմամբ: Նա միանշանակ ծաղրում է մարդ արարածի հիմարությունը, չարիքի, դժբախտության և անխմաստ արյունահեղության պատճառ դառնալու նրա անգուսպ կիրքը, որից երբեք հետևություններ չի անում, որովհետև պատերազմի հրձիգների համար մարդկային կյանքը բացարձակապես արժեք չունի: Ուշագրավ է նաև այն փաստը, որ երկու երկրների թագավորները, միմյանց հերթ չտալով, նույն հռետորաբանությամբ կրկնում են միմյանց՝ մեծամտորեն խոսելով արդարության ու խաղաղության մասին, սակայն նույն պահին չեն զլանում միմյանց մեղադրել պատվիրաններն անտեսելու և ոտնակոխ տալու համար և զենքի դիմելու կոչեր են հնչեցնում: Բանաստեղծը հավատացած էր, որ պատերազմը չարիք է ծնում ու տարածում, ուստի անխնա խարազանում է պատերազմի հրձիգներին, ովքեր չնչին պատրվակով անհեթեթ կռիվ են սկսում՝ բարության մասին մոռանալով: Խոսելով չարիքին ծնունդ տվող մարդկային արատի՝ ազահության մասին, նա վստահորեն հանգում է անքննելի եզրակացության՝ պատերազմից երբեք հաղթողներ չեն դառնում, որովհետև մարդկային կյանքը հաղթանակների և պարտությունների անվերջանալի շղթա է, և մի գեղեցիկ օր ամենքն էլ ստիպված են հաշտվել պարտության մտքի հետ: Եվ քանի որ մարդն ինքն է կերտում ապագա սերունդների ճակատագիրը, ուրեմն պարտավոր է խելամտորեն և կշռադատված մոտենալ կենսական այդ խնդրին: Գրական մշակման ենթարկելով առակը՝ Թումանյանն ինքնատիպ ընդհանրացման է հասել՝ բովանդակությունը հարստացնելու նպատակով ներառելով նոր մոտիվներ ու կերպարներ:

Այս ստեղծագործությամբ չարագործ գահակալներին ծաղրելու զուգահեռ թումանյանական պատգամը հստակ ուղղված է բոլոր ժամանակներում պատերազմ սանձազերծողներին, որոնց համար կարևորն առաջին հերթին սեփական շահն էր ու բարեկեցությունը, ինչը նաև չափազանց խիստ զգուշացում է արհավիրքի կործանարար հետևանքների մասին: Ներկայացնելով ականատեսների միանգամայն օրինաչափ անհանգստությունը, բանաստեղծը մեղմ հումորով եզրափակում է ասելիքը. *«Իսկ մնացած մարդիկ իրար // Հարցնում էին սարսափահար, // Թե ո՞րտեղից արդյոք ծագեց / Էս ընդհանուր աղետը մեծ»* (Թամրազյան, 1986, էջ 169): Կյանքի աններդաշնակությունը վերացնելու միակ և հուսալի երաշխիքը չարիքը գտնելն ու այն վերացնելը, արմատախիլ անելն է՝ սա է թումանյանական պատգամը: Հենց այստեղ են հանգուցալուծվում մարդկանց ճակատագրերի շուրջբոլորը կատարվող անհասկանալի և ոչնչով չարդարացվող անցուդարձերից ու հոգու խռովքից ծնված նրա խոհերն ու մտորումները, որոնցից էլ սկիզբ են առնում բանաստեղծի սթափ մտքի թռիչքն ու ընդվզումը մարդկային տարատեսակ անարդարությունների դեմ: Այդ նկատառումով էլ կյանքի ձշմարտությունը բացահայտելով իր ստեղծագործական վառ անհատականության շնորհիվ և մարդուն որպես գրական հերոս ներկայացնելով վեր է հանում և ի ցույց դնում նրա արժանիքները՝ դրանով իսկ գրականություն մուտքագրելով մարդու իդեալն ու մարդկայինը՝ ժողովրդի միասնության գաղափարը:

«Պոետն ու մուսան» (1906) երգիծական պոեմում Թումանյանը նրբանկատորեն հակադրության մեջ է դրել մարդկային ձգտումներն ու շրջապատը: Երկխոսությամբ գրված ստեղծագործությունը յուրատեսակ բանավեճ է պոետի և մուսայի միջև, որոնց գեղագիտական ընկալումները բացահայտորեն տարբերվում են, իսկ ծագած բանավեճի միջոցով մանրամասն և ամբողջությամբ բացահայտվում է նրանցից յուրաքանչյուրի էությունը: Պոետը, որի կոչումը ի սկզբանե ձշմարտությանը և արդարությանը ծառայելն է, ստեղծագործական աշխատանքը հնարամտորեն զուգակցում է պաշտոնների հետ, այն գիտակցաբար ծառայեցնում փողի իշխանությանը՝ դառնալով կեղծիքն ու սուտը մշտապես և գիտակցաբար փառաբանող սովորական գրչակ: Հենց այս հողի վրա էլ տեղի է ունենում նրա և մուսայի ընդհարումը: Աստվածատուր պարզ և մուսան ոչ մի կերպ չի հաշտվում այն մտքի հետ, որ հանգամանքների խոնարհ ծառա և հլու-հնազանդ կամակատար դարձած պոետը չարամտորեն պատեհ առիթը երբեք ձեռքից բաց չի թողնում՝ զարտուղի ճանապարհներին նախապատվություն տալու համար՝ գիտակցաբար մոռանալով, որ իր առաքելությունը ժողովրդին և արդարությանը ծառայելն է: Վերջինս չի թաքցնում իր դժգոհությունը և մեղադրում է մուսային. «Անիծված լինի էն օրն ու փարին, // Որ գերի դառաւ ես քո քրնարին. // Քեզ հեյր մըր-տերիմ դառնալու օրից // Զրկված մընացի կյանքում բոլորից...» (Թամրազյան, 1986, էջ 132): Վեճը գնալով սաստկանում է, պոետը զանազան փաստարկներով փորձում է արդարացնել իր քայլերը, ինչից հետո նրանք գծտվում են, որովհետև վերջնարդյունքում հերոսի անկեղծ ինքնախոստովանությունը լիովին բացահայտում է նրա էությունը: Նա ինքնական հրաժարվում է «գրողի պսակից», որովհետև նրա համար կյանքում արդեն աստվածատուր տաղանդը ժողովրդին ծառայեցնելը անկարևոր էր, վերջնականապես համոզվել էր, որ իր կյանքի նպատակը գայթակղիչ փողի քսակի մոլեռանդ երկրպագու դառնալն էր, քանզի հավատացած ու համոզված էր. «Թըքում եմ քեզ և քո պըսակին, // Երկրպագում եմ փողի քըսակին: // Փողի քըսա-կը, փողի քըսա-կը, // Բարձրացընում է մարդու հասակը» (Թամրազյան, 1986, էջ 143):

Թումանյանական երգիծանքի բարձրակետը պոետի ոչնչով չարդարացվող ներքողն է, որն ավարտելուց հետո նա անթաքույց ծիծաղով բաժանվում է իր անցյալից՝ վերջնականապես հրաժարվելով նաև պայքարել կյանքի խորթ երևույթների դեմ, որոնց մոլի երկրպագուն էր դարձել ինքնական: Դրամատիզմով լեցուն պոեմում պոետը մուսային պատմում է իր կյանքի առանձին դրվագներ, որոնք կազմում են այուժետային որոշակի ընթացք, ինչպես նաև երգիծանքով վերարտադրում իրական փաստեր՝ ավելի հստակ և ամբողջական դարձնելով բանաստեղծի անհիմն դժգոհությունն իր իսկ կոչումից, որը իբր դարձել էր ծաղր ու ծանակի առարկա: Համբերությամբ գինված մուսան մինչև վերջ համակ ուշադրությամբ լսում է նրա միանգամայն շինծու, անհիմն և ոչնչով չարդարացվող դժգոհությունն ու փողապաշտ դարձածին լրջորեն հորդորում է կյանքում անկեղծ ապրել: Թումանյանական երգիծանքն այս պոեմում ունի չափազանց դրամատիկական և ողբերգական շերտեր, որոնց օգնությամբ բացահայտվում են պոետի էության սնանկու-

թյունը, որովհետև պոետական նրա ձևակերպումը ոչ միայն փողի ամենակարող ուժի ներքող է, այլև նրա իրական և կեղծարար ազդեցության արդարացված ձաղկումը, քանզի ծախսու գրչակները բոլոր ժամանակներում այլ կերպ չեն կարող ապրել և հասարակության մեջ տեղ չպետք է ունենան ու մշտապես պարսավանքի պիտի ենթարկվեն:

«Թագավորն ու չարչին» (1917) պոեմի սյուժեն ծառայում է բանաստեղծի ապրած հարափոփոխ ժամանակի յուրովի իմաստավորմանը, որովհետև գործողությունները տեղի են ունենում իրական ժամանակում և իրական հանգամանքներում: Ծպտյալ վաճառականի տեսքով հայ գյուղացիներ հետ նպատակային հանդիպման եկած պարսից շահը շնորհակալական ու երախտիքի խոսքեր լսելու փոխարեն միմիայն անեծքներ է լսում իրեն ուղղված՝ «*Ամա-ն, հողեմ գլուխը Շահի, // Ասված Շահից հեռու պահի*» (Թումանյան, 1995, էջ 186), «*Անե-ծք Շահին ու իր գահին*» (Թումանյան, 1995, էջ 187): Անամոք կարոտով իրենց հայրենիքից բռնի ուժով տեղահանված հայ գյուղացիները ոչ մի կերպ չէին կարողանում համակերպվել օտար միջավայրում ապրելու մտքի հետ: Երբ չարչու կերպարանքով հայտնվածը ցանկանում է հստակեցնել, թե նրանք ինչո՞ւ են շահի ներկայությամբ միմիայն օրհնանքի խոսքեր հնչեցնում, գրուցակիցներն ազնվորեն խոտովանում են, որ վախենում են մարդակեր գազանից: Ի վերջ ճշմարտությունը լիովին բարձրաձայնած դժբախտ ծերունին սպանվում է՝ շահի դիմակը պատռելու և ժողովրդի ճշմարտացի կարծիքը բարձրաձայնելու պատճառով: Քննելով «Թագավորն ու չարչին» պոեմի կենսական աղբյուրները և պատմական նյութը գեղարվեստական ճշմարտության վերածելու բանաստեղծի վարպետությունը գնահատելուն զուգահեռ Ջ. Ավետիսյանը նկատում է. «*Այս առումով հեղաքրքրական է «Թագավորն ու չարչին» երկը, որի մեջ բանաստեղծը զարմանալի վարպետությամբ կարողացել է գեղարվեստորեն խորացնել պատմական ճշմարտությունը՝ առանց նրա հավաստիությունը խախտելու*» (Ավետիսյան, 1973, էջ 64-65): Այս ստեղծագործության հիմնական գաղափարը ճշմարտության և կեղծիքի հակադրությունն է: Ակնհայտ է, որ Թումանյանի ստեղծագործական երևակայությունն իրատեսական է, որովհետև նա իր անվերջ փոթորկվող հոգու աշխարհի միջոցով ճշմարտությունն է բարձրաձայնում անգամ երգիծանքի օգնությամբ և մարդկանց մատուցում, որպեսզի անտես խավարում անգամ նրանք կարողանան ճիշտն ու սխալը միմյանցից զանազանել:

Թումանյանը յուրովի տեսավ, ընկալեց և չափածո ստեղծագործություններում մարմնավորեց մարդկանց ազգային և սոցիալական խնդիրները: Նա բացառիկ վարպետությամբ է իրականացրել ցանկացած կերպարի բնութագրումը՝ ստեղծագործական երևակայության շնորհիվ մարդկանց արարքների, գործողությունների և դեպքերի միաձույլ ու ամբողջական շղթայում ճշմարտացիորեն վերարտադրելով իրականության ռեալ պատկերը: Ստեղծագործելու ընթացքում բանաստեղծը իր առջև դրած խնդիրն անսխալ է լուծում, որովհետև, ինչպես նկատում է Էդ. Ջրբաշյանը. «*Թումանյանը ձգտում է ժողովրդի կյանքն ընդգրկել իր բոլոր տարրերի, բանաստեղծական և ողբերգական կողմերի միասնության մեջ: Նրա կերպած պատկերները մեծագույն ուժ*

և տարողություն են ձեռք բերում, խրաացնելով ժողովրդի դարավոր կենսափորձն ու ներկայի էական գծերը» (Զրբաշյան, 1973, էջ 97): Հավատացած և համոզված լինելով, որ կյանքում ցանկացած երևույթ իր օրինաչափ ավարտն ունի, ոչինչ հավերժական չի կարող գոյատևել, նա հանգույցից հետո նրբանկատորեն սկսում է գործողության բնական ու աստիճանական զարգացումը և այն վարպետորեն հասցնում ցանկալի վերջնագծին: Այդ ընթացքում, սյուժեի զարգացմանը զուգահեռ, ներդաշնակորեն լուծում է նաև ծնունդ առած հակադրությունը (**«Շունն ու կատուն»**, **«Չարի վերջը»**, **«Անիծած հարսը»**): Մարդկային արատներն ու բացասական գծերը ակնհայտ ծիծաղ առաջացնելու նպատակով նա երբեմն պայմանական պատկերներ է ստեղծում, որոնք ուղղակի իմաստով հասկանալ պետք չէ (**«Անիծած հարսը»**): Առանձին հերոսների դիմում է մեղմ հումորով, երբեմն անթաքույց կարեկցանքով, ինչպես նաև բացահայտ ծիծաղով ու սարկազմով՝ կյանքը ներկայացնելով ձշմարտացի գույներով (**«Թագավորն ու չարչին»**, **«Շունն ու կատուն»**, **«Մի կաթիլ մեղրը»**): Եվ քանի որ իրական կյանքը հակադրությունների բնական ու շարունակական պայքար և անգիջում մրցավազք է, սյուժեի զարգացումը տեղի է ունենում տեսանելի հակադրությունների հաղթահարման արդարացված ուղիով: Իր նպատակին հետամուտ՝ բանաստեղծը իր կերտած կերպարի միջոցով իրավացիորեն մերժում է այն ամենը, ինչ անհարիր է բարոյական ընկալմանը (**«Պոետն ու մուսան»**, **«Թագավորն ու չարչին»**, **«Մի կաթիլ մեղրը»**): Նա միանգամայն բացառիկ վարպետությամբ է ստեղծում կատարյալ ծաղրական իրավիճակ՝ բացահայտելով հերոսի մտածողության սնանկությունը (**«Պոետն ու մուսան»**): Միանգամայն օրինաչափ է, որ բանաստեղծի սուր աչքից աննշան մանրուքն անգամ չի վրիպում: Նա արդարամտորեն կյանքը պատկերում է միանգամայն օբյեկտիվորեն՝ բացահայտելով կյանքի իրական գծերն ու կերպարների հոգեբանությունը, ինչի շնորհիվ նրա ստեղծած լավագույն երկերը, ազգային զուգահեռ, համամարդկային մշակույթի անբաժանելի մասն են կազմում:

Թումանյանի գեղարվեստական խոսքն առանձնանում է ինքնատիպ և հետաքրքիր լուծումներով, պատկերավորման բացառիկությամբ ու խոհականությամբ: Նա գրչի նուրբ հարվածով կերտում է անկրկնելի պատկերներ և բացառիկ կերպարներ, որոնք իրապես չափազանց պարզ են, անմիջական, խոսուն և իմաստալից, որովհետև պատկերային մտածողության շնորհիվ բացահայտվում են կյանքի դրական ու բացասական կողմերը, ինչպես նաև հասարակական-գեղագիտական իդեալի դիրքերից դատապարտվում և ժխտվում են արատավոր երևույթները՝ տարբեր երանգներով թերությունների ակնհայտ մերժումից մինչև ոչնչացվող ծաղր՝ համեմված խոսքի կոմիզմի անկրկնելի նմուշներով: *«Ամենահրաշապարտում երևացող անցքին էլ Թումանյանն այն աստիճան բնական և ինքնատիպ է ցուցադրում, որ ընթերցողն ընկալում է դրանք որպես միանգամայն և իրական համաձայնություն և բնավորություններ: Հեղինակի վառ և կենսալի երևակայությունը իրար է ձուլում իրական և ֆանտաստիկ աշխարհի պատկերները և գերբնականն էլ հաճախ դրսևորում է իրական գույներով ու շերտերով: Դրա համար էլ ժողովր-*

դական բանահյուսության հինավուրց ավանդույթները Թումանյանի գործերում նոր կյանք ու իմաստ են ստանում» (Թումանյան, 1964, էջ 205): Կերպարի զավեշտական և ծաղրանկարային պատկերման ընթացքում մեկ մարդու հատկությունը նա վարպետորեն պատկերում է չափազանցությամբ, բացի այդ, ներկայացվող երևույթները կարողանում է արտահայտել չափազանց պարզ և ընթերցողին միազամայն հասկանալի և ընկալելի, ինչը իր ինքնատիպությամբ ոչ միայն ծիծաղ է առաջացնում, այլև խորհելու առիթ է դառնում: Վարպետորեն օգտագործելով կերպարավորման զանազան միջոցները՝ կենդանի երկխոսություններով ու մենախոսություններով կանխամտածված գեղարվեստական պատկերման և լեզվամտածողության տարատեսակ սկզբունքների է դիմում տպավորությունն ազդեցիկ դարձնելու մտադրությամբ: Առօրյան պատկերող թումանյանական ճշգրտությունը, խոսքի դինամիկան, հակիրճությունը, սեղմությունը և փաստի հավաստիությունը ընթերցողին ակամա դարձնում են դեպքերի հաղորդակից:

Եզրակացություն

Թումանյանի վերոհիշյալ ստեղծագործությունների հերոսներից յուրաքանչյուրը ինքնատիպ անհատ է՝ բնավորության առանձնահատուկ գծերով և հոգեկան ներքին ապրումներով, տարբեր իրավիճակներում սեփական ինքնատիպ, ինչ-որ տեղ նաև չարդարացված կողմնորոշմամբ ու կայացրած որոշմամբ: Նման դեպքերում բանաստեղծի հումորը իրապես իմաստալից և չափազանց բազմախորհուրդ է, որովհետև նա կարողանում է նրբանկատորեն բացահայտել հերոսների սնամեջ ներաշխարհը և մտածողության սնանկությունը: Ահա հենց նման պահերին է հստակ ուրվագծվում ստեղծագործող անհատականության անտեսանելի, առերևույթ բացակա, սակայն իրականում հերոսների անբաժան ուղեկից և մշտապես ներկա նրա կերպարը:

Թումանյանին մշտապես մտահոգել է հանրության մեջ առկա և անգամ անգն աչքով տեսանելի միջակության գոյությունը: Գտնելով, որ բացարձակ ճշմարտությունը պետք է ընդունել որպես համոզմունք, նա կարողանում է չարին, ստին ու կեղծիքին համարժեք և սպառիչ պատասխան տալ: Միգուցե ինչ-որ տեղ բացարձակ անկեղծությունն ու ճշմարտությունները խենթության նշաններ են, սակայն բանաստեղծն ունի այս հարցի հստակ պատասխանը՝ բառը պետք է գժվի, որ միտք դառնա:

Երգիծանքի դիմելով՝ Թումանյանը գաղափարական մի նպատակ է հետապնդում՝ մերկացնել կյանքի բացասական և ստվերոտ կողմերը, ծիծաղի միջոցով և նրա օգնությամբ վեր հանել շրջապատի արատավոր երևույթները, խոսքի և գործի հակասականության տակ թաքնված սնամեջությունը: Նա իրեն բնորոշ սրամտությամբ կյանքի ցավալի արատներից ձերբագատվելու խնդիրը լուծում է երևույթը ծաղրելով՝ կանխամտածված նրան ինչ-որ արժանիք վերագրելով, սարկազմով՝ արգահատելի քայլերին ու արարքներին բացասական գնահատական տալով, ինչպես նաև գրոտեսկով՝ իրականությունը, երբեմն ֆանտաստիկ գույներով ներկայացնելով: Ժխտելով պատկերվող իրականությունը և երբևէ չթաքցնելով իր անհաշտ վերաբերմունքը՝ վերջինս անն-

կատ ու հնարամտորեն փոխանցում է ընթերցողին՝ փորձելով հումորի օգնությամբ մարդուն ազատել ցավալի և արատավոր երևույթներից: Նպատակ ունենալով վեր հանել չարի և բարու հակադրությունը՝ Թումանյանն իր համակրանքը, հակակրանքը, մտահոգությունն ու չթաքցվող ցավն արտահայտում է իրատեսորեն ու այն աննկատ փոխանցում ընթերցողին

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Ավետիսյան, Զ. (1973). *«Թումանյանի արեղծագործական լաբորատորիան»*, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.,
Երևան:
Զաքարյան, Ա. (1981). *«Ավանդների ուժը»*, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան:
Թամրազյան, Հ. (1986). *«Բանաստեղծության հազարամյա խորհուրդը»*, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան:
Թումանյան, Հ. (1995). *Երկերի լիակատար ժողովածու*, հատոր 7, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան:
Թումանյան, Հ. (2018). *Երկերի լիակատար ժողովածու*, հատոր 2, Երևան:
Թումանյան, Հ. (1964). *«Ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ»*, հատոր 1, ՀՍՍՌ-ԳԱ հրատ., Երևան:
Ինձիկյան, Ա. (1967). *«Մտերիմներ և մտորումներ»*, «Հայաստան» հրատ. Երևան:
Ջրբաշյան, Էդ. (1973). *«Գրական ժանրեր. Պարսկական զարգացումը և ժամանակակից վիճակը»*, ՀՍՍՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան:
Սարգսյան Խ. (1966). *«Տասնամյակներին միջով»*, «Հայաստան» հրատ., Երևան:

Ани Казарян

*Научный сотрудник Института литературы им. М. Абега
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат филологических наук
Эл. адрес: arpinanyan21@gmail.com*

ОСОБЕННОСТИ САТИРЫ В ПОЭЗИИ ОВАНЕСА ТУМАНЯНА

Статья посвящена особенностям сатиры в стихотворных произведениях О. Туманяна (поэмах, легендах, балладах) и художественным приёмам, использованным поэтом, где оправданный гнев и самоуничтожение автора выражаются схожим образом, путём слияния воображаемого и реального.

Цель работы – раскрыть психологическую характеристику персонажей через анализ этих произведений и образного строя писателя, а проблема – жанровую принадлежность сатирических произведений. Предметом нашего исследования являются сатирические произведения в стихах, а методом – методы сравнительного и структурного анализа, с помощью которых одновременно проводятся сравнения и параллели. С помощью сравнительно-типологического анализа показаны особенности сатиры Туманяна, раскрывающие исключительную индивидуальность автора. Научная новизна

заключается в раскрытии сатирических приёмов, использованных поэтом, и противопоставления добра и зла.

Ключевые слова: поэт, образ, стих, баллада, полет фантазии, истинный творец, правда жизни, творчество.

Ani Ghazaryan

*Researcher at the Institute of Literature named after M. Abeghyan
of the National Academy of Sciences of the Republic
of Armenia, Ph.D. in Philology
Email: arpinanyan21@gmail.com*

FEATURES OF SATIRE IN HOVHANNES TUMANYAN'S POETRY

The article is devoted to the features of satire in the poetic works of O. Tumanyan (poems, legends, ballads) and artistic techniques used by the poet, where the author's justified anger and self-abasement are expressed in a similar way, by merging the imaginary and the real.

The purpose of the article is to reveal the psychological characteristics of the characters through the analysis of these works and the writer's figurative structure, and the problem is the genre affiliation of satirical works. The subject of our study is satirical works in verse, and the method is the methods of comparative and structural analysis, with the help of which comparisons and parallels are simultaneously made. With the help of comparative-typological analysis, the features of Tumanyan's satire are shown, revealing the exceptional individuality of the author. Scientific novelty lies in the disclosure of the satirical techniques used by the poet and the opposition of good and evil.

Key words: poet, image, verse, ballad, artistic image, true creator, truth of life, creativity.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. սեպտեմբերի 2-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. սեպտեմբերի 10-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Մանկավարժություն և դասավանդման մեթոդիկա

Մարիամ Աղամյան

Վ. Բրյուսովի անվ. պետական համալսարան դասախոս,
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. հասցե՝ mariam@leadavenue.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-234

«ՄԻՋՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ» ԲՈՒՀԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ ՄԻ ՇԱՐՔ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սույն հոդվածը նվիրված է բարձրագույն կրթության մեջ «Միջմշակութային հաղորդակցություն» առարկայի դասավանդման մեթոդական և գործնական մոտեցումների ուսումնասիրությանը: Գլոբալացման և մշակութային բազմազանության պայմաններում ուսանողների միջմշակութային կարողությունների զարգացումը անհրաժեշտ նախապայման է նրանց անձնական, ակադեմիական և մասնագիտական կայացման համար: Հոդվածում ներկայացվում են դասավանդման արդյունավետ մոդելներ, ներառական և հարգալից ուսումնական միջավայրի ձևավորման կարևորությունը, ինչպես նաև միջազգային փորձի փոխանակման ծրագրերի դերը հաղորդակցական և մշակութային հմտությունների խորացման գործում: Առաջարկվող մոտեցումները նպատակ ունեն պատրաստելու ուսանողներին բազմամշակութային միջավայրում հաջող համագործակցության՝ խթանելով հանդուրժողականությունը, հարմարվողականությունը և փոխըմբռնումը:

Հիմնաբառեր: Միջմշակութային հաղորդակցություն, բարձրագույն կրթություն, միջմշակութային կարողություններ, դասավանդման մեթոդներ, մշակութային բազմազանություն, ներառական միջավայր, միջազգային փոխանակում, հարմարվողականություն, հանդուրժողականություն:

Ներածություն

21-րդ դարը ձևավորվում է համաշխարհայնացման, մշակութային բազմազանության և գիտակրթական համագործակցության խորացող միտումներով: Այս համատեքստում միջմշակութային հաղորդակցությունն այսօր դարձել է ոչ միայն ժամանակակից հասարակության հիմնարար պահանջ, այլ նաև կրթության ոլորտի անբաժան բաղադրիչ: Հատկապես բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում այն ձեռք է բերում կենսական նշանակություն, քանի որ ուսանողները սովորում են մշակութային, լեզվական և սոցիալական տարբեր միջավայրերից եկած համակուրսեցիների հետ կամ պատրաստվում են աշխատել բազմազգ ու բազմամշակութային կազմակերպություններում:

Այս իրադրությունը պահանջում է կրթական նորարարական և ճկուն գործընթաց, որտեղ կշեռտադրվեն այնպիսի արժեքներ, ինչպիսիք են մշակութային հարգանքը, փոխըմբռնումը, համբերատարությունը և հարմարվողականությունը: Բացի այդ, ուսանողների մեջ անհրաժեշտ է ձևավորել հաղորդակցական այնպիսի հմտություններ, որոնք թույլ կտան արդյունավետ համագործակցել մշակութային տարբերություններ ունեցող անձանց հետ՝ խուսափելով բխումներից, ձևավորելով փոխադարձ վստահության հիմք: Իսկ ինչ է նշանակում «մշակութային տարբերություն» եզրույթը: Ինչպես նշվում է *Միջմշակութային կարողությունների գնահատում* (INCA) նախագծում՝ մշակութային տարբերությունները վերաբերում են ոչ միայն ազգային պատկանելությանը, այլև այն արժեքներին և հավատալիքներին, որոնցով անհատը դաստիարակվում և մեծանում է (2006): Բացի մշակութային արժեքներից և հավատալիքներից, տարիքային հասկացողության տարբերությունները ևս կարող են ձևավորել ուսանողների հաղորդակցման տարբեր հմտություններ: Ամբողջ աշխարհում տարիքին վերաբերող հասկացություններն ունեն լեզվական ու մշակութային բազում արտահայտություններ: Օրինակ՝ հայերենում տարիքը հաճախ արտահայտվում է հարգանք, հեղինակություն և սոցիալական դիրք ցույց տվող միավորներով: Այստեղ օգտագործվում են այնպիսի միավորներ, ինչպիսիք են «տիկին», «տեր», կամ «զավակ» և «տղա» բառերը, որոնք արտացոլում են տարիքային և սոցիալական դիրք, հեղինակություն (օր. «Տեր Հովհաննես», «Տիկին Մարիամ»): Անգլերենում տարիքային հասկացությունը ավելի շատ ֆիզիկական տարիքի, կենսափորձի և զարգացման փուլերի դիտանկյունից է ընկալվում, և հաճախ օգտագործվում են բառեր, որոնք առանձնացնում են միայն տարիքի շերտերը, օրինակ՝ «child», «teenager», «adult», «senior», հաճախ առանց սոցիալական դիրքի ակնառու նշանակության: Այս լեզվաբանական տարբերությունները կարող են ազդել ուսանողների միջև հաղորդակցության ձևերի վրա, երբ նրանք փորձեն հասկանալ և ընդունել տարիքային առանձնահատկությունները տարբեր մշակույթների համատեքստում: Հետևաբար, կարելի է ասել, որ «մշակութային տարբերություն» հասկացության ըմբռնումը և հաղորդակցական ճկունության ձևավորումը դառնում են բարձրագույն կրթության կարևոր բաղադրիչներ: Ըստ միջմշակութային կրթության ոլորտի առաջատար փորձագետ ամերի-

կացի Դ. Դիարդորֆի՝ միջմշակութային հաղորդակցական կարողությունները պետք է դիտարկվեն որպես կրթական համակարգի կարևորագույն բաղադրիչ՝ նպաստելով ուսանողների անձնական և մասնագիտական կայացմանը (Deardorff, 2006, էջ 27):

Մեթոդ

Սույն հոդվածը նպատակ ունի ներկայացնելու մեթոդական հիմնավորված մոտեցումներ, որոնք կարող են նպաստել «Միջմշակութային հաղորդակցություն» առարկայի արդյունավետ դասավանդմանը բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում: Այդ նպատակին հասնելու համար հոդվածում կիրառվել են ինչպես համադրական, այնպես էլ վերլուծական մեթոդները: Որպես տեսական հիմք է ներկայացվել միջմշակութային հաղորդակցության վերաբերյալ ժամանակակից հետազոտական գրականությունը, մասնավորապես՝ լեզվաբանական, հոգեբանական և մանկավարժական տեսությունները: Վերլուծությունն իրականացվել է ինտեգրատիվ մեթոդաբանությամբ՝ համադրելով տարբեր հեղինակների մոտեցումները և բարձրագույն կրթության ոլորտում դասավանդման կիրառական փորձը: Այս մեթոդաբանական հիմքը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու ոչ միայն տեսական հիմնավորումները, այլև գործնական կիրառման ուղիները միջմշակութային հաղորդակցության դասավանդման ժամանակ:

Արդյունքներ և քննարկում

«Միջմշակութային հաղորդակցություն» առարկան իր էությամբ և բովանդակությամբ ուղղված է ուսանողների մեջ ոչ միայն տեսական գիտելիքների ձևավորմանը, այլև գործնական և կիրառական կարողությունների զարգացմանը: Դասընթացի ընթացքում ուսանողները պետք է հասկանան, թե ինչպես է մշակույթը ձևավորում մարդու աշխարհընկալումը, վերաբերմունքը և հաղորդակցության ձևերը՝ ինչպես անձնական, այնպես էլ մասնագիտական կյանքում: Հատկապես կարևոր է, որ ուսանողները կարողանան տեսական հասկացությունները փոխկապակցել կյանքի կոնկրետ իրավիճակների հետ, որոնք կարող են հանդիպել նրանց ապագա մասնագիտական գործունեության ընթացքում:

Դասընթացի հիմնական նպատակներն են՝

1. Ներկայացնել մշակույթի և հաղորդակցության հիմունքները, որտեղ ուսանողները կուսումնասիրեն մշակույթի բաղադրիչները, հաղորդակցության տեսակները և դրանց փոխկապակցվածությունը:

2. Ստեղծել գիտակցում մշակութային տարբերությունների մասին, այսինքն՝ ձևավորել այնպիսի ընկալում, որի շնորհիվ ուսանողները կկարողանան տեսնել մշակույթների միջև եղած ընդհանրություններն ու տարբերությունները՝ ոչ թե դատապարտելով դրանք և խուսափելով դրանցից, այլ փորձելով հասկանալ և ընդունել:

3. Զարգացնել հարգալից ու արդյունավետ հաղորդակցման

հմտություններ, որոնք թույլ կտան ուսանողներին հաղորդակցվել բազմա-
շակութային միջավայրերում՝ պահպանելով հարգանքը մյուսների մշակու-
թային արժեքների և տարբերությունների նկատմամբ:

**4. Կանխել մշակութային բախումները և խրախուսել հարմարվո-
ղականությունը**, ինչը նշանակում է ուսանողներին սովորեցնել, թե ինչպես
կանխել սխալ հասկացողություններից կամ տարբեր մշակութային մոտե-
ցումներից առաջացող խնդիրները՝ նախընտրելով համագործակցային և
հանդուրժողական մոտեցումներ:

**5. Զարգացնել միջմշակութային միջավայրում համագործակցության
հմտություններ**, որպեսզի ուսանողները կարողանան արդյունավետ աշխա-
տել միջազգային թիմերում և համատեղ նախագծերում՝ ապահովելով փո-
խադարձ վստահության, պատասխանատվության և արդյունավետ թիմային
աշխատանքի հիմք:

Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ասել, որ դասընթացը նպատակ ունի
ձևավորելու այնպիսի գիտելիքներ և կարողություններ, ինչպիսիք կօգնեն
ուսանողներին դառնալ բաց, ձկուն և հարմարվող մասնագետներ՝ պատ-
րաստ բազմամշակութային աշխարհի մարտահրավերներին:

Ինչպես արդեն նշել ենք՝ «միջմշակութային հաղորդակցություն» առար-
կայի դասավանդման գործընթացը պահանջում է բազմաբնույթ և ձկուն մե-
թոդաբանական մոտեցում, որը համատեղում է թե՛ դասավանդման ավան-
դական, թե՛ ժամանակակից ու ինտերակտիվ մի շարք մեթոդներ: Ժամանա-
կակից կրթական մոտեցումները փաստում են, որ միայն տեղեկատվության
փոխանցումը բավարար չէ միջմշակութային հաղորդակցական հմտություն-
ների ձևավորման համար. անհրաժեշտ է ստեղծել այնպիսի ուսումնական
միջավայր, որտեղ ուսանողները հնարավորություն կունենան կիրառելու
իրենց գիտելիքները գործնական իրավիճակներում և մշակութային փոխ-
գործակցության համատեքստում (Bennett, 2013, էջ 129):

1. Ինչպես ցույց է տալիս մեր փորձը՝ դասավանդման գործընթացում
ամենաարդյունավետ մեթոդներից են **ինտերակտիվ դասախոսություննե-
րը**, որոնք խթանում են ուսանողների ներգրավվածությունը՝ տեսական նյու-
թի ներկայացումը համադրելով քննարկումների, հարց ու պատասխանների
և մտքերի փոխանակման հետ: Առաջարկվում է դասախոսությունները ներ-
կայացնել տեսանյութերով, սահիկաշարերով և հյուրընկալված բանախոս-
ների մասնակցությամբ, որոնք հնարավորություն են տալիս ուսանողներին
ծանոթանալու տարբեր փորձառությունների և մշակութային իրավիճակների՝
իրական օրինակների միջոցով (Deardorff, 2009, էջ 24): Այս մեթոդը կարելի
է կիրառել տարբեր թեմաների ուսումնասիրության ժամանակ, ինչպես օրի-
նակ՝ հաղորդակցական կադապարների, հաղորդակցական խոչընդոտների
կամ առհասարակ միջմշակութային հաղորդակցության սահմանման մասին
դասախոսություններն են:

2. Գործնական հմտությունների զարգացման նպատակով կարևոր տեղ
է զբաղեցնում **դերախաղերի** (role-play) կիրառումը: Դերախաղերը օգնում
են ուսանողներին մոդելավորել կոնկրետ հաղորդակցական իրավիճակներ,

տեղավորվել այլ մշակույթի ներկայացուցչի դերում և հասկանալ տարբեր տեսանկյուններ: Ավելին, կոնֆլիկտային իրավիճակների խաղարկումը, մասնավորապես մշակույթների միջև առկա տարբերությունների հիման վրա առաջացած անհամաձայնությունների օրինակը, ուսանողներին սովորեցնում է գտնել համագործակցային լուծումներ և հարթել մշակութային բախումները: Դասընթացի ժամանակ դերախաղերի կիրառումը կարող է հատկապես օգտակար լինել տարիքային մշակութային տարբերությունների ընկալման զարգացման համար: Օրինակ՝ դերախաղի ընթացքում ուսանողները կարող են մոդելավորել իրավիճակ, որտեղ հայաստանյան համատեքստում երիտասարդ մասնակիցը դիմում է ավագ գործընկերոջը՝ օգտագործելով հարգանքի ձևեր, օրինակ՝ «Տիկին Անահիտ» կամ «Պարոն Սահակ», մինչդեռ անգլերեն միջավայրում սովորական կլինի պարզապես ասել «Anahit» կամ «Sahak», առանց սոցիալական հիերարխիայի ուժեղ ընդգծման:

3. Ուսումնական գործընթացում լայն տարածում ունի նաև **իրական դեպքերի վերլուծության** (case studies) մեթոդը, որը զարգացնում է վերլուծական մտածողությունը, որոշումներ կայացնելու հմտությունները և մշակութային համատեքստում խնդիրները դիտարկելու կարողությունը (Spencer-Oatey & Franklin, 2009, էջ 66):

4. **Խմբային աշխատանքը** ևս արդյունավետ մեթոդ է, որը նպաստում է ուսանողների համագործակցային կարողությունների զարգացմանը: Խմբերում իրականացվող քննարկումները, նախագծային աշխատանքները և համագործակցային վարժությունները հնարավորություն են տալիս ուսանողներին փոխանակվելու իրենց մշակութային փորձառություններով և սովորելու միմյանցից: Խմբային քննարկումների ընթացքում ուսանողները կարող են վերլուծել վարքային տարբերություններ. օրինակ՝ հայկական մշակույթում տարեց մարդկանց հետ զրույցում սովորաբար պահպանվում է պաշտոնական և հարգալից տոն, իսկ անգլերեն միջավայրում հաճախ գերակշռում է համեմատաբար անհատական և հավասարեցված շփման ոճը: Այսպիսի վարժությունները ուսանողներին սովորեցնում են բացահայտել տարիքային տարբերությունների լեզվական (օր. «մեծարգո», «elderly», «senior citizen») և վարքային (օր. կանգնել ավագի ներկայությամբ կամ անմիջականորեն հարց տալ առանց պաշտոնական ձևերի) արտահայտությունները, համեմատել դրանք տարբեր մշակույթների օրինակներով և հարմարվել շփման համապատասխան կանոններին: Սա մեծացնում է միջմշակութային հաղորդակցման արդյունավետությունը և նպաստում մասնագիտական միջավայրում բազմազգ թիմերում աշխատանքի պատրաստվածությանը:

5. Դասընթացը կարող է ներառել նաև **արտալսարանային գործունեություն**, ինչպիսիք են մշակութային միջոցառումները, թանգարանների կամ մշակութային կենտրոնների այցելությունները, երկխոսության և մշակութային փոխանակման երեկոները: Այսպիսի փորձառությունները ուսանողներին հնարավորություն են տալիս անմիջականորեն շփվելու տարբեր մշակույթների կրողների հետ և կիրառելու իրենց սովորած հաղորդակցական հմտությունները իրական միջավայրում (Jackson, 2014, էջ 75):

Մեթոդական այս բազմազանությունը նպաստում է ուսանողների հետաքրքրվածության բարձրացմանը և գիտելիքների գործնական կիրառման կարողությունների զարգացմանը: Այս համատեքստում պետք է նաև նշել, որ միջմշակութային հաղորդակցության ուսուցման արդյունավետությունը մեծապես պայմանավորված է լսարանային միջավայրի կազմակերպմամբ: Ուսուցման հաջողությունը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց այնպիսի ներառական և հարգալից կրթական միջավայրի, որտեղ ուսանողներն իրենց ապահով և ընդունված կզգան՝ անկախ իրենց մշակութային պատկանելությունից: Նման մթնոլորտի ձևավորումը կարևոր նախապայման է ոչ միայն տեսական գիտելիքների յուրացման, այլև հաղորդակցական և միջմշակութային հմտությունների զարգացման համար (Byram, 1997, էջ 98):

Ուսուցչի հիմնական դերը նման միջավայրում բաց, վստահելի և հարգալից մթնոլորտ ստեղծելն է, որտեղ խրախուսվում են բազմազան տեսակետներն ու մտքերը: Սա հնարավորություն է տալիս ուսանողներին բացահայտելու իրենց սեփական մշակույթը, համեմատելու այն ուրիշների մշակույթների հետ և զարգացնելու այն գիտակցությունը, որ մշակութային տարբերությունը ոչ թե խոչընդոտ է, այլ արժեքավոր ռեսուրս: Հատկապես կարևոր է խրախուսել ուսանողներին կիսվել իրենց անձնական փորձառությամբ, ավանդույթներով, պատմություններով և առօրյա գործելակերպով, ինչը հարստացնում է ուսումնական փորձառությունը բոլորի համար: Ինչպես նշում է Տեր-Մինասովան, մշակույթի ուսուցումն անհնար է առանց լեզվի և մշակութային ինքնագիտակցության սերտ կապի (Тер-Минасова, 2000, էջ 131):

Ուսուցման այսպիսի կազմակերպումը հնարավորություն է տալիս ձևավորելու ոչ միայն ակադեմիական, այլև սոցիալական կապեր ուսանողների միջև, ինչը կարող է շարունակվել նաև լսարանից դուրս՝ նպաստելով իրականում բազմամշակութային կրթական միջավայրի կայացմանը:

Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների համար միջազգային փորձի փոխանակման ծրագրերը ևս կարող են դառնալ կարևոր հարթակ միջմշակութային հաղորդակցական հմտությունների զարգացման համար: Բուհերը կարող են համագործակցել արտասահմանյան համալսարանների, միջազգային կրթական կազմակերպությունների և տարբեր ծրագրերի հետ՝ համատեղ ստեղծելով ուսումնական հարթակներ, որտեղ ուսանողները հնարավորություն կունենան շփվելու տարբեր մշակույթների ներկայացուցիչների հետ և կիրառելու իրենց հաղորդակցական հմտությունները բազմամշակութային իրական միջավայրում:

Առցանց փոխանակման նախագծերը, օրինակ՝ վիրտուալ համագործակցային ծրագրերը կամ միջհամալսարանական առցանց դասընթացները, թույլ են տալիս ուսանողներին ներգրավվելու միջազգային շփումների մեջ՝ առանց աշխարհագրական տեղաշարժի: Սա հատկապես կարևոր է ժամանակակից թվային աշխարհում, որտեղ համաշխարհային կրթական միջավայրը դարձել է ավելի հասանելի ու բաց (O'Dowd, 2018, էջ 43): Զուգակցված դասախոսություններն ու սեմինարները, որտեղ դասախոսներն ու ուսանողները միաժամանակ ներկայացնում են տարբեր երկրներ, հնարավորություն են տալիս

համեմատելու գիտելիքների, մոտեցումների և մշակութային ընկալումների տարբերությունները:

Բուհերը կարող են նաև ակտիվորեն ներգրավվել **Erasmus+**, **DAAD**, **Fulbright** և այլ միջազգային կրթական ծրագրերում, որոնք ոչ միայն խթանում են ուսանողների և դասախոսների փոխանակումը, այլև նպաստում են հետազոտական համագործակցությանը: Այս ծրագրերն աջակցում են ուսանողներին սովորել, ուսումնասիրել և կիսվել իրենց մշակույթներով՝ ձևավորելով միջմշակութային գիտակցության բարձր մակարդակ: Ինչպես նշում է Դեարդորֆը, նման փորձառությունները խթանում են միջմշակութային կարողությունների խորքային զարգացումը, քանի որ ուսանողները բխվում են իրական մշակութային տարբերությունների և ստիպված են հարմարվել նոր միջավայրին (Deardorff, 2009, էջ 35):

Հետևաբար, միջազգային փորձի փոխանակման նախաձեռնությունները ոչ միայն հարստացնում են ուսումնական գործընթացը, այլև պատրաստում են ուսանողներին աշխատելու գլոբալացված և բազմամշակութային աշխարհում՝ ձևավորելով բազմակողմանի, ճկուն ու հմուտ մասնագետներ:

Եզրակացություն

Այսպիսով, ժամանակակից կրթությունը չի կարող անտեսել մշակութային բազմազանության նշանակությունը մասնագիտական և հասարակական միջավայրում արդյունավետ գործելու համար: Հոդվածում ներկայացված դիտարկումները ցույց են տալիս, որ «Միջմշակութային հաղորդակցություն» առարկայի արդյունավետ դասավանդումը բարձրագույն կրթության համակարգում պահանջում է բազմաբնույթ և ինտերակտիվ մեթոդների համադրություն: Դասավանդման գործընթացում կարևոր է ոչ միայն տեսական գիտելիքների փոխանցումը, այլև ուսանողների հմտությունների զարգացումը գործնական վարժությունների, դերախաղերի, խմբային քննարկումների և միջազգային փոխանակման միջոցով: Հատուկ ուշադրություն դարձնելով լեզվաբանական ու մշակութային տարբերություններին, այդ թվում՝ տարիքային հասկացողության առանձնահատկություններին, հնարավոր է ձևավորել հարգալից և ներառական ուսումնական միջավայր, որտեղ ուսանողները սովորում են ըմբռնել, գնահատել և արդյունավետ հաղորդակցվել տարբեր մշակույթների կրողների հետ՝ որդեգրելով պատասխանատու և բաց մտածողություն: Տեսական հիմքերի և միջազգային փորձի համատեղ կիրառումը հնարավորություն է տալիս մշակելու արդյունավետ մեթոդաբանություն, որը համադրում է ինչպես լեզվաբանական, այնպես էլ հոգեբանական ու սոցիալ-մշակութային բաղադրիչները: Այս մոտեցումը նպաստում է ուսանողների հաղորդակցական հմտությունների ընդլայնմանը, նրանց պատրաստելով գլոբալացված աշխարհի մարտահրավերներին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Тер-Минасова, С. Г. (2000). *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва: Слово.
- Bennett, M. J. (2013). *Basic concepts of intercultural communication: Paradigms, principles, and practices* (2nd ed.). Intercultural Press.
- Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.
- Deardorff, D. K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241–266.
- Deardorff, D. K. (2009). *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*. SAGE Publications.
- INCA Project Team. (2006). *Intercultural Competence Assessment – INCA Project: Final Report*. Leonardo da Vinci Programme, European Commission.
- Jackson, J. (2014). *Introducing Language and Intercultural Communication*. Routledge.
- O'Dowd, R. (2018). Telecollaboration and Virtual Exchange Across Disciplines: In *Service of Social Inclusion and Global Citizenship*. Research-publishing.net.
- Spencer-Oatey, H., & Franklin, P. (2009). *Intercultural Interaction: A Multidisciplinary Approach to Intercultural Communication*. Palgrave Macmillan.

Мариам Адамян

*Преподаватель ереванского государственного университета
имени В. Я. Брюсова, кандидат филологических наук
Эл. адрес: mariam@leadavenue.com*

**ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ
ВУЗОВСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ «МЕЖКУЛЬТУРНАЯ
КОММУНИКАЦИЯ»**

Статья посвящена методологическим основам и практическим подходам к преподаванию дисциплины *Межкультурная коммуникация* в высшей школе. В условиях глобализации и культурного многообразия развитие межкультурной компетенции студентов становится необходимым условием их личностного, академического и профессионального становления. В работе представлены эффективные модели обучения, подчеркнута важность создания инклюзивной и уважительной образовательной среды, а также рассмотрена роль международных программ обмена в формировании культурной осведомленности и коммуникативных навыков. Предложенные стратегии способствуют подготовке студентов к успешному сотрудничеству в мультикультурных средах, развивая толерантность, адаптивность и взаимопонимание.

Ключевые слова: Межкультурная коммуникация, высшее образование, межкультурная компетенция, методика преподавания, культурное разнообразие, инклюзивная среда, международный обмен, адаптивность, толерантность.

Mariam Adamyan

lecturer at Yerevan Brusov State University,

Ph.D. in Philology

Email: mariam@leadavenue.com

THE APPLICATION OF CONTEMPORARY TEACHING METHODS IN THE UNIVERSITY COURSE “INTERCULTURAL COMMUNICATION”

This article addresses the methodological foundations and practical approaches to teaching *Intercultural Communication* in higher education. In an era of globalization and cultural diversity, developing students' intercultural competence is essential for their personal, academic, and professional growth. The paper presents effective teaching models, emphasizes the creation of an inclusive and respectful learning environment, and explores the role of international exchange programs in enhancing cultural awareness and communication skills. The proposed strategies aim to prepare students to collaborate successfully in multicultural contexts, fostering tolerance, adaptability, and mutual understanding.

Key words: Intercultural communication, higher education, intercultural competence, teaching methods, cultural diversity, inclusive learning, international exchange, adaptability, tolerance.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. օգոստոսի 23-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. սեպտեմբերի 18-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Գոհար Խաչատրյան
Երևանի պետական համալսարանի Սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի
ասպիրանտ, դասախոս
Էլ. հասցե՝ goharakhachatryan@gmail.com

Էդգար Ամիրխանյան
Եվրասիա միջազգային համալսարանի ռազմավարական զարգացման
և արտաքին կապերի գծով պրոռեկտոր
Էլ. հասցե՝ edgar.amirkhanyan@eiu.am

Ստելլա Չանդիրյան
«Փոփոխություն» սոցիալ-առողջապահական ՀԿ-ի գենդերային և հակախոս-
րականության հարցերով իրավաբան, Եվրոպական և միջազգային համեմատա-
կան իրավունքի մագիստրոս
Էլ. հասցե՝ stella.chandiryan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-243

ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՉԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՅՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ ՆԵՐԱՌՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

Հոդվածը տեսական և պրակտիկ մակարդակներում հիմ-
նավորում է, որ տեղեկատվության մատչելիությունը ոչ միայն
ինքնուրույն իրավունք է, այլ նաև կրթության, անկախ կյանքի
և համայնքում ներառման իրավունքների իրացման հիմնարար
նախապայման՝ փոխադարձ ազդող կապերով: Այս հիմքով
ուսումնասիրվել են թեմատիկ միջազգային կարգավորումնե-
րը, մատչելիության չափորոշիչներն ու ՀՀ ստանձնած պար-
տավորությունները ամփոփող իրավաբաղադրական փաս-
տաթղթերը, ինչպես նաև կատարվել է հանրային նշանակու-
թյան պետական կայքերի (կրթական հաստատություններ, տե-

ղական ինքնակառավարման մարմիններ) նախնական ուսումնասիրություն: Արդյունքները համալրվել են «Արդյո՞ք համայնքային որոշումների կայացման գործընթացները ներառական են հաշմանդամություն ունեցող անձի համար Հայաստանում» հետազոտության տվյալներով, ինչպես նաև մասնակցային փորձարկմամբ (user testing), ինչը հնարավորություն է տվել մասնակցային ձևաչափով նկարագրել տեղեկատվական խոչընդոտների և իրավունքների իրացման միջև գործնական կապերը:

Թեև չի իրականացվել համազգային խորքային գնահատում, խառը մեթոդաբանական մոտեցումը հնարավորություն է տվել վերհանել Հայաստանի իրավական ու պրակտիկ կարգավորումները, կատարված քայլերն ու բացերը, ներառյալ՝ թեմատիկ հանրային քննարկումների, մատչելիության չափորոշիչների իրավակիրառ մեխանիզմների, ինչպես նաև կրթական ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ավելի գործուն մեխանիզմների ներդրման անհրաժեշտությունը:

Հոդվածը եզրակացնում է, որ միայն միջոլորտային և համալիր իրավական ու գործնական քայլերի միջոցով է, որ մատչելի տեղեկատվությունը վերածվում է գործնական ուղու՝ կրթության իրավունքի, անկախ կյանքի, համայնքում ներառման, զբաղվածության և հարակից իրավունքների լիարժեք իրացման համար:

Հիմնաբառեր. մատչելի տեղեկատվություն, մարդու իրավունք, անկախ կյանքի և համայնքում ներառվելու իրավունք, ներառական կրթություն, թվային մատչելիություն, կրթության իրավունք:

Ներածություն

Մատչելի տեղեկատվությունը, հատկապես թվային դարաշրջանում, առանցքային գործոններից մեկն է, որը պայմանավորում է մարդու առօրյան կազմակերպելու հնարավորությունները, հաղորդակցությունը պետական ու ոչ պետական կառույցների հետ, ինչպես նաև սեփական իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների մասին իրազեկվածությունը: Այն անկախ կյանքի, համայնքում և կյանքի տարբեր բնագավառներում մասնակցության, ներգրավվածության և իրավունքների իրացման նախապայման է:

Պատմականորեն տեղեկատվական խոչընդոտները համակարգային կերպով սահմանափակել են հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության, զբաղվածության, առողջության իրավունքները, ինչպես նաև անկախ կյանքն ու համայնքային ներառումը. տեղեկատվության անմատչելիությունը փաստացի գրկում է անձին կրթության, աշխատանքի, առողջապահական ծառայությունների և համայնքային կյանքին մասնակցելու հնարավորությունից:

Թվայնացման արդի ժամանակաշրջանում, երբ հանրային հաղորդակցությունն ու ծառայությունների զգալի հատվածը տեղափոխվել են վեր կայքեր և թվային հարթակներ, տեղեկատվության մատչելիության խնդիրը դար-

ձել է առանցքային: Մատչելիությունը վաղուց չի սահմանափակվում «ֆիզիկական միջավայրի» (շենք-շինություն, տրանսպորտ) քննարկումներով, այլ նաև տարածվում է տեղեկատվության ու հաղորդակցության ոլորտների վրա՝ ընդգծելով փոխկապվածությունը: Քանի որ մատչելիությունն այլ իրավունքների իրացման և իրավահավասարության ապահովման նախապայման է, դրա բացակայությունը պետք է դիտարկվի նաև խտրականության համատեքստում՝ որպես իրավունքի իրացման արգելք, ոչ թե՛ լոկ տեխնիկական թերացում:

ՄԱԿ-ի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիան (այսուհետ՝ Կոնվենցիա) ոչ միայն պարտավորեցնում է պետություններին բացահայտել ու վերացնել արդեն իսկ գոյություն ունեցող մատչելիության խոչընդոտներն ու արգելքները, այլև ձեռնարկել համապատասխան բոլոր միջոցները՝ բացառելու այդպիսի պայմանների, խոչընդոտների ու արգելքների հնարավոր առաջացումը հետագայում (հոդված 9, մաս 2):

Այս պարտավորությունները ստանձնել է Հայաստանը 2010թ.-ին վավերացնելով Կոնվենցիան, ուստի հարկ է ուսումնասիրել Հայաստանում տեղեկատվության մատչելիությանն առնչվող իրավական կարգավորումները, դրանց համապատասխանությունը միջազգային չափորոշիչներին՝ միաժամանակ վերլուծելով պետական կայքերի մատչելիության ապահովման պրակտիկաները (ՏԻՄ պաշտոնական կայքեր, կրթական համակարգերի կայքեր և այլն):

Սույն հոդվածն արձագանքում է այդ հարցերին՝ ելնելով հիմնական թեզից, որ տեղեկատվության մատչելիությունը ոչ թե զուտ տեխնիկական չափորոշիչների խնդիր է, այլ՝ մարդու իրավունքների իրացման նախապայման, առանց որի Հայաստանում անհնար է լիարժեքորեն իրացնել կրթության, անկախ կյանքի և համայնքում ներառման իրավունքները:

Մեթոդներ

Հայաստանում թեմայի շուրջ ակադեմիական ու քաղաքական քննարկումները դեռևս սակավ են: Այդ պատճառով իրականացվել է նախնական, հետախուզական ուսումնասիրություն՝ սահմանելու թեմայի հայաստանյան շրջանակը և քարտեզագրելու տեղեկատվության մատչելիության ու մյուս իրավունքների (կրթություն, ՏԻՄ-երին մասնակցություն, զբաղվածություն, համայնքում ներառում) փոխադարձ կապերը, որոնք էլ ձևակերպվել են որպես ուսումնասիրության հիմնական բաղադրիչներ:

Չնայած ուսումնասիրությունը չի ներկայացնում համազգային, խորքային գնահատում, խառը մեթոդաբանությունը (տվյալների հավաքագրման տարբեր եղանակների համադրում) հնարավորություն է տվել հստակեցնել այն խնդիրները, որոնք պահանջում են հետագա խորքային ուսումնասիրություն, արձանագրել հաջողված փորձերն ու կիրառական բացերը և ստեղծել հայալեզու տեղեկատվական հիմք հետագայում ավելի ներկայացուցչական հետազոտությունների, ինչպես նաև քաղաքական ու կազմակերպական լուծումների ձևակերպման համար:

Իրականացվել է՝

- Իրավական փաստաթղթերի ուսումնասիրություն՝ նկարագրելու թե՛ մայի իրավական հենքը, հիմնավորելու տեղեկատվության մատչելիության առանցքային լինելը և դրա փոխկապակցվածությունը մյուս իրավունքների հետ, համադրելու միջազգային ստանդարտներն ու Հայաստանի ստանձնած պարտավորությունները, ինչպես նաև արձանագրելու իրականացված քայլերն ու կիրառության բացերը: Ուսումնասիրվել են միջազգային փաստաթղթերը (Կոնվենցիան, Կոմիտեի Ընդհանուր մեկնաբանություններ №2 և №5), մատչելիության միջազգային ընդունված չափորոշիչները (WCAG 2.1/2.2), ինչպես նաև ներպետական իրավական ակտերը (ՀՀ Սահմանադրություն, հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքներին, ներառական կրթությանը, տեղական ինքնակառավարմանը մասնակցությանը և մատչելիության պահանջներին առնչվող օրենսդրական ակտեր), ուղեցույցներ և ոլորտային նյութեր:
- Կայքերի նախնական ուսումնասիրություն (արագ, ոչ խորքային գնահատում)՝ դիտարկելու կրթական ոլորտում միջազգային կայքերի փորձը և ներկայացնելու ներառականության, կրթության ու հետագա զբաղվածության հնարավորությունների և տեղեկատվական մատչելիության փոխադարձ կապերն ու ազդեցությունները:
- Տեղեկատվության երկրորդային վերլուծություն՝ իրավական արդյունքները պրակտիկայի հետ համադրելու և մասնակցային տվյալներով համալրելու նպատակով:
- Վերլուծության մեջ ներառվել են համահեղինակներից երկուսի իրականացրած «Արդյո՞ք համայնքային որոշումների կայացման գործընթացները ներառական են հաշմանդամություն ունեցող անձի համար» հետազոտական զեկույցի արդյունքները: Այս մասնակցային ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տվել նկարագրելու տեղեկատվական խոչընդոտների և համայնքային մասնակցության փոխկապակցվածությունը՝ մի կողմից, ամփոփելով ք. Երևանի և Արարատ, Կոտայք, Լոռի մարզերի ՏԻՄ-երին ուղղված տեղեկատվական հարցումների արդյունքները, իսկ մյուս կողմից՝ վերհանելով հոգեկան և/կամ մտավոր առողջության խնդիրներ ունեցող 48 անձանց դիտարկումները՝ ՏԻՄ կայքերի, հաղորդակցության եղանակների և ընդհանուր մատչելիության վերաբերյալ: Զուգահեռաբար, հետազոտական թիմը նույն համայնքների պաշտոնական կայքերն ու հիմնական սոցիալական հարթակները ուսումնասիրել է մատչելիության տեսանկյունից:

Արդյունքներ

Արդյունքները ներկայացվում են երեք փոխկապված ուղղությամբ. առաջինը՝ մատչելիության միջազգային չափորոշիչների սահմանումն ու դրանց նորմատիվ հենքը ՀՀ-ում, երկրորդը՝ կրթության համակարգում տեղեկատ-

վության մատչելիության ազդեցությունը, և երրորդը՝ համայնքում ներառումը՝ ՏԻՄ մարմինների կայքերի մատչելիության ուսումնասիրման համատեքստում:

Արդյունք 1. Մատչելի տեղեկատվությունը՝ միջազգային չափորոշիչների շրջանակում և ՀՀ նորմատիվ կարգավորումները. Վեր բովանդակության մատչելիության ուղեցույցները (WCAG), որոնք մշակվել են Համացանցի կոնսորցիումի Վեր մատչելիության նախաձեռնության (W3C) կողմից, հաստատված են որպես միջազգային ստանդարտ: Այսինքն՝ դրանք մատչելիության ապահովման ոչ միայն տեխնիկական ուղեցույցներ են, այլ նաև միջազգային չափորոշիչներ, որոնք առաջարկում են երեք մակարդակներ «A», «AA», «AAA»:

Աղյուսակ 1. Մատչելիության մակարդակների համեմատական նկարագիրը

Մակարդակ	Պահանջների բնույթը	Կիրառումը՝ կայքէջերի օրինակով	Կիրառումը՝ տեսանյութերի օրինակով
«A»	Նվազագույն պահանջներ	Կայքէջի բոլոր գործառնությունները ամբողջությամբ հասանելի են նաև միայն ստեղնաշարի միջոցով	տեսանյութին համատեղ առկա է տեքստային տարբերակ՝ transcript
«AA»	Հիմնական պահանջներ	Կայքի գլխավոր մենյուն և որոնման դաշտը միշտ գտնվում են նույն տեղում՝ անկախ նրանից, թե օգտվողը որ էջում է	բոլոր տեսանյութերին կցված են ենթագրեր, որոնք փոխանցում են ոչ միայն խոսքը, այլև կարևոր ձայները՝ օր.՝ երաժշտություն, ծափահարություններ
«AAA»	Առավելագույն պահանջներ	Տեքստերը պարզ և հասկանալի լեզվով են	տեսանյութերը պարունակում են ոչ միայն ենթագրեր, այլև ժեստերի լեզվի թարգմանություն և մանրամասն աուդիո նկարագրություն

Այս ուղեցույցները պարբերաբար թարմացվում են. 2025 սեպտեմբերի դրությամբ կիրառվում է «WCAG 2.2»-ը (որը փոխարինել է «2.0» և «2.1»-ին), և նախանշվում է «WCAG 3»-ի թողարկումը:

ՀՀ կարգավորումների համադրությունը ցույց է տալիս, որ 2023 թ. ընդունվել է ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարի «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառմանը նպաստող տեղեկատվության և հաղորդակցության, այդ թվում՝ վեր բովանդակության մատչելիության խթանման և իրազեկվածության բարձրացման ուղեցույցը հաստատելու մասին» հրամանը՝ նոր թվային ծառայությունների համար

առաջարկելով համապատասխանեցում «WCAG 2.1» «AA» ստանդարտին:

Հատկանշական է, որ նախարարի հրամանին նախորդել է 2022-ին մշակված և «e-draft» հարթակում քննարկված «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների պաշտոնական կայքերին ներկայացվող մատչելիության պահանջները հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման նախագիծը, որը, սակայն, չի ընդունվել:

Այս հիմքով պետք է արձանագրել, որ որքան էլ նախարարի հրամանը կարևոր առաջընթաց է, այն ունի ավելի ցածր իրավաբանական ուժ, քան կունենար նույն հարցը կարգավորող կառավարության որոշումը: Բացի այդ, հրամանը չունի պարտադիր իրավաբանական ուժ ՀՀ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար: Փոխարենը՝ դրա բովանդակությունն առավելապես նկարագրողական է, ինչը կարող էր ընդունվել ոչ թե որպես ոլորտը կարգավորող հիմնական ենթաօրենսդրական ակտ, այլ օժանդակ բնույթ ունեցող տեղեկատվական նյութ՝ հաջորդելով ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշման ընդունմանը:

Արդյունք 2. Կրթության իրավունքի իրացումը և տեղեկատվության մատչելիության կապը. Կրթության ոլորտում տեղեկատվության մատչելիությունն ընդգրկում է ուսումնական նյութերի, կառավարման համակարգերի և հաղորդակցության ուղիների հասանելիությունը բոլոր ուսանողներին՝ անկախ մտավոր, ֆիզիկական, շարժողական, հոգեկան և այլ կարողություններից: Այն դրսևորվում է մի քանի մակարդակներում.

Ներառական կրթության հիմք. առանց տեխնոլոգիական լուծումների, ուսումնական գործընթացը դառնում է անմատչելի, ոչ ներառական, ինչը հանգեցնում է մեկուսացման և կրթական անհավասարության (Seale, 2013):

- Ակադեմիական առաջընթացի երաշխիք. երբ ուսանողը կարողանում է ինքնուրույն օգտագործել ռեսուրսները, բարձրանում է նրա ակադեմիական բարելավությունը: Մատչելիությունը վերացնում է «լրացուցիչ խոչընդոտները» և թույլ է տալիս կենտրոնանալ բովանդակության յուրացման վրա (Burgstahler & Cory, 2008):
- Ունիվերսալ դիզայնի սկզբունքի կիրառում. տեղեկատվության մատչելիությունը «ունիվերսալ դիզայնի» գործնական դրսևորումն է, երբ ռեսուրսները նախագծված են բոլորի համար: Սա կարևոր է ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող ուսանողների համար, այլև բարելավում է ուսումնական փորձը բոլորի համար (CAST, 2018):

Տեղեկատվության մատչելիության և կրթության իրավունքի իրացման կապն ամրագրված է նաև Կոնվենցիայով, որտեղ ի հավելում տեղեկատվության մատչելիությանն առնչվող հոդվածներին, հոդված 24-ով ընդգծվում է ներառական կրթության անհրաժեշտությունը և պետությունների պարտականությունը՝ ապահովելու հաշմանդամություն ունեցող ուսանողների արդյունավետ մասնակցությունը՝ ներառյալ համապատասխան տեխնոլոգիաների և ուսուցողական նյութերի մատակարարումը:

Սա վառ արտահայտված է միջազգային կրթական առաջատար համալսարանների ստանդարտներում. օրինակ, Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական

ինստիտուտը և Հարվարդի համալսարանը իրենց «OpenCourseWare» նախագծերում մանրամասնորեն հետևում են Վեբ-բովանդակության մատչելիության ուղեցույցներին (WCAG 2.1 AA մակարդակ)՝ ապահովելով, որ դասախոսությունների նյութերը, տեսանյութերն ու դասագրքերը մատչելի լինեն (MIT Open Learning, 2023): Այս առումով, Բրիտանական «Open University»-ն առաջատարն է՝ առցանց կուրսերի և պլատֆորմների մատչելիության բարձր մակարդակի շնորհիվ:

Այս առումով կարևոր քայլ է Հայաստանի բարձրագույն կրթության օրենքը (2022 թ.), որը ներառական կրթությունը հռչակում է որպես հիմնական սկզբունք (հոդված 4) և սահմանում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքները, ներառյալ՝ մատչելի ձևով տեղեկատվության և հաղորդակցության ստացման իրավունքը (հոդված 38): Այս իրավունքի իրացումը հնարավոր է, եթե ի թիվս մի շարք այլ գործողությունների, բուհերը ապահովեն ուսումնական նյութերի և կառավարման համակարգերի մատչելիությունը՝ համաձայն միջազգային ստանդարտների:

Արդյունք 3. Տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից տեղեկատվության մատչելիությունը և համայնքում ներառման փոխադարձ կապը. Տեղական ինքնակառավարմանը համայնքի բնակիչների մասնակցության առաջնային երաշխիքը առանց խտրականության տեղեկատվության ստացումն է: Թեպետ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» և «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքներն առանձին հոդվածով չեն սահմանում, թե համայնքի հասարակական կյանքին հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասնակցության խթանման ներքո համայնքն ինչ հստակ գործողություններ պետք է կատարի, այնուամենայնիվ նույն օրենքների մի շարք այլ հոդվածներում անդրադարձ է կատարվում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների ապահովմանը: Մասնավորապես, նշվում է, որ համայնքի պաշտոնական համացանցային կայքում ներբեռնման հնարավորությամբ առնվազն պետք է առկա լինի տեղեկություն հաշմանդամություն ունեցող անձանց մատչելիության առկա լուծումների վերաբերյալ, սակայն օրենսդիրը չի ճշտում, թե «մատչելիության առկա լուծումներ» ասելով ինչ է կոնկրետ նկատի ունենում:

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ՏԻՄ համացանցային կայքերը շարունակում են լինել ոչ լիարժեք մատչելի հաշմանդամություն ունեցող անձի համար: Օրինակ՝ Սպիտակ համայնքի կայքէջում տեղադրված չէ տեղական ինքնակառավարմանը բնակիչների մասնակցության կարգը: Մասիս համայնքի կայքէջում հասանելի է 2015 թվականին ընդունված կարգի միայն սկանավորած տարբերակը, ինչն արդեն իսկ դժվարացնում է փաստաթղթի բովանդակությանը ծանոթանալը՝ անհնարին դարձնելով այդ փաստաթղթում նույնիսկ որոնում կատարելը: Նույն կերպ՝ Աբովյան համայնքի կայքէջում 2022 թվականին ընդունված կարգը նույնպես տեղադրված է բացառապես սկանավորված ձևաչափով: Երևանի քաղաքապետարանի կայքէջում, թեպետ, առկա է 2014 թվականին ընդունված կարգի տեքստային տարբերակը, այնուհանդերձ կարգը գտնելու գործընթացը մատչելի չէ. այն տե-

ղաղրված է ավագանու որոշումների պահոցում, ինչն էլ ենթադրում է, որ փնտրող անձն առնվազն պետք է իմանա, թե որ մարմնի կողմից և որ թվականին է այն ընդունվել, որպեսզի հնարավորինս «հեշտ» լինի այն գտնել: Հետազոտությանը մասնակցած հաշմանդամություն ունեցող անձինք նույնպես նշում են, որ իրազեկման գործընթացը, սոցիալական ցանցերում ներկայացված տեղեկատվությունը, տեքստերի բովանդակությունը, կիրառվող գույներն ու պատկերները, շարադրման ոճը ևս մատչելի չէ, ինչը մեծապես ազդում է համայնքային որոշումներից դուրս մնալու, զբաղվածության հնարավորություններին ծանոթ չլինելու, համայնքում տեղի ունեցող իրադարձությունների մասը չդառնալու և այլ բացառող պրակտիկաներին:

Թեպետ տեղեկատվության և հաղորդակցության մատչելիության նպատակով տեղական ինքնակառավարման մարմինները պետք է ապահովեն մտավոր խնդիրներ ունեցող հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար պարզ և մատչելի ձևով հաղորդակցվելու իրավունքը, այնուամենայնիվ ուսումնասիրության շրջանակում դիտարկված 4 համայնքների պաշտոնական համացանցային կայքերում հեռարձակվող հրապարակային նիստերը մատչելի չեն. ապահովված չէ նիստերի ժեստերի լեզվով թարգմանությունը, առկա չեն ենթագրեր, բացակայում է նաև հրապարակմանը զուգահեռ՝ քննարկվող հարցերի վերաբերյալ մատչելի, հիմնական կետերն ամփոփող տեսակամ ձայնային ձևաչափով ներկայացվող տեղեկատվությունը: Մատչելի ձևաչափով չեն նաև ավագանու նիստերի արձանագրությունները:

Քննարկում

Սույն հոդվածի հիմնական նպատակն էր վերհանել և ներկայացնել, թե Հայաստանում ինչպիսի իրավական և գործնական շրջանակ է ձևավորված տեղեկատվության մատչելիության ապահովման ուղղությամբ, և ինչպես է այն փոխկապակցված հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության, համայնքում ներառման և անկախ կյանքի իրավունքների իրացման հետ: Արդյունքները հստակորեն հաստատում են, որ մատչելիությունը ոչ թե լոկ տեխնիկական պահանջ է, այլ հիմնարար իրավունքի նախապայման և խտրականության բացառման կարևորագույն գործոն, ինչպես և ենթադրվել էր Ներածության մեջ՝ հղում կատարելով ՄԱԿ-ի Կոնվենցիայի դրույթներին: Խառը մեթոդաբանական մոտեցումը՝ իրավական փաստաթղթերի վերլուծության, կայքերի նախնական ուսումնասիրության և մասնակցային փորձարկման միջոցով, հնարավորություն տվեցին վերհանել թե՛ դրական տեղաշարժերը, թե՛ համակարգային կիրարկման բացերը:

Արդյունքները ցույց են տալիս, որ թեպետ վերջին տարիներին Հայաստանում որոշակի աշխատանքներ կատարվել են թվային միջավայրի մատչելիության ապահովման ուղղությամբ, այնուամենայնիվ պետական և տեղական ինքնակառավարման մի շարք մարմինների, ինչպես նաև տեխնոլոգիական, կրթական որոշ հաստատությունների կայքէջեր շարունակում են անմատչելի լինել հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար:

Միջազգային ստանդարտների և ազգային կիրառման համապատասխանությունը

Արդյունք 1-ը ցույց է տալիս, որ Հայաստանը նախարարի հրամանի հիմքով արձանագրել է «WCAG 2.1 AA» ստանդարտը՝ որպես վեր մատչելիության խթանման ուղեցույցի հիմք, ինչը համահունչ է միջազգային պրակտիկային և Կոնվենցիայով ստանձնած պարտավորություններին: Չնայած սա կարևոր դրական տեղաշարժ է, որը բացակայում էր տարիներ շարունակ, սակայն առկա են երկու առանցքային խնդիրներ.

- Նախարարի հրամանն ունի ավելի ցածր իրավաբանական ուժ, քան կունենար նույն հարցի վերաբերյալ ՀՀ կառավարության ընդունած որոշումը: Նախարարի այս հրամանը չունի պարտադիր իրավաբանական ուժ ՀՀ պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմինների համար: Փոխարենը՝ դրա բովանդակությունն առավելապես նկարագրողական է, ինչը կարող էր ընդունվել ոչ թե որպես ոլորտը կարգավորող հիմնական ենթաօրենսդրական ակտ, այլ օժանդակ բնույթ ունեցող տեղեկատվական նյութ՝ հաջորդելով ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշման ընդունմանը: Սա հաստատվում է նաև արդյունք 3-ում, որի համաձայն տեղական ինքնակառավարման կայքերը շարունակում են անմատչելի մնալ:
- Չնայած այն հանգամանքին, որ հրամանն ընդունվել է 2023 թվականին, և հիմքում դրվել է «WCAG 2.1» տարբերակը, այն դեպքում, երբ նույն տարում միջազգային հարթակում արդեն իսկ թարմացվել և հաստատվել է «WCAG 2.2» տարբերակը, որը 2025 թվականի սեպտեմբերի դրությամբ համարվում է վերջին թարմացված տարբերակը, սակայն այս առնչությամբ հրամանում որևէ փոփոխություն չի կատարվել 2023 թվականի մայիսից հետո: Սա կարող է հուշել, կիրարկման ոլորտում արագ արձագանքման և շարունակական մշտադիտարկման մեխանիզմների բացակայության մասին: Ըստ այդմ՝ անհրաժեշտ է սահմանել պարբերական վերանայման ընթացակարգ (օրինակ՝ տարեկան կամ կես տարին մեկ), հաստատել «WCAG 2.2 AA»-ին պարտադիր համապատասխանության շեմը կառավարության որոշմամբ և ներդնել տեխնիկական աուդիտների ու user testing-ի կայուն մեխանիզմ՝ թարմացում-կիրառում-վերահսկողություն շղթան փակելու համար:

Տեղեկատվական խոչընդոտների ազդեցությունը կրթության և համայնքային ներառման վրա

Արդյունք 2-ը՝ կրթության ոլորտի վերլուծությունը, հաստատում է հոդվածի հիպոթեզը՝ ցույց տալով, որ մատչելի տեղեկատվությունը կրթության իրավունքի իրացման ուղիղ նախապայմանն է: «Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին» (2022 թ.) նոր օրենքը, որը ներառում է մատչելի ձևով տեղեկատվության ստացման իրավունքի մասին դրույթը, կրկին համահունչ է Կոնվենցիայի 24-րդ հոդվածին և միջազգային առաջատար բուհերի փորձին (MIT, Open University): Սակայն, ինչպես նշվում է, դրա իրականացումը

պահանջում է ռեսուրսներ, իրազեկվածություն և մոնիթորինգի արդյունավետ մեխանիզմներ, ինչը ենթադրում է, որ հարկավոր է իրավական հենքի պրակտիկ կիրառությանն ուղղված համակարգային գործողություններ՝ ուսումնական նյութերի բազմաֆորմատ մատչելիություն, կառավարման համակարգերի հասանելիություն, պարզ լեզվի կիրառում, ենթագրեր և աուդիո նկարագրություններ, ինչպես նաև հարմարեցված գնահատման գործիքներ: Այլ կերպ՝ առանց կազմակերպական և տեխնիկական կարողությունների ամրապնդման, օրենքի նորմատիվ ներուժը չի վերածվի ուսանողի առօրեական փորձի փոփոխության:

Արդյունք 3-ը վկայում է, որ ՏԻՄ մակարդակում առկա տեղեկատվական խոչընդոտները փաստացի սահմանափակում են համայնքային մասնակցության իրավունքը: Սկանավորված, ոչ որոնելի փաստաթղթերի տարածվածությունը (Մասիս, Արմվյան), մասնակցության կարգերի բացակայությունը կամ դժվար հայտնաբերման պրակտիկաները (Սպիտակ, Երևան), ինչպես նաև հրապարակային նիստերի ոչ մատչելի հեռարձակումը (առանց ենթագրերի, ժեստերի լեզվի թարգմանության և մատչելի ամփոփագրերի) ցույց են տալիս, որ նույնիսկ նվազագույն պահանջները չեն ապահովվում: Սա հակասում է ինչպես «տեղեկատվությանը առանց խտրականության մուտքի» պահանջին, այնպես էլ Կոնվենցիայի այն տրամաբանությանը, ըստ որի մատչելիությունը նախապայման է համայնքային կյանքի մեջ հավասար մասնակցության համար: Ավելին՝ ՏԻՄ կայքերի կառուցվածքային, նավիգացիայի և փաստաթղթերի մատչելի ձևաչափերի խնդիրները ամրապնդում են իրավական-կազմակերպական բացերը, որտեղ «իրազեկման» ձևական քայլերը իրականում չեն վերածվում հասկանալի և օգտագործելի բովանդակության:

Եզրակացություն

Հոդվածի արդյունքները հաստատում են, որ տեղեկատվության մատչելիության շուրջ քննարկումները մեկնարկել են և աստիճանաբար ընդգրկում են կրթության, ՏԻՄ-երի և հարակից ոլորտները, սակայն դեռ սակավ ու հատվածային են. թեև իրավական դաշտում արձանագրվել են միջազգային չափորոշիչներին համահունչ քայլեր (վեբ մատչելիության, կրթության, տեղական ինքնակառավարմանը մասնակցության և տեղեկատվության մատչելիությանն առնչվող իրավական կարգավորումներ), որոշ դեպքերում դրանց սահմանափակ իրավաբանական ուժը կամ իրավակիրառ մեխանիզմների բացը, բավարար ռեսուրսների պակասը, կամ մշտադիտարկման մեխանիզմների բացը շարունակում են վերարտադրել տեղեկատվական խոչընդոտներ: ՏԻՄ կայքերում տարածված սկանավորված ու ոչ որոնելի փաստաթղթերը, բարդ նավիգացիան և հրապարակային նիստերի ոչ մատչելի հեռարձակումները, ինչպես նաև բուհական ենթահամակարգում բազմաֆորմատ մատչելիության խնդիրները հակասում են Կոնվենցիայի պարտավորություններին և գործնականում հանգեցնում են խտրական հետևանքների՝ սահմանափակելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց համայնքային

որոշումների կայացման գործընթացներին մասնակցությունը, ինչպես նաև կրթության, զբաղվածության և այլ իրավունքների իրացման համար անհրաժեշտ հավասար հնարավորությունները:

Իրական մատչելիության ուղին պահանջում է համակարգային գործողություններ՝ կառավարության մակարդակով սահմանել պարտադիր նվազագույն շեմ՝ պարբերական թարմացումների ընթացակարգերով, անկախ տեխնիկական աուդիտով և մասնակցային user-testing, co-design ձևաչափով (հաշմանդամություն ունեցող անձանց անմիջական ներգրավմամբ)՝ զուգահեռ ամրապնդելով կարողությունները և ռեսուրսները և բյուջետավորումը: Միայն այս համակցված նորմատիվ, կազմակերպական և մասնագիտական մեխանիզմների գործարկմամբ տեղեկատվության մատչելիությունը կդառնա իրական, իսկ կրթության, համայնքային մասնակցության ու զբաղվածության իրավունքները՝ ամենօրյա փորձով իրացվող:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Բարձրագույն կրթության և գիտության մասին ՀՀ օրենք*, ընդունված 2025 թվականի սեպտեմբերի 11-ին, Միասնական կայք 2025.09.29–2025.10.12: Պաշտոնական հրապարակման օրը 10.10.2025, <https://www.arlis.am/hy/acts/214346>
- Խաչատրյան, Գ., Չանդիրյան, Ս. (2023). «Արդյո՞ք համայնքային որոշումների կայացման գործընթացները ներառական են հաշմանդամություն ունեցող անձի համար»: Հետազոտական զեկույց: Էջ 21–34
https://www.changengo.org/_files/ugd/b6cd86_cad0f7d933e448b8b4d6ad92ec3a1786.pdf
- Հայաստանի Հանրապետության բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարի 2023 թվականի մայիսի 8-ի № 918-Ա հրաման, https://hightech.gov.am/images/Web-Content_Guide.pdf
- Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիա, ընդունված 2007 թվականի մարտի 30-ին, ՀՀԱԳՆՊՏ 2011.01.14/12(20) Հոդ.7, <https://www.arlis.am/hy/acts/64762>
- Burgstahler, S., Cory, R. (2008). *Universal Design in Higher Education: From Principles to Practice*. pp. 3–20, Harvard Education Press.
- CAST (2018). *Universal Design for Learning Guidelines version 2.2*. Retrieved from <http://udlguidelines.cast.org>
- General Comment No. 2 – Article 9: Accessibility, § 1, (Adopted 11 April 2014). Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-2-article-9-accessibility-0>
- ISO/IEC 40500:2025(en) *Information technology — W3C Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.2*, <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso-iec:40500:ed-2:v1:en>
- MIT Open Learning (2023). Accessibility of MIT OpenCourseWare. Retrieved from <https://ocw.mit.edu/help/accessibility/>
- Seale, J. (2013). *E-learning and disability in higher education: Accessibility research and practice*. pp. 21–40, Routledge.
- United Nations (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)*. Article 9 and 24, Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/disabilities/con->

[vention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html](https://www.w3.org/TR/WCAG22/)

Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.2 W3C Recommendation 12 December 2024, pp. 3–9, and 32, <https://www.w3.org/TR/WCAG22/>

Гоар Хачатрян

*Аспирант и преподаватель факультета социологии
Ереванского государственного университета
Эл. адрес: goharaknkhachatryan@gmail.com*

Эдгар Амирханян

*Проректор по стратегическому развитию и внешним связям
Международного университета Евразия
Эл. адрес: edgar.amirkhanyan@eiu.am*

Стелла Чандирян

*Юрист по вопросам гендера и недискриминации
социально-медицинской неправительственной организации «Изменение»,
магистр европейского и международного сравнительного права
Эл. адрес: stella.chandiryan@gmail.com*

ДОСТУПНОСТЬ ИНФОРМАЦИИ КАК ПРЕДПОСЫЛКА РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ ЛЮДЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ НА ОБРАЗОВАНИЕ И ВКЛЮЧЕНИЕ В СООБЩЕСТВО

В статье теоретически и практически обосновывается, что доступность информации является не только самостоятельным правом людей с инвалидностью, но и фундаментальной предпосылкой реализации их прав на образование, самостоятельную жизнь и включение в сообщество, находящихся во взаимозависимой связи. Исходя из этого, исследуются международные нормативные акты и стандарты доступности, правовые и политические документы, отражающие взятые Республикой Армения обязательства, а также проводится предварительный анализ официальных государственных веб-сайтов общественного значения (образовательных учреждений, органов местного самоуправления).

Результаты дополнены данными исследования «Являются ли процессы принятия решений на уровне общин инклюзивными для людей с инвалидностью в Армении», а также результатами пользовательского тестирования (user testing), что позволило в формате участия описать практические взаимосвязи между информационными барьерами и реализацией прав.

Хотя общенациональная углубленная оценка не проводилась, смешанный методологический подход позволил выявить правовые и практические механизмы, действующие в Армении, достигнутые результаты и существующие пробелы — включая необходимость более активных тематических общественных обсуждений, правоприменительных механизмов стандартов доступности, а также более эффективных инструментов со

стороны образовательных учреждений и органов местного самоуправления.

В статье делается вывод, что только посредством межсекторных и комплексных правовых и практических мер доступная информация может стать действенным инструментом для полной реализации прав на образование, самостоятельную жизнь, включение в сообщество, занятость и другие смежные права.

Ключевые слова. доступная информация, права человека, право на самостоятельную жизнь и включение в сообщество, инклюзивное образование, цифровая доступность, право на образование.

Gohar Khachatryan

Ph.D. Student and Lecturer of the Faculty of Sociology at Yerevan State University

Email: goharaknkhachatryan@gmail.com

Edgar Amirkhanyan

Vice-Rector for Strategic Development and External Relations at Eurasia Interna-

tional University Email: edgar.amirkhanyan@eiu.am

Stella Chandiryan

Lawyer on Gender and Anti-Discrimination Issues at “Change” Social-Healthcare

NGO, Master of European and International Comparative Law

Email: stella.chandiryan@gmail.com

ACCESS TO INFORMATION AS A PREREQUISITE FOR REALIZING THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES TO EDUCATION AND COMMUNITY INCLUSION

The article substantiates, on both theoretical and practical levels, that access to information is not only a distinct right of persons with disabilities but also a fundamental prerequisite for the realization of the rights to education, independent living, and community inclusion—rights that are interrelated and mutually reinforcing. Based on this premise, the study examines relevant international frameworks, accessibility standards, and legal-policy documents outlining Armenia’s obligations. It also includes a preliminary analysis of publicly significant state websites (educational institutions and local self-government bodies).

The findings are further supported by data from the research “*Are Community Decision-Making Processes Inclusive for Persons with Disabilities in Armenia?*” as well as participatory user testing, which made it possible to describe, in a participatory format, the practical links between informational barriers and the realization of rights.

Although a nationwide in-depth assessment has not been conducted, the mixed-method approach has allowed the identification of Armenia’s legal and practical frameworks and practices, progress achieved, and existing gaps. These include the need for more consistent thematic public discussions, effective implementation mechanisms for accessibility standards, and the establishment of more proactive

measures by educational institutions and local self-government bodies.

The article concludes that only through cross-sectoral and comprehensive legal and practical measures can accessible information become an effective pathway for the full realization of the rights to education, independent living, community inclusion, employment, and other related rights.

Key words: Accessible information, human rights, right to independent living and community inclusion, inclusive education, digital accessibility, right to education.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հունիսի 5-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. հունիսի 12-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Հայարփի Քեշիշյան
ՀՀ ՆԳՆ կրթահամալիրի սովորողների բանավեճի ակումբի ղեկավար
Էլ. հասցե՝ hayarpikeshishyan2018@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-257

ԲԱՆԱՎԵՃԸ ՈՐՊԵՍ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԱԿՏԻՎ ՄԵԹՈԴ

Սույն հոդվածում ուսումնասիրվում է բանավեճը՝ որպես ուսուցման ակտիվ մեթոդ՝ ընդգծելով դրա դերը ժամանակակից կրթական գործընթացում: Ներկայացվում են տեսական հիմքերը, բանավեճի միջոցով ուսումնական արդյունքների և մասնագիտական հմտությունների զարգացման հնարավորությունները, ինչպես նաև դիտարկվում է բանավեճի կիրառման հնարավորությունը ուսումնական միջավայրում՝ տարբեր դասընթացների շրջանակներում:

Հոդվածում դիտարկվում է բանավեճի դերը սովորողների ակտիվ մասնակցության ապահովման գործում, ինչպես նաև ներկայացված են բանավեճի՝ որպես ուսուցման արդյունավետ մեթոդի գիտական հիմնավորումներն ու օրինակները:

Վերլուծվում են բանավեճի ներդրման մեթոդական կողմերը, դասավանդողի դերը դրա կազմակերպման գործընթացում, ինչպես նաև բանավեճի կիրառման արդյունքում սովորողների մոտ քննադատական մտածողության, հաղորդակցման և թիմային աշխատանքի հմտությունների ամրապնդումը:

Հոդվածի վերջում արված է հետևություն առ այն, որ բանավեճը ոչ միայն ուսուցման մեթոդ է, այլև ռազմավարական գործիք՝ սովորողների անձնային և մասնագիտական ձևավորման համար:

Հիմնաբառեր. ուսուցման ակտիվ մեթոդ, բանավեճ, քննադատական մտածողություն, հաղորդակցման հմտություններ, վերլուծական կարողություններ, քաղաքացիական գիտակցություն, ուսումնական գործընթաց:

«Մեփական մարքերը հիմնավորելու ընդունակությունը պարզապես հաղորդակցման հմտությունն է, այլ միջոց՝ բացահայտելու նոր հորիզոններ՝ ինչպես քեզ համար, այնպես էլ շրջապատի»:

Օ.Վ. Կուզնեցով (1947–2015), գրող

Ներածություն

Ժամանակակից կրթության հիմնական մարտահրավերներից մեկը սովորողների ակտիվ ներգրավվածությունն է ուսումնական գործընթացում: Կրթական գործընթացը զարգանում է learner-centered (սովորողակենտրոն) մոտեցման ուղղությամբ, որտեղ սովորողները հանդես են գալիս ոչ միայն որպես գիտելիքի ընկալողներ, այլ նաև որպես ակտիվ մասնակիցներ: Այս համատեքստում ուսուցման ակտիվ մեթոդների դերը գնալով աճում է՝ նպաստելով քննադատական մտածողության, վերլուծական կարողությունների, ինքնարտահայտման և թիմային աշխատանքի զարգացմանը:

Մեթոդը հունարեն (methodos) բառ է, որը թարգմանաբար նշանակում է ձշմարտությանը, սպասված արդյունքին հասնելու ուղի, ձև, եղանակ, միջոց (Մալխասեանց, 1944, էջ 1436), այլ կերպ ասած՝ այն ըմբռնվում է իբրև գործունեության եղանակների ու հնարների համակարգ, որն ապահովում է տվյալ գործունեության արդյունավետ իրականացումը:

Բանավեճը ներկայացվում է որպես ուսուցման ակտիվ մեթոդ՝ հիմնված տարբեր դիրքորոշումների հակադրման և փաստարկման վրա (Ամիրջանյան, Սահակյան, 2005): Եվ որպես ակտիվ ուսուցման մեթոդներից մեկը՝ բանավեճը դուրս է գալիս դասավանդման ավանդական մեթոդների սահմաններից՝ վերածվելով վերլուծության, համագործակցության և հոետորության հզոր գործիքի: Բանավեճն առանձնանում է իր բազմաբնույթ առավելություններով՝ հնարավորություն է տալիս ուսանողներին արտահայտել սեփական կարծիքը, հիմնավորել այն փաստարկներով, հակադրվել այլ տեսակետներին՝ պահպանելով հարգալից և կառուցողական երկխոսություն: Բանավեճի կիրառումը ուսումնական գործընթացում նպաստում է սովորողների մոտիվացիայի բարձրացմանը, քննադատական մտածողության զարգացմանը և հանրային խոսքի հմտությունների ձևավորմանը (Kennedy, 2007, էջ 186–188): Բացի այդ, բանավեճը խթանում է տեղեկատվության որոնման, ընտրության, վերլուծության և ներկայացման հմտությունները, որոնք կենսական նշանակություն ունեն 21-րդ դարում:

Այսօր, երբ նորարարությունները դարձել են կրթական գործընթացի անբաժան մաս, ուսուցման ակտիվ մեթոդների կիրառումը բացում է անսահման հնարավորություններ թե՛ դասավանդողների, թե՛ սովորողների համար: Քննադատական մտածողության զարգացումը, սեփական դիրքորոշման փաստարկումը և գրուցակցի կարծիքը լսելու ունակությունն այն կարևոր կարողություններն են, որոնք ձևավորում են ապագայի անհատին: Նման մոտեցումները դասընթացները վերածում են գրավիչ ու իմաստալից «ուղևորու-

յան», որտեղ յուրաքանչյուր սովորող դառնում է հետազոտող, ստեղծագործող և առաջնորդ:

Դասավանդողների համար այս մեթոդների ներդրումը միայն մարտահրավեր չէ, այլ նաև հնարավորություն՝ դուրս գալու դասավանդման ավանդական շրջանակներից և ոգեշնչելու սովորողներին նոր ձեռքբերումների համար: Այս գործիքներն օգնում են ոչ միայն դասընթացը դարձնել ավելի կենդանի, ակտիվ և արդյունավետ, այլ նաև փոխանցել այն հմտությունները, որոնք անհրաժեշտ են իրական կյանքում:

Յուրաքանչյուր իմաստավից և հետաքրքիր դասընթաց մեկ քայլ է սովորողի ներուժի բացահայտման ճանապարհին:

Հոդվածի նպատակն է հիմնավորել բանավեճի կիրառելիությունն ու արդյունավետությունը որպես ուսուցման ակտիվ մեթոդ ժամանակակից կրթական գործընթացում: Հոդվածի խնդիրներն են՝ վերլուծել բանավեճի տեսական հիմքերը, ներկայացնել դրա կրթական և դիդակտիկ առավելությունները, բացահայտել կիրառման մեթոդաբանական առանձնահատկությունները տարբեր առարկաների շրջանում:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Հետազոտությունն իրականացվել է տեսական վերլուծության, համադրական և փաստաթղթային ուսումնասիրության մեթոդներով: Վերլուծվել են տարբեր գիտական մենագրություններ, հոդվածներ և կրթական մեթոդական աշխատություններ, որոնք վերաբերում են ակտիվ ուսուցման և բանավեճի մեթոդի կիրառմանը կրթության մեջ:

Բանավեճի տեսական հիմքերը

Բանավեճը հնագույն հոետորաբանության տարր է, որն այսօր վերածնակերպվել է որպես ժամանակակից ուսուցման մեթոդ: Այն հիմնված է կրթության կոնստրուկտիվիստական մոտեցման վրա, ըստ որի՝ սովորողն ինքը պետք է կառուցի իր իմացական կառուցվածքները, ինչն առավել արդյունավետ է քննարկման, հակադրման և քննադատական մտածողության միջոցով (Fosnot, 2005, էջ 32–34):

Բանավեճը՝ որպես ուսուցման ակտիվ մեթոդ, ունի խորքային տեսական հիմքեր, որոնք ձևավորվել են կրթության, փիլիսոփայության, լեզվաբանության և հոգեբանության համահունչ փոխազդեցության արդյունքում: Այն առանձնանում է ուսումնական գործընթացին մոտեցվելու ինտեգրատիվ և բազմաշերտ տեսլականով՝ խթանելով սովորողի ակտիվ ներգրավվածությունն ու քննադատական մտածողության զարգացումը:

Բանավեճի արմատները գալիս են հին հունական փիլիսոփայությունից: Սոկրատեսը բանավեճը օգտագործում էր որպես ճշմարտության բացահայտման եղանակ՝ հիմնվելով երկխոսության և հարցադրումների մեթոդի վրա: Նա գտնում էր, որ մտքի արդյունավետ զարգացման համար անհրաժեշտ են առնվազն երկու հոգի: Ճշմարտությունը սովորաբար ծնվում է նպատա-

կառուղված գրույցների ու բանավեճի ժամանակ: Սոկրատեսը, վարպետորեն վարելով վեճը, անսկատելիորեն հասնում էր նրան, որ գրուցակիցը բխվում էր սեփական դատողություններում թույլ տված սխալների ու հակասությունների հետ և, «անհանգստություն» զգալով, ձեռնամուխ լինում նոր որոնումների: Նա իր մեթոդը (մանտիկա) նմանեցնում էր մանկաբարձուհու արհեստին: Ինչպես վերջինս օգնում է երեխայի ծնվելուն, այնպես էլ ինքը հմուտ վիճաբանության ու հարցազրույցի միջոցով նպաստում էր գրուցակցի գլխում մտքերի առաջացմանը: Սոկրատեսյան երկխոսությունը տոսկ երկու տեսակետների բխում չէ, այն ավելի շուտ ձմարտության հայտնաբերմանն ուղղված համատեղ հետազոտություն է: Սոկրատեսյան մեթոդը խթանում էր քննադատական մտածողություն, վարում էր սովորողին դեպի ինքնակախ դատողություն և վերլուծական մոտեցում (Кессиди, 1988, էջ 58-60):

Բանավեճը՝ որպես կրթական պարադիգմ¹, վերաբերում է հին հույներին, բայց այն լայնածավալ հետազիծ ունի նաև ժամանակակից կրթական համակարգում: Իր պատմության ընթացքում բանավեճը եղել է որքան մրցակցային խաղ, այնքան էլ տարբեր առարկաների արդյունավետ ուսուցման մեթոդ: Համադրվելով գիտելիքի ստացման հզոր ձգտումով՝ բանավեճն առաջացնում է ալքիմիական ռեակցիա, որը ոգեշնչում է թե՛ դասավանդողներին, թե՛ սովորողներին (Bartanen & Littlefield, 2014, 155-173):

Գիտական ուսումնասիրությունների հիման վրա տեսական հիմքերի ամրապնդումը՝ բանավեճի մեթոդի արդյունավետության վերաբերյալ

Բանավեճի մեթոդը կրթության ոլորտում արժանացել է միջազգային մի շարք գիտնականների ուշադրությանը, որոնք փաստում են դրա արդյունավետությունը ուսուցման բազմաբնույթ գործընթացներում: Ըստ վերջին տարիների ուսումնասիրությունների՝ բանավեճը նպաստում է սովորողների մոտ ոչ միայն քննադատական մտածողության, այլ նաև հաղորդակցման, սոցիալական փոխազդեցության և քաղաքացիական ներգրավվածության զարգացմանը:

- **Քննադատական մտածողության զարգացում:**

Ռ. Քենեդին (2007) ցույց է տալիս, որ լսարանային բանավեճերը խթանում են սովորողների վերլուծական կարողությունները՝ օգնելով գնահատել փաստարկները, կառուցել տրամաբանական եզրահանգումներ և գործնականում կիրառել վերացական գաղափարներ:

- **Մոտիվացիայի և ներգրավվածության խթանում:**

Ռոյը և Մաչիետը (2005) փաստում են, որ բանավեճը բարձրացնում է սովորողների ներգրավվածությունն ուսուցման գործընթացում՝ հատկապես մրցակցության և սոցիալական համագործակցության տարրերի միջոցով:

- **Հաղորդակցական և հուզական հմտությունների զարգացում:**

Գուդվինի ուսումնասիրության (2003) արդյունքում պարզվել է, որ բանավեճին մասնակցող սովորողներն ավելի լավ են զարգացնում իրենց ունակությունները՝ արտահայտել կարծիք, լսել հակառակ տեսակետը, հար-

1 «Պարադիգմ» բառը հունարեն «*παράδειγμα*» գոյականի ածանցյալ է, նշանակում է «կաղապար, օրինակ, մոդել, նմուշ», որը միավորում է երկու բառակապակցություն՝ *παρά* «մոտ» և *δείγμα* «ցուցադրված, նմուշ, օրինակ» արմատից բխող *δείκνυμι* «ցույց տալ, մատնանշել»

գանքով խոսել և վարել հարց ու պատասխան:

Բազմառարկայական կիրառելիություն:

Զարեն և Օթմանը (2013) իրենց հետազոտության մեջ ներկայացնում են բանավեճի կիրառման փորձը տարբեր առարկաներում՝ իրավունքի, լեզվաբանության, պատմության, քաղաքագիտության և այլն, փաստելով դրա արդյունավետությունն ինչպես միջնակարգ, այնպես էլ բարձրագույն կրթությունում:

• **Ինքնավստահության և առաջնորդության ձևավորում:**

Օմելիչևան (2007) իր հոդվածում փաստում է, որ քաղաքական գիտությունների սովորողների մոտ բանավեճը նպաստում է ինքնուրույն դատողության, հանրային խոսքի, ինչպես նաև վստահության և առաջնորդության հմտությունների զարգացմանը:

Կրթական հոգեբանության տեսանկյունից, բանավեճը խթանում է մեթակոգնիտիվ (վերձանաչողական) գործընթացները՝ սովորողին դնելով ակտիվ վերլուծության, որոշման կայացման և ինքնակառավարման դիրքում (King & Kitchener, 2004, էջ 5–18):

Բանավեճը նպաստում է ոչ միայն ակադեմիական առաջընթացին, այլ նաև զարգացնում է այն հիմնական հմտությունները, որոնք անհրաժեշտ են մեր դարում աշխատաշուկայում հաջողության հասնելու համար: Ժամանակակից «թիմային տնտեսության» պայմաններում կարևոր է, որ սովորողները կարողանան արդյունավետորեն աշխատել խմբերում, ինչի համար պահանջվում է համագործակցության մի շարք կարողությունների զարգացում: Դրանց շարքում են՝

- այլընտրանքային տեսակետների ունկնդրումն ու ընկալումը,
- այդ տեսակետների ինտեգրումը միասնական, ավելի ընդգրկուն մոտեցման մեջ,
- դրանց կիրառումը գործնականում՝ մասնագիտական, բիզնեսի կամ արդյունաբերական խնդիրներ լուծելու նպատակով:

Բանավեճն, այս առումով, սովորողներին տալիս է հնարավորությունը՝ ոչ միայն խթանելու վերլուծական մտածողությունն ու խոսքի հմտությունները, այլ նաև ձևավորվելու որպես նորարար, ձկուն և համագործակցող մասնագետներ: Այն նրանց հնարավորություն է տալիս զարգացնել առաջնորդական որակներ և մշակել անհամաձայնության պայմաններում արդյունավետ ու հիմնավորված որոշումներ կայացնելու կարողություն՝ մի աշխարհում, որը հաճախ պահանջում է արագ, բայց գիտակցված արձագանք (Broda-Bahm, Kempf & Driscoll, 2004, էջ 7–8):

Ինչպես նշում են Ալֆրեդ Մնայդերն ու Մաքսվել Շնուրերը իրենց բարձր հեղինակություն վայելող աշխատանքում՝ «Բազմակողմանիություն. բանավեճ ուսումնական ծրագրի շրջանակում» (Snider & Schnurer, 2006, էջ 6), բանավեճը կարելի է կիրառել գրեթե ցանկացած կրթական կամ մասնագիտական միջավայրում՝ որպես հզոր գործիք ուսուցման արդյունավետության բարձրացման և գիտելիքների կիրառման մակարդակի խորացման համար:

Նրանց դիտարկմամբ՝ ցանկացած իրավիճակում, երբ առկա են առնվազն

երկու կողմ, որոնք հնարավորություն ունեն հավասար ներկայացնելու իրենց դիրքորոշումը՝ առաջնորդվելով որոշումների կայացման տրամաբանական ռազմավարությամբ, հնարավոր է իրականացնել լիարժեք բանավեճ: Այս գործընթացի կառուցվածքն ինքնին կարող է լինել բազմաձև՝ ելույթների տևողությունից և քանակից մինչև որոշման տեսակը: Որոշումը կարող է նշանակել կողմերից մեկի հաղթանակ, բայց կարող է արտահայտվել նաև տարբեր կարծիքների համադրմամբ ձևավորված նոր հեռանկարի ստեղծմամբ:

Բանավեճի յուրահատկությունն այն է, որ այն ոչ միայն որոշակի թեմայի քննարկում է, այլև սովորողներին և դասավանդողներին մղում է գիտելիքի ընկալման շարունակական գործընթացի, որտեղ յուրաքանչյուր դիրքորոշում կարող է վերաճել սոցիալական և մասնագիտական որոշումների կայացման արդյունավետ գործիքի:

Բանավեճի դերն ուսումնական գործընթացում

Բանավեճը կարող է օգտագործվել տարբեր կրթական մակարդակներում՝ սկսած միջնակարգ դպրոցից մինչև բուհական և մասնագիտական ուսուցում: Կրթության մեջ, ինչպես նախորդիվ արդեն նշվել է, բանավեճի մեթոդի ներմուծումը խթանում է՝

- **սովորողի մոտիվացիան,**
- **քննադատական մտածողությունը,**
- **հանրային խոսքի վարժեցումը,**
- **քաղաքացիական գիտակցությունը:**

Կրթական արդյունքների մակարդակում սա արտահայտվում է **համընդհանուր ուսումնական կարողությունների ձևավորմամբ** և նպաստում է ոչ միայն թեմայի խոր ընկալմանը, այլև՝ հաղորդակցման, թիմային աշխատանքի, լսելու և կառուցողական հակադրվելու կարողությունների զարգացմանը: Բանավեճը նաև օգնում է սովորողներին զարգացնել լեզվաբանական կարողությունները, բարելավել խոսքի կազմակերպումը, իսկ որոշ առարկաներում նաև նպաստում է թեմայի բազմակողմանի ըմբռնմանը:

Բանավեճի կիրառման ամենամեծ արժեքներից է քննադատական մտածողության ձևավորումը: Սա գործընթաց է, որի ընթացքում սովորողները սովորում են վերլուծել տեղեկատվությունը, ձևակերպել հիմնավոր հարցադրումներ և կառուցել տրամաբանված փաստարկներ: Նրանք ձեռք են բերում հմտություններ՝ տարբերակելու մանիպուլյատիվ մոտեցումները, գնահատելու ներկայացված տեղեկությունների վստահելիությունը և առաջարկելու կշռադատված լուծումներ:

Օրինակ՝ «Տեխնոլոգիաների ազդեցությունը կրթության վրա» թեմայով բանավեճին պատրաստվելիս սովորողները պետք է ոչ միայն հավաքեն համապատասխան տեղեկատվություն, այլև վերլուծեն, թե ինչպես է այն համադրվում իրենց դիրքորոշման հետ: Այս գործընթացը պահանջում է հստակ մտածողություն և տրամաբանական կառուցվածք, քանի որ հուզական կամ անհիմն պնդումները հեշտությամբ բացահայտվում են ընդդիմախոսների կողմից:

Քննադատական մտածողությունն ուժեղանում է նաև հակառակ կողմի

փաստարկների վերլուծության ընթացքում: Բանավիճողները սովորում են հայտնաբերել հակափաստարկների թույլ կողմերը և ձևակերպել այնպիսի հարցեր, որոնք կարող են փոխել քննարկման ուղղությունը:

Այս ամենի արդյունքում բանավեճը վերածվում է հզոր ուսուցողական գործիքի, որն օգնում է ձևավորել մտավոր ինքնությունություն, ինչը չափազանց կարևոր է ժամանակակից տեղեկատվական հագեցած և բազմաշերտ աշխարհում:

Բանավեճը գնալով ավելի մեծ ճանաչում և կիրառություն է ստանում տարբեր առարկայական ոլորտներում, ինչը վկայում է այն մասին, որ այս մեթոդի արժեքներն ու դրական ազդեցությունները գնահատվում են ոչ միայն հեռուորաբանության կամ հասարակագիտության շրջանակներում:

Բանավեճը՝ որպես ուսուցման մեթոդ, հատկապես արդյունավետ է այն ոլորտներում, որտեղ ուսումնասիրվում են բազմակողմ, արժեքային և վերլուծական բնույթ ունեցող երևույթներ: Այս առումով բանավեճը, հատկապես արդյունավետ է իրավագիտության, հասարակագիտության, պատմության, քաղաքագիտության, աշխարհագրության, կենսաբանության, սոցիոլոգիայի, լեզվաբանության և գրականության դասընթացներում²:

1. Իրավագիտության դասընթացներում

Իրավագիտության ոլորտում բանավեճն ունի կարևոր դիդակտիկ նշանակություն: Այն զարգացնում է փաստարկման իրավական կարողությունները: Սովորողը սովորում է գործադրել օրենսդրական հիմքեր, նախադեպեր, իրավական տրամաբանություն: Բանավեճն օգնում է նրան ինքնություն դիքորոշում ձևավորել և պաշտպանել այն: Նման ձևաչափը սովորողին պատրաստում է դատական պրակտիկայի, փաստաբանական աշխատանքի և հանրային իրավական խոսքի համար:

2. Հասարակագիտության դասընթացներում

Հասարակագիտությունը քննարկում է արժեքային և գաղափարական խնդիրներ: Բանավեճի միջոցով սովորողները ձևավորում են քննադատական մտածողություն և զարգացնում են քաղաքացիական դիքորոշումներ:

3. Լեզվաբանության և գրականության դասընթացներում

Լեզվաբանությունն ու գրականագիտությունը բանավեճի կիրառման միջոցով օգնում են սովորողներին զարգացնել հաղորդակցման հմտությունները: Բանավեճը նպաստում է լեզվաբանական կարողությունների զարգացմանը՝ ինչպես բանավոր, այնպես էլ գեղագիտական խոսքի ձևավորման տեսանկյունից: Գրականության մեկնաբանության շուրջ բանավեճը բացա-

2 Իհարկե, «Բանավեճի մշակույթի»՝ որպես ուսումնական մոտեցման տարածումը չի սահմանափակվում վերոգրված առարկաների պարագայում, այն մեծ տարածում ունի նաև այլ առարկաների պարագայում ևս, ինչպիսիք են, օրինակ, բնագիտական առարկաները՝ ֆիզիկան, քիմիան, բնագիտությունը, ինչպես նաև՝ կինոգիտությունը, տեխնոլոգիան և այլն:

հայտում է տարբեր գնահատականներ և վերլուծական մոտեցումներ. սովորողները կարող են քննադատական կերպով դիտարկել գրական ստեղծագործություններում արժեքային հարցերը:

4. Սոցիոլոգիայի դասընթացներում

Սոցիոլոգիան, որպես հասարակության ուսումնասիրության գիտություն, ներկայացնում է սոցիալական կառուցվածքների, խմբերի, արժեքների բազմազանություն: Այն ուսումնասիրում է սոցիալական հարաբերությունները, խմբային վարքագիծը, հանրային կարծիքը և ինստիտուտները: Բանավեճն այստեղ հանդիսանում է իրական սոցիալական գործընթացների վերաիմաստավորման գործիք:

5. Քաղաքագիտության դասընթացներում

Քաղաքագիտությունը բանավեճի միջոցով սովորողին հնարավորություն է տալիս քննարկել իշխանության ձևերը, ժողովրդավարության գործառնությունները, քաղաքական գաղափարախոսությունները: Այս մոտեցումը խթանում է սովորողի վերլուծական և քաղաքացիական մտածողության զարգացումը, քանի որ նրան մղում է անդրադառնալ ոչ միայն քաղաքական գործընթացներին, այլև դրանց խորքային շարժիչ ուժերին:

6. Պատմության դասընթացներում

Պատմության ուսուցման մեջ բանավեճը թույլ է տալիս բացահայտել պատմական իրադարձությունների տարբեր մեկնաբանություններ: Սովորողները սովորում են, թե ինչպես վերլուծել պատմական աղբյուրները, ինչպես կառուցել պատմական համատեքստերը և ինչպես բացահայտել պատմական պատճառահետևանքային կապերը:

7. Աշխարհագրության դասընթացներում

Աշխարհագրության դասապրոցեսում բանավեճի մեթոդը արդյունավետ է հատկապես վիճահարույց և հիմնախնդրային թեմաների դեպքում, օրինակ՝ կլիմայական փոփոխություններ, բնական ռեսուրսների օգտագործում և այլն: Բանավեճը զարգացնում է սովորողների տարածական տրամաբանությունը, նրանք սովորում են տարբերել փաստը կարծիքից, պաշտպանել դիրքորոշում՝ հիմնվելով քարտեզների, վիճակագրական տվյալների և տեղաբնույթ առանձնահատկությունների վրա:

8. Կենսաբանության դասընթացներում

Կենսաբանության ուսուցման մեջ բանավեճի մեթոդը նույնպես ունի առավելություններ. այն զարգացնում է էթիկական վերլուծության կարողությունը, ձևավորում է փաստարկված դիրքորոշում՝ կենսաբանական և բժշկա-

կան հիմնախնդիրների շուրջ և օգնում է գիտական մտածողության ամրապնդմանը: Օրինակ՝ «ԳՄՕ. Սպառնալիք, թե՛ փրկություն մարդկության համար» դիլեմայի քննարկումը ստիպում է սովորողներին ուսումնասիրել գիտական հոդվածներ, հետազոտական տվյալներ և գիտնականների հակադարձ կարծիքներ:

Բացի առանձին առարկաների շրջանակներում կազմակերպվող բանավեճերի, հնարավոր է կազմակերպել նաև միջառարկայական բանավեճեր: Ժամանակակից կրթության մեջ միջառարկայական բանավեճերը խթանում են համակցված մտածողությունը՝ թույլ տալով սովորողներին տարբեր առարկայական գիտելիքները կիրառել միասնական խնդիրների լուծման մեջ: Միջառարկայական բանավեճերն ու քննարկումները զարգացնում են սովորողների ունակությունը՝ տեսնելու գիտելիքների փոխկապակցվածությունը և կիրառելու դրանք իրական իրավիճակներում: Նման ձևաչափերը, հատկապես արդյունավետ են նախագծային և հետազոտական աշխատանքների շրջանակներում:

Օրինակային միջառարկայական թեմա է՝ «Արդյունալի է ներգիսն՝ զենք թե՛ կյանքի աղբյուր», որտեղ համադրվում են ֆիզիկան, քիմիան և պատմությունը, իսկ գլոբալ անվտանգության հարցերի ներգրավմամբ նաև՝ հասարակագիտությունը:

Մեկ այլ արդիական թեմա է՝ «Տեխնոլոգիաների զարգացումն ազդում է հասարակության մեջ անհավասարության վրա», որը միավորում է ինֆորմատիկայի, սոցիոլոգիայի և տնտեսագիտության բաղադրիչները:

Նման բանավեճերը հնարավորություն են տալիս սովորողներին դիտարկել խնդիրը տարբեր տեսանկյուններից, բացահայտել առարկաների միջև հատման կետերը և զարգացնել համալիր տեղեկատվության վերլուծության կարողություններ:

Բանավեճի ձևաչափերն ուսումնական ծրագրի մեջ հաջողությամբ ներմուծելու համար անհրաժեշտ է լիարժեք օգտագործել դրանց կրթական և դաստիարակչական ներուժը: Նմանատիպ պարապմունքները կարող են ինտեգրվել ինչպես հիմնական դասընթացների մեջ, այնպես էլ ֆակուլտատիվ և արտադասարանային (արտալսարանային) միջոցառումների շրջանակում: Բանավեճի ինտեգրումն ուսումնական գործընթացում նպաստում է դասաժամերի առավել հետաքրքիր և կիրառելի դարձնելուն՝ այդպիսով ստեղծելով բարենպաստ պայմաններ սովորողների բազմակողմանի զարգացման և ժամանակակից հասարակության պահանջներին համապատասխան հմտությունների ձևավորման համար:

Շատ կարևոր է նաև խստորեն պահպանել բանավեճի կազմակերպման **մեթոդաբանական սկզբունքները**: Որակյալ ուսումնական բանավեճ կազմակերպելը պահանջում է ոչ միայն տեխնիկական պատրաստվածություն, այլ նաև մեթոդական հստակեցում և կառուցվածքային մոտեցում: Բանավեճի արդյունավետ իրականացումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ գործընթացը սահմանվում է որպես կրթական նպատակների իրագործման միջոց՝ հստակ ձևակերպված թեմայով, կանոններով և գնահատման չափո-

րոշիչներով:

Բանավեճի կազմակերպման առանցքային բաղադրիչներից է դասավանդողի ակտիվ մասնակցությունը գործընթացի բոլոր փուլերում՝ թեմայի ընտրությունից մինչև վերջնական վերլուծություն և արձագանք: Դասավանդողը հանդես է գալիս ոչ միայն որպես կազմակերպիչ, այլ նաև որպես մոդերատոր, կողմնորոշող և գնահատող անձ: Նրա դերը կարևոր է բանավեճի կառուցվածքի սահմանման, խմբերի ձևավորման, աղբյուրների ընտրության, ժամանակի բաշխման և ուսումնական արդյունքների ամփոփման փուլերում:

Բացի այդ, մեթոդական աշխատանքը պետք է ներառի նաև սովորողների նախապատրաստում՝ ինչպես առարկայական, այնպես էլ հաղորդակցական և վերլուծական հմտությունների զարգացման առումով: Միայն այսպիսի համալիր մոտեցման դեպքում է բանավեճը վերածվում արդյունավետ ուսուցման գործիքի, որը միաժամանակ խթանում է թե՛ ինտելեկտուալ, թե՛ սոցիալ-հոգեբանական հմտությունների զարգացումը:

Բանավեճային տարրերով դասընթացի արդյունավետ կազմակերպման համար դասավանդողը պետք է կատարի մի քանի ալգորիթմական քայլեր.

1. **Նպատակի և խնդիրների ձևակերպում:** Սահմանվում է, թե որ կրթական նպատակին է ծառայելու բանավեճը՝ օրինակ՝ փաստարկման կարողությունների զարգացում, վերլուծական մտածողության ձևավորում կամ ուսումնասիրված նյութի ամրապնդում:
2. **Թեմայի ընտրություն:** Թեման պետք է լինի արդիական, հետաքրքիր և համապատասխանի սովորողների պատրաստվածության մակարդակին: Օրինակ, հասարակագիտության դասընթացի համար կարող է ընտրվել հետևյալ հարցը. «Պետք է արդյոք սահմանափակել անհատի իրավունքները՝ հանրային անվտանգության ապահովման համար»:
3. **Ձևաչափի ուսումնասիրում:** Դասավանդողը պետք է ծանոթ լինի ընտրված բանավեճային ձևաչափի կառուցվածքին՝ լինի դա դասական բանավեճ, «կլոր սեղան» քննարկում, թե խորհրդարանական լսումների մոդելավորում:
4. **Նյութերի նախապատրաստում:** Դասավանդողը նախապես կազմում է տեղեկատվական փաթեթներ, որոնք ներառում են հիմնարար փաստարկներ, հարցեր և աղբյուրներ՝ վերլուծության համար:
5. **Ժամանակի պլանավորում:** Անհրաժեշտ է ճշգրիտ հաշվարկել բանավեճի բոլոր փուլերի տևողությունը, որպեսզի հնարավոր լինի այն անցկացնել դասաժամի շրջանակներում՝ առանց ժամանակի խախտման:

Այս ամենը վկայում է, որ բանավեճը դարձել է կրթական բազմաձևող գործիք, որը խթանում է սովորողների քննադատական մտածողությունը, արդյունավետ հաղորդակցումը և գիտելիքի խորացված յուրացումը՝ անկախ ուսուցանվող առարկայից:

Եվ, ի վերջո, այս ուսումնասիրություններն ապացուցում են, որ բանավեճը չի հանդիսանում զուտ դասաժամի ակտիվացման մեթոդ, այլ կրթական

ռազմավարական մոտեցում, որը նպաստում է ուսուցման որակի բարձրացմանը և ապահովում սովորողների մասնագիտական ու սոցիալական հմտությունների համապարփակ զարգացումը:

Եզրակացություն

Վերլուծության արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ բանավեճը կրթական գործընթացում ոչ միայն խթանում է ուսանողների քննադատական և վերլուծական մտածողության զարգացումը, այլ նաև նպաստում է հաղորդակցման, լսելու, փաստարկված արտահայտվելու, համագործակցության, ինքնարտահայտման և ինքնավստահության ձևավորմանը: Բանավեճի մեթոդի կիրառումը ուսումնական գործընթացում խթանում է սովորողների ակտիվ մասնակցությունը, ձևավորում է հիմնավորված կարծիք արտահայտելու կարողություն և նպաստում է համագործակցային ուսուցման միջավայրի ստեղծմանը:

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ բանավեճի մեթոդի համակարգված ներառումը ուսումնական ծրագրերում կարող է դիտարկվել որպես ուսուցման որակի բարձրացման կարևոր գործոն, հատկապես հասարակագիտական, իրավական և քաղաքացիական կրթության ոլորտներում:

Այս առումով նպատակահարմար է կրթական ծրագրերում և ուսումնական պլաններում բանավեճի մեթոդի ներառումը՝ որպես.

- դասաժամերի ինտեգրված բաղադրիչ,
- ֆակուլտատիվ կամ ընտրովի դասընթաց,
- արտաուսումնական մասնագիտական ակումբների բովանդակություն,
- միջառարկայական նախագծերի կամ գնահատման այլընտրանքային ձևաչափ:

Այս համատեքստում նպատակահարմար է նաև ապահովել ուսուցիչների և դասախոսների մասնագիտական վերապատրաստումը՝ ուղղված բանավեճի մեթոդաբանության արդյունավետ կիրառմանը, ինչպես նաև մշակել համապատասխան մեթոդական ուղեցույցներ, որոնք կսահմանեն բանավեճի կազմակերպման փուլերը, դերաբաշխման սկզբունքները և գնահատման չափորոշիչները:

Այս հոդվածում փորձ արվեց ցույց տալ, որ բանավեճը արդյունավետ է դիտարկել որպես պարտադիր ուսուցման մեթոդ այն առարկաների շրջանակներում, որոնք ենթադրում են վերլուծություն, դիրքորոշման ձևավորում, հանրային խոսք և սոցիալական փոխգործակցություն, ինչպիսիք են՝ քաղաքագիտությունը, պատմությունը, գրականությունը, հասարակագիտությունը, աշխարհագրությունը, իրավագիտությունը և այլն:

Այսպիսով, բանավեճը կրթության մեջ այսօր այլևս պարզապես մեթոդ չէ, այլ ռազմավարական մոտեցում է, որը միտված է ձևավորելու գիտակից, նախաձեռնող և մտավորապես ազատ մտածողություն ունեցող սերունդ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Ամիրջանյան, Յու. Ա., Սահակյան, Ա.Ս. (2005). *Մանկավարժություն*, Մանկավարժ հրատարակչություն:
- Խաչատրյան, Ս. (2020). *Ուսուցման արդյունավետ հնարներ*, Երևան, Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամ, Հայաստան:
- Հովհաննիսյան, Հ.Օ. (2019). *Բանավեճի տեսություն և արվեստ. փիլիսոփայական քննախոսություն*, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն:
- Մալխասեանց, Ս. (1944). *Հայերէն բացարարական բառարան*, Երեւան: Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչութիւն:
- Дебаты на уроке*: <https://newuroki.net/kopilka-uchitelja/debaty-na-uroke/>
- Кессиди, Ф.Х. (1988). *Сократ*. М.
- Bartanen, Michael D. & Littlefield, Robert S. (2015) (2014). Competitive Speech and Debate: How Play Influenced American Educational Practice. *American Journal of Play*, 7(2), 155–173
- Broda-Bahm, K., Kempf, D., & Driscoll, W. (2004). *Argument and Audience: Presenting Debates in Public Settings*.
- Fosnot, C.T. (2005). *Constructivism: Theory, Perspectives, and Practice*. Teachers College Press
- Goodwin, J. (2003). *Students' Perspectives on Debating in the Classroom*.
- Kennedy, R.R. (2007). *In-Class Debates: Fertile Ground for Active Learning and the Cultivation of Critical Thinking and Oral Communication Skills*.
- King, P. M. & Kitchener, K. S. (2004). Reflective judgment: Theory and research on the development of epistemic assumptions through adulthood. *Educational Psychologis*, 39(1), 5–18.
- Omelycheva, M. Y. (2007). *Resolved: Academic Debate Should Be a Part of Political Science Curriculum*.
- Roy, D., & Macchiette, B. (2005). *Debating the Issues: A Tool for Augmenting Critical Thinking Skills of Marketing Students*.
- Snider, A., & Schnurer, M. (2006). *Many Sides: Debate Across the Curriculum*.
- Zare, P., & Othman, M. (2013). *Classroom Debate as a Systematic Teaching/Learning Approach*.

Айарпи Кешишян

*Руководитель дебатного клуба обучающихся Учебного
комплекса МВД Республики Армения
Эл. адрес: hayarpikeshishyan2018@gmail.com*

ДЕБАТЫ КАК АКТИВНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ

В данной статье рассматриваются дебаты как активный метод обучения, с акцентом на их роль в современном образовательном процессе. Представлены теоретические основы, возможности развития учебных результатов и профессиональных навыков посредством дебатов, а также анализируется

потенциал их применения в учебной среде в рамках различных курсов.

Статья освещает значение дебатов в обеспечении активного участия обучающихся, приводит примеры эффективного использования дебатов в образовательной практике и научные обоснования этого подхода.

Проанализированы методические аспекты внедрения дебатов, роль преподавателя в их организации, а также развитие у обучающихся критического мышления, коммуникативных и командных навыков как результата применения дебатов.

В заключение делается вывод, что дебаты являются не только методом обучения, но и стратегическим инструментом личностного и профессионального становления обучающихся.

Ключевые слова: активный метод обучения, дебаты, критическое мышление, коммуникативные навыки, аналитические способности, гражданское сознание, образовательный процесс.

Hayarpi Keshishyan

*Head of the Debate Club of the Students at the Educational Complex
of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Armenia
Email: hayarpikeshishyan2018@gmail.com*

DEBATE AS AN ACTIVE LEARNING METHOD

This article examines debate as an active learning method, emphasizing its role in the modern educational process. The theoretical foundations, the possibilities of developing learning outcomes and professional skills through debate are presented, and the possibility of using debate in the educational environment within the framework of various courses is considered.

The article considers the role of debate in ensuring the active participation of learners, and also presents examples and scientific justifications of debate as an effective learning method.

The methodological aspects of introducing debate, the role of the teacher in its organization, as well as the strengthening of critical thinking, communication and teamwork skills in learners as a result of using debate are analysed.

At the end of the article, a conclusion is made that debate is not only a learning method, but also a strategic tool for the personal and professional development of learners.

Key words: active learning method, debate, critical thinking, communication skills, analytical abilities, civic awareness, learning process.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հուլիսի 14-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. սեպտեմբերի 12-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Ani Tamazyan

*Head of the Department of Languages, Communication
and Pedagogy at Eurasia International University,*

Ph.D. in Philology

Email: aniltamazyan@gmail.com

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-270

TEACHING WRITING THROUGH AI IN THE ARMENIAN CONTEXT

This study investigates the integration of Artificial Intelligence (AI) tools in English writing instruction in Armenia, focusing on the practices, perceptions, and effectiveness of AI-assisted pedagogy among educators. The research focuses on Armenian English language educators and their instructional use of AI tools, with the main topic exploring the opportunities and challenges of implementing AI in writing classrooms. The study aims to explore teachers' attitudes toward AI, the extent of its classroom use, and its pedagogical value in supporting writing development. A survey of 40 educators revealed that Grammarly (85%), ChatGPT (62%), and QuillBot (38%) are the most frequently used tools, primarily for grammar correction, plagiarism detection, and scaffolded writing model generation. While AI use is widespread outside the classroom, only 22% of teachers integrate it directly into lessons.

To complement the survey, a pilot lesson at Eurasia International University examined AI-mediated writing instruction in practice. Students used ChatGPT, Grammarly, and QuillBot to generate and critique model paragraphs, resulting in increased engagement, faster revision cycles, higher metalinguistic awareness, and greater confidence in editing and paraphrasing.

The results highlight the value of AI as a complementary pedagogical tool that enhances writing instruction when applied with teacher guidance, structured reflection, and critical evaluation. The study's findings have practical significance for improving

digital literacy, scaffolded writing practice, and curriculum-aligned AI integration in Armenian EFL education.

Key words: Artificial Intelligence, English writing instruction, AI-assisted pedagogy, Grammarly, ChatGPT, QuillBot.

Introduction

Artificial Intelligence (AI) has become an integral part of various sectors, including education. Its rapid development has led to widespread debate about its role and impact. Since the rise of AI tools in recent years and particularly after the release of ChatGPT in November 2022 discussions have intensified regarding how these technologies should be incorporated into teaching and learning. The rapid advancement of Artificial Intelligence (AI) is transforming educational practices worldwide, offering innovative solutions for teaching, assessment, and curriculum development. For instance, Khan Academy's AI tutor, Khanmigo, leverages GPT-4 to provide personalized learning support and intelligent feedback across diverse subjects, including mathematics, programming, and language learning (Wang et al., 2024). Within this expanding landscape, AI-powered writing tools such as ChatGPT, Grammarly, Perplexity, QuillBot, Wordtune, Trinko, and Hemingway Editor have become particularly prominent in academic settings. These tools assist students by improving grammatical accuracy, enhancing coherence, and refining writing style (Li & Huang, 2021). Yet, their growing use has also raised concerns about potential negative effects on students' independent writing abilities and critical thinking skills (Yang & Dai, 2023). Educators know that AI can change traditional teaching, but they also accept that it will be part of education and are trying to find the best ways to include it in their lessons.

In the context of English as a Foreign Language (EFL), AI-powered tools such as ChatGPT, Grammarly, and QuillBot have emerged as practical aids in writing instruction, enabling automated grammar correction, plagiarism detection, model generation, and real-time feedback. These developments are particularly significant given the complexities of teaching writing, which require linguistic knowledge, cognitive effort, continuous feedback, and iterative revision. Traditional methods often struggle to meet these demands due to large class sizes, heavy workloads, and limited time for individualized instruction.

In Armenia, the integration of AI into writing pedagogy is still in its early stages. While educators increasingly recognize the potential of AI to enhance student learning and teaching efficiency, challenges such as uneven digital infrastructure, limited curriculum time, and insufficient professional training remain barriers to effective implementation. Understanding how Armenian English educators perceive, adopt, and utilize AI tools is therefore crucial for designing context-sensitive strategies that maximize pedagogical benefits while mitigating potential risks, such as overreliance on AI-generated text.

This study aims to examine the attitudes, practices, and effectiveness of AI-mediated writing instruction among Armenian EFL teachers, combining survey

data with a pilot lesson at Eurasia International University to evaluate real-world classroom application. By doing so, it seeks to provide insights into both the opportunities and constraints of AI integration in Armenian higher and secondary education, highlighting its potential to enhance writing pedagogy when applied strategically and ethically.

Methods

The methodological design of this research aimed to explore both the current practices of Armenian EFL educators in using AI writing tools and the practical outcomes of AI integration in a university writing lesson. A total of 40 Armenian English language educators participated in the study. Participants were recruited based on their availability and willingness to contribute. Prior to data collection, informed consent was obtained from all respondents. To ensure ethical compliance, participant anonymity and data confidentiality were strictly maintained throughout the research process.

The data were collected using a structured questionnaire administered through Google Forms. The survey included 10 questions. Respondents also provided demographic information, including age, years of teaching experience, and institutional affiliation.

In addition to the survey, a pilot lesson integrating AI-driven writing tools was implemented at Eurasia International University. The lesson was designed as an exploratory instructional experiment to observe how AI tools could support process-based writing activities. The pilot implementation received positive feedback from students and was informally evaluated as a successful and engaging learning experience, reinforcing the practical value of AI integration in EFL writing instruction.

Results

As noted earlier, a survey was conducted to examine the attitudes of Armenian English language educators toward the integration of AI in teaching writing. The survey further aimed to determine the extent of AI use in Armenian classrooms and teachers' perceptions of its relevance and pedagogical value in writing instruction. A total of 40 Armenian English educators participated in the survey. Most respondents were aged 30–50, and notably, 40% reported having more than 20 years of teaching experience, which may inform their perspectives on the adoption of educational technologies. This demographic profile reflects a group of educators with substantial professional experience, many of whom approach AI integration with both pedagogical interest and practical expectations.

The survey results indicate that Armenian English language educators demonstrate substantial interest in AI-assisted writing pedagogy, though the degree and mode of integration vary considerably. In response to Question 1, the most widely adopted tools were **Grammarly (85%)** and **ChatGPT (62%)**, followed by

QuillBot (38%), Wordtune (27%), Trinka (25%), Hemingway Editor (18%), and Perplexity (12%). These choices suggest that teachers prioritize tools that provide rapid linguistic refinement and accessible model generation, with Grammarly serving primarily for error detection and ChatGPT for content scaffolding and drafting models.

Regarding frequency of use (Question 2), **46%** of teachers reported using AI tools **daily**, **34%** several times per week, **15%** occasionally, and only **5%** once a week, confirming that AI support has become a routine professional practice rather than a sporadic intervention. However, when asked about **in-class integration** (Question 3), only **22%** described AI as partially or fully embedded into lessons, while a large majority **78%** noted that AI is rarely or not at all used during class time. This contrast indicates that although teachers actively rely on AI for assessment preparation and student text correction, many schools/universities still lack the infrastructure or curriculum space to support real-time classroom implementation.

The main instructional purposes identified (Question 4) were **grammar and spelling correction (30%), plagiarism detection (10%), generation of writing models (30%), style and tone improvement (10%), and AI-mediated feedback (20%)**. The dominance of low-level error correction reflects teachers' need for efficiency, whereas the strong selection of model generation signals growing awareness of AI's potential for scaffolded writing analysis.

Perceived effectiveness (Question 5) was largely positive: **67%** of respondents selected somewhat effective, **28%** very effective, and **5%** neutral, with no negative evaluations recorded. Notably, **71%** of teachers confirmed that they ask students to **critique AI-generated samples** (Question 6), and **58%** implement **draft-comparison tasks** between student and AI-polished outputs (Question 7), reflecting a shift toward AI-supported metalinguistic reflection rather than passive correction.

The key barriers to integration (Question 8) were **lack of resources (28%), limited curriculum time (25%), insufficient teacher training (38%), internet instability (5%), and student resistance (4%)**. These findings emphasize that, while educators recognize AI's pedagogical value, systemic constraints still shape its application.

Looking forward (Question 9), **74%** believe that AI will become a **permanent component** of writing instruction in Armenian schools, **19%** responded maybe, and **7%** no, indicating strong readiness for future adoption. Finally, qualitative responses (Question 10) revealed a clear consensus that AI should function as a **guided pedagogical enhancer**, supporting drafting, feedback, and revision cycles while maintaining teacher oversight and student ownership of written production. Collectively, the results show that Armenian English educators view AI not as a replacement for writing instruction, but as a valuable academic support mechanism whose full classroom potential depends on increased digital literacy training, infrastructural investment, and curriculum-aligned integration strategies.

To complement the broader observations on AI in writing pedagogy, I myself conducted a pilot lesson at Eurasia International University for the course of Academic English in order to evaluate the effectiveness of AI-mediated writing instruction in a real Armenian university classroom. During this lesson, students worked with ChatGPT, Grammarly, and QuillBot to generate model thesis statements, refine grammar and style, and produce sample paragraphs, which they then analyzed, critiqued, and compared with their own drafts. The classroom experiment demonstrated very high learner engagement, faster revision cycles, increased metalinguistic awareness, and noticeably higher student confidence when making editing, paraphrasing, and rephrasing decisions. It also revealed a reduction in writing-related stress and hesitation, particularly when students were guided to treat AI outputs as analytical reference models rather than ready-made text for submission. This pilot implementation confirmed that AI tools can substantially enhance the teaching of writing when integrated through structured teacher facilitation, reflection tasks, and critical evaluation activities, reinforcing the argument that AI's pedagogical value depends on guided, responsible, and process-oriented use rather than unsupervised text generation.

Discussion

Artificial Intelligence (AI) is a disruptive technology that is transforming the educational system and reshaping instructional and assessment practices, particularly in language and writing classrooms. To begin with, generative AI which is the type of AI that can create content based on users' prompts—automates routine tasks, including generating audiovisual materials, analyzing large datasets, assisting in fact-checking, and delivering highly personalized content tailored to user preferences. As a result, it promotes productivity and efficiency while decreasing content-creation costs. In addition to these system-level benefits, AI also expands possibilities within the writing process and provides teachers with practical tools to facilitate and enhance writing instruction.

From a pedagogical perspective, teaching writing is a complex process that requires linguistic knowledge, cognitive effort, and continuous feedback. Traditionally, writing instruction has relied heavily on teacher correction, peer review, and paper-based or digital writing tasks. However, in practice, teachers often struggle to provide timely, individualized feedback due to large class sizes and heavy workload pressures. In this regard, AI-based writing assistants help address this gap by offering instant corrections, suggestions, and structural improvements, thereby making writing instruction more efficient and interactive (Filgueiras, 2023).

Furthermore, AI and big data introduce crucial innovations not only in classroom teaching and learning practices, but also in curriculum development and educational management. Indeed, these technologies are fundamentally transforming the formulation and implementation of education policy across different instructional contexts (Filgueiras, 2023). When viewed through the

Armenian lens, these global developments are increasingly influencing local pedagogical practices, especially in English language instruction. More specifically, AI can automate numerous administrative tasks, which frees educators to dedicate more time to lesson preparation, assessment, and instructional feedback.

Another important observation is that tools such as ChatGPT, Grammarly, and other forms of educative (educational) AI are reshaping writing instruction by offering personalized, immediate, and interactive support to both teachers and learners (Chiu, Xia, Zhou, Chai & Cheng, 2023). This aligns with a broader global shift, where AI is increasingly embedded into everyday teaching practices rather than treated as an experimental add-on.

Moreover, the use of generative AI for educational purposes has grown rapidly among students worldwide. Although AI is often labelled as revolutionary, research indicates that its influence on students' writing development is more complex than commonly assumed. For instance, according to a survey conducted by Intelligent.com, only 12% of students reported GPA improvement after using ChatGPT between fall 2022 and spring 2023, which suggests that AI use does not automatically lead to stronger writing performance.

Correspondingly, many students develop excessive dependence on AI-generated text and, consequently, miss opportunities to strengthen their own writing and revision skills. This pattern echoes a key argument in AI-writing research: access to AI enhances support, but not necessarily skill development unless guided strategically.

These findings reinforce an essential implication for educators, including those in Armenia: students must be taught not only how to use AI tools, but also how to engage with them critically, responsibly, and ethically.

In parallel to these concerns, it is equally important to acknowledge that AI-driven writing tools offer substantial instructional advantages. For example, they support improvements in grammar and syntax, encourage greater vocabulary diversity, provide stylistic recommendations, and generate real-time feedback that accelerates revision cycles (Susser & Hill, 2020).

Consequently, these affordances often contribute to higher student confidence and reduced writing anxiety when expressing ideas in English (Alharbi, Reem, 2022). Likewise, tools such as ChatGPT, Grammarly, Perplexity, QuillBot, Wordtune, Trinko, and Hemingway Editor can strengthen coherence, paraphrasing ability, and sentence-level refinement. Nevertheless, as earlier research has also emphasized, AI-generated suggestions still require systematic human supervision to safeguard coherence, semantic similarity, content integrity, and academic reliability (Witteveen & Andrews, 2019). Thus, these findings collectively indicate that AI-assisted writing support must remain under teacher oversight to guarantee meaning preservation, discourse coherence, and academic integrity.

Despite these considerable benefits, several persistent challenges remain. For one thing, students may become overly reliant on AI-generated feedback, potentially undermining the development of independent self-editing and revision

competence (Yang & Dai, 2023). In addition, AI-based suggestions may unintentionally limit creativity or reinforce stylistic uniformity due to embedded algorithmic preferences (Johnson & Wang, 2020). Similarly, accuracy constraints continue to pose pedagogical risks, as AI systems are not infallible and may generate misleading recommendations if not carefully mediated (Park, 2021). Taken together, these mixed outcomes highlight the importance of deliberate, context-sensitive, and literacy-oriented AI integration strategies, especially in Armenia, where digital literacy and technological access vary widely across schools and institutions.

In light of these observations, and shifting from challenges to classroom realities, AI is also increasingly operationalized through concrete, learner-centered instructional practices among English language educators. In many Armenian EFL classrooms, for instance, teachers use ChatGPT to generate model paragraphs, thesis statements, and writing outlines, which students then analyze and critique an activity that supports critical language awareness. Additionally, building on process-based writing traditions, educators integrate AI into scaffolded writing tasks by first allowing students to receive AI-generated suggestions (e.g., lexical enhancements or rephrasing options), followed by guided revision stages where students refine their own drafts. Likewise, AI-supported formative assessment via Grammarly or Trinka enables learners to obtain immediate feedback on grammar, cohesion, clarity, and tone prior to final submission. Equally, AI tools are incorporated into metalinguistic comparison tasks, where students contrast their initial drafts with AI-polished outputs to detect structural and linguistic differences, thereby strengthening metalinguistic awareness and self-revision competence.

Beyond correction, teachers also use AI chatbots for interactive classroom tasks such as dialogue simulations, creative writing prompts, and structured brainstorming activities that encourage idea generation and writing fluency. Notably, these pilot lesson implementations conducted at Eurasia International University further demonstrated that AI-mediated writing instruction is highly engaging, positively received, and pedagogically valuable when supported by teacher facilitation and structured reflection activities. In fact, the pilot lessons revealed that AI integration not only improves writing efficiency but also creates a motivating environment for guided language analysis and revision practice.

Finally, synthesizing both the empirical observations and the broader literature, AI-powered tools such as Grammarly, Perplexity, Wordtune, and Trinka provide significant academic writing support by enabling instant grammar correction, lexical refinement, and coherence-focused feedback loops. Witteveen and Andrews (2019) examined GPT-2 paraphrasing capacity using the Universal Sentence Encoder (USE) and found that AI paraphrases can preserve meaning effectively, though coherence and semantic similarity gaps still appeared in some cases. Similarly, expanding this point, John, Philip, and Nina Woll (2020) compared Grammarly, Virtual Writing Tutor, and Microsoft Word and concluded that AI grammar detection outperforms traditional word processors, yet still lacks full linguistic

coverage. Nonetheless, despite incomplete coverage, these tools delivered relatively reliable feedback when mediated by teacher oversight.

As for the Armenian context, AI integration into writing instruction is shaped by both opportunity and constraint, reflecting a context where teachers acknowledge the pedagogical potential of AI yet navigate uneven classroom conditions. Notably, Armenian English teachers increasingly employ tools such as ChatGPT and Grammarly to support writing pedagogy, particularly for accelerating grammar correction, detecting plagiarism, and generating scaffolded writing models. However, unlike technology-rich educational systems, many Armenian secondary schools lack stable digital infrastructure, classroom device availability, and curriculum time for in-class AI implementation, which positions AI more as an *out-of-class instructional aid* than a *lesson-embedded writing development tool*. This gap is critical, because writing skill acquisition depends not only on error correction but on iterative drafting, revision, and metalinguistic reflection—processes that require structured teacher mediation. Encouragingly, teachers' positive attitudes toward AI suggest strong local readiness: educators view AI as effective when applied for linguistic refinement and initial drafting support, and many predict its expanded role in the near future. Nevertheless, the Armenian context highlights a key implication—AI enhances writing instruction most meaningfully when teachers guide learners to critically evaluate AI outputs, adapt suggestions into their own drafts, and maintain ownership of the writing process.

In conclusion and critically interpreting the findings within the Armenian educational landscape, the results suggest that AI integration in writing classrooms is most effective when supported by teacher mediation, digital literacy scaffolding, and structured critical engagement, rather than passive acceptance of AI-generated corrections. Ultimately, therefore, AI should be viewed not as a replacement for writing instruction but as a complementary pedagogical accelerator that enhances feedback, models revision practices, and supports educator efficiency when integrated strategically, ethically, and reflectively into the learning process.

Conclusion

The findings of this study highlight the growing relevance and practical potential of AI tools in the teaching of English writing in Armenia. Both the survey of 40 Armenian English language educators and the pilot lesson conducted at Eurasia International University demonstrate that AI-powered tools, including ChatGPT, Grammarly, and QuillBot, can meaningfully support writing instruction by accelerating error correction, scaffolding drafts, enhancing metalinguistic reflection, and promoting student engagement.

Survey results indicate that while Armenian educators are generally enthusiastic about integrating AI into writing pedagogy, the extent and manner of adoption vary considerably. Tools such as Grammarly and ChatGPT are widely used for grammar correction and content scaffolding, whereas QuillBot and other AI tools are increasingly employed for stylistic refinement and paraphrasing. Despite high

levels of interest, systemic constraints—such as limited curriculum time, insufficient digital infrastructure, and the need for teacher training—currently restrict the full in-class application of AI. Nevertheless, the majority of educators anticipate that AI will become a permanent component of writing instruction, provided its integration is guided, reflective, and context-sensitive.

This study underscores that AI should not be viewed as a replacement for traditional writing instruction but as a complementary tool that can accelerate feedback, model revision strategies, and support both teachers and learners in the writing process. For the Armenian context, maximizing the benefits of AI will require continued investment in digital infrastructure, professional development for educators, and curriculum adjustments that allow for structured AI integration.

Ultimately, the research demonstrates that when integrated thoughtfully and ethically, AI has the potential to enhance the quality, efficiency, and engagement of writing instruction in Armenian English language classrooms, laying the groundwork for more innovative, learner-centered, and technologically informed pedagogical practices.

References

- Alharbi, M. (2022). The impact of artificial intelligence on academic writing: A case study of EFL students. *Journal of Language and Education*, 8(3), 45–58.
- Chiu, T. K. F., Xia, Q., Zhou, X., Chai, C. S., & Cheng, M. (2023). Systematic literature review on opportunities, challenges, and future research recommendations of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, Article 100118. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100118>
- Filgueiras, F. (2023). Artificial intelligence and education governance. *Education, Citizenship and Social Justice*, 19(3), 349–361. <https://doi.org/10.1177/17461979231160674>
- García, R., & Kim, S. (2022). AI-assisted writing and its impact on critical thinking: Challenges and opportunities. *Language Learning & Technology*, 26(3), 92–108.
- John, P., & Woll, N. (2020). Using grammar checkers in an ESL context: An investigation of automatic corrective feedback. *CALICO Journal*, 37(2), 193–196. <https://doi.org/10.14705/rpnet.2018.26.823>
- Johnson, T., & Wang, L. (2020). The evolution of AI in writing education: From grammar correction to cognitive development. *Journal of Artificial Intelligence*.
- One-Third of College Students Used ChatGPT for Schoolwork During the 2022–23 Academic Year. (n.d.). *Intelligent*. <https://www.intelligent.com/one-third-of-college-students-used-chatgpt-for-schoolwork-during-the-2022-23-academic-year/>
- Park, Y. (2021). Balancing AI-generated feedback and student autonomy in writing development. *Educational Review*, 73(5), 678–695.
- Susser, M., & Hill, J. (2020). The role of AI in language learning: Grammarly as a pedagogical tool. *Journal of Educational Technology & Society*, 23(1), 89–103.
- Wang, S., Wang, F., Zhu, Z., Wang, J., Tran, T., & Du, Z. (2024). Artificial intelligence in education: A systematic literature review. *Expert Systems with Applications*, 252, Article 124167. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124167>

- Witteveen, S., & Andrews, M. (2019). Paraphrasing with large language models. In *Proceedings of the 3rd Workshop on Neural Generation and Translation*.
- Yang, H., & Dai, W. (2023). Over-reliance on AI-based writing assistants: A double-edged sword in language learning. *Applied Linguistics Review*, 14(2), 234–250

Անի Թամազյան

*Եվրասիա միջազգային համալսարանի լեզուների, հաղորդակցության
և մանկավարժության ամբիոնի վարիչ,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. Հաւսցե՝ aniltamazyan@gmail.com*

ԱՐՇԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՈՎ ԳՐԵԼՈՒ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՒՄԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏՆՔՍՈՒՄ

Սույն հոդվածն ուսումնասիրում է արհեստական բանականության (ԱԲ) գործիքների դերը և ինտեգրման գործընթացը Հայաստանում անգլերեն գրավոր խոսքի ուսուցման մեջ: Ուսումնասիրության առանցքում են մանկավարժների տեխնոլոգիական պատրաստվածությունը, արհեստական բանականության նկատմամբ նրանց մասնագիտական դիրքորոշումները, ինչպես նաև այն, թե որքան արդյունավետ են ԱԲ գործիքները գրավոր կարողությունների զարգացմանն ու գրավորի դասավանդման գործընթացի բարելավմանը նպաստելու հարցում: Ուսումնասիրության առարկան հայաստանյան անգլերենի դասավանդողներն են և նրանց մասնագիտական գործունեությունը՝ արհեստական բանականության գործիքների կիրառման համատեքստում: Հոդվածի հիմնական թեման ներկայացնում է ԱԲ-ի օգտագործման հնարավորություններն ու դրա հետ կապված մարտահրավերները՝ գրավոր հաղորդակցության ուսուցման դասարանային գործընթացում: Ուսումնասիրության նպատակն է գնահատել մանկավարժների դիրքորոշումները ԱԲ-ի նկատմամբ, վերլուծել դասարանում այդ գործիքների կիրառման ծավալը և բացահայտել դրանց մանկավարժական արժեքը՝ ուսանողների գրավոր հաղորդակցության հմտությունների զարգացմանն աջակցելու տեսանկյունից: 40 անգլերենի ուսուցիչների շրջանում անցկացված հարցման արդյունքները ցույց տվեցին, որ գրավոր ուսուցման գործընթացում առավել հաճախ կիրառվող ԱԲ գործիքներն են Grammarly (85%), ChatGPT (62%) և QuillBot (38%): Դրանք հիմնականում օգտագործվում են քերականական և լեզվական սխալների ուղղման, գրագողության հայտնաբերման, ինչպես նաև գրավոր օրինակների և տեքստային մոդելների ստեղծման նպատակով: Թեև ԱԲ գործիքների կիրառումը լայն տարածում ունի դասարանից դուրս, սակայն հարցվածների միայն 22%-ն է այն ուղղակի ինտեգրում է դասերի ընթացքում:

Հարցմանը զուգահեռ՝ Եվրասիա միջազգային համալսարանում իրականացված փորձնական դասը հնարավորություն տվեց գործնականորեն գնահատելու ԱԲ գործիքներով հարստացված գրավոր ուսուցման արդյունավետությունը: Դասի ընթացքում ուսանողները կիրառեցին ChatGPT, Grammarly

և QuillBot հարթակները, ինչի շնորհիվ արձանագրվեցին շոշափելի դրական փոփոխություններ. բարձրացավ ուսանողների ներգրավվածությունը, զգալիորեն արագացավ գրավոր աշխատանքների վերանայման ու խմբագրման փուլը, ինչպես նաև ամրապնդվեց ուսանողների վստահությունն ու ինքնուրույնությունը գրավոր խոսքի ստեղծման գործընթացում:

Արդյունքները վկայում են, որ ԱԲ-ն արժեքավոր և արդյունավետ օժանդակ մանկավարժական գործիք է, որը կարող է զգալիորեն նպաստել գրավոր հաղորդակցության որակի բարելավմանը՝ հատկապես այն դեպքում, երբ կիրառվում է ուսուցչի ուղղորդմամբ, վերահսկմամբ և համակարգված գնահատման պայմաններում: Ուսումնասիրության եզրահանգումները կարևոր գործնական նշանակություն ունեն. դրանք հիմք են տալիս զարգացնելու ուսանողների թվային գրագիտությունը, ապահովելու կառուցված, աջակցող և մոտիվացնող գրավոր պրակտիկա, ինչպես նաև խթանելու ԱԲ գործիքների նպատակային, ծրագրային և գիտակցված ինտեգրումը Հայաստանի անգլերենի ուսուցման (EFL) համատեքստում:

Հիմնաբանը. Արհեստական բանականություն, անգլերենի գրավոր ուսուցում, ԱԲ-ին ինտեգրված դասավանդում, Grammarly, ChatGPT, QuillBot:

Ани Тамазян

Заведующая кафедрой языков, коммуникации и педагогики

Международного университета Евразия,

кандидат филологических наук

Эл.адрес: aniltamazyan@gmail.com

ОБУЧЕНИЕ ПИСЬМУ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В АРМЯНСКОМ КОНТЕКСТЕ

Данное исследование анализирует интеграцию инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в преподавание академического письма на английском языке в Армении, с акцентом на педагогические практики, восприятие и эффективность ИИ-поддерживаемого обучения. Объектом исследования являются преподаватели английского языка в Армении и специфика применения ими ИИ-инструментов в образовательном процессе. Главная тема работы раскрывает как дидактический потенциал, так и методические и организационные трудности внедрения ИИ в занятия по письму. Цель исследования — изучить отношение педагогов к ИИ, определить степень его непосредственной интеграции в уроки и оценить педагогическую значимость этих инструментов в контексте развития письменной коммуникации обучающихся.

Опрос 40 преподавателей показал, что наиболее востребованными инструментами являются Grammarly (85%), ChatGPT (62%) и QuillBot (38%). Они используются преимущественно для коррекции грамматики, проверки

оригинальности текста и генерации образцовых моделей письма с элементами языковой поддержки. Несмотря на активное использование ИИ в индивидуальной профессиональной практике, лишь 22% респондентов применяют данные инструменты непосредственно в рамках учебных занятий.

Дополнительно был проведён пилотный урок в Евразийском международном университете, направленный на оценку эффективности ИИ-опосредованного обучения письму в реальной аудитории. В ходе занятия студенты применяли ChatGPT, Grammarly и QuillBot для создания и критического анализа модельных абзацев. Эксперимент выявил существенные образовательные эффекты, включая повышение вовлечённости, ускорение процесса редактирования, развитие метаязыковой осознанности и укрепление уверенности студентов в выполнении задач по редактированию и перефразированию.

Результаты подтверждают, что ИИ выступает значимым вспомогательным педагогическим ресурсом, способным повысить качество обучения письму при условии методического сопровождения преподавателя, направленной рефлексии и системной критической оценки. Выводы исследования имеют практическую значимость для развития цифровой грамотности, формирования поддерживающей и структурированной практики письма, а также целенаправленной, программно согласованной интеграции ИИ в армянское образование EFL (English as a Foreign Language — английский как иностранный язык).

Ключевые слова: искусственный интеллект, преподавание письма на английском языке, педагогика с поддержкой ИИ, Grammarly, ChatGPT, QuillBot.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. նոյեմբերի 6-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 10-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

Elya Davtyan

*Lecturer of the Department of Languages, Communication
and Pedagogy at Eurasia International University,*

Ph.D. in Philology

Email: elya.davtyan@eiu.am

DOI: 10.53614/18294952-2025.2-282

FLIPPED CLASSROOM APPROACH: A COMPARISON OF INNOVATIVE AND CONVENTIONAL TEACHING METHODS

In the modern higher education system, there is growing interest in innovative and student-centered teaching methods, which play an important role in student activity, engagement, motivation, and the development of practical skills. This article discusses the application of the “flipped classroom” method in the teaching of English as a foreign language (EFL) based on an experimental study conducted at the Eurasia International University of Armenia. The study examines the essence of the “flipped classroom” approach, technological models, as well as its advantages and limitations. The study was conducted using a mixed methodology combining quantitative and qualitative analytical approaches. Quantitative data were collected through student surveys and processed using a repeated measures model, while qualitative data were obtained through classroom observations and analysis of student responses.

Key words: flipped classroom, EFL teaching, Armenian context, student engagement, higher education.

Introduction

Educational systems globally are experiencing significant changes driven by technological progress, swift social developments, and greater information accessibility. The conventional teacher-centered model, defined by direct

instruction, rote memorization, and standardized testing, has been the foundation of education for many years. Although these methods provide structure and consistency, they have faced growing criticism for stifling creativity, collaboration, and critical thinking—essential skills for the contemporary era (Brown, 2010, UNESCO, 2020, p.18).

In response, educators are increasingly adopting student-centered, active learning strategies. One of the most talked-about innovations is the flipped classroom model. This model reverses the traditional order of teaching by introducing new material outside of class—typically through video lectures or readings—while dedicating class time to problem-solving, discussions, and hands-on learning (Bergmann & Sams, 2012, p. 44). This approach aligns with constructivist and socio-cultural theories, which stress the learner's active involvement in knowledge construction.

In terms of language learning, the flipped classroom has shown considerable promise. Language acquisition depends on practice, repetition, and interaction—factors that are often constrained in traditional classrooms. Flipped learning reallocates class time to enhance communication, collaboration, and active language engagement.

Armenia presents an underexamined context in innovative teaching methods. The Armenian education system remains largely tethered to traditional instructional practices, resulting in a gap in empirical research on student-centered models like flipped learning. This article aims to address this gap by investigating the effectiveness, challenges, and pedagogical consequences of implementing the flipped classroom approach for teaching English as a foreign language in Armenia.

Research goal and objectives

The purpose of this work is to investigate the impact of the flipped classroom on the higher education system, in particular, on increasing student engagement, solving practical problems, and overall motivation to learn, comparing it with traditional teaching methods.

Problems:

1. Does the flipped classroom method significantly improve student engagement during class?
2. What impact does the flipped classroom have on student teamwork and idea sharing?
3. To what extent does this method contribute to the development of practical problem-solving skills?
4. What are the advantages and disadvantages of the flipped classroom from the students' perspective?

The solution to these problems is implemented through a within-subjects design, using quantitative and qualitative analysis, which provides a comparative and in-depth assessment of the data.

Methodology

The study was conducted using a within-group design with repeated measurements, the purpose of which was to evaluate the impact of the flipped classroom on student learning by comparing it to the traditional teaching model. In the study, the same students participated in two different lessons in a row, which, in turn, served as a means of reducing bias due to individual differences.

The article uses quantitative analysis. The collected data was processed and analyzed using the SPSS statistical program. A descriptive analysis was also performed. Since the study was conducted using a repeated measures model, a paired t-test was used to assess the difference in the results of the same student in traditional and flipped learning environments. The article also used qualitative analysis to assess the advantages and limitations of the flipped classroom model.

A comparative analysis was also conducted, which revealed differences between the coordinated and traditional classroom teaching models.

Discussion

Theoretical Background of the Flipped Classroom Approach

The rapid introduction of digital technologies into education has led to the emergence of innovative teaching models that challenge traditional teaching methods. One such paradigm is the “flipped classroom,” where interactive and applied lessons take place in the classroom, while the main teaching material is provided outside of it. In contrast to the shortcomings of lecture-based learning, this strategy is attracting increasing attention in modern pedagogy. Bergman and Sams first proposed the flipped classroom approach in 2006 as a workable way to help students who missed a lot of class. The model was first created in the context of secondary school, but it has since developed into a well-known pedagogical strategy used at many different educational levels (Educause, 2012, p. 18). Fundamentally, flipped learning is rearranging class time so that direct instruction is moved to the pre-class period and classroom engagement is saved for higher-order cognitive tasks.

Theoretically, flipped learning is closely related to mixed learning and is based on the concepts of collaborative knowledge production, active learning, and student engagement. Baepler, Walker, and Driessen (Beaper et al., 2014, p. 227–236) claim that by emphasising problem-solving, discussion, and peer engagement, flipped instruction improves classroom efficiency. Under this approach, the instructor’s function shifts from that of a content transmitter to that of a coach, consultant, or facilitator who leads students through individualised and collaborative learning activities.

Constructivist and experiential learning theories, which place an emphasis on learner autonomy and meaningful engagement, are the pedagogical underpinnings of flipped learning. Flipped classes have been shown to boost student engagement, retention, and satisfaction, according to empirical research in higher education,

especially in STEM fields. Studies already conducted, however, also draw attention to a number of issues, including unequal access to technology, higher preparation requirements for teachers, and the need for more student self-control.

Since not all students are equally prepared to interact with online materials outside of the classroom, access to digital resources continues to be a major challenge. In order to guarantee effective student involvement, the flipped classroom approach also necessitates a substantial pedagogical shift, requiring careful instructional design and consistent effort from instructors.

Despite these obstacles, an increasing amount of empirical data demonstrates the efficacy of the flipped classroom strategy. According to research by Tune, Sturek, and Basile (Tun et al., 2013, Lo & New 2017, p. 68–88), flipped physiology courses significantly improve student performance. These results are attributed to more opportunity for in-class problem-solving. Comparing flipped learning environments to standard instructional settings, Lo and Hew (2017) report improved levels of student involvement, motivation, and academic accomplishment.

In general, the flipped classroom model seeks to establish a more dynamic, student-centered, and productive learning environment that allows students to actively interact with course material and apply information more thoroughly.

Research on Traditional Pedagogy

Teacher-centered instructional approaches have long dominated traditional educational systems, especially in formal, centralised institutions. In these methods, instruction mainly focusses on content transmission, memorisation, standardised assessment, and passive student participation, with teachers playing a prominent role in the learning process.

The inadequate ability of traditional education to encourage student involvement and creativity has been criticised by a large body of research. Scholars contend that these approaches frequently fall short in fostering critical thinking, teamwork, and learner autonomy—competencies that are increasingly acknowledged as crucial in twenty-first-century education—despite the fact that they may be successful in delivering content to large groups of students (Brown, 2010; Johnson & Renner, 2012, p. 28).

Traditional teaching approaches in language education have generally concentrated on vocabulary acquisition through lecture-based instruction, rote memorisation, and grammatical translation. These methods tend to be less successful in improving spoken fluency and communicative competence, despite the fact that they have been demonstrated to improve written accuracy. Many educators are now investigating new student-centered and interactive teaching methods due to the shortcomings of traditional pedagogy in promoting active.

Flipped Learning in Language Education

Research in language education indicates that the flipped learning approach

can positively influence student satisfaction, speaking fluency, and reading comprehension in EFL contexts. Several studies have demonstrated that flipped instruction enhances learners' confidence and engagement, particularly when digital learning resources are interactive and readily accessible. For instance, Chen et al. (Chen et al., 2014, Mehring, 2016, Zainuddin & Halili, 2016, p. 55-68) report significant improvements in students' reading comprehension and self-confidence in flipped EFL classrooms.

Similarly, Zainuddin and Halili (2016) found that flipped learning environments promote higher levels of student satisfaction and foster critical thinking skills. Their findings suggest that the flexibility to access instructional materials at an individual pace is especially beneficial for language learners with varying levels of proficiency, as it allows for differentiated learning and greater learner autonomy.

Additional empirical evidence supports the motivational benefits of flipped learning in EFL settings. Mehring (2016) observed increased student interest and improved knowledge retention when learners were consistently exposed to instructional content outside the classroom, including interactive grammar tools and audiovisual materials. However, despite these positive outcomes, the literature also highlights several challenges associated with the flipped classroom model.

Multiple studies emphasize that the effectiveness of flipped instruction is strongly influenced by learners' self-regulation skills, equitable access to technology, and instructors' ability to design meaningful and engaging in-class activities (Zainuddin, 2017; Lo & Hew, 2017, p. 78-99). These findings underscore the importance of careful instructional design and contextual adaptation when implementing flipped learning in language education.

Comparison of Flipped Classroom and Traditional Pedagogy: Classroom Organization and Teacher Role.

While in a flipped classroom the teacher facilitates student debates, projects, and active learning activities, in traditional pedagogy the teacher typically determines the curriculum and controls the pace of the class. In addition, there are significant differences in student engagement. In traditional classrooms, students tend to passively receive information rather than actively participate in class.

In contrast, flipped classrooms require students to engage with the materials prior to class in order to prepare them for more engaging group projects. In contrast to traditional settings, where technology is mostly utilised for presentations, the flipped model uses technology to facilitate online evaluations, group projects, and flexible material delivery. Flipped classrooms allow students to review material at their own pace and as needed outside of class, in contrast to traditional classrooms where lecturers dictate a pace.

In flipped classrooms, assessment is typically integrated into the learning

process and provides faster and more continuous feedback than post-lesson tests used in traditional models. Although both strategies have their advantages, research shows that flipped classrooms typically lead to higher learning outcomes because they promote closer collaboration, deeper engagement, improved retention, and the development of critical thinking through real-world problem solving.

In short, traditional and modern pedagogy are at opposite ends of the spectrum: one emphasizes structure, authority, and repetition, while the other emphasizes interaction, creativity, and exploration. By combining the advantages of both, the flipped classroom acts as a bridge between them.

Table 1.

Criteria	Traditional Classroom	Flipped Classroom
Teacher Role	Teacher and content provider	Coach, mentor, and facilitator
Student Role	Passive listener	Active participant
Technology Use	Minimal or supplementary	essential element of instruction
Classroom Activities	Lectures, note-taking	conversations, teamwork, and problem-solving
Assessment Focus	Conversations, teamwork, and solving	Continuous, formative feedback
Learning Pace	Determined by the instructor	Self-directed outside of class
Engagement Level	Low to moderate	High, contingent on readiness

The “flipped classroom” and the practical application of the traditional teaching model.

Sixty students participated in the study. The study was conducted in two stages: during the first week, students studied in a traditional classroom setting, and during the following week, they studied using the flipped classroom model. In both stages, students were presented with topics of equal scope and complexity, which allowed the influence of the complexity of the educational material to be excluded.

Data collection tool

A questionnaire consisting of 12 questions structured on a Likert scale from 1 to 5 was used to collect data. The questions were grouped according to the following criteria:

Participation (Q1-Q3) – student engagement and activity during the course

Collaboration (Q4-Q6) – Ability to work in a team and exchange ideas

Application (Q7-Q9) – application of knowledge to solve practical problems
Overall (Q10-Q12) – student motivation and perception of teaching methods

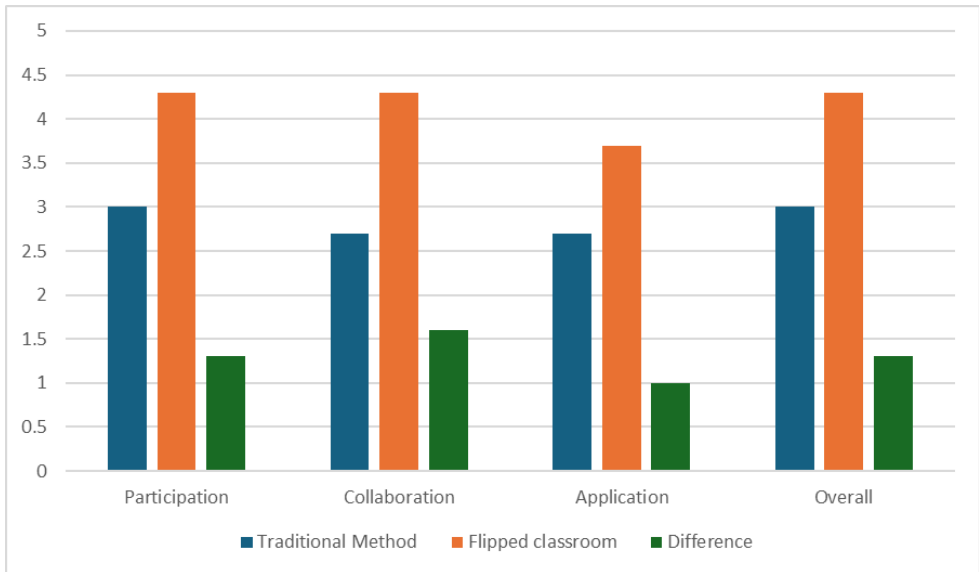

Chart 1. Average student grades for traditional and flipped teaching methods.

Results

The results of this study show that when using the flipped classroom model, student participation, collaboration, and knowledge application were statistically higher compared to the traditional teaching model. It is noteworthy that these results are consistent with the findings of international studies emphasizing the effectiveness of the flipped classroom model in increasing student engagement and active learning.

The research data shows that most students responded positively to the flipped classroom, emphasizing that it encourages more active participation in class. Active discussions, practical work, and an increase in the number of questions and answers during class allowed students to express their opinions more freely and confidently and demonstrate greater involvement in the learning process.

It was also noted that the effectiveness of cooperation increased even more in the flipped classroom setting. Group work and collaborative problem solving facilitated the exchange of ideas and the development of teamwork skills. Students also expressed positive opinions about applying the knowledge they had acquired. They noted that watching the videos beforehand allowed them to save time and focus solely on solving practical problems in class, which further reinforced the material they had previously studied.

However, along with the positive feedback mentioned above, students noted a number of limitations. They noted that studying preparatory materials requires a high level of self-discipline and effective time management, which not all students are always capable of. Many students are already accustomed to the idea that teachers should manage their learning process. At the same time, there have been technical difficulties with accessing the internet and learning materials, especially among students who do not have sufficient digital resources.

Conclusion

The purpose of this article was to evaluate the effectiveness of the “flipped classroom” model in the Armenian higher education system in comparison with the traditional teaching method. Quantitative and qualitative analysis allowed us to apply a multifaceted approach to this teaching model and determine its impact on the learning process of students. Quantitative analysis helped us discover that using the “flipped classroom” model, even during a short trial period, had a positive impact on student participation, engagement, and practical work in the classroom compared to the traditional teaching model. This also served as an incentive to improve the effectiveness of the educational process.

The results of the qualitative analysis complemented the results of the quantitative analysis. They helped us identify students’ subjective perceptions and experiences. Students’ responses showed that the flipped classroom model contributes to increased student motivation, more active teacher-student interactions, and more effective use of class time. At the same time, qualitative analysis revealed a number of problems related to students’ readiness for independent learning and access to technical resources.

Despite considerable interest in the flipped classroom method around the world, this method has not yet been fully studied and implemented in Armenian universities. Therefore, this study offers experimental data on a phenomenon that has received little attention in the Armenian education system to date. Ultimately, with adequate institutional support, technology provision, and teacher training, this method could play a significant role in modernizing Armenia’s higher education system.

References

- Baepler, P., Walker, J. D., & Driessen, M. (2014). It’s not about seat time: Blending, flipping, and efficiency in active learning classrooms. *Computers & Education*, 78, 227–236. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.06.006>
- Bas, S. (2010). Effects of multiple intelligences instruction strategy on students’ achievement levels and attitudes towards English lesson. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 5, 167–180.
- Bergmann, J., & Sams, A. (2012). Flip your classroom: Reach every student in every class every day. *International Society for Technology in Education*.
- Brown, H. D. (2010). *Principles of language learning and teaching* (6th ed.). Pearson Education.
- Chen, Y., Wang, Y., Kinshuk, & Chen, N.-S. (2014). Is FLIP enough? Or should we use the

- FLIPPED model instead? *Computers & Education*, 79, 16–27. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.07.004>
- EDUCAUSE. (2012). 7 things you should know about flipped classrooms. *EDUCAUSE Learning Initiative*. <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI7081.pdf>
- Johnson, L., & Renner, J. (2012). Effect of the flipped classroom model on a secondary computer applications course. *Journal of Educational Technology Systems*, 40(3), 1–12.
- Lo, C. K., & Hew, K. F. (2017). A critical review of flipped classroom challenges in K–12 education: Possible solutions and recommendations for future research. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 12(1), 1–22. <https://doi.org/10.1186/s41039-016-0044-2>
- Mehring, J. (2016). Present research on the flipped classroom and potential tools for EFL classrooms. *Computers in the Schools*, 33(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/07380569.2016.1139912>
- Rakhmetullina, S., Uvaliyeva, I., & Nugumanova, A. (2014). Information system of educational statistics as a tool for quality management in education. *Global Journal of Information Technology*, 4(2), 132–137.
- Tune, J. D., Sturek, M., & Basile, D. P. (2013). Flipped classroom model improves graduate student performance in cardiovascular, respiratory, and renal physiology. *Advances in Physiology Education*, 37(4), 316–320. <https://doi.org/10.1152/advan.00091.2013>
- UNESCO. (2020). *Education in a post-COVID world: Nine ideas for public action*. UNESCO.
- Zainuddin, Z. (2017). First-year college students' experiences in the EFL flipped classroom: A case study in Indonesia. *International Journal of Instruction*, 10(1), 133–150. <https://doi.org/10.12973/iji.2017.1019a>
- Zainuddin, Z., & Halili, S. H. (2016). Flipped classroom research and trends from different fields of study. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 17(3), 313–340. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v17i3.2274>

Էյա Դավթյան

Եվրասիա միջազգային համալսարանի դասախոս,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Էլ. hauugte'elya.davtyan@eiu.am

ՇՐՋՎԱԾ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ. ՆՈՐԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Արդի բարձրագույն կրթության համակարգում նորարարական և ուսանողակենտրոն դասավանդման մեթոդների նկատմամբ հետաքրքրությունը կարևոր դեր է խաղում ուսանողների ներգրավվածության, մոտիվացիայի և գործնական հմտությունների զարգացման գործում: Այս հոդվածը ուսումնասիրում է շրջված դասարանի մեթոդի կիրառումը անգլերենը որպես օտար լեզու (ԱՕԼ) դասավանդման մեջ՝ հիմնվելով Հայաստանի Եվրասիական միջազգային համալսարանում անցկացված փորձնական ուսումնասիրության

վրա: Աշխատանքն ուսումնասիրում է շրջված դասարանի մոտեցման էությունը, դրա տեխնոլոգիական մոդելները, ինչպես նաև դրա առավելություններն ու սահմանափակումները: Ուսումնասիրությունը կիրառել է խառը մեթոդաբանություն՝ համատեղելով քանակական և որակական վերլուծական մոտեցումները: Քանակական տվյալները հավաքագրվել են ուսանողական հարցումների միջոցով և մշակվել են կրկնվող չափումների դիզայնի միջոցով, մինչդեռ որակական տվյալները ստացվել են դասարանում դիտարկումների և ուսանողների պատասխանների վերլուծության միջոցով:

Հիմնաբաներ. շրջված դասարան, (ԱՕԼ) ուսուցում, հայկական կրթություն, ավանդական մանկավարժություն, ուսանողակենտրոն ուսուցում, ակտիվ ուսուցում, նորարարական դասավանդում:

Эля Давтян

*Преподаватель Международного университета Евразия,
кандидат филологических наук*

Эл. адрес: elya.davtyan@eiu.am

ПОДХОД «ПЕРЕВЕРНУТОГО КЛАССА»: СРАВНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ И ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

В современной системе высшего образования растет интерес к инновационным и ориентированным на студентов методам обучения, которые играют важную роль в активности, вовлеченности, мотивации студентов и развитии практических навыков. В данной статье рассматривается применение метода «перевернутого класса» в преподавании английского языка как иностранного (EFL) на основе экспериментального исследования, проведенного в международном университете Евразия (Армения). В исследовании рассматривается сущность подхода «перевернутого класса», технологические модели, а также его преимущества и ограничения. Исследование проводилось с использованием смешанной методологии, сочетающей количественный и качественный аналитические подходы. Количественные данные были собраны посредством опросов студентов и обработаны с использованием модели повторных измерений, а качественные данные были получены посредством наблюдений в классе и анализа ответов студентов.

Ключевые слова: перевернутый класс, изучение EFL, армянское образование, традиционная педагогика, студентоцентрированное обучение, активное обучение, инновационное обучение.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. հոկտեմբերի 29-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. նոյեմբերի 4-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. դեկտեմբերի 19-ին:

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ВЕСТНИК

МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА ЕВРАЗИЯ

BULLETIN

EURASIA INTERNATIONAL UNIVERSITY

2

EDIT PRINT

43 D. Malyan str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

ԷԴԻՑ ՊՐԻՆՏ

Երևան, Դ. Մալյան 43
հեռ.՝ (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

